

Б5114
т. 11, кн. 2
1973-74

ПА 115
III 87

ТРУДОВЕ
НА ВЕЛИКО-
ТЪРНОВСКИЯ
УНИВЕРСИТЕТ
· КИРИЛ
И МЕТОДИЙ ·

TRAVAUX
DE L'UNIVERSITÉ
· CYRILLE
ET METHODE ·
DE
V. TIRNOVO

ГОДИНА 1974

ТОМ XI КН. 2

TRAVAUX
DE L'UNIVERSITÉ
·CYRILLE
ET METHODE·
DE
V.TIRNOVO

TOME XI
LIVRE 2, FACULTE D'HISTOIRE
ANNEE 1973-1974

ТРУДОВЕ
НА ВЕЛИКО-
ТЪРНОВСКИЯ
УНИВЕРСИТЕТ
·КИРИЛ
И МЕТОДИЙ·

ТОМ XI
КНИГА ВТОРА, ФАКУЛТЕТ ЗА ИСТОРИЯ
ГОДИНА 1973—1974

ПА 116

ЛТ 87

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

Доц. Петър Горанов, доц. Христо Коларов,
доц. Янка Николова, ст. ас. Христо Глушков (секретар)

15319 / 1974

ОКРЪЖНА БИБЛИОТЕКА
В. ТЪРНОВО ДП

Техн. редактор Н. Минчева

Коректор Ст. Радоичева

Дадена за набор на 1. VIII. 1974 г. Подписана за печат на 25. X. 1974 г. Излязла
ог печат на 30. X. 1974 г. Лит. група II-6 Печатни коли 18 Издателски коли 165,20

Формат 60x90/16 Изд. № 21986 Тираж 580
ДП „Д. Наїденов“ — В. Търново

СЪДЪРЖАНИЕ

1. Георги Плетнъов — Един документ за търговията в Дунавския вилает от 1873 година	1
2. Марин Люлюшев — Из историята на прогресивното учителско движение в Южна Добруджа (1895—1912)	21
3. Петър Братоев — Към въпроса за новаторството в поезията на Никола Вапцаров	75
4. Петър Горанов — Участието на съветски специалисти в строителството на социализма в НРБ (1944—1970)	107
5. Петър Тодоров — Развитие на младежкото движение в Толбухински окръг през периода на борбата за укрепване на народнодемократичната власт (1944—1947 г.)	149
6. Емануил Емануилов — Борба за демократична конституция във Франция (1945—1946 г.)	197
7. Георги Ценков — Някои резултати от експериментирането на научната организация на педагогическия учебен труд	231

TABLES DES MATIERES

G. Géorgui Pletnhiou — Une source historique sur le commerce dans le vilayet du Danube en 1873	1
Marine Lutichev — De l'histoire du mouvement progressiste des maitres d'école dans la Doubroudja du sud (1895—1912)	21
Peter Braçoev — Nicola Vaptzarov a tipe of artistic generalization party and peoples spirit	75
Peter Goranov — The Participation of Soviet Specialisis in the construction of socialism in our country During the period (1944—1970)	107
Peter Todorov — On the development of the youth movement in the district of Tolbukhin during the period of struggle for the promotion of peoples and democratic power 1944—1948	149
Emanouil Emanouilov — La lutte pour une consttion démocratique en France 1945—1946	197
Guergui Tsencov — Investigation of some basik problems of the scientific organisation of pedagogical and educational ladour	231

ТРУДОВЕ НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ
„КИРИЛ И МЕТОДИЙ“

Том XI, кн. 2 Факултет за история 1973—1974

TRAVAUX DE L'UNIVERSITÉ „CYRILLE ET METHODE“
DE VELIKO TIRNOVO

Tome XI, livre 2 Faculté d'histoire 1973—1974

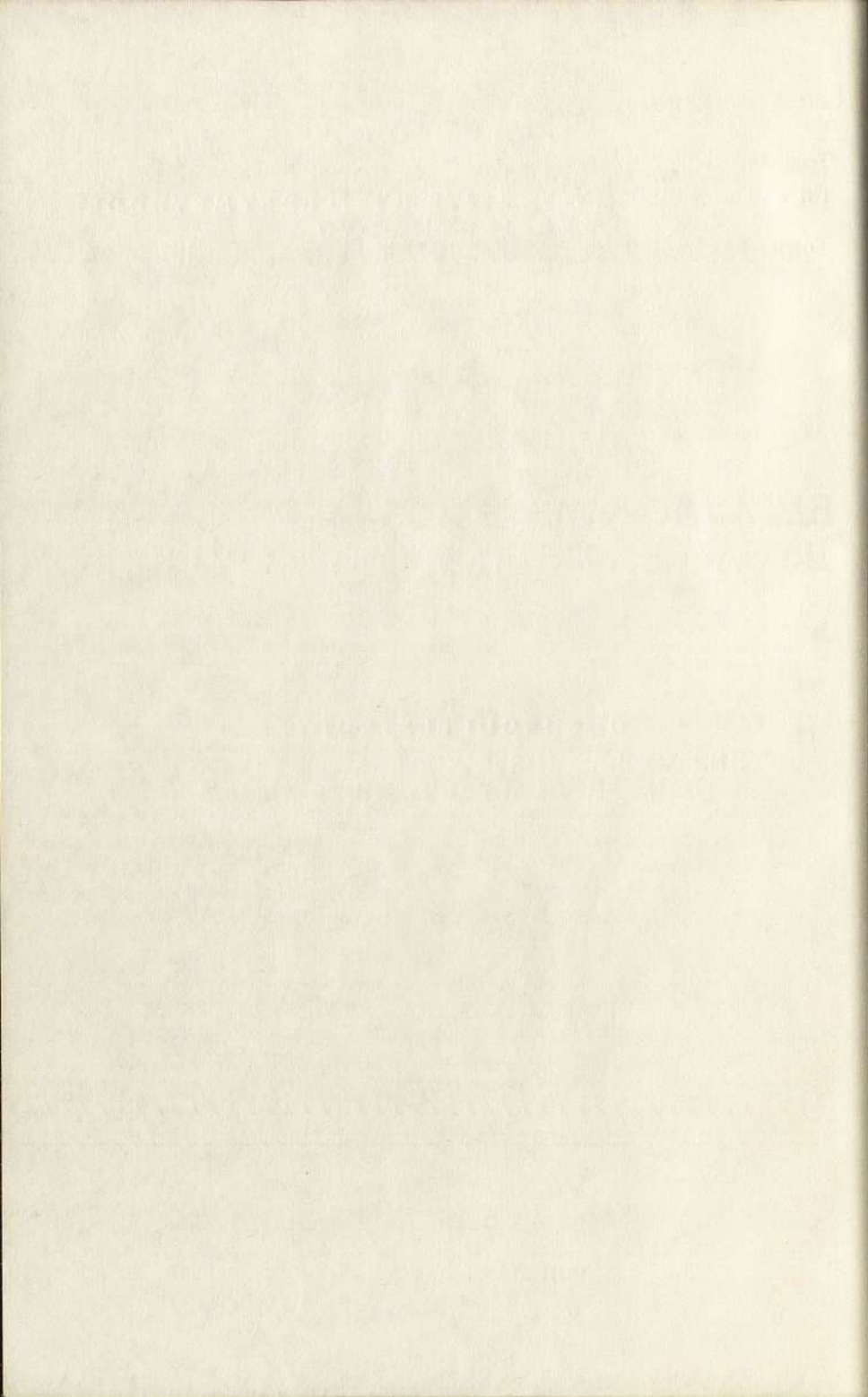
ГЕОРГИ ПЛЕТНЬОВ

ЕДИН ДОКУМЕНТ ЗА ТЪРГОВИЯТА В
ДУНАВСКИЯ ВИЛАЕТ ОТ 1873 ГОДИНА

GUEORGUI PLETNHOV

UNE SOURCE HISTORIQUE SUR LE COMMERCE
DANS LE VILAET DU DANUBE EN 1873

ВЕЛИКО ТЪРНОВО, 1974

Поражението на Русия в Кримската война и подписаният Парижки мирен договор представлявали тежък удар върху политическото и икономическото влияние на Русия в Турция. Договорът фактически ликвидирал всички предимства, които Русия притежавала в търговията си с Турция. Черно море било отворено за корабите на всички народи, а търговията в пристанищата и водите му станала свободна.¹ Русия загубила своите позиции и по р. Дунав. Отнемането на дунавското крайбрежие и предаването му на Молдава я лишило от участие в корабоплаването по реката. Отношенията между Русия и Турция навлезли в сферата на недоверие и неприязън. На турския пазар усилено и почти без препятствия се настанявали Англия, Франция, Австрия и други държави, които за кратко време превърнали Турция в своя полуколония.

За упадъка на руската търговия е показателен фактът, че през 1858 г. на Узунджовския панаир имало само един магазин, в който се продавали руски железни и медни изделия.² През 1861 г. търговията на Русия заемала само 5% от външната търговия на Турция, а през 1863 г. този процент достигнал до 2,98 от тази търговия.³ Независимо че през 1862 г. Русия подписала нов търговски договор, той с нищо не съдействувал за издигането и напредъка на търговията ѝ с Турция. През следващите години Русия заела едно от последните места в стокообмена на Турция с другите страни.

При създаването се положение след Кримската война, въпреки че близкосточният въпрос бил основен за руската политика, руските дипломати търсели повече политическото му разрешение. За запазването на своето влияние в Турция Русия се постарала и успяла да открие редица консулства в пределите на империята. Руските консули и особено тези, които били настанени в българските земи, с интерес следели политическия, икономическия и културния живот в своите райони. Те с голямо съжаление наблюдавали усиленото настъпление на западноевропейските държави във всички сфери на общественото

¹ Сл. Стефанова, Международни актове и договори, С., 1958, с. 105.

² Документи за българската история, т. I, С., 1931, с. 71.

³ В. Хаджиниколов, Българо-руските стопански отношения и връзки до освобождението ни от турско иго. Трудове на ВИИ, С., 1957, кн. I, с. 91.

икономическия живот в турските земи, загубването на позициите, които Русия имала там до войната. Консулите били убедени, че е жизнено необходимо за Русия да развива търговски отношения с тези земи, защото без съответните икономически позиции е немислимо да се поддържа някакво политическо влияние.

През 1873 г. руският консул в Русе Н. В. Мошнин вероятно след направена инспекционна обиколка по черноморските и дунавските пристанища написал подробен доклад до Азиатския департамент на Министерството на външните работи в Петербург, озаглавен „Записка за търговията в Дунавския вилает“.⁴ Изследването на този документ би дало допълнителни сведения за икономическото развитие на нашите земи през последното десетилетие на турското владичество, което определя и задачата на настоящата работа.

* * *

В началото на своя доклад Н. В. Мошнин прави един кратък икономически и географски преглед на земите, включени в пределите на Дунавския вилает, а след това очертава предимно ония граници, които имали жизнено важно значение за развитието на руската търговия. Дунавската граница била дълга 300 мили (555 600 м) и черноморската — 200 мили (370 400 м), тези водни басейни според консула биха предполагали, че местното българско население е ангажирано в корабоплаването, защото условията са твърде благоприятни за това. За съжаление корабоплаването по реката и морето било съсредоточено в ръцете на гръцкото население. Мошнин се постарал, но твърде субективно да изясни причините за бягството на българите от корабоплаването. Основните причини били две: първата в произхода на българите, те били наследили нравите на своите прадеди от приволжките степи и втората, че притесненията на завоевателите турци принудили българското население да потърси закрилата на своите планини и да се отдалечи от тези водни пътища.⁵

Първата причина по наше мнение има субективен характер, защото днес българският народ е доказал, че обича морето и корабоплаването. За неговата отчужденост към корабоплаването през XIX в. причината се крие преди всичко в силната турска и гръцка колонизация на крайбрежните селища и не на последно място в денационализаторската и дискриминационната политика на турския завоевател, която изтласкала

⁴ АВНР, ф. Главный архив, У—Аз, д. 764, 1873, л. 93—127.

⁵ Пак там, л. 93—94.

българите във вътрешността на страната, далече от Дунава и Черно море.

При описанието на условията за корабоплаване по черноморското крайбрежие Мошнин посочва една изкуствено създадена опасност, която руските кораби и капитани трябва да имат пред вид. Гръцкото население, обитаващо крайбрежието, при лошо време нощем кладяло огньове в опасни за корабоплаването места, за да привлече изпадналите в бедствие кораби и екипажи. По този начин то предизвиквало редица корабокрушения, за да оплячкосва след това корабите.

След тези най-общи встъпителни бележки Мошнин прави един по-подробен преглед на удобните за корабоплаването черноморски пристанища, влизащи в границите на Дунавския вилает, както и очертава тяхното място във вносно-износната търговия на Турция. На едно от първите места в доклада е поставено Балчишкото пристанище, което било предпочитано заради безопасния му рейд. Ежегодно в него влизали до 200 кораба, които товарели предимно жито и ечемик. През зимата в пристанището, което било запазено от ветровете, пристигали кораби на различни нации, за да потърсят убежище от бурите.

Други пристанища, имащи важен дял във външната търговия на Турция и вилаета, били Кюстендженското и Варненското. В доклада по-голямо внимание е обърнато на пристанището в Кюстенджа вероятно поради географската му близост с руските, а също така и с другата важна търговска и транспортна артерия — р. Дунав. Това благоприятно местоположение на Кюстенджа в стопанско и географско отношение принудило Австрия отдавна да насочи вниманието си към този пункт за превръщането му в опора на търговията и в Черно море. Още през 1837 г. австриецът Вилбеон предложил да се съедини р. Дунав посредством плавателен канал с Черно море. По-късно Австрия направила опити да построи шосеен път от Дунава до Кюстенджа. В тези си намерения Австрия била изпреварена от Англия, нейните представители схванали огромното икономическо значение на една такава транспортна линия и през 1860 г. успели да получат от турското правителство концесия за изграждането на железопътна линия от Черна вода на р. Дунав до Кюстенджа. За увеличаване на печалбите на компанията от експлоатацията на линията, а също така за насочване превоза на стоките към посочените пристанища било благоустроено пристанището в Кюстенджа, което позволило на корабите да товарят зърнените храни направо от вагоните, пристигащи от Черна вода и останалите железопът-

ни станции. Тези благоприятни условия за бърза обработка на корабите позволили през 1864 г. в Кюстенджа да пристигнат 299 платнохода и 149 парахода на различни нации, които товарели предимно зърнени храни.⁶

От съществено значение за усиления трафик на линията Черна вода — Кюстенджа били удобствата, създадени на дунавското пристанище, където били построени огромни складове, апарати за почистване на зърното, кранове (у Мошнин — апарати с макари — Г. П.) за товарене и разтоварване на речните кораби и други плавателни съдове. Тези условия, както и намаляване на разходите за плаването на корабите през Сулинския канал, както и времето, което се печелело от прекия път, идват да ни обяснят защо Черна вода и Кюстенджа се превърнали в едни от най-важните центрове на износа на селскостопански произведения от Дунавския вилает.

През 1871 г. в Кюстенджа пристигнали 216 платнохода с тонаж 46 262 т и 222 парахода с 178 743 т. Изнесената стока била предимно зърно. В доклада Мошнин прилага и следната таблица за националността на пристигналите кораби, която е показателна за надмощието на Австрийския Лойд и изоставането на Русия.⁷

Флагове	Параходи	Тонаж	Платноходи	Тонаж
Австрийски	91	107 750	26	11 164
Английски	63	21 708	18	6 124
Френски	44	32 228	3	—
Турски	22	14 975	91	10 009
Руски	—	—	6	1 416

Важно по своето значение било и Варненското пристанище. Преди обаче да разгледа мястото на Варна в търговията на вилаета, Мошнин ни дава описание на разположението на града, неговия етнически състав, като не пропуска да даде подробни сведения за варненската крепост с оглед на евентуални бъдещи военни действия на Русия против Турция. За из-

⁶ Пак там, с. 98—99.

⁷ Пак там с. 120.

дигане ролята на местното пристанище във вносно-износната търговия съществено значение имала изградената железопътна линия Русе — Варна. Английската компания, строяща линията, в процеса на строителството се стремяла да продължи срока колкото се може повече за извличане на по-големи облаги, като същевременно разходите ѝ били нищожни в сравнение с гарантирания капитал. Инженерите на компанията прокарвали трасето на линията по равнинен терен, като се стремели да избегнат всякакви разходи по изграждането на насипи, мостове и пр. След откриването на линията влаковете се движели много бавно, средно със скорост 22 километра в час, поради постоянно действащата опасност от катастрофи.⁸

От тези сведения на Мошин се вижда, че през 1873 г. компанията не постигнала никакъв напредък в експлоатацията на линията в сравнение с 1867 г. За това е достатъчно да припомним доклада на белгийския консул във Варна Тедеш: „Тъй като теренът все още не е достатъчно улегнал, не се върви с голяма скорост и се използват всички предпазни мерки.“⁹ Още тогава консулт прави предложение, чието осъществяване би довело до подобрене в работата на линията и до увеличаване приходите на компанията. Необходимо било да се довършат строителните работи на пристанище Варна. Гарата била твърде отдалечена от кейовете и града, което водело до увеличаване разходите по превоза на пътниците и стоките. В междинните станции трябвало да бъдат построени складове, да се намалят тарифите и особено тези за зърнени храни, които търговците намирали за твърде високи. Тези слабости давали предимство на железопътната линия Черна вода — Кюстенджа.¹⁰

Подобни бележки за сигурността на превоза и дейността на компанията на линията Русе — Варна направил в своя доклад и белгийският консул в Русе Кличиан. „Всеки ден — пише той — се случват злополуки било вследствие на лошото състояние на линията, било от невнимание на чиновниците. Линията губи малкото доверие, което си беше спечелила.“¹¹ Докладите на белгийските консули и направеното сравнение с този на Мошин показват хищническата дейност на компанията на тази линия, която в продължение на шестгодишен пе-

⁸ Пак там, с. 101.

⁹ N. Michoff, Contribution à l'histoire du commerce bulgare, I, S, 1941, p. 41.

¹⁰ Пак там, с. 41.

¹¹ Пак там, с. 45.

риод не направила никакво подобрене по експлоатацията на линията и създавала по този начин допълнителни пречки за развитието на търговията.

За разлика от компанията, експлоатираща линията Черна вода — Кюстенджа, тази не направила нищо за подобряване на услугите на пристанищата в Русе и Варна, по товаренето и разтоварването на товарите, а отдалечеността на варненското пристанище от гарата не привличало търговците дори през такъв усилен сезон като лятото.

От своя страна турското правителство не проявявало заинтересуваност към изграждането и развитието на Варненското пристанище. Този проблем заинтересувал бившите английски и пруски консули във Варна — Мейир и Райзер, които се отказали от своята дипломатическа кариера и заминали за Цариград с намерение да издействуват концесия за строителството на пристанището. Това строителство е трябвало да се извърши от железопътната компания, но до 1873 г. тя не била предприела нищо по този въпрос.¹²

При описанието на жп. линията Русе — Варна Мошнин ни дава следната таблица за превозените пътници и товари, както и приходите на компанията за годините 1869 и 1870.¹³

Години	Брой на пътниците	Печалби от тях и пощата	Стоки	Печалби от тях	Всичко
		франк.		тон—зърно	
1869	62 122	751 376 5%	775 222 106	472 359 3%	1 223 735 8%
1870	66 285	685 124 3%	920 521 820	505 101 15%	1 138 288 18%

Пътниците били предимно тези, които пътували от Цариград за Западна Европа и обратно, както и австрийската поща, която през лятото минавала два пъти през седмицата и един път през зимата. За разлика от тази линия другата Черна вода — Кюстенджа била заета с транспортирането на зърнени храни. През 1868 г. тя превозила 1 608 699 хектолитра, а през 1870 г. поради дъждовното лято тя превозила 1 174 793 хектолитра.¹⁴

¹² АВПР, ф. Главный архив, У—А2, д. 764, 1873, л. 102.

¹³ Там там, л. 104.

¹⁴ Там там, л. 105.

Независимо от слабостите на жп. линията Варненското пристанище заело важно място в търговията на вилаета. От неговия рейд заминавали кораби, натоварени с пшеница, ечемик, добитък, кожи, лой, масло, кашкавал и птици. На неговите кейове били стоварвани желязо, кафе, захар, пипер, дървено масло, маслини, бадеми, сукна, памук, преди, платове и други стоки. През 1870 г. в пристанището акостирали 551 парни и платноходни кораби с общ тонаж 200 995 тона. Те внесли стоки за 8 307 000 франка и суровини за 755 225 франка, а изнесли стоки за 7 012 100 франка. При изнасянето на тези данни Мошкин със съжаление отбелязва, че руските търговски съдове били малко, само 4 платнохода общо 694 тона, които донесли стоки за 92 000 франка, а изнесли за 48 600 франка. В същата година във Варна пристигнали 113 австрийски парахода със 119 400 тонаж, които доставили стока за 4 300 860 франка и 7 платнохода общо 3 094 тона. Те изнесли стока за 2 593 675 франка.¹⁵

За надмощието на Австрия в корабоплаването и в търговията по Черно море говорел и фактът, че корабите на Австрийския Лойд обслужвали пощенските връзки между турските пристанища и Русия, задача, която може успешно да се изпълнява от руските кораби.

След този преглед на търговията и съществуващите условия за нейния напредък по черноморските пристанища Мошкин разглежда корабоплаването и търговията по р. Дунав, като се старее да покаже, че и тук съществуват благоприятни възможности за участие на руските търговци. В доклада си Мошкин се спира на описанието на пристанищата Русе, Свищов, Никопол, Лом и Видин, като не пропуска да отбележи, че предната година руският консул в Тулча Белоцерковец е изпратил подробно описание на пристанищата в Сулина, Тулча и Мачин.

Транспортът между дунавските пристанища се осъществявал от многобройните турски плоскодъжни ветроходни кораби, чиято вместимост била от 100 до 200 тона. Тези кораби се строяли предимно в Силистра, Свищов, Русе и Видин от суров дървен материал, което било причината ежегодно да се ремонтират, а след десет години да се бракуват. Собствениците на тези гемии били предимно турци. Пътуването от Видин до Браила траело от 4 до 8 дни, а в обратната посока от 30 до 40 дни. В дунавската търговия турските кораби били

¹⁵ Пак там, с .119.

около 600, но се намирали под постоянната конкуренция на румънските гемии, които били около 500.¹⁶

От съществено значение за корабоплаването било пълноводието на реката, което създавало възможности морските съдове да навлизат нагоре по течението. Така морски кораби от 350 до 400 тона достигали до Русе, а от 200 тона отивали до Видин. През 1869 г. италиански кораб от 450 т идвал за стока до Русе. Силният интерес на западноевропейските страни към търговията на земите от Дунавския вилает ги е накарало да открият свои консулства в Русе. През 1868 г. там имало вече консулства на Англия, Франция, Австрия, Холандия, Белгия, Италия, Прусия и Русия.¹⁷ Този интерес и засиленият стокосъмен накарвали някои предприемчиви българи да се включат в корабоплаването по Дунава. „Преди няколко години — пише Мошнин — един българин (Цветков) си набави тук параход „Начало“ и два шлепа. Работите на този параход вървяха така добре, че за две години изкупи парахода и шлеповете, но тежките данъци погубиха това предприятие.“¹⁸ При невъзможността да изплати своите задължения към турския фиск Цветков попаднал под ударите на турските закони. Валията Абдурахман паша наредил парахода и шлеповете да се конфискуват и предадат на турската дунавска компания.

С цел да спаси турската хазна от тежките тарифи на Австрийския Лойд при пренасянето на турската войска, поща и други държавни материали Мидхат паша — учредителят на Дунавския вилает — в своята реформаторска дейност създаде турска корабоплавателна компания с държавни средства. При закупуването на корабите той се сдружил с белгийския консул Кличан и срещу голям подкуп закупил стари и амортизирани параходи. Тези кораби били обслужвани от турски екипажи и чиновници. Служителите на компанията твърде отрано били обхванати от корупция, от стремеж да се обогатят за сметка на държавата. Турските кораби не могли да изпълнят поставената им задача, те не могли да конкурират корабите на австрийската компания, което накарало турското правителство на няколко пъти да направи опити да предаде компанията в ръцете на частно дружество. Анархията, безпорядъкът и грабежите в дейността на компанията откривали още по-благоприятни условия за хегемонията на Лойд в дунавското корабоплаване. В друг свой доклад, писан през следващата година, Мошнин отбелязал пълно-

¹⁶ Пак там, с. 109.

¹⁷ АВПР, ф. ПК, 1868, д. 2184, л. 109.

¹⁸ АВПР, ГА, У—А₂, д. 764, 1873, л. 110.

то разстройство на турската дунавска компания. „По този начин — пише той — австрийската дунавска компания се избавила от един свой конкурент, за да монополизира съвършено търговията по Дунава.“¹⁹

В борбата за господство на Дунава австрийската компания твърде методично осъществявала своето настъпление и последователно елиминирала своите конкуренти. Нейният основен капитал, според Мошнин бил 7 000 000 флорина. През 1852 г. тя имала в движение 54 парахода и 112 шлепа, а в 1873 те се увеличили на 155 парахода с 14 181 конски сили и около 1000 шлепа, което ѝ позволявало да извършва основния превоз на стоки, пътници, войска и други. Мошнин превежда следната таблица за превозените от Лойд пътници и стока по години:²⁰

Години	Пътници	Товари в центнери
1868	1 179 691	24 826 999
1869	1 356 919	24 937 519
1870	1 520 223	20 292 926
1871	1 705 404	18 367 269
Всичко	5 762 237	88 424 713

В превоза на пътници австрийските кораби придобили също така монополно положение, те превозвали по-малко товари и особено зърнени храни, тъй като нейният фрахт бил твърде висок за този вид стоки, което принуждавало търговците да търсят услугите на турските и румънските гемии. Едва когато водите на Дунав спадали значително, тогава търговците-житари бивали принуждавани да потърсят помощта на австрийските кораби, които газели по-плитко от гемии.

През 1870 г. корабите на Лойд внесли в дунавските пристанища стоки за 11 000 000 фр. На Русенското пристанище били доставени стоки за 3 266 812 фр., на Свищовското за

¹⁹ АВПР, ГА, V—A₂ 1874, л. 766 л. 28.

²⁰ Пак там, л. 764, 1873, л. 112.

2731 700 фр., на Никополското за 1 000 000 фр. и на Видинското, Ломското, Оряховското и Силистренското за около 4 000 000 фр.²¹ Тези данни съвсем очевидно очертават австрийското превъзходство в търговията на земите, включени в дунавския вилает. Подобно било положението и на входната врата на р. Дунав — Сулинското пристанище. През 1872 г. в него акостирали, идвайки от морето, 2218 кораба. От тях гръцките били 106 предимно платноходи с тонаж 141 980; турските 658 с 52 981 тона; румънски 225 със 129 432 тона; австрийски 74 парахода и 79 платнохода, следвани от английските, и на последно място руските — десет платнохода с 2894 тонаж и два пощенски парахода.²² Сведенията, дадени от Мошнин, красноречиво показват, че положението, в което попаднала Русия след Кримската война в търговията с Турция, се запазило и след 16 години.

Главните износни стоки от дунавските пристанища били кожи, лой, вълна, кости, семена, добитък и на първо място зърнени храни. В края на 60-те години на XIX в. се засилил интересът на западните търговци и към тютюна, който се произвеждал в Дунавския вилает. През 1871 г. виенските търговци сключили договор за износ на 300 000 оки тютюн. Както подчертахме по-горе, основното износно перо на севернобългарските земи си оставали зърнените храни. Високото качество на тези суровини станали причина през 1869 г. в пристанищата от Видин до Русе да пристигнат 722 кораба, от които 100 морски съда, в това число три английски, един италиански и четири гръцки, които изнесли за около 29 000 000 франка зърнени храни.²³

Интерес представляват отбелязаните в доклада на Мошнин особености в цените на селскостопанските произведения в зависимост от разстоянието от мястото на производителя и дунавските пристанища. Те се виждат от данните в следващата таблица.

При продажбата на своето производство селяните били задължени да превозват продаденото количество до най-близкото пристанище. В тази търговия със зърнени храни според Мошнин особен дял имали представителите на турската администрация, които предлагали на чуждите търговци зърното, събрано в полза на държавата по пътя на събирането на натуралния десетък.²⁴

При описанието на водните транспортни артерии, създа-

²¹ Пак там, л. 119.

²² Пак там, л. 120.

²³ Пак там, л. 122.

²⁴ Пак там, л. 123.

Цени на селскостопанските произведения в зависимост от близостта им с Дунава

Вид	В селата				На дунавските пристанища	
	без връзка с Дун.		в близост с Дун.		киле	хектолит
	киле в грошове	хектолит. франкове	киле	хектолит.		
Пшеница	6	4	12	7,3	13	9,5
Царевича	3	2	6	4	7	5
Ечемик	3	2	6	4	7	4,6
Ръж	3	1	4,5	3	6	4
Овес	2	1,2	4	2,6	5,5	3,7

ващи условия за развитието на търговията, консултът отделя достатъчно внимание и на възможностите на вътрешната шосейна мрежа, чието подновяване и доизграждане е започнало от времето на първия валия Мидхат паша. Сведенията за пътищата във вилаета са доста подробни, вероятно консултът е изхождал от важността на това сведение от военно-стратегическо значение, а не само от нуждите на търговията. В този раздел на доклада намираме още едно потвърждение на причините да не се избере Търново за център на вилаета. „Мидхат паша — пише Мошнин — от политически цели направи Русчук (Русе — Г. П.) административен център на Дунавския вилает, затова и аз ще почна да изброявам шосетата от Русчук. И така шосе свързва:

„1. Русчук през Бяла. а) с Търново, Габрово и Шипка отвъд Балкана. Между Габрово и Шипка минава през Балкана и се поддържа лошо. б) от Габрово се прокарва шосе към Трявна и по-нататък. в) Габрово се съединява с Елена.

2. Русчук. а) през Разград, Шумен, Ени пазар с Варна. б) Варна със Силистра през Пазарджик (Толбухин — Г. П.). в) Пазарджик с Балчик. г) от Балчик се прави път за Варна.

3. Русчук през Бяла за Свищов.

4. Русчук. а) през Бяла, Плевен, Орхание, София с

Кюстендил до Егри паланка (Крива паланка — Г. П.). б) София през Ихтиман с Пазарджик. в) София през Самоков с Пазарджик. г) Самоков с Ихтиман. д) Самоков през Дупница с Радомир. е) Дупница с Г. Джумая. ж) София през Берковица с Оряхово. з) София през Пирот, Белград с Видин и) Белоградчик с Лом.

5. Кюстенджа през Баба даг с Тулча и Исакча.

6. Строчище се шосе от Шумен през Балкана до Ямбол.²⁵

В последната част на своя доклад Мошнин спира своето внимание върху икономическото положение на българския народ и на панаирите в Дунавския вилает като важни средища на търговията. Според него турското владичество се отразявало зле върху икономическото развитие на българските земи. За българския народ Мошнин пише: „От всички славянски племена това е най-забравеното, най-напласеното, потиснатото, угнетено и затова неговата промишленост стои на най-ниска степен. Малко фабрики, където изработват най-груби български сукна, няколко спиртни и кожухарски фабрики, няколко парни мелници, това е всичко, пък и то е в своя зародиш.“²⁶ Причините за тази изостаналост според Мошнин е била липсата на достатъчно капитали и опит, които да тласнат развитието на промишлеността, като позволят да конкурира нахлуващите на българския пазар вносни стоки. При това положение на българите им оставало да обработват земята и развиват скотовъдството.

Усиленият внос на чужди стоки освен чрез черноморските и дунавските пристанища се осъществявал и на големите ежегодни панаири във вилаета. Първостепенно значение имали панаирите в Ески джумая и Меджидие. На Ескиджумайския панаир се стичали стоки от цяла България, докато Меджидийския имал локален характер. Оборътът на Джумайския панаир се изчислявал на около 3 000 000 франка. Търговията се осъществявала на едро. Платежът на стоката се разпределял така, че половината от сумата се плащала веднага след търга, а другата половина след три-четири месеца или на следващия панаир. Второстепенни панаири били в Хаджиоглу Пазарджик (Толбухин — Г. П.) и Балчик. В последните години на тези панаири започнали да се появяват австрийски и германски мисюнери, които сключвали изгодни сделки.²⁷

²⁵ Пак там, л. 117.

²⁶ Пак там, л. 117.

²⁷ Пак там, л. 118.

По обема на извършения стокооборот на Австрия принадлежало първото място, след нея идвали Германия, Англия, Франция и други страни. „Ние виждаме — пише консултът — че няма руска търговия в Дунавския вилает, няма също така и руски плавателни съдове. Техният брой е толкова незначителен, че само Самоският княжески флот в тези места е по-незначителен по брой от руския.“²⁸

Запознат добре с листата на внасяните от другите страни стоки в българските земи, Мошнин счита, че Русия успешно може да се намеси в търговията на Дунавския вилает, защото тя произвежда и може да достави стоки, които с успех да конкурират западните и да се наложат на този пазар. Това убеждение го е накарало да запознае своите ръководители със списъка на тези стоки.

„Ние ще изброим главните от тях:

1. Спиртът, който идва в огромно количество от Унгария, за продажба на който Министерството на финансите толкова грижи полага преди няколко години. Той се консумира тук от 50 до 60 000 ведра в годината, 40 градусов. Цената му за ведро е от 50 до 70 гроша.

2. Захар на пясък 6 гроша ока. За година се консумира около 150 000 оки. Идва изключително от Австрия.

3. Стеарин от 12 до 12,5 гроша за ока. Консумира се около 50 000 оки. Идва предимно от Австрия.

4. Сапунът се докарва от гръцките острови, но би могъл да идва от Одеса. Най-добрият вид е 5 или 7 гроша, в зависимост от докараната стока.

5. Маслото, тукашно и донасяно от Румъния, е от 12 до 14 гроша за ока, би могло да идва от Русия.

6. Брашното, 1, 2, 3 вида, е от 150 до 300 гроша за 100 оки. Нашето би могло, особено от най-добрия вид, да конкурира тукашното въпреки парните мелници.

7. Макароните са от 5,5 до 5 гроша. Идват от Виена. Биха могли да се изпращат от Таганрог или Одеса.

8. Сухари.

9. Хайверът е местно производство. Твърде малко се внася и от Русия, особено червеният.

10. Чай. Консумирането му с всяка година се увеличава. Докарва се от Константинопол, той е английски най-лошо качество.

11. Петрол, идва от Австрия и Румъния най-лошият. Употребява се от 100 до 150 000 оки.

12. Желязо, гвозден (от Белгия), катинари (от Австрия).
13. Въжета, дебели от Румъния.
14. Кожени изделия идват от Унгария.
15. Всичко, което се отнася до църковното богослужение.²⁹

При вноса на тези стоки от Русия Мошин изрично предупреждава, че е необходимо превозът им да се поеме от руски кораби, за да се избегне заплащането на фрахта на чуждите кораби. Използуването на чуждите кораби би довело до 30% поскъпване на стоките, което би ги лишило от конкурентоспособност. От друга страна, използването на руските кораби би тласнало напред развитието на руското корабостроене по Дунава и Черно море.

Докладът на Мошин завършва с призива: „Нима ние ще стоим вечно под опеката на чужденците? Нашето богато паракодно и търговско общество, даващо за година от 40 до 45% дивидент, благодарение на 1 500 000 рубли поддръжка от правителството мисли само за своите собствени изгоди, монополизирайки търговията по руското крайбрежие, то въобще твърде малко прави за нашата търговия на фабрични изделия на Изток, за Дунавския вилает решително нищо.“³⁰ Тези действия на дружеството носят вреда единствено на Русия.

Разглежданият документ разкрива една почти пълна картина на състоянието на транспорта и търговията в Дунавския вилает през 70-те години на XIX в. и изразява огромното желание на руските дипломати да събудят интереса на руското правителство и руските търговци към огромния пазар на Турция. Този призив не представлява единична постъпка за развитието на руската търговия в нашите земи. Три години преди Мошин да изпрати своя доклад, на 26 януари 1870 г., руският консул в Пловдив Найдено Геров в един свой отчет за Узунджовския панаир направил следното предложение: „Търговските връзки на вътрешните области на Турция с Русия освен материалните изгоди от тях ще послужат и за поддържането на нашето влияние в страната, което противниците се мъчат всячески да унищожат. Заедно с това появата на руски изделия на тукашния пазар ще послужи за опровержение на неверните сведения, които се разпространяват от недоброжелателите, които, за да унижат Русия в очите на нашите единверци и съмишленици, търсят начин да ги уверят между друго и в това, че в Русия уж не съществува никакво изкуство

²⁹ Пак там, л. 124—125

³⁰ Пак там, л. 127.

(разбирай промишленост — Г. П.) и че тя по всичко е изостанала колкото Турция и дори повече. За да установим търговски връзки, трябва да бъде посочено на тукашните търговци онова, което може да им послужи за предмет. А това трябва ние да го направим.³¹ Руските консули добре разбирали, че за поддържането на руското влияние не е необходимо само политически постъпки и действия, а дълбоко икономическо проникване на Русия в тези земи.

Претърпяла поражение в Кримската война, изостанала в своето икономическо развитие, царска Русия не могла да се противопостави на икономическата експанзия на силно развитите западноевропейски държави в Турция. Данните от таблиците за пристигащите чуждестранни кораби в турските черноморски пристанища показват, че докато западните страни използват модерни кораби, които извършвали бързо своите курсове, то Русия разчитала все още на платноходни съдове. Западният внос независимо дали е бил от най-добро качество е бил предимно от фабричен произход, докато Мошини в своето изложение предлага за внос в Турция предимно произведения на селското стопанство или на занаятчийската промишленост, което естествено обричало руската търговия на неуспех.

Наред с тези обективни причини за изтласкването на Русия от турския пазар съществуват и редица от субективен характер. Те се дължат на първо място на неразбирането от страна на руските управляващи среди на необходимостта от икономически контакти като средство за укрепване на връзките между двете страни. Техният консерватизъм и стремежът на руските търговци да търсят печалби от вътрешната търговия, без да рискуват, довели до загубването на ония позиции, които Русия имала до Кримската война в Турция. Така през 1865 г. пловдивските търговци направили опит да създадат дружество за търговия с Русия. Той обаче бил провален от руските управляващи среди, които отхвърлили условията, предложени от пловдивчани.³²

Възприетата политика имала пагубно влияние върху позициите, които имала Русия в нашите земи. Издигащата се българска буржоазия все повече се обвързвала със западноевропейската търговия и се превръщала във важен лост за осъществяването на западната политика. За запазването на руското влияние не могло вече да се разчита само на военно-политически успехи. За тази цел били нужни постоянно

³¹ Документи за българската история, т. I, С., 1931, с. 527.

³² Пак там, с. 376

15319/1974

ОКРЪЖНА БИБЛИОТЕКА

В. ТЪРНОВО ДП

развиващи се икономически отношения и връзки. Това именно не разбрали ръководителите на руската политика въпреки докладите на Геров и Мошнин. В навечерието на Руско-турската война от 1877—1878 г. Русия вече била загубила ония икономически позиции в нашите земи, които имала до Кримската война.

ДОКУМЕНТ О ТОРГОВЛЕ В ДУНАЙСКОМ ВИЛАЕТЕ 1873 г.

Георги Плетнев

(Резюме)

Крымская война сильно подорвала политическое и экономическое влияние России в пределах Турции. Россия быстро теряла завоеванные до 1856 г. позиции, в то время как сюда быстро проникали западноевропейские товары и капиталы и западное влияние.

При создавшемся положении среди русской дипломатии оформилось мнение, что усиление русской торговли с землями Турции приведет к восстановлению русского влияния в них, к связям развивающейся болгарской буржуазии с Россией, к поднятию ее Экономического и политического авторитета среди поработанных народов. С этой точки зрения русский консул в Русе Мошнин написал подробный доклад, в котором раскрывает благоприятные экономические, транспортные и другие условия для развития русской торговли с землями Дунайского вилаета. В этом докладе находим богатые сведения о развитии экономики наших земель в 70-ые годы XIX в., о месте важнейших черноморских и дунайских портов в экспорте-импорте, о судоходстве, о состоянии дорожной сети и возможностях, раскрывающихся перед русской торговлей.

Этим докладом Мошнин хотел обратить внимание своего правительства на возможную политику экономического проникновения и вызвать интерес русских торговцев к болгарским землям.

UNE SOURCE HISTORIQUE SUR LE COMMERCE DANS LE VILAYET DU DANUBE EN 1873

Guéorgui Pletnhiov

Résumé

La guerre de Crimée porta un sensible à l'influence politique et économique de la Russie en Turquie. Les Russes perdirent une à une les positions qu'ils avaient gagnées avant 1856 au profit de la pénétration intensive des marchandises et des capitaux de l'Europe Occidentale.

Dans les milieux des diplomates russes se fit jour l'idée de renforcer le commerce russe avec les terres turques pour pouvoir rétablir l'influence russe dans ce pays, pour s'attirer la bourgeoisie bulgare en développement, pour raffermir la renommée de la Russie aux yeux des peuples opprimés; Ces considérations furent à la base du rapport détaillé, présenté par Mochnine, le consul russe à Roussé, qui mit en évidence les conditions favorables au développement du commerce russe avec les terres comprises dans le vilayet du Danube. Ce rapport fournit de riches renseignements sur notre développement économique pendant les années soixante-dix du 19 s., sur la place qu'occupaient nos ports danubiens et maritimes dans le commerce extérieur, sur la navigation, sur le réseau routier, sur les possibilités qui s'offraient au commerce russe.

Par son rapport Mochnine voulut attirer l'attention du gouvernement sur l'élaboration d'une politique de pénétration économique en Turquie en soulignant les avantages que proposait aux commerçants russes le marché bulgare.

ТРУДОВЕ НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ
„КИРИЛ И МЕТОДИЙ“

Том XI, кн. 2 Факултет за история 1973—1974

TRAVAUX DE L'UNIVERSITÉ „CYRILLE ET MÉTHODE“
DE VELIKO TIRNOVO

Tome XI, livre 2 Faculté d'histoire 1973—1974

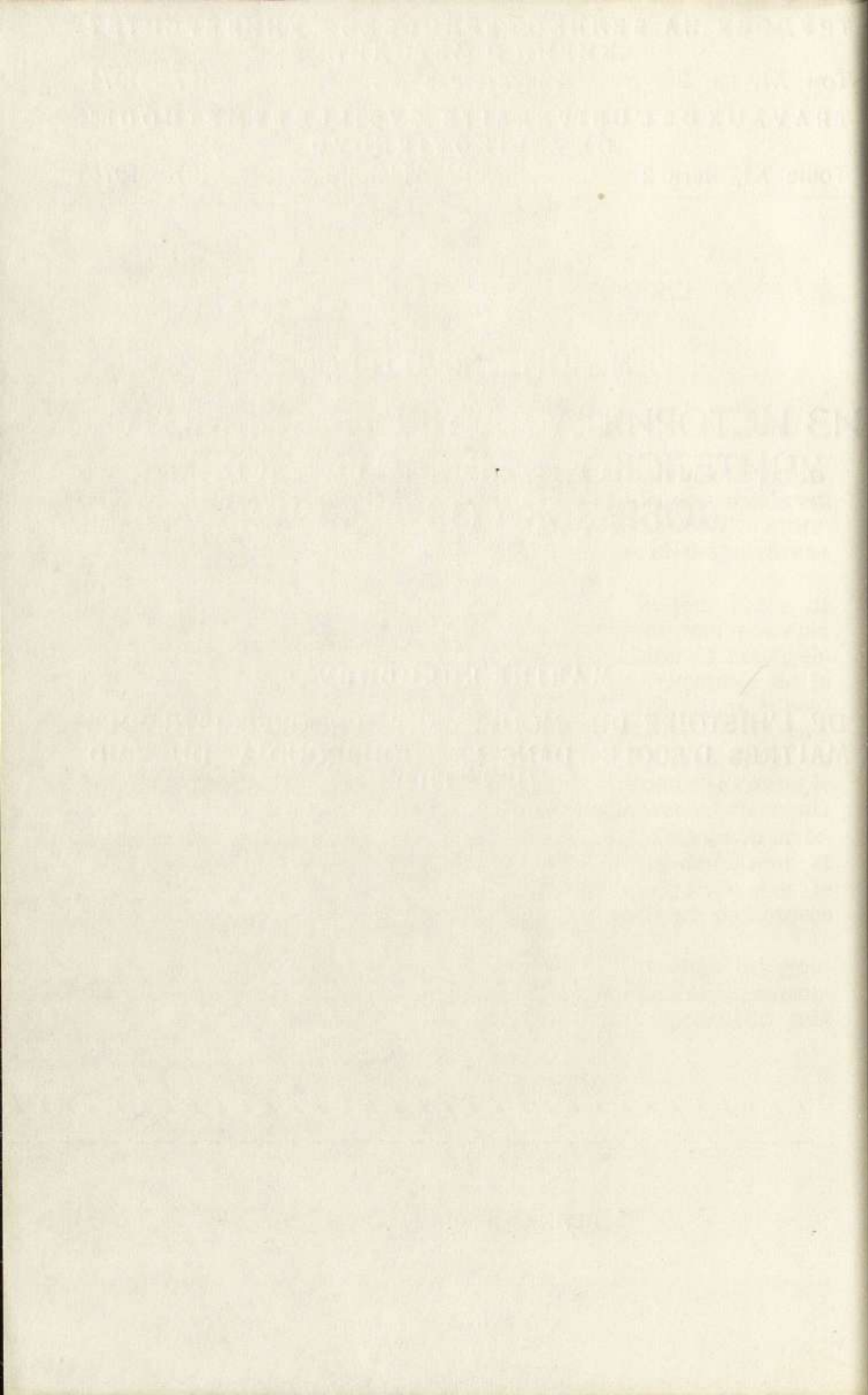
МАРИН ЛЮЛЮШЕВ

ИЗ ИСТОРИЯТА НА ПРОГРЕСИВНОТО
УЧИТЕЛСКО ДВИЖЕНИЕ В ЮЖНА
ДОБРУДЖА (1895—1912)

MARINE LULUCHEV

DE L'HISTOIRE DU MOUVEMENT PROGRESSISTE DES
MAITRES D'ÉCOLE DANS LA DOUBROUDJA DU SUD
(1895—1912)

ВЕЛИКО ТЪРНОВО, 1974

ПРЕДГОВОР

Настоящото изследване представлява част от общата тема за борбата на българското народно прогресивно учителство и населението в Добруджа за социално-политически права и свободи и демократическо образование през периода от Освобождението на България до социалистическата революция

Задачата на изследването, ограничено по обем и време (1895—1912 г.), е на основата на богат историко-педагогически, литературен и архивен материал, както и старопечат да разкрие ония специфични борби на добруджанското прогресивно учителство и населението под ръководството на БРСДП за икономически и политически права и свободи и демократично родно училище, които се отличават от борбите на българското учителство от останалите предели на страната пред вид превратностите на историята, етническия състав (българи, турци, татари, гагаузи, цигани, арменци, евреи, руси и др.) и специфичните демографски особености.

Основно място в монографията заемат въпросите на развитието на образованието в Добруджа след Освобождението до навечерието на Балканската война, като на този фон рязко се откроява отношението на прогресивното добруджанско учителство към социалните проблеми и класово-политическите борби на работническата класа и селячеството в Добруджа през периода на капитализма.

Добруджанското учителство, кръвно свързано с народа, защитавайки демократическите основи на българското възрожденско училище и собствените си свободи, взема активно участие в разпространението на социалистическите идеи и в оказване на решителен отпор на грабителската политика на монархическа България в разигралите се класови битки в Добруджа в края на XIX и началото на XX в.

От значение е да се отбележи, че културно-просветните проблеми и отношението на прогресивното учителство от Добруджа към тях в рамките на общокласовата борба за политически, икономически и просветни свободи под ръководството на БРСДП и Учителската социалдемократическа организация (УСДО) в този район на страната за първи път

са обект на конкретно, цялостно и сравнително завършено изследване и интерпретиране от позициите на историческия материализъм.

Използувани са архивни материали от ЦПА за добруджанското революционно движение, добруджанските учителски социалдемократически организации; ЦДИА; ОДА — Силистра; ОДА — Толбухин; ОДА — Русе; прогресивният учителски печат; местният добруджански и друг печат; трудовете на Д. Благоев, Г. Бакалов, К. Драмалиев, И. Николов, акад. Д. Косев, проф. Хр. Христов, проф. Н. Чакъров, проф. Ж. Атанасов и други произведения, посочени в монографията под линия, осветляващи отделни страни от засегнатите тук проблеми. Неточностите и противоречията в изследванията на отделните автори, засягащи пряко или косвено настоящата тема, са разгледани критически, което е отбелязано също под линия.

ВЪВЕДЕНИЕ

Деветдесетте години на XIX в. са характерни с бързото развитие на индустриалното и земеделското производство, на съобщителната мрежа, с разрастване на учебното дело. Същевременно това е период в историята на страната, характерен с честа смяна на буржоазните правителства под диктата на Фердинанд Кобургготски, с ограбване на държавната хазна, със силна експлоатация и разоряване на селячеството, време на незапомнено лихварство и зеленичарство, на недоволства и въстания, на политически машинации и убийства.

Сп. „Ново време“ в края на 90-те години изтъква: „...У нас всички буржоазни „партии“ представляват не партии, а котерии, които се грижат главно какви средства да намерят, за да се домогнат ~~чае~~ по-скоро до властта и най-малко му мислят за положението в страната. Наистина те постоянно говорят за положението на народа, оплакват го, критикуват правителствената деятелност, но, от една страна, това също правеше и „либералната партия“, от друга, техните говорения, оплаквания и критикувания са тъй лекомислени, щото ясно личи, че тях не положението интересува и не това ги въодушевява, а единствено желанието им час по-скоро да се видят качени на власт.“¹ И по-нататък: „Либералната партия“ е котерия, една тайфа, т. е. една сбирщина от хора, които за нищо не му мислят, освен да се понахранят на гърба на народа, да ограбят държавата.“²

През 1895 г. в Добрич се създава акционерно дружество „Бъдащност“, намиращо се в ръцете на притежателите на търговско-лихварския капитал, уж да подпомага населението.³ В града се създават и малки промишлени предприятия от регионално значение. Такъв е „промишленият“ облик и на останалите градове в Южна Добруджа през 80-те и 90-те години на XIX в. Поради своята отдалеченост, аграрен ха-

¹ Сп. Ново време, г. IV, II, кн. 2, Пловдив, 1900, с. 122.

² Пак там, с. 121.

³ В. Добруджански глас, Добрич, бр. 47, 21. 1905 г.; в. Отглас, Варна, бр. 5, 24. II. 1900 г.

рактик и погранична особеност Ю. Добруджа не привлича особени частни и държавни капиталовложения.

Към 1900 г. тя има подчертан аграрен характер с примитивно земеделие въпреки усилената механизация на някои селскостопански процеси в чифлиците на местните земевладелци, главно в Добричка околия. Към горната година Ю. Добруджа има 7726 кв. км площ с население 380 000 жители. По-голяма част от населението (80%) е предимно селско и е известно със своето трудолюбие при обработката на земята, с предприемчивост и политическа активност. Повече от 1/4 от селскостопанските средства за производство в страната се падат на Ю. Добруджа: конски коли — 23,7%; плугове — 15,6%; редосеялки — 44,4%; жътварки — 28,9%; вършачки — 22,9%; коне — 22,7%.⁴ Макар и късно, българската буржоазия ясно съзнава „стойността“ на Ю. Добруджа, като заявява, че производството на зърнени храни решава проблема за самозадоволяване на страната с този ценен артикул и, което е по-важно, „Ю. Добруджа е ценен пазар. . . открива възможност за пласиране на нашето индустриално производство“⁵.

В страната през 90-те години цари жестока експлоатация и терор, в това число и в Ю. Добруджа. Правителствата на Радославов и Стоилов се крепят на силата на войската и полицията. Убийствата на представителите на политическата опозиция посред бял ден е обикновено явление. Всяка буржоазна партия, дошла на власт чрез терор и фалшификация, граби и се обогатява. Зреят условия за даване отпор на мракобесниците. В редица градове, включително и в Силистра, недоволните от политиката на Радославовото правителство офицери готвят заговори за неговото смъкване, без да се опрат на подкрепата на народа. В Силистра на 17. II. 1887 г. под ръководството на кап. Кръстев, началник на военния гарнизон, избухва антимоноархическо въстание в името на запазване дружбата на България и Русия, за ред и законност, за повече права и свободи. В издаденото преди това „Възвание към българския народ“⁶ се казва:

„Братя българи!

. . . Разсипа се хубавото ни отечество. От най-свободен народ, какъвто бяхме преди 6. IX. 1885 г., обърнахме се на черни роби под тиранията на един чужденец — авантюрист, и на

⁴ Жеков, С. Икономическо развитие и социалистическо движение в Силистренски окръг в годините на войните (1885—1912 г.), ръкопис, Силистра, 1966.

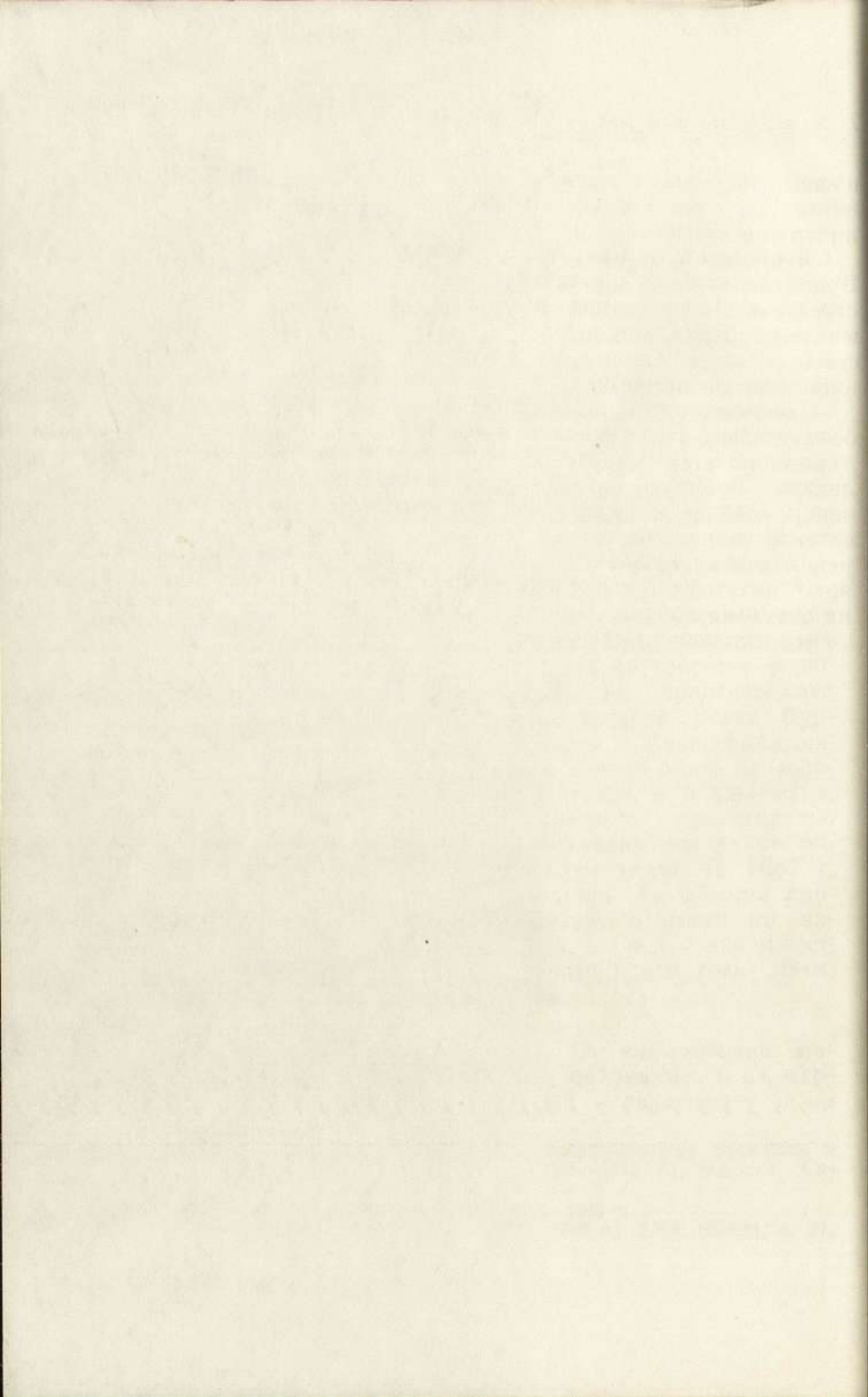
⁵ Сп. Икономически преглед, бр. 14, 15. IX. 1940 г.

⁶ „Възвание към българския народ“ (10. I. 1887 г.), БИА, НБКМ, п. 71, инв. № 98—23.

наши неколцина изверги... сиромашията и голотията ни налетяха... тъмниците се препълниха с жертви... Долу тиранията на България...!"

Въстанието в Силистра не успява. Кап. Кръстев е убит. Военнополевите съдилища са в действие. Въстаниците са разстреляни. Терор вилнее в страната. Едрата търговско-промишлена буржоазия избира за княз на България Фердинанд, символ на нещастieto на България, виновник за двете национални катастрофи.

Експлоатацията на безимотните и малоимотните селяни е безмилостна. Нерегулираният работен ден на работниците в държавните и частните дребни предприятия в Добрич, Силистра, Тутракан създава условия за негодуване и насочва онеправданите към активна борба за подобряване материалните и политическите условия на живот. Основните противоречия между експлоатирани и експлоататори започват все по-ярко да се изразяват в Ю. Добруджа през втората половина на 90-те години. При такива условия започва проникването на социалистическите идеи в този район на страната.

РАЗПРОСТРАНЕНИЕ НА СОЦИАЛИСТИЧЕСКИТЕ ИДЕИ СРЕД УЧИТЕЛИ И УЧЕНИЦИ И СЪЗДАВАНЕ НА МАРКСИЧЕСКИ КРЪЖОЦИ

Социалистическата пропаганда в България е насочена главно против режима на Ст. Стамболов.

При този режим противоречията между едрата буржоазия, от една страна, и дребната буржоазия, занаятчиите и селяните, от друга, се изострят с всяка измината година. За укрепване на държавата като оръдие на интересите на едрата буржоазия Стамболов създава голяма за размерите на страната шпионска мрежа, полицейски апарат и други институции за потискане на всяка прогресивна мисъл и несъгласие с неговата вътрешна и външна политика, като по този начин ликвидира всякакви права и свободи на трудещите се, предвидени макар и в окастрен вид в буржоазната конституция. На този суров диктаторски режим се противопоставят разоряващите се дребни градски и селски производители, виждайки в лицето на Стамболов и неговия режим защитника на интересите на търговско-промишлените кръгове и едрите земевладелци, виновника за противоруската външна политика.

В условията на огромно народно негодуване социалистите от Силистра начело с Васил Нейчев, Донко Анчев и Александър Митанов основават своето първо работническо дружество „Слави Балабанов“. Основатели биват няколко работници, учители, ученици и държавни служители. Създаденият работнически клуб развива трескава дейност. За това се говори в отчета на Силистренското педагогическо училище за 1894/1895 учебна година. „Читалнята, която се помещава в една от стаите на училището, е напълно на разположението на учениците, но не се посещава достатъчно от тях, а по едно време съвсем запустя. Учениците предпочитат да отидат в съществуващия в града Работнически клуб със социалистически характер. След като им се забрани от учителския съвет да посещават това място, те почнаха да ходят по-рядко там, но в читалнята пак не се събират.“⁷

⁷ ОДА — Силистра. Отчет на Силистр. педаг. у-ще за 1894/1895 г.

Показателно явление за училището през годината е и това, че учениците от II курс и от другите курсове са разделени на два лагера, които постоянно враждуват помежду си. На една страна са социалистите, а на друга — антисоциалистите. С голяма ревност учениците социалисти разпространяват между другарите си социализма, като считат това за себе си свещена и първостепенна задача.⁸

Учителският съвет, за да запази „дисциплината“ и за да застави учениците да не се „отклоняват“ от „правия път“, т. е. да не четат социалистически книги и вестници, изключва част от учениците социалисти, други ги заставя „доброволно“ да се преместят в друго училище, а трети — „търпи“ до края на учебната година.⁹

В същност учителското движение в Ю. Добруджа се заражда през 80—90-те години на XIX в. вследствие на материалните затруднения и политическото безправие, в които попада през първото десетилетие на Освобождението. Известно е, че след закона на народната просвета от 1884 г. (при Р. Каролев) учителската заплата е основен източник за преживяване, а този източник е толкова нищожен, при това нередовно изплащан, че е в състояние „да осигури“ само систематично гладуване и прибягване до кредити и заеми от силните на деня.

Съвкупността от материалните затруднения и политическото безправие са основна предпоставка за организирането на учителството в сдружения, като в началото позициите са доста неизяснени, за да се достигне впоследствие до създаване на социалдемократическа учителска организация за борба в името на социалистическия идеал в областта на народната просвета.¹⁰

Още преди основаването на работническото дружество „Слави Балабанов“ прогресивното учителство в Добруджа, давайки отпор на режима на Стамболов, посрещна с негодуване стамболовисткия Закон за народната просвета от 1891 г. („Закона на Живков“), виждайки в него отражението на новите нужди и политическите задачи на българската буржоазия, изразяваща се главно във: подчиняване възпитателната работа в училище на „националните“ интереси на господстващата класа, т. е. възпитание на подрастващите в духа на националистическата идеология на българската буржо-

⁸ ОДА — Силистра. Отчет на Силистр. педагог. у-ще за 1894/1895 г.

⁹ Пак там.

¹⁰ Атанасов, Ж. История на българското образование, С., 1973, с. 227, 231, 232.

азия; даване практическа професионална насока на обучението на учащите се още в началното училище (първи, среден и горен курс) с цел да се подготвят добри работници за капиталистите; потъпкване на демократическия принцип на българското възрожденско училище, като управлението на училищата се извършва от назначени от властта лица; категоризиране на учителите на „редовни“ и „нередовни“ с голяма разлика в заплатите с цел да се облагодетелствува градската интелигенция като бъдеща опора на властта; оказване на силен политически и административен натиск върху учителството за непрекословното му подчинение на властта и пр.

В същност новата училищна система от 1891 г. по замисъл отговаря на нарасналите нужди на българското общество за получаване на по-високо образование в сравнение с предшестващия етап на развитие на страната непосредствено след Освобождението, въпреки че тези просветни мероприятия засягат повече градските селища. Не това обаче поражда недоволството от голямата част от учителството, а лошото положение, в което изпадат „нередовните“ и селските учители според категоризацията на закона. В Добруджа, район с малко на брой градски селища, преобладаващото мнозинство от учителите са именно тези, които попадат под ударите на новото просветно законодателство.

Заменяването на режима на Стамболов с новия кабинет на К. Стоилов и В. Радославов по същество не променя положението на учителите. Вярно е, че новият министър на просветата К. Величков успява да удържи на част от обещанията си за частично изменение на „Живковия закон“ от 1891 г., като повишава до известна степен заплатите на учителите от селата, възстановява правата на училищните настоятелства и пр. Но колкото и да са прогресивни възгледите на К. Величков, известен на народа като писател, общественик, културен деец и борец против неправдите и произволите над българския учител, той не успява да се ориентира правилно в сложната класово-политическа обстановка в момента, когато българското учителство обединява своите сили в професионална организация за даване отпор на притесненията и произволите на буржоазната диктатура, за защита на служебния стабилитет и материално осигуряване, за социални права и свободи, а, напротив, рязко се обявява против идеята за професионално сдружаване, започвайки гонение на активните радетели на учителския съюз.

С всяка измината година народняшкият режим става все по-нетърпим. Наред с работниците в знак на солидарност

стачкуват и учители. Борбата на народните учители за запазване на елементарните права и свободи не спира. Смяната на К. Величков с Ив. Вазов не променя с нищо положението на учителството.¹¹

Все по-голям брой учители, ученици, работници и други се групират около В. Нейков и Д. Анчев. Откриват се кръжоци, изучава се книгата на Благоев „Що е социализъм и има ли той почва у нас?“, изяснява се политическата обстановка, разгръща се масово-политическа работа в Силистра, провеждат се ограмотителни курсове, изнасят се вечеринки, сказки, организират се публични събрания и митинги.¹² Работническото дружество „Слави Балабанов“ си поставя определена задача — да развива класовото съзнание на работниците, занаятчиите, учителите, да разнася правдивото слово на партията, да им посочи единствения спасителен път — пътя към социализма.¹³

По време на заседанията на Първия конгрес на БРСДП (1894 г.) в София дружеството изпраща поздравителна телеграма и упълномощава Георги Бакалов да го представлява пред конгреса.¹⁴

Прогресивното учителство в Ю. Добруджа все по-активно взема участие в класовите борби на пролетариата и селячеството и в разпространението на научния социализъм.

Познавайки неволите на добруджанското селячество, пшккащо под своеволията и експлоатацията на местните земевладелци и държавни данъчни чиновници, още отрано Юрдан Н. Пекарев, учител в село Семиз Али (Драганово), насочва своето слово към събуждане на общественото и политическото съзнание на селяните от Дуранкулак и околните села.¹⁵

Сериозна общественно-политическа дейност през 1897 г. се развива от учителите от добричките села Алъчкьой, Велифакъ, Иланлък, Кабаскал и др. Тук са открити вечерни училища, посещавани от множество селяни, които жадно слушат своите учители не само по „четмото и писмото“, но и по

¹¹ Чакъров, Н., Атанасов, Ж. История на образованието и педагогическата мисъл в България, С., 1962, с. 261—264; Николов, И. Учителското революционно профсъюзно движение през периода 1894—1901 г., сп. „Народна просвета“, год. 15, кн. 12, октомври 1959 г., с. 72—74.

¹² „Из спомените на В. Нейчев“; в. Силистренска трибуна, бр. 52 (1065), год. XI, 7. V. 1966 г.

¹³ „Из спомените на В. Нейчев“; в. Силистренска трибуна, бр. 52 (1056), год. XI, 7. V. 1966 г.

¹⁴ В. Другар, 16, VII. 1895 г.

¹⁵ Вж. Ю. Н. Пекарев. Моите политико-обществени спомени, С., 1929.

разясняването на редица политически проблеми. В село Алъчкьой освен „четмото и писмото“ учителят (не се съобщава неговото име от редакцията на в. „Учителско движение“) обяснява на селяните всички въпроси, които ги вълнуват, като на първо място въпросите за отношението на селянина към властите, лихварите, църквата, държавата, милитаризма и др. Четейки и разяснявайки различни въпроси от прогресивния печат и „разни брошури“, селяните слушат до 5 часа непрекъснато, което допринася за „преврат в мировъзрението на селяните“. Вечерните занятия се посещават в това и останалите селища от 3/4 от населението. Не напразно по време на въвеждане на омразния десетък най-активната борба против властта за неговото отменяване води селячеството и учителството от Балчишките и Добричките села.¹⁶

Немалка част от учителите в Добруджа са млади, без особен образователен ценз, волнонаемни, без опит в борбата с буржоазната държава за социални и политически свободи. Част от обединеното добруджанско учителство под знамето на БУС се намира под влияние на демагогията на Министерството на народното просвещение и на дясното течение на БУС, на „капитаните“, които провеждат линията на „политически неутралитет“, поддържат тезата за „чисто професионална организация“, която да е далеч от класовите и политическите борби на пролетариата и марксистическото течение в БУС.¹⁷ По този повод „Учителско движение“ се обръща с „Апел към народните учители“¹⁸: „...О! Народни учителю, твоето звание е подигравка на днешната хайдушка обществена наредба. Какво хубаво звание — народен учител, каква горчива съдба да мреш от туберкулоза. Горчива про- ния!... Народни учителю, интелектуалний работнико на миналото и настоящето и бъдещето, не съзираш ли, че твоята съдбина, работнико, е така близка с оная на физическия работник? Защо още тъй дълбоко спиш? Или теб те приспиват министерските окръжни със звучната си песен? Тия окръжни „отгоре“ само приспиват, примамват и те съсипват нравствено и физически... Не си ли ти брат по положение с физическия работник? Не видиш ли где е злото? Защо не станеш, не подадеш ръка на физическия работник, който е вече осъзнал положението си и заедно с него да се поставиш в опозиция и борба с изгнилия хайдушки днешен обществен строй...“

¹⁶ В. Учителско движение, г. I, бр. 6, 26. V. 1897 г., Варна, с. 3.

¹⁷ Николов, И. Бойният път на българското учителство, С. 1965, с. 46.

¹⁸ В. Учителско движение, г. I, бр. 7, 3. IV. 1897 г., Варна, с. 4.

за да нанесете смъртния удар на властващите тирани и за да извоювате оная бъдеща наредба, която ще бъде чужда на сиромашията, мизерията, туберкулозата и техните спътници...¹⁹ Този апел, подписан от „един селски учител“ има за задача да изясни социалното положение на неорганизираните и попаднали под влиянието на БУС учители, за провеждане на борба против демагогията, репресиите, униженията на българския учител, за социално-политически права и свободи.

ОТНОШЕНИЕ НА ДОБРУДЖАНСКОТО ПРОГРЕСИВНО УЧИТЕЛСТВО КЪМ ПРОСВЕТНАТА И ИКОНОМИЧЕСКАТА ПОЛИТИКА НА БУРЖОАЗИЯТА В ЮЖНА ДОБРУДЖА ПРЕЗ ВРЕМЕ НА СТОПАНСКАТА КРИЗА (1899—1902)

Избухналата стопанска криза в Европа през последните години на м. в. обхваща и България и се проявява като аграрна и търговско-финансова. Тази криза достига своя апогей по време на Радославовия режим 1899—1901 г. и особено се изостря класовата борба с въвеждането на омразния още от турско робство данък.²⁰ Тежката данъчна система, унаследена от предишните буржоазни правителства, и въвеждането на нови данъци за закрепване на разклатеното финансово положение, както и сключването на нови заробващи външни заеми и стремежът на либералските партизани да се обогатяват на всяка цена за сметка на народа и държавата довеждат страната до разорение, глад, своеволия и черкезки грабежи.²¹

Верен на своето правителство и своята партия и класа, министърът на народното просвещение Т. Иванчев, върлият защитник на монархизма, поклонник на „дългите окръжни“ засилва репресиите против прогресивното учителство, предлага закони и издава наредби, ограничаващи демократизма на българското образование, на правата и свободите на народния учител. Борбата против реакционната политика на Т. Иванчев в областта на просвещението се води активно от учителството чрез резолюции и протести, устно и писмено на страниците на прогресивния педагогически печат и „Работнически вестник“.

¹⁹ В. Учителско движение, г. 1, бр. 7, 3. IV. 1897 г., Варна, с. 4.

²⁰ Сп. Народна просвета, г. XV, кн. 12, 1959, с. 78.

²¹ Христов, Хр. Селските въстания и бунтове 1899—1900 г. Библиотека Героична летопис, София, г. 3, кн. 6, 1962, с. 27.

През 1899 г. Добричкото учителско дружество изпраща предложение-протест, в което се иска отменяне на:

1. Противоконституционния § 24 от Инструкцията на управлението на основните училища.

2. Внесените напоследък (III сесия на IX обикновено народно събрание) в Закона на Народното просвещение едно от друго по-реакционни изменения.

3. Съществуващия закон за народното просвещение, който с многото свои несъобразности на времето дава възможност на озлобени министри да прокарат най-реакционни свои замисли по отношение на нашето учебно дело.²²

Дружеството на учителите в Добрич моли управителния комитет на Българския учителски съюз — София, в съставянето на общото искане на всички учители към Министерството на народното просвещение и правителството да се предвидят въпроси, които да се включат в бъдещ просветен закон, като:

„1. Безплатно учение във всички училища.
2. Задължителното учение да трае 7 години.
3. Безплатна медицинска помощ в училищата.
4. Да се отпуснат по-големи суми в бюджета на народното просвещение по параграфа за постройка на училищни здания.

5. Отменяне параграф 24 от Инструкцията за управление и уредбата на основните училища като явно противоречащ на основния закон в страната — конституцията.

6. Възстановление правата на омъжените учителки да учителствуват.

7. Изравняване заплатите на всички учители и учителки с еднакъв ценз, като се съблюдава принципът: „при еднакъв труд еднакво възнаграждение“.

8. Изплащане на цялата заплата на народните учители да става от държавата.

9. Приемливо увеличение заплатата на основните учители.

10. При сегашното облекчение на учителите относително военната повинност да се премахне задължителното 8-годишно учителствуване. Или пак да се възобновят облекченията, давани на учители от стария закон.

11. Съставът на окръжния училищен съвет да се формира в смисъл на мнения, изказани от II и III учителски конгреси, като се изхвърлят окръжните управители, представля-

²² Сп. Право дело, год. II, кн. 4, VI, 1899 г., с. 376.

ваши властувашата партия, а да се даде по-широк простор на хора, близки до народното просвещение.

12. Уволняването на учители да става изключително за доказани чрез съд престъпни деяния.

13. Изборност на околийските инспектори, главните учители и директорите на класните народни училища от страна на учителите.

14. Околийският инспектор да има своя отделна канцелария от тая на околийския началник и в случай на отсъствие негов заместник да е директорът на местното класно училище или главният учител.²³

БУС като цяло възприема тактиката на „мирната борба“ против мракобесническите правителства, като се задоволява с предложения, настоявания, молби, критика на „политиката“ на отделните министри и най-вече на Т. Иванчев и К. Вацев за техните силно изразени реакционни убеждения в сферата на народното образование.²⁴ Т. Иванчев анатемосва всички учители с прогресивни убеждения, като насочва стрелите си главно срещу учителите социалисти. Сам той заявява: „На вас, учителите социалисти, няма да ви давам места.“²⁵

Оповестеното намерение на правителството (26. XI. 1899 г.) за въвеждане на натуралния десятък, както и приемането по принцип на законопроекта за натуралния десятък от Народното събрание, дава нов импулс на селските вълнения в цялата страна и особено в Североизточна България и в частност в Добруджа. Този закон дълбоко засяга интересите на селското население,²⁶ затова още при обсъждането на законопроекта селските маси силно реагират чрез организиране на протестни събрания в цялата страна, в това число в Добричко и Силистренско, като гласуват „протоколи“ с определени искания за реформи във финансовата политика на държавата. Въпреки повсеместните протестни събрания настъпва нова фаза на борба против политиката на „сопаджиките“ — масови демонстрации, митинги, гневни протести и поява на първите призови за сваляне на режима на Радославов и неговите съпартизани. В Добруджа борбата против натуралния десятък все повече се разраства. На местния протестен митинг в Силистра участвуват 6000 души.²⁷ Издава-

²³ Сп. Право дело, г. II, кн. 4, VI, 1899 г., с. 376.

²⁴ Пак там, г. II, кн. IV, VI, 1899 г., с. 244

²⁵ Пак там, с. 244

²⁶ Шарова, К. Р. Селските вълнения против десятъка в Русенско през 1900 г. ИПр, год. XVIII, кн. 4, 1957, с. 5.

²⁷ Христов, Хр. Цит. съч., с. 37.

нето на окръжно № 777²⁸ от В. Радославов за подвеждане под съдебна отговорност всички, които проявяват непокорство пред законите, както и последвалите го арести и репресии²⁹ довеждат разгорялата се борба до нов тласък — до открита съпротива, до селските бунтове в Дуранкулак, Шабла и останалите селища в Балчишко и Каварненско.

Избухналото селско движение през 1899—1900 г. против „Закона за данъка на земните произведения за 1900—1901 г.“ заварва БРСДП недостатъчно подготвена по селския въпрос.³⁰

Д. Благоев и неговите съратници според думите на Г. Димитров заемат плехановска, а не ленниска позиция. Но това не означава, че БРСДП съзерцава събитията отстраня. Тя участва в организирането на множество митинги, протести, гласуване на резолюции против десятъка, за запазване на конституционните права и свободи. Редакцията на „Работнически вестник“ нееднократно излиза с редица статии, политически бележки, писма, фейлетони, като „Накъде!“, „Пред прага на революцията“³¹, „Конституционна монархия“, „На път към монархията“, „На борба“ и др., въпреки еволюцията в гледищата на революционните марксиста и опортюнистите по селския въпрос през различните етапи на развитието на селското движение против натуралния десятък вестникът правилно отразява вътрешнополитическото положение на класовите групировки, разобличава класовия враг, разкрива коварното лице на радославистите като оръдие на монарха, прави опит да свърже борбата против десятъка с борбата за демокрация, с борбата за социализъм.³²

Публикуваният в „Държавен вестник“³³ „Закон за данъка на земните произведения“ за 1900—1901 г. хвърля в тревога българското учителство и най-вече общинските учители. Член 18 от закона гласи: „Всички общински учители са длъжни да вземат участие в описването на земите и

²⁸ Пак там, с. 35; ОДА — Русе, Ф. 1, а. е. 265, IV, ж. л. л. 63, 170.

²⁹ Държавен вестник, год. XXII, бр. 47, 2. III. 1900 г.

³⁰ Косев, Д. Селското движение в България в края на XIX в. Основаването на БЗНС и отношението на БРСДП към селския въпрос, ИПр, г. V, 1949, кн. 5, с. 583—589; Шарова, К. Селските вълнения против десятъка в Русенско през 1900 г., ИПр, г. XIII, 1957, кн. 4, с. 5—44; Христов, Х. Селските вълнения и бунтове (1899—1900 г.), Библиотека Героична летопис, III, кн. 6, С., 1962, с. 27—62; Топалов, В. Отношението на социалист. към движ. против нат. десятък през 1899—1900 г., Изв. на Инст. по история, т. 18, С., 1967, с. 86—87.

³¹ Работ. в-к, г. III, бр. 29, 10. III. 1900; пак там, бр. 30, 17. III. 1900.

³² Топалов, Вл. Цит. съч., с. 77.

³³ В. Държавен вестник, бр. 28. 1900 г.

произведенията, определянето на номонето³⁴, вписването всичко това в основната десетъчна книга и въобще да помагат във всичко, което ще има да се върши по определеното и прибирането на десетъка.³⁵ Оттук се вижда, че общинските учители са длъжни в продължение на две лета да изпълняват ролята на контролбори по десетъка във време, определено от училищните закони за почивка на учителя и подготовка за следващата учебна година. В изпращаните до правителството и Министерството на народното просвещение протести и резолюции, както и в решенията на V и VI конгрес на БУС (1900—1901 г.), ясно е очертана несправедливостта към народния учител от страна на „народните представители“ в Народното събрание, министъра на просвещението и „черкезкото“ правителство. В множеството статии в прогресивния печат с право учителите пишат: „Нима не стига цялата годишна работа на учителя при един много лоши и крайно сипателни условия, при едно нищожно възнаграждение, та и времето за почивка... да бъде употребено в работа доста уморителна? Всичко ли и всякога ли ще се струпва върху главата на народния учител? Кой да учи децата в училищата и да върши сума формалности... кой да просветява народа, да отваря вечерни и празнични училища, читалища, библиотеки... кой да гладува, кой да поддържа литературата, към кого да се обръщат за разни помощи и благодеяния — навсякъде все той, учителят.“³⁶ Според „либералната партия“ и министрите на народното просвещение Иванчев и Вачев участието на общинския учител в събирането на десетъка в натура е патриотичен дълг, както и патриотичен дълг е той да гладува по цели месеци.³⁷ Протестите на учителството с всички изминат ден се увеличават. Подлага се на критика политиката на „разбойническото правителство“... и „безочливостта на министъра Вачев...“ за окръжното, което той изпраща със задължението на учителите да събират десетъка и изземване последния залък на бедното селячество.³⁸

Престъпление е спрямо българското учителство да се задължава да бъде вмъкнато в една разбойническа акция, в

³⁴ Номоне — проба, взета от най-добрия участък, засят със зърнени култури, за определяне размера на натуралния данък десетък; вж. Данаилов, Г. Нашата финансова политика, сп. на БИКД, г. I, кн. VI, 1896, с. 480.

³⁵ Сп. Право дело, г. III, кн. II, VII. 1900 г., Габрово, с. 190.

³⁶ Сп. Право дело, г. III, кн. 2, II. 1900 г., Габрово, с. 191.

³⁷ Пак там, с. 191.

³⁸ Сп. Право дело, г. III, кн. II, VII. 1900, Габрово, с. 379.

безсрамен грабеж върху своя народ.³⁹ Окръжното на министъра Вачев е продиктувано от чисто коварни подбуди, като представител на своята партия да скрие зад авторитета на народния учител престъпленията на своята либерална партия.⁴⁰ Според него чл. 80 от „Закона за народното просвещение“ не влиза в противоречие със задължението на учителя заради „интересите на страната и отечеството“ да участва в измъкване последната троха от селската беднота.⁴¹

Всеки учител, който дръзне да защити своите права и свободи, бива дамгосван от сановниците на Иванчев (министъра на „монархическия дух“) и К. Вачев като лице със „социалистически убеждения“⁴², като опасен субект и нежелан, държавен служител и поради това подлаган на преследвания и гонения. Беззаконията и уволненията на учителите, отказали да участвуват в мръсното средновековно дело по събирането на десятъка, нямат граница. Учителите добруджанци в голямото си болшинство са синове и дъщери на работници, селяни и прогресивна интелигенция и са носители на борчески и революционни традиции. Работещи в селата и градовете на Добруджа, те имат възможност отблизо да се запознаят с мъките и теглата на селяните, ратаите, работниците в работилничките и малките промишлени предприятия, с техните нужди, стремления, борба против земевладелците, исполитарите, собствениците експлоататори и буржоазна администрация. В повечето случаи тяхното материално положение се свежда наравно с ратайското, с това на безимотните селяни. Експлоатацията, униженията са постоянен техен спътник.

Виждайки по-добре причините за съществуващите неправди поради своето по-високо интелектуално развитие, учителите вземат активно участие в редица социално-политически акции и борби, реално съзнавайки последствията от това рискувано дело. Част от тях, класово неосъзнати, но кръвно принадлежащи към народа и споделящи неговата съдба, застават на барикадите заедно със селячеството и работниците, а понякога и начело на общата борба против класовия враг.

Годишните 1899—1901 са известни като години на въвеждане от радославистите десятък. „Либералната партия“ — подчертава сп. „Ново време“⁴³ с десятъка иска по един измамлив

³⁹ Пак там, с. 380.

⁴⁰ Пак там, с. 381.

⁴¹ Пак там, с. 380.

⁴² Пак там, с. 506.

⁴³ Сп. Ново време, г. IV, II, кн. 2, Пловдив, 1900, с. 127.

начин да събере двоен данък от земевладелците. Това най-добре го чувствуват самите земеделци, като от всички краища на България протестират против десятъка. Либералните политици около в. „Народни права“ на тия справедливи протести отговарят с подигравки. Десятъкът е много по-голям данък от поземления. Един земеделец, който плаща 50 лв. поземлен данък, според приетия закон ще плаща почти 150 лв. в десятък, т. е. почти тройно.⁴⁴ Независимо от това, че слабите и беззащитните земеделци най-много ще си изтеглят от либералните башибозуци, които ще събират десятъка, но с десятъка либералите ще вземат от залька на бедните земеделци, когато от средните и едри стопанства ще се вземе от излишъка...⁴⁵ Събирането на десятъка се придружава с брутални насилния и злоупотреби. Това предизвиква широко недоволство от селяните и съчувстващата им интелигенция от просветни работници. Разгаря се силна борба в Добруджа за отменяне на десятъка, като на много места застава начело учителите от селата и градовете Балчик, Шабла, Дуранкулак, Добрич, Попина, Караомур и др. в изпращане на протестни резолюции, ултимативни настоявания, изложения, в които се описват беззаконията, разправата на местните власти със селяните, грабежите и трагичната съдба на селския труженик, същността на десятъка, мизерията, в която изпадат всички поради икономическата политика на новите управници.

От 1895 г. добруджанските села в Балчишко дават подслон на избягалия за втори път от Русенското флотско училище Иван Г. Загубански. Закърмен с идеите на социализма още от флотското училище, където трудът на Димитър Благоев „Що е социализъм и има ли той почва у нас?“ е негова настолна книга,⁴⁶ двадесетгодишният революционер се оформя като неповторим пропагандатор на социализма сред добруджанското население в Дуранкулак, Куртдуман, Гийорман и Шабла.⁴⁷ Загубански ясно съзнава, че просветните проблеми могат да бъдат решени само на основата на социално-политическото освобождение на трудещите се, че борбата за демократическо просвещение, лишена от активното политическо движение на народните маси против класовия враг в името на социалистическия идеал, е заблуждение. Като учител Иван Загубански ясно съзира,

⁴⁴ Сп. Ново време, г. IV, II, кн. 2, Пловдив, 1900, с. 127.

⁴⁵ Пак там, с. 128

⁴⁶ Николов, Бл. Иван Загубански. Библиотека Революционни борци, София, 1966, с. 13.

⁴⁷ Пак там, с. 15; Казакков, Ив. Нови данни за куриера на „Искра“ Ив. Загубански, Историч. преглед, г. XIX, кн. 3, 1963, с. 56.

че острието на борбата трябва да бъде насочено против властващата буржоазия, против нейните злоупотреби и своеволия, против експлоатацията от всякакъв род и разновидност. За кратко време, влизайки в контакт с бедното добруджанско население и почувствувал от ранно детство негодите и лишенията на собствен гръб, той се оформя като просветител и борец за подобряване живота на добруджанския селянин. Разкривайки образа на хищната българска буржоазия и управляващите буржоазни партии, младият учител-социалист оказва силно влияние върху селяните, активизира ги за смела и безкомпромисна борба против разбойническата политика на „либералната партия“⁴⁸.

Работата на Иван Загубански сред младите добруджанци и особено агитационно-разяснителната му дейност сред жените на сяденки, в театралната трупа, в читалището, споровете с побудни младежи и по-възрастни селяни, четенето на партийните издания „Работнически вестник“, сп. „Ново време“, изданията на Г. Бакалов и неговата лична марксистическа литература, както и споделяне впечатленията си от живота на руските работници и селяни допринасят за идейното осъзнаване, класовото издигане на населението от този край, което в решаващия момент под ръководството на учителите социалисти дава отпор на своите класови гребители и убийци.⁴⁹

Убеден в разбойническия лик на българската буржоазия, в нейните хищнически методи на експлоатация и в демагогските маневри за заблуждение на работниците и селяните, Иван Загубански чрез лична и масова просветна, пропагандна и агитационна работа сред отрудените селяни и особено чрез читалните⁵⁰ поставя начало на читалищата в селата Дуранкулак и Шабла и със съдействието на своя колега П. Българанов⁵¹ успява правилно да канализира борбата на добруджанци в ония паметни дни, когато на дневен ред бе поставен щикът. В разгара на класовата борба Загубански трасира пътя и проверява правилността и резултатността на едни или други форми на революционна борба на селячеството като пръв и непосредствен съюзник на работническата класа, път, който впоследствие бива правилно разбран и оценен от БРСДП.

Единствени защитници на българското селячество и зараждащата се работническа класа се явяват БСДП и оформящото се в началото на новия век земеделско движение. В „ико-

⁴⁸ Казаков, Ив. Цит. съч., с. 49.

⁴⁹ Казаков, Ив. Цит. съч., с. 52.

⁵⁰ Николов, Бл. Цит. съч., с. 21.

⁵¹ Казаков, Ив. Цит. съч., с. 56.

номическата програма“ на БСДП няколко години преди селските вълнения от 1899—1900 г. са отразени минималните искания по селския въпрос, между които са и унищожение на десята̀ка и косвените данъци, въвеждането на прогресивно-подоходния данък, преобразяване на земеделските каси в полза на бедното население, откриване на зимни училища в селата за възрастни селяни и селянки, откриване на безплатни селски забавачници и др.⁵² Правителството и Министерството на просвещението биват стреснати от създадите се обстоятелства и веднага пускат в ход драконовски мерки — уволнения, арести, малтретирания, затвори. По данни на тогавашната преса над 2000 учители биват уволнени, други избягват зад граница.⁵³ Учителите-социалисти добруджанци разяняват целите на политиката на Радославовия режим, характера на закона на забрана на всички държавни учители да участвуват в антиправителствени мероприятия (митинги, събрания, протести, изложения, телеграми и пр.) и излизат с настояване да се отмени позорният закон и се възвърнат правата на уволнените и арестувани учители.⁵⁴

Със съдействието на учителите от Балчишка околия през 1899 г. бива създадено „Изложение до господата народни представители в X обикновено Народно събрание, I редовна сесия — София“ (3—15. XI. 1899 г. и 6—18. XII. 1899 г.), с което се иска:

- да се премахнат законите за десята̀ка, беглика, октроата;
- въвеждане на прогресивно-подоходния данък;
- ограничаване на лихварството и чокойството;
- изменение на училищната уредба;
- изменение избирателния закон, конституцията в по-свободолюбив дух;
- намаляване срока на военната служба и др.

Заявлението изложение завършва: „Ето, тия са нашите по-главни искания и искаме ги от вас, господа представители. И не ви молим, а ги искаме, и искаме ги най-настоятелно: ний сме, които се трудим денонощно сред най-трудни условия; ний сме главно, които сме пълнили и пълним държавната хазна; ний сме главно, които мрем по бойните полета; ний сме господарят на тази страна, обляна и обливана с нашия пот и на-

⁵² Топалов, В. Цит. съч. с., 119; вж. ИПр, г. V, кн. 2, 1949 г., с. 226—230.

⁵³ Поголовно преследване на учителите, в-к Народна свобода, г. I, бр. 26, 1900.

⁵⁴ Неделчев, Хр. Участие на учителите в селските бунтове през 1900 г. Сп. Народна просвета, г. XVII, бр. 4, 1961 г., с. 95.

шата кръв. Ний сме върховният господар в тая България и ний искаме преобразования от вас, които се наричат наши народни представители. . . И днес в името и по силата на законите на нашата господарска воля ви представяме тия наши искания и искаме от вас да изпълните, да узаконите тия ни искания. Искаме това днес, искаме го настоятелно и ако нашият господарски глас и днес остане глас в пустиня, ний утре ще съумеем като господари да извоюваме, да осъществим тия искания.

Членове от върховния господар на страната, народа. . .⁵⁵

Следват подписите на 2524 избиратели (и от други околнини).

Каква логичност, каква решителност на хора, които са уверени в правотата на своите искания, доведени до състояние да решават своите проблеми чрез силата на оръжието, ако техните „избраници“ народните представители, не чуят гласа им.

Непрекъснато в София по адрес на правителството постъпват протести, искания, телеграми, резолюции, но както и може да се очаква, всичко остава без последствие. Ежедневно се издават заповеди от Министерството на народното просвещение за уволнения, затворите се пълнят, емиграцията на учителите не спира.

В село Шабла според П. Китипов селяните се организират под ръководството на местния учител Петко Българанов за даване заслужен отпор на главорезите, които не се вслушват в изразените на протестните събрания и митинги народни мъки вследствие на гласувания закон за натуралния десятък, а сега се готвят със силата на оръжие да поставят селячеството на колене.⁵⁶

В бунта на добруджанските селяни (I. VI. 1900 г.) най-много жертви дава с. Шабла. Ранените и убитите надхвърлят 58 души,⁵⁷ а емигриралите са 46.⁵⁸ В бунта в с. Гьоре (Видно) взема участие учителят Гурко Самсаров.⁵⁹ В движението участвуват и селяните от селата Гиорман (Пролез), Сатмуса (Смия), Караалан (Нейково), Карамалий (Ваклино), Сатъл-

⁵⁵ ЦДИА, ф. 173, оп. 1, арх. е. 1, л. 1623.

⁵⁶ Китипов, П. Поява и развитие на варненското социалистическо и работническо движение до 1903 г., с. 179.

⁵⁷ Бешков, Л. Селските вълнения и бунтът на добруджанските селяни при Дуранкулак в 1900 г., С., 1970, с. 54, 55; в. България, г. III, бр. 58, 23. VI. 1900; пак там, бр. 65, 14. VII. 1900 г.; пак там, бр. 95, 28. X. 1900 г.; пак там, бр. 58, 23. VI. 1900 г.

⁵⁸ Бешков, Л. Цит. съч., с. 59.

⁵⁹ Пак там, с. 56.

мъш (Езерец), Карапча (Крапец), Алючорман (Горичане), Саръмеше (Горун), Караджилар (Сърнино), Калакчи (Стаевци), Дуранлар (Белгун), Сахтиянлък, Калайджидере (Твърдица), Керамет (Божаново), Кюилюк (Иречек) и др.⁶⁰

Вълненията на добруджанските селяни биват удавени в кръв. „Либералното“ правителство тържествува, но е хвърлено в тревога. То се бои да подведе под отговорност хиляди участници, а и затворите са вече пълни с арестувани. Министърът К. Вачев подписва заповед след заповед за уволнение на учители от Южна Добруджа, обвинени в съчувствие към земеделското вълнение, в неизпълнение на „поставените задачи“, за занимаване с „непряка на учителската работа дейност“, за подбуждане населението към непокорство и неизпълнение на законните разпоредби.⁶¹ С писмо № 10 от 21. VIII. 1900 г. МНП съобщава на окръжните училищни инспектори, че със заповед № 1089 от 18 с. м. се уволняват учителите Вълчо Добрев, учител в с. Дуранкулак, Петко Българанов, учител в с. Шабла, и Г. Георгиев от с. Кълъкчий за това, че подбуждат населението към непокорство на установените в страната власти и неизпълнение на законните разпоредби (събиране на десятъка).⁶² В знак на протест против масовия терор на учители, селяни, работници и останалата интелигенция във връзка с десятъка под ръководството на учителя Атанас Стефанов и останалите учители от с. Попина, Силистренско, голяма група селяни с подходящ плакат, изобразяващ селянин с един вол, впрегнат в общ хамут, поради това че другият вол е взет от бирника, отива в с. Кочина, Силистренско, за да изразят на своеобразен митинг своя протест заедно с местните селяни против данъците, изземванията на труда им, експлоатацията на селските богаташи, протесненията и своеволията на държавните власти и жандарми. В село Алфатар започва голямо селско въстание. Голяма част от учителите са на страната на вълнуващото се население. Десятъкът е наложен със силата на оръжието, но само за една година — 1900 г. През 1901 г. позорният за българската държава данък бива отменен, а с него загубват за дълги години властта и съпартизаните на Радославов.⁶³

Селските вълнения през 1899 — 1900 г., макар и стихийно възникнали в отговор на черкезката тактика на Радославовия режим за поголовно и брутално ограбване труда на средния и бедния селянин, неръководен от никаква политическа сила,

⁶⁰ Бешков, Л. Цит. съч., с. 55—57.

⁶¹ ЦДИА — ф. 177, оп. 1, арх. е. 86, л. 110.

⁶² ЦДИА — ф. 177, оп. 1, арх. е. 86, л. 100.

⁶³ Шарова, К. Цит. съч., с. 44.

показват на всички трудещи се, че главен враг на селячеството, градския пролетариат и учителите е буржоазната държава, а армията и полицията са основните стълбове за защита интересите на експлоататорските класи, че силата на онеправданите е в тяхната организация и сплотеност, в осъзнаване на своите икономически и политически интереси. Селските въстания създават предпоставки за полагане на основите на земеделското движение, за оформяне на неговата идеология.⁶⁴

Едва спасил се след разгрома на Дуранкулашкото-Шабленско въстание, Загубански⁶⁵ се посвещава всецяло на революционната борба, като чрез Г. Бакалов във Варна се запознава с руския агент на в. „Искра“ и „Заря“ Клавдия Захарова⁶⁶ (Аполинария), става куриер на в. „Искра“, трасирайки нейния нелегален път от Германия за Русия през България, за да пренесе себе си в жертва⁶⁷ в името на работническата солидарност, в защита на общите интереси на руските и българските работници, в името на международния социализъм.⁶⁸

⁶⁴ Шарова, К. Цит. съч., с. 44.

⁶⁵ Вж. изследванията на Ив. Драев. Към историята на социалистическото и революционно движение в българската военна флота, „Известия на Института по история на БКП“, т. 7, 1960; Н. Тодоров, Ленинската „Искра“ и българските революционни марксисти, Исторически преглед, 1951, кн. 3; А. Шнитман, Влияние на руското революционно движение в България 1885—1902 г., С., 1949; Г. Боршукон, Нелегално пренасяне на „Искра“ през България за Русия, в. Отеч. фронт, 24. XII. 1950 г.; П. Панайотов, А. Веков, Нови документи за Ив. Загубански, в. „Раб. дело“, бр. 81, 21. III. 1960 г.; Ив. Гаев, Първата жертва пред олтар на международния социализъм, в. Студентска трибуна, бр. 29, 1960; К. И. Захарова-Цедербаум и С. И. Цедербаум, Из епохи „Искри“, М., ГИЗ, 1926, с. 21—38; „Раб. вестник“, 4. IX. 1902 г.; Шнитман, А. М. Из истории интернациональных связей В. Ленина с революционным движением в Болгарии 1896—1923, Мурманск, 1967.

⁶⁶ Според Г. Бакалов, Клавдия Захарова (Аполинария) на път за Русия след запознаването си с Ив. Загубански във Варна минава през Сицилия. (Вж. Г. Бакалов, Избрани произведения, т. IV, София, 1964, с. 149.) Същото възприема и Вл. Николов в своя биографичен очерк за Иван Загубански, с. 41.

⁶⁷ Иван Загубански умира през 1904 г., по данни на Г. Бакалов, а Вл. Николов уточнява — на 3. VII. 1904 г. в Сопот. В „Кратка българска енциклопедия“, т. II, С., 1964 г., Изд. БАН, с. 379, погрешно е дадена годината 1903 за смъртта на Загубански. Погрешно е дадена и годината на раждането — 1877 г. Според Ив. Казаков в полицейската ведомост в Одеса (№ 8191 и 8865 от 29. IX. 1903 г.) е посочено, че Загубански в 1903 г. има навършени 28 години, което означава, че той е роден в 1875 г. При постъпването си като учител в Дуранкулак през 1895 г. той е бил 20-годишен младеж, а не 22 години, както посочва Вл. Николов в своя биографичен очерк. (с. 3). Не са точни останалите данни в „Кратка българска енциклопедия“ по отношение годината на работата му в балчишките села като учител и революционер и революционната му дейност във Варна.

⁶⁸ Бакалов, Г. Избрани произведения, София, 1951, с. 144—145;

Убежденията на младия учител и шлосер го правят войник на международната революция.⁶⁹

След разгрома на селското движение в Добруджа военното положение и репресиите продължават повече от 4 месеца. Военната диктатура парализира всякаква прогресивна мисъл, всякаква политическа акция. Два окръга и осем околии са предадени на своеволията на военщината. Никой няма право да протестира даже когато полицията върши най-големите издевателства над мирното население. Забранено е да се печатат прогресивни вестници, да се разменят мисли или да се отправят критични бележки по адрес на правителството. Либералните сопаджни имат право да претърсват домовете на гражданите денем или нощем и за най-малко подозрение да задържат и арестуват.⁷⁰ Хиляди учители биват изхвърлени на улицата и обречени на глад заради дързостта им да се обявят против десятъка, в защита на селячеството, в защита на конституцията. Правителственият в. „Народни права“, вместо да признае извършените беззакония и погроми, се мъче да докаже, че уволнението на учителите става в интерес на учебното дело.⁷¹ Либералите осъждат голяма част от учителството на глад от Добруджа и Русенско, защото са обвинени в същите престъпления, в каквито ги обвиняваха и консерватори и стамболовисти. Това престъпление е, че те, самите управници, са престъпници.⁷²

„Погазването на конституцията е отдавнашен факт. Народното правителство е празна дума. Свободата на печата, изборите и събранията си остават само на книга, а народното доверие се изразява в стражарския камшик, в подвизите на шпионските пълчища, на платените улични разбойници, във военното положение“ — подчертава „Работнически вестник“ по повод стремежа на либералната партия да постави народното просвещение върху религиозно-цареугоднически (монархически) начала.⁷³ Черноризците тържествуват от „нововъведенията“ на либералите като обявяват война на „новите течения“ и особено на социалистическото движение. Връщането на учебното дело към средновековието чрез въвеждане на „нравствено-религиозно възпитание“⁷⁴, т. е. вдъхване в децата

Казаков, Ив. Цит. съч., с. 56; Панайотов, П. и Веков, А. Нови документи за Ив. Загубански, „Работническо дело“, бр. 81, 21. III. 1960 г., с. 2.

⁶⁹ Пак там, с. 145.

⁷⁰ Работнически вестник, г. IV, бр. 5, С., 29. IX. 1900 г., с. 1.

⁷¹ Пак там, год. IV, бр. 2, София, 8. IX. 1900 г., с. 1.

⁷² Пак там.

⁷³ Пак там, год. IV, бр. 3, София, 15. IX. 1900 г., с. 2.

⁷⁴ Пак там, с. 2.

на попски морал, се преценява от учителите социалисти и от останалото прогресивно учителство и българската общественост като крачка назад и престъпление спрямо народа. В. „Църковен вестник“ и неговите последователи с възхищение посрещат „идеята“ на министъра на просвещението да наложи клетва върху народните учители и учителки.⁷⁵

Достоен отпор на мракобесническата цел на възпитанието дава Д. Благоев в статията „Мнение по законопроекта за училищата“, в която застъпва гледището, че целта на училището е да дава положителни знания, да развива миогледа на учащите се от материалистически позиции.

Определянето на нравствено-религиозната цел на възпитанието е от полза само на буржоазията за запазване на нейното господство, за защита на нейните класово-политически и икономически интереси. Религиозната заблуда отклонява младото поколение от научния прогрес, от класовата борба. Тя ги прави смирени и страхливи, което е в угода само на буржоазията.

Д. Благоев защитава правото на народния учител да служи на науката, на прогреса, на своя народ, да разпространява свободно научни знания, да участва активно в политическите борби, а не да служи на църквата, на експлоататорските класи, на техните себични интереси.

Добруджанското учителство, кръвно свързано с народа, страдащо от бича на държавата експлоататор и подложено на всевъзможни своеволия и беззакония на местните властелини, издига глас за организирана борба. В. „Нов лист“ (1901 г.) и в. „Движение“ (1902 г.), издавани в Добрич, отразявайки общественно-политическия и икономическия живот в града и областта, подхвърлят на критика междукотерийните борби на буржоазните партии, тяхната роля на оръдие на монархизма в България, грабителската им политика, продажбата на националните интереси на страната в името на собственото обогатяване за сметка на трудовия народ, на работниците и селяните, защитават интересите на трудещите се, обявяват се в защита на народното просвещение от посегателствата на реакционните правителства и министри на народното просвещение, издигат глас в защита на икономическите и политическите искания на народното учителство в този край, водят смела идеологическа борба против буржоазията и нейните помагачи, раз-

⁷⁵ Пак там, г. IV, бр. 5, С., 29. IX. 1900, с. 1—2; сп. Ново време, г. IV, кн. 11, 1903 г.; Атанасов, Ж. История на бълг. образование, С., 1973, с. 238.

виват класовото съзнание на трудещите се.⁷⁶

Така че годините в края на XIX и началото на XX в. са години на непрекъсната класова борба за защита на демократизма на българското образование, за защита на класовите интереси на работническата класа, селячеството и народната интелигенция в лицето на прогресивното добруджанско селско и градско учителство, против посегателствата на корумпираната българска буржоазия, година на отпор за извоюване на политически права и свободи под ръководството на БСДП.

Управляващата българска буржоазия, която, вместо да съсредоточи своето внимание върху проблемите на образованието на своя народ и за ликвидиране на неграмотността, върху укрепване служебния стабилитет на учителя, неговите права и свободи и за осигуряване на неговото материално благосъстояние, тя го вмъква в своите борби за власт, използва го като оръдие за експлоатация на трудещите се, приписва му функции, неприсъщи на неговия труд, и за неподчинение, преследва го, уволнява го, хвърля го в затвора, убива го.

Ето защо в края на XIX и през първите години на XX в. българското прогресивно добруджанско учителство започна активна борба за защита на народното образование, води идеологическа борба против реакционните буржоазни правителства, издига глас за запазване и разширяване на своите политически и икономически права и свободи.

БОРБАТА НА УЧИТЕЛИТЕ СОЦИАЛДЕМОКРАТИ ПРОТИВ БУРЖОАЗИЯТА И ШИРОКИТЕ СОЦИАЛИСТИ ЗА ЗАЩИТА НА УЧЕБНОТО ДЕЛО

Сдружените учители в редовете на Българския учителски съюз имат различни възгледи по редица социални и политически проблеми. По редица въпроси ръководството на БУС заема опортюнистическа общоделска позиция, но броят на учителите, прегърнали марксистките идеи, все повече се увеличава. След VI конгрес на партията борбите между марксисткото и общоделското течение придобиват по-голям размах.⁷⁷ По решение на ЦК на БРСДП (т. с.) учителите социалдемократи трябва да напуснат общоделския БУС и се обединят в своя

⁷⁶ Бобчева, Л. Добрич от Освобождението до войните, г. IV, История на град Толбухин, С., 1968, с. 239—240.

⁷⁷ Николов, И. Учителското революционно профсъюзно движение през периода 1892—1909 г., Народна просвета, г. XV, кн. 12, 1959, с. 78—80; сп. Народна просвета, г. XV, бр. 10, 1960, с. 98.

боева марксистка революционна учителска организация УСДО.

На 16 и 17. V. (29 и 30. IV.) 1905 г. се провежда сбирка на учителите социалдемократи, която се занимава с въпросите на проектоустава, отношението им към БРСДП (т. с.), ОРСС, БУС и „Учителска искра“.⁷⁸

„Създаването на отделна учителска социалдемократическа организация (УСДО) в 1905 г. се явява като естествен резултат от широкото разпространение на революционните марксистически идеи сред учителството.“⁷⁹

Между първите учредителни групи е и Тутраканската учителска социалдемократическа група, основана на 18. V. 1905 г., със секретар Васил Бъчваров, основен учител в с. Сарсанлар (Зафирово), Тутраканско, родом от гр. Силистра.⁸⁰

В основаването на групата участвуват (към 3. XII. 1905 г.) 12 членове (Васил Бъчваров, Цена Илиева, Георги Славчев, Йорданка Славева, Йона Икономова, Пена Стефанова, Никола Кръстев, Иван Митанов, Никола Чаплаков, Братован Илиев, Дойчин Петров (БРСДП) и Гицка П. Рובהа).⁸¹

През 1905 г. в Силистра още не е създадена учителска социалдемократическа група. Това става през 1906 г. след усилена пропаганда за спечелване на част от учителите, които идейно не са достатъчно оформени или са под влияние на учителите общоделци.

На 25 и 26 декември 1905 г. през време на „Коледната конференция“ бива избран във „временното управително тяло“ делегатът на Тутраканската група Никола Кръстев, който е без пълномощно, но защитава партийния курс и учителската социалдемократическа организация.⁸²

След завръщането му групата изслушва отчет и взема резолюция, подписана от всички членове, в която се осъждат действията на анархо-либералите Ралев и Герасков.⁸³

От създаването до конституирането си през новата учебна 1905—1906 г. Тутраканската учителска социалдемократическа група развива активна организационна и пропагандна дейност сред учителите и работниците занаятчий в града и селата. Редовно се провеждат организационни и просветни събрания, като се изнасят реферати върху „диалектическия метод“, „отликите на социалдемократическата учителска организация

⁷⁸ Пак там.

⁷⁹ Чакъров, Н. проф. Октомврийската победа и революционното учителско движение у нас, в. Учителско дело, бр. 80, 6. X. 1967 г.

⁸⁰ В. Учителска искра, г. I, бр. 3, 1905.

⁸¹ ЦПА, фонд 8, оп. 1, арх. е. 100, л. 27.

⁸² ЦПА, фонд 8, оп. 1, арх. е. 104, л. 4

⁸³ В. Учителска искра, г. I, бр. 24, 20. III. 1906 г., с. 3.

от българския учителски съюз“, „социалното положение на народния учител“ и др. Въпреки трудните условия на работа, мизерни заплати, нередовно изплащани, както и преследване на учителите социалдемократи от страна на властта и всевъзможни обвинения социалдемократическата пропаганда все повече се засилва.

Учителят социалист П. А. Токушев от с. Белица, Тутраканско, е активен учител социалдемократ. Той бива арестуван от местната власт в Тутракан за това, че не позволява на трима офицери от русенския гарнизон, дошли в селото и подтиквани от местните селски деривен, да влязат в неговата стая да пренощуват и да го оскърбяват. Въпреки това те разбиват вратата и влизат. „Служителите на отечеството“ се нахвърлят срещу него с най-мръсни изрази и псувни. Явно е, че свободата и неприкосновеността на училището в буржоазна България е празна приказка за варварските инстинкти на „представителите на мундира“. Учителската социалдемократическа група отправя протест, в който се казва: „Като протестираме против азиатските нрави на „марсовите чеда“, ние каним народното учителство да се замисли върху своята съдба и да се нареди под освободителното знаме на пролетариата, който е сигурният гробокопач на милитаризма и всички други обществени злини, изникнали на почвата на капиталистическия строй.“⁸⁴

Малко по-късно на въпросния учител социалдемократ му бива съставен акт от тутраканския околийски началник, защото не си сваля шапката и пуши, когато наблюдава религиозно шествие. По този начин той нарушава чл. 482 от Наказателния закон, според който трябва да бъде задържан 15 дни или да плати глоба 50 лв. Въпреки че пред съда не се установява нищо положително, той бива осъден на 15 дни лишаване от свобода и 10 лв. глоба за незачитане „религиозните чувства“ на „обществото“.

„Нашата участ като социалдемократи — се казва в протеста — не може да бъде по-друга, освен да чакаме атаки от страна на всичко реакционно. С това буржоазията открито издава своя класов егонизъм и жестоко се нахвърля върху тези, които не почитат нейните учреждения.“⁸⁵

Нещо повече. В помощ на реакционния съдия, началник, кмет, старшия бива и учителят съюзист Е. Григоров, който дава лъжливи показания.

Огромна тласък за подем на работническото движение дава първата руска революция от 1905—1907 г. Тя повдига бор-

⁸⁴ В. Учителска искра, г. I, бр. 12, 20. X. 1905 г., с. 4.

⁸⁵ В. Учителска искра, г. I, бр. 16, 10. XII. 1905 г., с. 4.

ческия устрем на работническата класа. За да задуши подема на работническото движение, правителството взема все по-крупни мерки срещу борещите се — арести, побоища, заплашвания с военен съд и др. Раздвижването сред работническата класа дава отражение и сред държавните служители и учителите, които издигат свои искания от икономически и политически характер.

Принципът на така наречения „неутралитет“ на БУС съвместно да насочи и организира учителите с общоделски разбирания на безпринципна борба против учителите социалдемократи, които все по-открито разобличават ръководството на съюза като чуждо на професионалните и класовите интереси на самото учителство.⁸⁶

На заседание на дружеството на БУС в Силистра учителят социалист В. изнася реферат „Социалното положение на учителя“, като правилно обосновава въпроса, че учителят е пролетарий и неговата съдба е свързана със съдбата на работническата класа. Учителят Г., представител на широкия социализъм в Доростол, отхвърля това определение, като заявява: „Учителят може да бъде пролетарий само по нужда, а не по обществено положение. . . Никой няма право да нарича учителя пролетарий (макар и той да гладува наред с работническата класа)“. . . След това той се учудва как държавата търпи „анархисти“ (учителите социалдемократи).⁸⁷

Нередовното изплащане на заплатите, колкото и мизерни да са те, става обикновено явление. Гладът се шири сред учителството. Учителите от Балчик изпращат съобщение до Министерството на народната просвета: „Ние гладуваме тука. Трети месец вече става, откакто не сме получили заплатата“. . .⁸⁸ Подобни съобщения протести до МНП се изпращат и от други добруджански учителски колективи.

През този период (1905—1906 г.) прогресивният печат е изпълнен с критични бележки и от други райони на страната по адрес на министъра на просветата Иван Д. Шишманов, заемащ този пост от 1903 г. до 1907 г., т. е. в условията, когато се обособяват двете линии в борбата на народното учителство — революционното и общоделското. Отрицателното отношение на буржоазията към благородното дело на народния учител, обричането му на гладно съществуване, ограничаването на неговите права и свободи — всичко това прогресивното

⁸⁶ Николов, И. Създаване на социалдемократическата организация, „Народна просвета“, г. XVI, бр. 10. X. 1906 г., с. 98.

⁸⁷ В. Учителска искра, г. I, бр. 7, 10. IX. 1905 г.

⁸⁸ В. Учителска искра, г. I, бр. 33, 20. VI. 1906 г., с. 4.

българско учителство свързва с дейността на министъра на просветата като представител на управляващата класа, укрепваща господството на българската буржоазия, отговаряща на нейните нужди за възпитание на децата в духа на буржоазната идеология и нравственост, в дух на национализъм.

В същност Ив. Шишманов като образован буржоазен министър, ползващ се с голям авторитет сред научните и просветени кръгове у нас и в чужбина, културен и несъмнено честен в мисълта си деец — подчертава изследователят на неговата научна и просветна дейност проф. д-р Ж. Атанасов в своя труд „История на българското образование“, С., 1973, с. 204, — живее с идеята да постави просветата, образование то и културата в служба на общото народно благоденствие и издигане. . . , с утопичната вяра, че може да провежда политика само съобразно своите разбирания и културните нужди на всички слоеве от населението.

В една своя реч пред Народното събрание през 1904 г., едва заел поста министър на народната просвета, изпълнен с високи хуманистични и нравствени идеали, Ив. Шишманов изтъква голямата историческа роля на българския учител, „тоя скромнен труженик, който изнесе България на плещите си, се третираше на много места наравно със селския кехая, с говедаря и воловаря, пазаряваше се и се изгонваше като ратай. Тоя непоправим идеалист, който, гладувайки, кроеше планове за величието на България, минаваше освен това за човек наивен, непрактичен. И днес още той е „даскал“, ще рече, собствено той е идеалист, мечтател, не разбира много от житейските нужди, които ломят характерите и оцапват съвестите.“⁸⁹ Той воюва за запазване свята личността на учителя, за свидетелствуване на признателност към него, за неговото материално обезпечаване и елементарни права и свободи. Ив. Шишманов отхвърля страха на управляващата буржоазна върхушка от някакъв умствен пролетариат, защитавайки принципа за всеобщност и задължителност на началното образование, за всеобща просвета на народа, което е условие за борба против политическото шарлатанство.⁹⁰

Въпреки че Шишманов допринеся немалко за широката просвета на българския народ, като разширяване на училищната мрежа, откриване на специални училища, внасяне на изменения в закона на народната просвета в по-прогресивен дух, обръщане внимание на естетическото възпитание, изравнява-

⁸⁹ Атанасов, Ж. История на българското образование, С., 1973, с. 204.

⁹⁰ Пак там, с. 205.

не на учебните планове на девическото и мъжкото образование, стабилизиране положението на учителя, вземане мерки за премахване или поне ограничаване на произволите над учителите, създаване институт на „пътуващи учители“ за ликвидиране на неграмотността и пр., то той като представител на Министерството на народната просвета в буржоазна държава, още повече при реакционна политическа власт, бива подложен на критическа оценка от Д. Благоев в статията му „Не глупава политика“, публикувана в сп. „Ново време“, 1905, кн. 11—12, и от други представители на социалдемократическата мисъл у нас.⁹¹

Така че отправената критика от Д. Благоев и от добруджанските учители-социалдемократи към просветната политика на Ив. Шишманов е продиктувана от условията на разгорещената политическа борба през онова време, критика, насочена не лично към него като министър на народната просвета, а към буржоазната държава като цяло и в частност към съществуващия реакционен режим.

В началото на 1906 г. учителите социалисти активизират своята дейност в Силистра. Учителят П. Стойчев⁹² многократно изнася реферати пред публични събрания (учители, работници, служещи), в които доказва, че учителят фактически се числи към пролетарската класа, като пояснява на служителите онези особености, които отличават учителството от индустриалния пролетариат, охарактеризира особеностите на учителската социалдемократическа организация, която се отличава от работническите синдикати по отношение на начините на нейната борба; изказва увереност, че учителската социалдемократическа организация трябва да влезе във връзка с партията, защото силата на учителската организация е в силата на работническата класа.

Създаването на учителска социалдемократическа група в Силистра и активизирането на Силистренската партийна организация през периода 1906—1910 г. е свързано с името на споменатия Пеньо Стойчев, учител в Силистра от 1902 до 1906 г. Неговите сказки в работническия клуб за положението на учителя и за същността на УСДО го издигат като смел народен трибун, разобличаващ антинародната експлоататорска политика на буржоазното правителство през периода на първата руска буржоазнодемократическа революция, нейната единствена цел да се самообогаत्याва и смазва всяка прогресивна мисъл и

⁹¹ Пак там, с. 207; Н. Чакъров, Ж. Атанасов. История на образов. и педагогическата мисъл в България, С., 1962, с. 265—266.

⁹² В. Учителска искра, г. I, бр. 22, I. III. 1906 г., с. 2

движение за социална и политическа справедливост. Като сподвижник и по-късно неразделен другар на Г. Кирков Пеньо Стойчев през 1910 г. бива избран за делегат на X конгрес на БРСДП (т. с.), представляващ Силистренската партийна организация (вторият делегат на тази организация не присъства на конгреса поради разцепление на организацията) и се изказва по повдигнатите на конгреса въпроси за очистването на партията от опортюнизма и общоделството.

Впоследствие като един от ръководителите на Плевенската комуна той енергично води борба против експлоататорската същност на българската буржоазия, против нейната грабителска и антинародна външна и вътрешна политика.*

Група учители от Балчик и района в началото на месец февруари 1906 г. основават учителска социалдемократическа група, като своевременно уведомяват за това временното управително тяло, избрано на „Коледната конференция“.⁹³ Съставът на групата е от 8 души.

В годишния отчет на учителската социалдемократическа организация, публикуван във в. „Учителска искра“, бр. 33 от 20. VI. 1906 г., се сочат три групи в страната, между които е и Балчишката, в които най-малко реферати са изнесени през годината за пропагандиране на социалистическите идеи сред учителството. Обаче не е без значение да се изтъкне, че групата е основана през февруари 1906 г. и започва работа през март. При това нейният състав от 5 души е много малък, пък и условията през пролетния период не позволяват за чести събирания. Голямо е и влиянието на учителите широки социалисти от БУС.

През октомври 1906 г. група от 7 души учители от Силистра, които преди това поздравяват първия конгрес на Учителската социалдемократическа партия, състоял се на 9. VII. 1906 г. в София, с телеграма № 333, подписана от Митанов,

* В статията си „Скълотия и данъци“ (вж. НБКМ-В 1076, „Плевенски общински вестник“, г. I, бр. 11, 11. VI. 1920 г.) той пише: „Буржоазията води отчаяна борба против нашия бюджет. Тя извади из своя политически арсенал всички свои изпитани средства: лъжата, измамата, заплашванията, заблужденията, подкупа. Българската буржоазия не плаща данъци... То се знае, че едно истинско, съществено и окончателно подобрене и облекчение в живота на работническата класа и на малоимотните ще настъпи само когато те завладеят държавната власт и наложат своята диктатура.“ Както се вижда, П. Стойчев не признава цензура, не говори със заобикалки. Той нарича нещата с истинските им имена, издигайки по този начин класовото съзнание на работническата класа и всички трудещи се, в това число и на прогресивната интелигенция — българското народно учительство.

⁹³ В. Учителска искра, г. I, бр. 22, 1. III. 1906 г., с. 1.

Мимилигов, Арнаудов, Стоянов, Йорданова, образуват социалистически кръжок,⁹⁴ който прераства на 25. XII. 1906 г. в учителска социалдемократическа група от 9 членове (Иван Митанов, Марин Кочев, Петър Свраков — член на БРСДП, Крум Арнаудов, Дончо Цанев, Атанас Михов, Драган Пенев, Радка Маджарова, Руси Стаматов).

Делегат на първия конгрес на УСДО, представляващ Тутраканската социалдемократическа група, е Васил Бъчваров,⁹⁵ който проявява голяма активност в работата на конгреса и бива избран в комисията по „разните въпроси“. В. Бъчваров отправя обвинение срещу Любен Дюгменджиев за това, че същият е член на социалдемократическата организация, а сътрудничи под псевдоним „чужденец“ в сп. „Учителска мисъл“, списание, което „Коледната конференция“ решава да бойкотира. С това той нарушава решението на конференцията и трябва да отговаря пред конгреса.

На II конгрес (3. VII. 1907 г.) В. Бъчваров отново е делегат на Тутраканската група, като същевременно представлява и Силистренската група, обаче като представител на групата на Силистра бива касиран от конгреса, тъй като групата не изпълнява забележката по чл. 14, буква „А“ от устава, а също така групата се проявява компрометиращо през последните избори.⁹⁶ Обаче В. Бъчваров отхвърля това определение и настоява да се впише следното: „Игнорирано е постановлението на устава“ и то се приема от конгреса.⁹⁷

В отчета на В. Бъчваров за работата на Тутраканската група през 1906—1907 г. се вижда, че тя е провела 10 събрания в града и селата на околията при много трудни условия — драконовски мерки и ограничения от страна на реакцията. Някои събрания са провеждани в квартири през нощта въпреки заплахата от стражари и други лица. Групата наброява 11 членове, напълно финансово издължени. Четени са реферати за „Правото положение на народния учител“, „Социалистическата пропаганда и агитация в средата на народното учителиство“ и др.⁹⁸ В отчета за работата на Силистренската група през 1906—1907 г.⁹⁹ се казва, че са проведени 11 събрания, като са изнасяни реферати на тема: „Народното образование и социалната демокрация“, „Самообразованието на учителя-социалдемократ“ и др. Групата се състои предимно от млади

⁹⁴ ЦПА, ф. 8, оп. 1, арх. ед. 2, л. 62, 101.

⁹⁵ ЦПА, ф. 8, оп. 1, арх. ед. 2, л. 137—138.

⁹⁶ ЦПА, ф. 8, оп. 1, арх. е. 3, л. 63 (протокол № 2 от II конгрес).

⁹⁷ Пак там, л. 64.

⁹⁸ ЦПА, ф. 8, оп. 1, арх. е. 6, л. 22—24.

⁹⁹ ЦПА, ф. 8, оп. 1, арх. е. 106, л. 58—62.

учители, отдалечени от града. Повече е работила в себе си, за себе си, по-малко води пропагандна и агитационна дейност сред учителите в околията без особени публични прояви и акции.

Обаче и трите групи (Силистренската, Тутраканската и Балчишката) излизат с протест във връзка с провеждането на реакционния антирабoтнически закон, който ограничава стачното право на работниците с направените изменения в Закона за народното просвещение, насочени главно против учителите социалдемократи.

За да се ограничи борбата на учителите, на 13. I. 1907 г. Л. Паяков (временен министър на просветата) изпраща до директорите и инспекторите телеграми, в които изрично предупреждава, че ако учителите вземат участие в протестните събрания във връзка със закриването на Университета, ще бъдат уволнени от длъжност. Мотивите за уволнение са най-различни: Ако черпи по случай освиркването на княза, ако обучава децата в безправственост, ако не се моли да вали дъжд, ако не се кръсти, както трябва, ако изразява съчувствие към стачката на железничарите или подканя селяните на митинг, не живее добре с попа и т. н.

Безправие то и произволите не спират. Заповедите, с които се уволняват учителите, са чудовищни не само по своята неграмотност, но главно и по своята „мотивировка“, която нагледно показва каприза и произволите на буржоазната администрация спрямо народния учител.¹⁰⁰

Учителската социалдемократична група в Тутракан гласува резолюция по повод незаконното уволнение на учителя социалдемократ П. Токушев заради това, че отива при годеницата си, за което му е съставен акт за „незаконно съжителство“, въпреки че кметът знае предварително за това. Другарите П. и Ел. Токушеви остават без работа. В резолюцията¹⁰¹ се казва: „Най-енергично протестираме против бруталното и престъпно намесване на административните и училищните власти в личния семеен живот на учителите“, и се иска възвръщането на правата на уволнените съпрузи. „Днешната държава — се казва по-нататък — систематически се натрапва в семейните отношения на учителите (и особено на учителите социалдемократи), като най-беззаконно ги наказват за действия, които ни най-малко не засягат интересите на учебното дело.“

На представителите на властта услуга оказват тутракан-

¹⁰⁰ Николов, И. Учредителният (I) и втори конгрес на социалдемократическата организация, „Народна просвета“, г. XVII, кн. 4, с. 90.

¹⁰¹ В. Учителска искра, г. II, бр. 9, 1. XII. 1906 г., с. 8.

ските съюзни „борци“,¹⁰² които подемаат борба против ония учители-социалдемократи, които търсят учителско място в едно селище за семейна учителска двойка, като брутално оклеветават учителите Бъчваров и съпругата му.

Обвинение и клевети отправят към прогресивните учители и казарненските съюзиисти.¹⁰³ Те ходатайствуват пред просветните органи да не се приема на работа в Каварна един учител-социалист.

Въпреки условията на властващата буржоазия да парализира дейността на народните учители за тяхното самообразование и за защита на професионалните им интереси учителите социалдемократи от Силистра намират възможност да продължат активно своята дейност, като се занимават с въпросите¹⁰⁴: „Самообразованието на народния учител“, „Трите течения в учителското движение“, „Опозиционният блок“, „Новото положение в БУС“ и др. Маската на широките социалисти, на тяхната фарисейска и „социалистическа“ фразеология неведнъж е снемана от учителите социалдемократи.

Учителската социалдемократическа група в Тутракан през 1907 г.,¹⁰⁵ разглеждайки въпроса за социалистическата агитация и пропаганда сред народното учителство, излезе с резолюция, която изпраща в редакцията на в. „Учителска искра“ за публикуване. Същата гласи:

1. Подчертаваме още веднъж нуждата от чисто социалистическа просвета за изясняване социалното и трудовото положение на народния учител и класовия характер на държавата, учрежденията и политиката.
2. Препоръчваме по-голяма активност и преданост към делото на пролетариата.
3. Повече общуване с партийните и синдикалните организации.
4. Усилване поединичната пропаганда и агитация, устна и печатна, като партийните органи и особено в. „Учителска искра“ ни бъдат не само учители и водачи, но и средство в пропагандата.

Действително връзките на групата с партийната организация не са много близки през този период, защото впоследствие се стига до извода, че ако за събранията на групата предварително се съобщава на работниците, то те могат да присъствуват, и по този начин с общи усилия да се разобличават буржо-

102 В. Учителска искра, г. II, бр. 12, I. II. 1907 г., с. 8.

103 В. Учителска искра, г. II, бр. 12, I. I. 1907 г., с. 7.

104 В. Учителска искра, г. II, бр. 24, 10. V. 1907 г., с. 6.

105 В. Учителска искра, г. II, бр. 26, I. VI. 1907 г., с. 5—6.

азната държава и нейните оръдия, както и общоделците.

Правителството на стамболовистите твърде много се компрометира пред народа. „Недоволството срещу него постоянно расте. Учителите социалдемократи и съчувствениците ми, разглеждайки през този период въпроса за учителското движение и реакцията, излизат със следния протест:

„1. Протестираме против буржоазната реакция, която голи и преследва народните учители.

2. Протестираме против безсрамното лицемерие на опозиционните буржоазни котерии, които под маската на защитници на учителските интереси използват недоволството на учителите за свои котерийни цели — заграбване на властта:

3. Отправяме нашето дълбоко презрение към идеолозите общоделци и радикалдемократи в съюза, които ни обвиняват, че не се борим против реакцията, а от друга страна, напомнят, подканят и дори доносничат пред реакцията да преследва съзнателно учителството.

4. Апелираме към народните учители да прегърнат единствения верен път на борба: рамо до рамо с цялата работническа класа, под знамето на социалдемократията, за извоюване на политически права, за подобряване на материалното ни положение, за прогреса на народното образование и за пълното ни освобождение от днешното наемно робство.“¹⁰⁶

Обсъждайки новия закон за народното образование, Тутраканската социалдемократическа група¹⁰⁷ присъединява своя протест против реакционната политика на буржоазната власт, високо издигнат от работническата класа в нейните събрания, свикани от нейната политическа представителка — работническата социалдемократическа партия, — единствената истинска защитница на народната просвета и на народните учители.

През това време Тутраканската социалдемократическа група по дейност съперничат на много други групи, като Плевенската, Търновската, Врачанската и др., въпреки някои допуснати грешки на В. Бъчваров като секретар на групата по отношение на общите акции с другите организации.

Правителството на стамболовистите, което управлява страната от 1903—1908 г., през месец януари 1908 г. бива свалено чрез парламентарни избори. Съставено е ново правителство, възглавявано от лидера на демократичната партия Александър Малинов. За министър на народна просвета бива назначен Никола Мушанов.

Още преди да завземат властта, „демократите“ надлъж

¹⁰⁶ В. Учителска искра, г. III, бр. 9, 1. XII. 1907 г., с. 4.

¹⁰⁷ В. Учителска искра, г. III, бр. 21, 7. IV. 1907 г., с. 4.

и шир тръбят, че те са и ще бъдат истински защитници на интересите на народа. Те най-широко си служат с методите на буржоазната демокрация и заблудата. За да предпази широките народни маси от демагогската политика на „демократите“, партията на тезните социалисти провежда широка разяснителна работа.

Българският учителски съюз с радост посреща програмата на „новото правителство“. Съюзистите — „широките социалисти“ — в Силистра се опитват да убедят „политическото гражданство“, че „ако днешната държава се погрижи за уредбата на училищата, народното учителство би подготвило чрез младото поколение бляскаво бъдеще на България — бъдеще, в което „националното единство“ на българския народ ще издигне земния рай в страната“¹⁰³. По този начин те замъгляват съзнанието на учителите. Учителската социалдемократическа група безпощадно бичува практическите проявления на този „социализъм“.

Активизират се и лидерите на БУС в Тутракан. На едно тяхно събрание (25. III. 1903 г.) с реферат излиза общоделецът Г. Загоров,¹⁰⁴ целта на когото е обругаване на „червените реакционери“ (има пред вид учителите социалдемократи). Друг забъркан „социалист“ Ц. Вълев изтъква, „че прибързано е да се заключава отсега за реакционната политика на демократическата партия, трябва да властвува и тя 20 години, та тогава да се вземат определени линии“.

Съюзистите (членове на БУС) в Силистра възприемат друга тактика — макар да се допускат на техните дружествени събрания учители-социалдемократи, то те не им дават думата да говорят.

Омразата на учителите съюзисти към социалдемократите расте. Връзката им с представителите на буржоазната държава с всеки изминат ден се заякчава. По такъв начин те се превръщат в техни оръдия. Главният учител Борис Христов от с. Гюлеркьой, Куртбунарско (Алеково, Тервелско, сега Силистренско), който се смята за „истински демократ“, шпионира учителите и клевети учителя социалист Д. Иванов, като изпраща донос до варненския окръжен управител, че този учител е „консерватор“, „тесен социалист“. Същият „главен учител“ монополизира имуществото на училището; тероризира учителката М. Атанасова и я наказва; клюкарствува пред селяните; съчинява, че учителят социалист щял да го застреля в училището.

¹⁰³ В. Учителска искра, г. III, бр. 23, I. V. 1908 г., с. 7.

¹⁰⁴ В. „Учителска искра“, г. III, бр. 24, I. V. 1908 г., с. 7.

и пр.¹¹⁰ Естествено властта поддържа този самообразовал се „демократ“ от БУС.

При такива условия се открива III конгрес на учителската социалдемократическа организация (6. VII. 1908 г.) Делегати на конгреса от Силистренската група са Малчо Станчев, а от Тутраканската — Братован Илиев.¹¹¹

КЛАСОВО ОСЪЗНАВАНЕ НА ДОБРУДЖАНСКОТО УЧИТЕЛСТВО СЛЕД III КОНГРЕС НА УСДО И ПО-НАТАТЪШНОТО АКТИВИЗИРАНЕ НА БОРБАТА ПРОТИВ БУС И БУРЖОАЗНАТА ДЪРЖАВА

С решението на III конгрес се завършва периодът на окончателното организационно изграждане на СДУО. Уточнена е линията на нейното по-нататъшно развитие. Тя очиства своите среди от дребнобуржоазните елементи в лицето на прогресистите. Всичко това допринася за изграждане на здраво единство в самата социалдемократическа организация.

Братован Илиев (по-късно известен педагог-марксист) в редица свои статии и в частност в статията „Демокрацията като демагогия и реакция“, анализирайки и подлагайки на критика демагогията на демократичното правителство за привличане или поне за неутрализиране на дребнобуржоазните маси, работниците и народните учители, обещаващо премахване на реакционните законоположения на стамболовистите, подобрене в жизнения поминък на средните и дребните собственици и положението на учителите,¹¹² подпомага ония учители, които се намират под влиянието на общоделския БУС и все още вярват, че правителството на демократите е техен истински защитник, че „от зората на демокрацията“ ще се излее и един лъч към тях, че ще настане край на тяхната мизерия“.

Критикувайки остро и аргументирано методите и средствата на буржоазната държава, Братован Илиев посочва, че буржоазните правителства си служат с различни похвати — „за един момент демагогия, обещания, зальгвания, а при друг момент — репресии, юмрук, шашка, после пак демагогия, след нея репресии и т. н.“.

Изходът от тежкото положение, в което се намира народното учителство, може да се намери само в общата борба заедно с работническата класа под ръководството на партията.¹¹³

¹¹⁰ В „Учителска искра“, г. IV, бр. 8, 20. XI. 1908 г., с. 7.

¹¹¹ ЦПА, ф. 8, оп. 1, арх. е. 4, л. 1, 3.

¹¹² В. „Учителска искра“, г. IV, бр. 1, 1908 г.

¹¹³ Илиев, Бр. Демокрацията като демагогия и реакция, в. „Учител-

След конгреса Тутраканската група напълно одобрява резолюцията и неговите решения.¹¹⁴

Силистренската група през 1908 г. брои 8 души, като вниманието бива насочено преди всичко към пропаганда и агитация за класовото осъзнаване на учителите, изясняване същността на буржоазната държава, реакционната същност на новия закон на народната просвета, фалшивостта на общоделския „социализъм“ на БУС.

По-голяма активност бележи Тутраканската група след избирането за секретар Йорданка Славова, която се оформя като добър организатор, агитатор и ръководител. В началото на 1909 г. групата осъжда на просветни събрания посегателството на буржоазното правителство върху интересите на работническата класа.

На 1 и 2 юли 1909 г. в Силистра се провежда конгресът на учителите турци, от 4 години организирани в свой съюз. Обаче съюзът им не е чисто учителски. Самият председател на IV конгрес е Тахим Мутфи, народен представител на училищното настоятелство в Русе. По този начин съюзът на тутраканските учители се използва не в полза и уредба на тяхното мизерно професионално положение, а за уреждане на лични сметки. На Конгреса не се казва нито дума за изменение духовната и материалната мизерия, в която тъне турският учител. Под натиска на Тахим Мутфи бива изтръгната поздравителна телеграма до министъра на просветата — Мушанов.

И след цялото това безплодие и служене на чужда кауза с право някои делегати учители-турци запитват конгреса: „Каква полза ни донесе 4-годишният организационен живот?“

Само учителската социалдемократическа организация, която в основата си е интернационална, може да им покаже правилният път за борба против реакцията и капитализма.¹¹⁵

Във връзка със започване на новата 1909/1910 г. група прогресивни учители-социалдемократи в Добрич отправят запитване до органите на народната просвета във Варна как да се осъществя задължителното начално образование, когато родителите са си дали децата да работят като слуги по селата на земевладелците. Отговорът идва незабавно — да се глобяват тези родители по 20—50 стотинки за всяко неизвинено дневно отсъствие.

Правителството на демократическата партия не взема под

ска искра“, г. IV, бр. 2, 1908. (Вж. Николов, Й. Сп. „Народна просвета“, г. XII, бр. 12, 1961 г.).

¹¹⁴ В. Учителска искра, г. IV, бр. 5, 10. X. 1908 г., с. 5—6.

¹¹⁵ В. Учителска искра, г. IV, бр. 31, 20. VII. 1909 г., с. 14.

внимание обстоятелството, че в Добруджа, където земевладе-
лието започва да става все по-едро и да се модернизира на ка-
питалистически начала, едрите земевладелци здраво са впили
ноктите си в полупролетаризирания селянин. Последният, обед-
нял напълно, е принуден да взема ниви от своите господари на
изполица за обработване или пък с чиракуване да изплаща
свои по-стари дългове. По такъв начин селяните са почти полу-
закрепостени към земевладелците. Бедният добруджанец паза-
рява детето си като слуга от Георгьовден до Димитровден, ка-
то го лишава от просвета.

При тия условия е престъпление да се глобяват бедните
пролетарски деца и техните семейства. „Дайте на тези деца,
господа окръжни инспектори — се казва в обръщението на учи-
телите социалдемократи,¹¹⁶ храна, облекло, учебни пособия,
погрижете се и за техните семейства, създайте закон за забра-
на на експлоатацията на детския труд, и вие ще имате деца в
училище. За това вие сте малко способни. Това ще извърши
партията на ония, с които вие днес се гаврите и които злобно
преследват.“

През 1909/1910 г. Силистренската социалдемократическа
учителска група¹¹⁷ провежда 9 събрания. Събранията се посе-
шават и от неорганизиранни млади учители. Единствено
на събранията на учителите социалдемократи не присъст-
вуват учителите съюзисти „широки социалисти“. Те считат
членовете на СДУО като свои врагове и с всички средства
им пречат, клеветничат, доносничат пред властта. Обаче учи-
телите социалдемократи винаги посещават „мероприятията“ на
„широките“ (на БУС) и вземат думата (когато им се дава) по
повдигнатите въпроси, за да разберат учителите кои им са и-
стински защитници. Групата получава II броя вестник „Учител-
ска искра“, 7 бр. „Работнически вестник“, 4 бр. „Ново време“,
10 екз. „Капиталът“, 6 вида брошури в 71 екз. („Произход на
семейството, частната собственост и държавата“, „Пролетарска
майка“, „Карл Маркс и неговото историческо значение“,
„Лудвиг Фойербах“, „Русенската кървава баня и социалдемо-
кратическото възпитание“ и др.).

В началото на 1909 г. Добричка околия има предимно зе-
меделски облик. Грижите на държавата към този отдалечен,
граничен район и особено за стабилизиране на учебното дело
са крайно недостатъчни. Тук наред с държавните съществуват
и частни училища, издържани от общините, в които работят
учители с неустановен ценз, обикновено с третокласно образо-

¹¹⁶ В. Учителска искра, г. IV, бр. 10, з. XI, 1909 г., с. 7.

¹¹⁷ ЦПА, ф. 8, оп. 1, арх. е. 109, л. 25—26.

вание. Материалните условия, при които работят държавните и най-вече частни учители, са крайно тежки. При такива обстоятелства възниква учителската социалдемократическа група. Още в самото начало тя става отзивчива на недоволството сред частните учители, които, притиснати от грубите, мизерни условия на селския терор и обиди, водят жалко съществуване. При създаването си социалдемократическата учителска група се състои от 7 членове, а в края на 1909 г. вече брои 14 членове.¹¹⁸ Своите събрания групата провежда в *работническият клуб*. На тях присъствуват и работници от града. Участвайки в събранията на учителското дружество на БУС, още в самото начало учителите социалдемократи започват да разобличават фарисейската роля на съюзистите, които залъгват учителството и го отклоняват от борбата против буржоазията и нейната власт. Такъв отпор БУС в Добрич не е очаквал.¹¹⁹

През същия период Тутраканската социалдемократическа учителска група се състои от 5 членове и провежда 5 събрания.¹²⁰ Активността на тази група през 1909/1910 г. намалява поради новия състав (млади учители, неопитни в организацията) и неопитност в организационната работа. Събранията се провеждат предимно в неделя сутринта, когато учителите са свободни, обаче съюзистите с цел да попречат на своите членове да не посещават събранията на социалдемократическата група започват да насрочват своите в същия ден и в същия час.

На 25. IV. 1910 г. групата провежда събрания в с. Вискьой (Царевдол), Тутраканско, на което се обсъжда въпросът за „социализма и неговите врагове“,¹²¹ като се разкрива ликът на най-върлите врагове на социалното развитие, на социализма. Същевременно показва се и силата на всички „закрилници“ на пролетариата — общоделските организации. Посочва се пътят на борба за великата идея, за общото тържество на всички угнетени, подложени на безжалостна експлоатация.

По инициатива на Силистренската група¹²² в края на юни 1910 г. е основан летен просветителен социалдемократически кръжок, който всеки четвъртък сутринта в *Работническият клуб* със съдействието на местната социалдемократическа организация провежда занятия, на които се разглеждат интересни за народните учители въпроси.

На 23 май 1910 г. в Силистра по инициатива на местното

¹¹⁸ Пак там, л. 182, 192.

¹¹⁹ Пак там.

¹²⁰ ЦПА, ф. 8, оп. 1, арх. е. 109, л. 130—131.

¹²¹ В. „Учителска искра“, г. V. 25. V. 1910 г., с. 4.

¹²² В. „Учителска искра“, г. V, 14. VII. 1910 г., с. 7.

музикално дружество „Седянка“¹²³ с председател Асен Господинов, член на БУС, се свиква музикален събор. В организацията на събора вземат особено участие „обединените социалисти“ от БУС и от „Съюза на съюзистите“. На събора са поканени и министрите Мушанов и Кръстев. А. Господинов приветствува „другаря“ Мушанов с „развълнуван и разтреперан глас“.

Учителите социалдемократи дават отрицателна оценка на този събор. Те не виждат положителното в това музикално мероприятие — първо по рода си в нашата страна в крайдунавски град. Друг е въпросът за политическите убеждения на някоя от организаторите му. Затова в оценката е казано следното¹²⁴: „Откъсвайки се от класовите интереси на мнозинството от учителството, съюзистите се сдушават с представителите на буржоазията, затъпявайки по този начин острието на борбата против класовия враг — българската буржоазия. . . Само в социализма е спасението, а БУС е далеч от него!“ — така завършва обръщението на учителите социалдемократи към ония учители, които се намират под влиянието на общоделците съюзисти от БУС.¹²⁵

Още в началото на учебната 1909/1910 г. Добричката учителска социалдемократическа група започва активна пропагандаторска и организационна дейност. Осъждат се и проблемите по материалното и социалното положение на учителя, ограниченията на правата на учителството, гоненията, които буржоазната държава продължава да прилага спрямо прогресивните учители, и др. Като добри организатори и пропагандатори се проявяват учителите Г. Станева, Илия Дечев, Никола Друмев. По случай откриването на Народното събрание учителската група съвместно с местната партийна група издава и пръска из града и околията 200 екз. позиви. В същото време се организира протестно събрание, на което в присъствието на повече от 100 души¹²⁶ учители и работници Н. Друмев и Д. Стоянов подлагат на силна критика просветителната политика на всички властващи до този момент партии, както и съществуващата в момента „демократия“. Единствено съюзистите отказват да присъствуват на протестното събрание, считайки го за нецелесъобразно. Обаче те не се ограничават само с откази и с други безобидни действия против социалдемократите. На събрание 29. XI. 1909 г., организирано от Съюза на съюзистите, уж да се „протестира“ против реакционния закон на демократите, С. К.

¹²³ В. „Учителска искра“, бр. 38, 14, VIII. 1910 г., с. 6.

¹²⁴ Пак там.

¹²⁵ Пак там.

¹²⁶ В. „Учителска искра“, г. V, бр. 16, 15. XII. 1909 г., с. 8.

се провиква: „Какво представляват сектантите?“, като има пред вид учителите и работниците социалдемократи и сам си отговаря: „Една малка група от 40 писари, 90 железничари, 30 телеграфисти, 7 фелдшери и шепа учители.“ „Ний трябва да отхвърлим борбата, която ни препоръчват „сектантите“, . . . да тръгнем по пътя на свободния социализъм“ — завършва той. Свободният синдикализъм е тяхната „борба“ за защита правата на работническата класа и учителството. На същото събрание известният „демократ“ в Добрич Дърленски¹²⁷ се обръща към държавата „да не забравя материнските си чувства към своите чиновници тъй като те искат само материално подобрене за учителството“. При това той се смята за „истински борец“ за защита правата на държавните служители.

В обстановка на силна класова борба се провежда V конгрес на СДУО (1910 г.). Делегати на конгреса от Силистренската група са Васил Бъчваров, а от Тутраканската — Коста Генов.¹²⁸ На конгреса Братован Илиев¹²⁹ изнася доклад за „трудните условия на народния учител“, в който се подчертава жалкото съществуване на българския учител при капитализма и се сочи единственият път — съвместна борба със социалдемократията за подобряване материалното положение и политическите права.

Решението на Силистренското учителско дружество (БУС) в случай на несправедливо уволнение на учител от работа да не се заема неговото място от друг в знак на протест не се изпълнява. Учителите широки социалисти нарушават това решение, с което се явяват в услуга на буржоазията, в интерес на своите егоистични съсловни интереси. Такъв е случаят с учителката широка социалистка Ив. Николова,¹³⁰ която заема мястото на уволнен градски учител.

Основните въпроси, които са обсъждани и разяснявани от Тутраканската, Каварненската, Добричката и Силистренската социалдемократическа група през 1910 г., са: „Държавният изпит на основното учителство“, „Неутралитет ли?“, „Учителското движение у нас“, „Реакцията и учителството“, „Законодателната дейност на „демократичното“ правителство и работническата класа“. Те излизат и с протести против безгрижието на държавата спрямо интересите и живота на работническата класа; против държавните изпити като средство за отстраня-

¹²⁷ В. „Учителска искра“, г. V, бр. 15, 15. XII. 1909 г., с. 8.

¹²⁸ ЦПА, ф. 8, оп. 1, арх. е. 6, л. 47—49.

¹²⁹ ЦПА, ф. 8, оп. 1, арх. ед. 9, л. 1.

¹³⁰ В. „Учителска искра“, бр. 2, V. 1910 г., с. 7.

ване на прогресивните учители от работа; против мизерните заплати; незаконните уволнения и др.

Особено активна дейност през 1910 г. провеждат Добричката и Каварненската учителска социалдемократическа организация. Подкрепени от местните работнически социалдемократически организации, те работят за класовото осъзнаване на учителството, за откъсване на голяма част от учителите от продажния БУС и Съюза на съюзите, за разобличаване на класовия враг — държавата. Като добри организатори и общественици се проявяват учителите Гена Стамева, Вичо Папазов.¹³¹ Събранията на групата са посещавани най-много от работници, като често пъти клубовете не са в състояние да поберат присъстващите. На някои от тях присъствуват и съюзните водачи, обаче се спотайват и не казват нито дума.

Тутраканската социалдемократическа група¹³² широко изяснява пред своите членове и останалите учители характера, целта и значението на СДУО, като се изтъква, че по цел, средства и тактика двете организации СДУО и БУС стоят на две съвършено противоположни гледища, тъй като имат непримирими интереси. СДУО стои на почвата на социализма, на почвата на пролетарските класови интереси и просветителски идеали, в които се съдържат и професионалните интереси на народното учителство, а БУС стои на почвата на днешната „правова и културна“ държава, следователно неговата цел е да реализира интересите на буржоазията в областта на училищното и учителското дело.

През 1911 г. поради географски и организационни затруднения Каварненската учителска социалдемократическа група не проявява особена активност.¹³³ Членовете ѝ са с малък организационен опит (почти всички са приети в групата през 1910 г. с изключение на Теньо Дананлов, който е член от 1909 г.). Обаче групата обръща по-голямо внимание на партийните и учителските социалдемократически печатни органи: в „Работнически вестник“, „Учителска искра“, сп. „Ново време“, издаване на позиви, с които се разобличава продажната дейност на съюзистите и реакционната същност на буржоазната държава. Каварненските учители-социалдемократи се солидаризират със стачниците от София и им изпращат парични помощи. През същия период Балчишката социалдемократическа група като организационна единица не съществува.

Численият състав на петте учителски социалдемократиче-

¹³¹ В. Учителска искра, г. V, бр. 24, 23. II. 1910 г., с. 6.

¹³² В. Учителска искра г. IV, бр. 26, I. III. 1911 г.,

¹³³ ЦПА, ф. 8, оп. I, арх. е. 110.

ски групи: Силистренската, Тутраканската, Добричката, Каварненската и Куртбунарската, от създаването им до 1911 г. е от 5—16 души. Тази малобройност пречи за разгръщане на дейност през 1911 г. за оказване решаващо влияние върху работата и сред учителството, за пропагандиране на социалистическите идеи, за откъсването му от БУС, за осветляване училищната политика от гледището на социалдемократията.

По основния въпрос за професионалната мощ на учителството ЦК на партията заема неправилна позиция и особено по отношение членството в УСДО, т. е. че могат да членуват само учители със социалистически убеждения и да не се включват в организацията останалите служители под ведомството на народната просвета. Това спъва нейното масовизиране.

ДЕЙНОСТТА НА УЧИТЕЛСКИТЕ СОЦИАЛДЕМОКРАТИЧЕСКИ ГРУПИ В ЮЖНА ДОБРУДЖА В УСЛОВИЯТА НА ГОТВЕЩАТА СЕ БАЛКАНСКА ВОИНА

Влиянието на идейно-политическите и педагогически възгледи на пролетарските педагози, на УСДО и нейния орган „Учителска искра“ сред учителството до войните е твърде слабо. На УСДО се отрича задачата и възможността да бъде организатор и ръководител на професионалните борби на учителството. Причината за това се крие в разцеплението вътре в работническото движение, влиянието на опортюнистическото течение и доктринерското, неленинско становище на партията по редица основни въпроси на революцията.¹³⁴

Българската буржоазия подлага на жестока експлоатация народа, натрупва значителни капитали. В страната започва да се води шумна антитурска войнствена пропаганда. Над Балканите надвисва сянката на войната.

За да се попречи пътят на буржоазията за по-нататъшно ограбване на народа и за усилено подготвената от нея война, БРСДП (т. с.) и ОРСС преминават към широко организиране на работнически акции. УСДО взема голямо участие в подготовката на тези акции.

Учителските социалдемократически групи в Силистра, Тутракан, Добрич и Куртбунар на свои събрания обсъждат създадалата се политическа ситуация и нееднократно излизат с протест против готвещата се война от буржоазията.

И четирите групи излизат с резолюция и искания за пълно

¹³⁴ Драмалиев, К. „Народна просвета“, кн. 7, 1960, с. 73—84 (Идейно-политически и трактически позиции на революционното учителство).

приравняване на учителите в политическо и гражданско отношение с другите граждани: да не се преследва учителят за неговите политически и религиозни убеждения; да се гарантира на учителя свобода да участва в обществено-политическия живот; да бъде допуснато учителството до всички изборни места на държавното управление; премахване на всички изключителни и дисциплинарни комисии; учителите да се назначават и уволняват от родителско-учителски комитети, в които двете заинтересувани страни да бъдат представени наравно и с равни права.

С протест излиза Куртбунарската и Тутраканската група,¹³⁵ в които те заявяват: „Най-високо протестираме против новия законопроект за народната просвета; заявяваме, че с мощната сила на пролетариата ще го сломим.“

По случай откриването на VII конгрес на учителската социалдемократическа организация (1912 г.) Тутраканската учителска група¹³⁶ поздравява конгреса със следната телеграма: „Приемете пролетарския ни поздрав по случай откриването на конгреса. Желаям му плодотворна дейност (Игнатов, Милитаров, Томов, Тевекеляв)“ и „Другари! Градете здраво основите, бъдете щедри за изграждане червената крепост. Нека тук блесне пролетарската ни доблест! (Радева)“.

Протестите продължават против законопроекта на Пеев. В тях недвусмислено е подчертано, че когато учителите добруджанци поднасят своя живот и здраве по бойните полета, за да защитават интересите на буржоазията, „същата из засада иска да нанесе атентат на техните права и свободи чрез ултра-реакционния законопроект за народната просвета“,¹³⁷ внесен в камарата от министър Пеев.

След VII редовен конгрес (1912 г.) организацията се намира при благоприятни условия, за да се засили числено. Но... мобилизацията и войната прекъсват организационния живот, за да не се възстанови повече в Южна Добруджа.

През пролетта на 1913 г. учителските социалдемократически групи в Добрич, Каварна, Куртбунар, Тутракан и Силистра се разформироваха поради присъединяването на Южна Добруджа към Румъния по силата на Букурещкия договор от 10. VIII. 1913 г.

*

И така обединяването на прогресивното учителство в Ю. Добруджа в социалдемократическа организация е свързано с

¹³⁵ Учителска искра, г. IX, бр. 2, 9. IX. 1913 г.

¹³⁶ В. Учителска искра, г. VIII, бр. 47, 24. VII. 1912 г., с. 6.

¹³⁷ Пак там.

общото развитие на социалдемократическото учителско движение в България и участието му в разпространението и пропагандирането на научния социализъм, както и в класовите борби на българския пролетариат у нас. Учителите социалдемократи наред с прогресивните работници и служители са едни от първите основатели на работническите клубове, кръжоци, дружинки и дружества в тази част на родината ни. Не по-малка част от учителите социалисти участвуват в работата на партийните конгреси, водят разговори, получават конкретни указания от Д. Благоев и Г. Кирков.

Отзвукът на първата руска революция (1905—1907 г.) в Южна Добруджа повдига борческия устрем на пролетариата и учителите въпреки взетите мерки от господстващата буржоазия — заплашвания, уволнения и др.

Първите социалдемократически учителски организации и кръжоци израстват и укрепват постоянно в борбата против реакцията и общоделците от БУС, издигат класовото съзнание на учителите, обединяват своите усилия за съвместна борба с пролетариата под ръководството на БРСДП.

Мъжествената седемгодишна борба на добруджанските учители-социалдемократи от Балчишко, Каварненско, Добричко, Куртбунарско, Силистренско и Тутраканско под непосредственото ръководство на партията издига свои смели синове и дъщери, предани народни борци и трибуни, като Братован Илиев, Васил Бъчваров, Петър Свраков, Коста Генов, Йорданка Славова, Йорданка Радева и др., които не жалиха сили, енергия, живота си в борбата за разпространение на социалистическите идеи, против експлоатацията, реакционните режими, предателството на широките социалисти, съюза на съюзите, анархо-либералите, против всички „леви“ и „десни“ сатрапи на буржоазията и капитализма.

Голяма е заслугата на добруджанските социалдемократически и учителски организации в защита правата и свободите на учителите турци от Южна Добруджа, които тънат в духовна и материална мизерия и чийто „съюз“ се използва за интересите на чужди каузи от едрите и дребните турски тузове и българската буржоазия. Това показва, че още от самото начало добруджанските учителски социалдемократически организации са в основата си интернационални.

Активна протестна борба водят ДУСДО против милитаризма, национализма и шовинизма на господстващата класа и кобургската династия и готвещата се от тях война. Стоици учители-добруджанци оставят костите си по бойните полета. България излиза от войната бита. Идва първата нацио-

нална катастрофа. Настъпва съдбоносната 1913 г. — година на окупация на Ю. Добруджа от чокойска Румъния по силата на Букурещкия договор. Българските учители са разгонени. Училищата са закрити. Но знамето на революционния пролетариат и прогресивното учителство не е захвърлено. И след 1919 г., когато вече цяла Добруджа (Северна и Южна) е откъсната от България и присъединена към кралска Румъния, под влияние на Великата октомврийска социалистическа революция, в която участвуват и българи-добруджанци, знамето на борбата е понесено с още по-голяма решимост от хилядите добруджански революционери, членове на Българската комунистическа партия, Румънската комунистическа партия, *Добруджанската революционна организация* (ДРО) начело с *Дочо Михайлов* (учител), *Димитър Дончев* (Доктора), д-р *Петър Вичев* и много други под идейното ръководство на Българската комунистическа партия, за да бъде оплискано с кръв в класовите битки с българската реакция, монархо-фашизма, румънската олигархия и чокойския деспотизъм.

ИЗ ИСТОРИИ ПРОГРЕССИВНОГО ДВИЖЕНИЯ УЧИТЕЛЕЙ В ЮЖНОЙ ДОБРУДЖЕ (1895—1912)

Марин Люлюшев

(Резюме)

Настоящее исследование посвящено борьбе прогрессивного учительства в Южной Добрудже в период с конца XIX века до начала Балканской войны и подчинено определенной концепции, ставящей перед собой задачу на основе современной историографии и архивных источников раскрыть то специфическое движение за социально-экономическую и политическую свободу, за родное демократическое образование, самобытную культуру в Добрудже — колыбели болгарщины, которое отличается от других областей страны превратностями своего исторического развития, своим этническим составом, демографическими и социальными особенностями.

Добруджанское учительство, кровно связанное с народом, защищающее демократические основы болгарской возрожденческой школы и школьную политику Марина Дринова, Ивана Гюзелева, Константина Иречека и Рачо Каролева, принимает активное участие в распространении социалистических идей среди учащихся, учителей и трудящихся в борьбе против реакционной болгарской буржуазии в области образования, против распространения гербартянства и других модных буржуазных педагогических „учений“ в Болгарии, против капиталистического угнетения и рабства во время классовых битв в Добрудже в конце XIX и в начале XX веков.

Борьба за демократическое образование, за экономические и политические права и свободы, за разоблачение „помощников“ болгарской буржуазии (членов Болгарского учительского Союза) в рамках общеклассовой борьбы под руководством БРСДП (т. с.) и УСДО воздвигает на гребень своих волн преданных трибунов Пеню Стойчева, Братована Илиева, Василя Бычварова, Петра Свракова и многих других, которые впоследствии вырастают в пламенных революционеров, публицистов, педагогов-марксистов, посветивших свою жизнь борьбе против капитализма и фашизма, за социализм и коммунизм.

DE L'HISTOIRE DU MOUVEMENT PROGRESSISTE DES
MAÎTRES D'ÉCOLE DANS LA DOBRUDJA DU SUD
(1895 — 1912)

Marine Liouliouchev

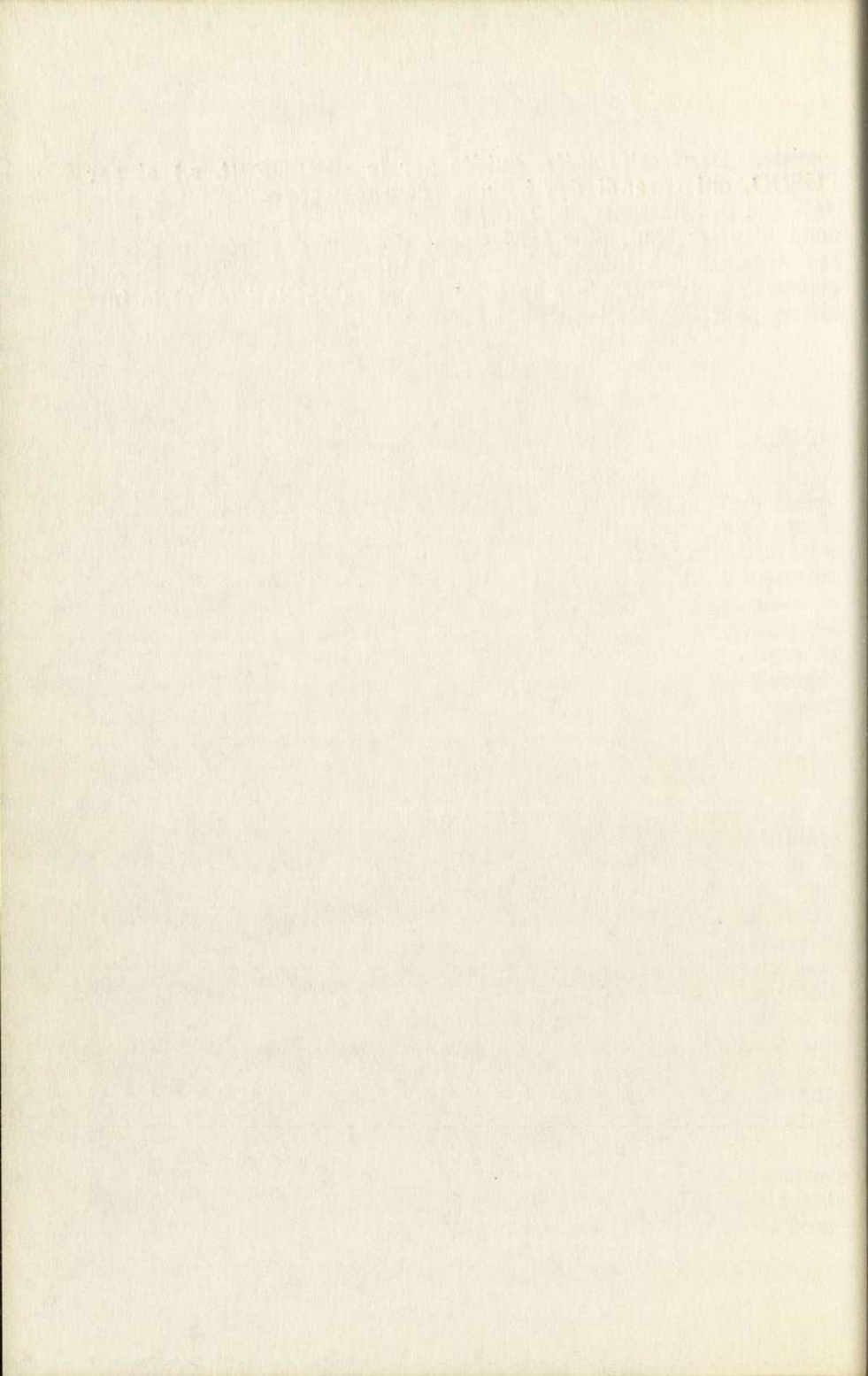
Resumé

La présente étude est consacrée à la lutte des maîtres d'école progressistes dans la Dobrudja du Sud dans la période de la fin du XIXe s. à la Guerre des Balkans. L'auteur se propose pour but de décourir, sur la base de l'historiographie contemporaine et des sources d'archives, ce qu'il y a de spécifique dans le mouvement pour des libertés sociales, économiques et politiques, dans la lutte pour un enseignement national et démocratique et pour une civilisation originale dans la Dobrudja qui est l'ancien berceau de l'esprit bulgare. Et si spécificité il y a, par rapport aux autres régions du pays, elle est due aux vicissitudes de l'histoire, à la composition ethnique, aux particularités démographiques et sociales de cette région bulgare.

Les maîtres d'école de la Dobroudja, voués au peuple à la vie et à la mort, luttent pour sauvegarder les bases démocratiques de l'école bulgare qui datent de la Renaissance, en faveur de la politique scolaire menée par M. Drinov, Iv. Guiouzélev, K. Iretchek et R. Karolev. Ils prennent une part active dans la propagation des idées socialistes au milieu des élèves, des maîtres et des travailleurs, en témoignant une opposition décisive à la politique scolaire réactionnaire de la bourgeoisie bulgare, une politique soutenue par les lois sur l'éducation nationale de 1891 et de 1909. Ils sont aux prises avec l'herbartianisme qui préconise une soumission aveugle à l'oppression capitaliste, au pouvoir et à la force du roi, à la politique dévastatrice de la monarchie bulgare lors des luttes de classe dans la Dobroudja à la fin du 19e et au début du 20e s.

La lutte pour un enseignement démocratique, pour des droits économiques et politiques est dirigée aussi contre les membres de l'Union des maîtres d'école bulgares qui collaborent avec la bour-

geoisie. Dans cette lutte, guidée par le BRSDP (t. s.) et par l'USDO, ont grandi des tribuns courageux, dévoués au peuple, tels que P. Stoïtschev, B. Iliev, V. Batchvarov, P. Svrakov et beaucoup d'autres qui, plus tard, sont devenus des révolutionnaires ardents, des journalistes, des pédagogues-marxistes et ont consacré toute leur vie à la lutte contre le capitalisme et le fascisme, pour le socialisme et le communisme.

ТРУДОВЕ НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ
„КИРИЛ И МЕТОДИЙ“
Том XI, кн. 2 Исторически факултет 1973/74 г.
TRAVAUX DE L'UNIVERSITE „CYRILLE ET METHODE“
DE V. TIRNOVO
Tome XI, livre 2 Faculté philologique 1973/74

ПЕТЪР БРАТОВЕВ

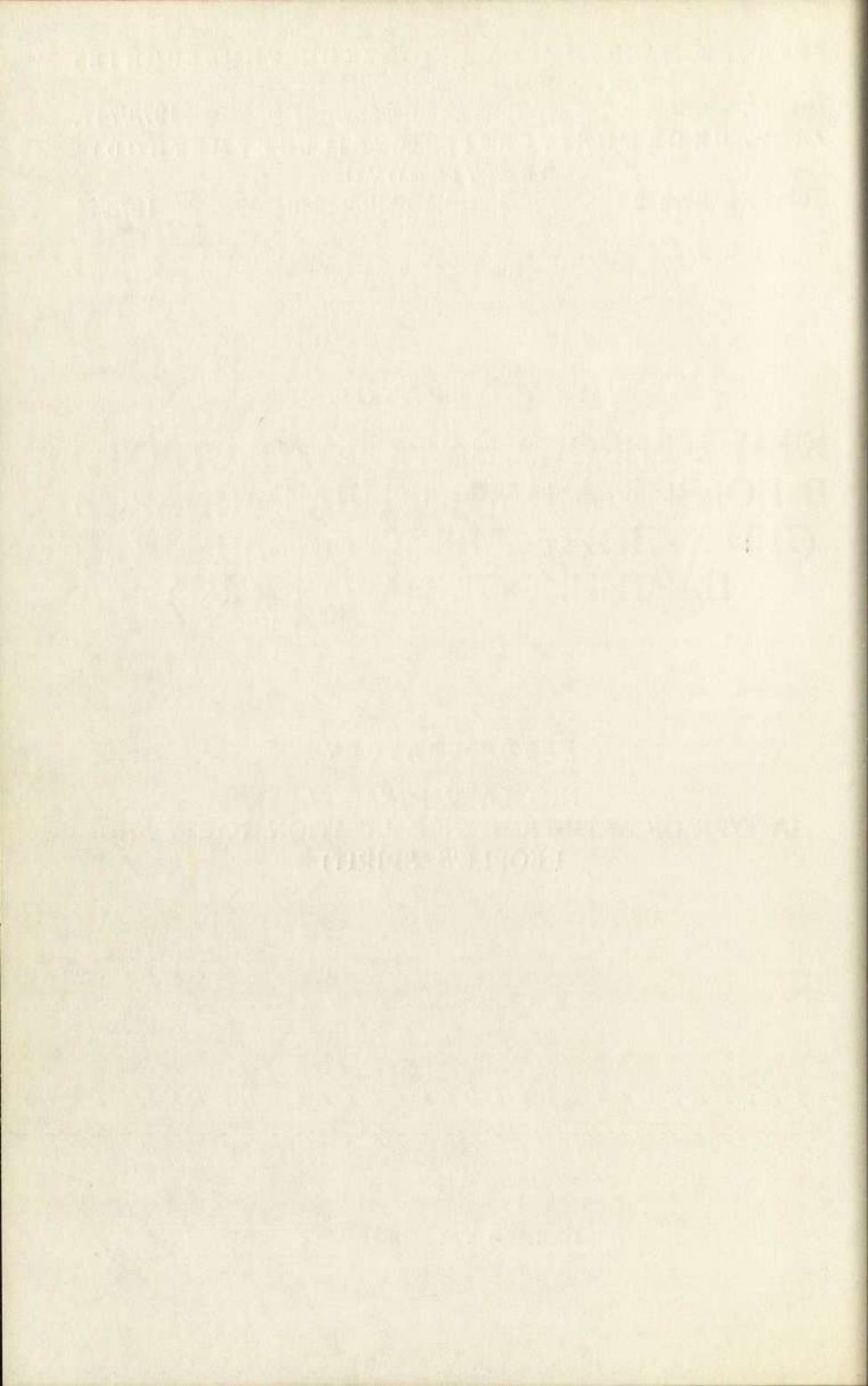
КЪМ ВЪПРОСА ЗА НОВАТОРСТВОТО
В ПОЕЗИЯТА НА НИКОЛА ВАПЦАРОВ
(ТИП ХУДОЖЕСТВЕННО ОБОБЩЕНИЕ,
ПАРТИЙНОСТ, НАРОДНОСТ)

PETER BRATOEV

NICOLA VARTZAROV

(A TYPE OF ARTISTIC GENERALIZATION, PARTY AND
PEOPLE'S SPIRIT)

ВЕЛИКО ТЪРНОВО, 1974

Пристатно е отношението на съвременната ни литературно-критическа и научно-теоретическа мисъл към делото на големия наш поет. Неразбрана и неоченена по достойнство в миналото, днес Вапцаровата поезия е обект на задълбочени научни изследвания. Обаятелната личност на поета революционер, неговата жизнена и творческа биография, както и не-обозримите естетически богатства на литературното му наследство са главните стимули на научното дирене в областта на Вапцароведението. И не само това. Мястото, което заема художественото дело на Вапцаров в нашата литература, специфичният характер на неговия талант, оригиналността и новаторството на поетиката му, свособразието на съдържанието на неговите песни и особеностите на типа художествено общение и занаят ще привличат нашето внимание, ще будят размисли и ще дават ориентири при поставянето и разрешаването на съвременни естетически и художествено-творчески задачи. Защото делото на Вапцаров не принадлежи само на миналото, на историята. Като всички велики завоевания на човешкия дух творчеството на големия наш поет продължава да живее в дните и мечтите на съвременниците със своите актуални уроци по човеколюбие, социална отзивчивост, революционна непримиримост и класово-партиен подход.

Библиографията свидетелства, че Вапцаров е изследван от голям брой автори¹ в най-различни аспекти.

¹ Вж. напр. Минко Николов, Идеино-творческото формиране на Вапцаров; Боян Ничев, Идеен свят и художествен стил в поезията на Вапцаров; Георги Цанев, Поетическото майсторство на Вапцаров; Пантелей Зарев, Никола Вапцаров, Светоусещане и поетика; Тодор Павлов, Единство на естетика и поезия у Никола Вапцаров; Пенчо Данчев, Вапцаров е с нас в борбата и строителството; Емил Петров, С очите на класата; Васил Колевски, От сърцето народно и Изграждането на таланта; Цветан Стоянов, Днешната поезия и примерът на Вапцаров; Стоян Илиев, Възникване и развитие на социалистическия реализъм у нас; Людмил Стоянов, Поет-комунист, предтеча, новатор в книгата; Българската критика за Никола Вапцаров, издателство Български писател, С., 1969; Никола Георгиев, Певец на великия двубой; Иван Сарандев, В творческия свят на Никола Вапцаров, в книгата Никола Вапцаров — нови изследвания, издание на Българската академия на науките, Институт за литература, С., 1970; Олга Дейкова, Стихът на Вапцаров, Известия на Института за българска литература, книга V, 1957; Елена Димитрова, Хуманизмът на Вапцаров, Сборник

Въпреки че са написани стотици статии, очерци, доклади, отделни книги, сборници със спомени и изследвания, „творчеството на Вапцаров дава още много и много теми и проблеми за изследване. Всяко време ще прави своята оценка и ще казва своята дума за поета и по такъв начин ще обогатява представата за него.“²

— — — — —

Поезията на Вапцаров се роди в кипежа на революционната борба на нашия народ против фашизма и капитализма от 30-те и 40-те години на XX век. Това бе нов момент в революционното движение на масите, които начело с работническата класа и под ръководството на Българската комунистическа партия се бяха вдигнали на шумр срещу устоите на стария свят и с кръвта си чертаеха пътя към утрешния свободен ден. Вапцаров сля своя живот с делото на класата, с борбата на партията, превърна своята поезия в част от общопартийното, общонародното дело. С огъня на своите революционни песни Вапцаров укрепваше вярата на своите съвременници в близката победа над врага, чертаеше светлите перспективи на тяхното щастливо бъдеще. Поезията на борбата и вярата в крайната победа — ето най-характерните особености на неговата революционна лирика. Същевременно това бе и поезия дълбоко проникната от всепобеждаващите идеи на комунизма, поезия партийна и народна в най-висша степен. Тя носеше в себе си ново съдържание и нови естетически измерения. Като всеки голям художник Вапцаров изработи свой художествен стил, създаде своя оригинална поетика, говореше на милионите обикновени хора със свой поетичен глас. Проста и дълбоко човечна, Вапцаровата поезия се яви като откровен и задушевен разговор на поета с неговите съвременници по най-възбуждащите въпроси на живота, като лирична изповед на поета работник и в същото време като присъда над стария, разкапващ се свят. Вапцаров осъществи на дело своята заветна мечта: да възпява така възторжено и интимно като Яворов и да пише с такава любов за човека, както е писал Максим Горки.

Новаторския дух, новаторската същност на Вапцаровата

Партийност, народност, хуманизъм, издание на Българската академия на науките, С., 1969; Петър Пондев, Никола Вапцаров, Български писател, С., 1956; Пеньо Русев, Никола Вапцаров, С., 1963; Радослав Мутафчиев, Език и стил на Вапцаровата поезия, С., 1963 г., и мн. др.

² Николай Янков, Уводни думи, в сборника Българската критика за Никола Вапцаров, Български писател, С., 1969, с. 8.

поезия ние откриваме както в съдържанието, така и във формално-структурните реализации на неговите постични открития. „Новата фаза от освободителната борба намира своя внушителен художествен израз в творчеството на Вапцаров... Неговата поезия е неповторим художествен израз на страшния класов двубой, който се води в нашата страна и целия свят“ — отбелязва проф. С. Русакиев. И продължава: „Една от важните предпоставки за големите творчески достижения на Вапцаров е обстоятелството, че той е поет-работник. Неговото работническо битие го свързва дълбоко и органично с работническата класа, с нейния духовен свят, с нейните стремежи и борби. Това обстоятелство разкрива на Вапцаров благоприятната възможност за ново естетическо усвояване на действителността — работническо, революционно. То довежда до пълно сливане на лирическият герой у Вапцаров с основния положителен герой в лириката му, без това да означава обезличаване на лирическият герой.“³

Може би поради това „ново естетическо усвояване на действителността“ от Вапцаров литературните доктринери посрещат с мълчание неговата поезия. Само най-близките му другари и приятели се отзовават в печата за първата му и единствена стихосбирка „Моторни песни“ с кратки бележки и рецензии, в които казват искрена и ласкава дума за поета. Първият отзив за стихосбирката „Моторни песни“, появил се в печата, принадлежи на перото на Георги Караславов. В своята статия „Нови имена в литературата ни“ — в „Дъга“, бр. 345 от 19. II. 1940 г., Караславов пише: „Критиците у нас смятат за пръв свой дълг, така поне изглежда, да се занимават повече с утвърдените имена или със своите редовни „наложени“ сътрудници, отколкото с младите сили, които растат в общата литературна нива... Инак и не може да се обясни например, дето такива талантиви писатели, като Павел Вежинов, Емилян Станев, Петър Славински и Никола Йонков, дълго време трябваше да чакат — и още комай чакат — да ги забележат и посочат на читателите, макар че са печатали вече сума работи из вестници и списания и са издали такива хубави работи в отделни книги.

... За Никола Йонков въпросът е малко по-друг. Той е печатал само няколко отделни стихотворения и едва преди ме-

³ С. Русакиев, Значението на Великата октомврийска революция и на руската съветска художествена литература за развитието на положителния герой в българската литература, Сб. „Октомври и българската литература“, С., 1967, с. 202.

сец издаде сборник стихове „Моторни песни“. Но и за това кратко време сбирката му трябваше да бъде отбелязана поне с два реда. Защото такива темпераментни, обиграни, наситени със социален патос стихотворения не се явяват всеки ден.“⁴

С рецензии излизат още Михаил Сматракалев във в. „Заря“, бр. 5610 от 4. V. 1940 г., под псевдонима Ангел Жаров и Александър Муратов във в. „Врачанско слово“, бр. 223 от 29. VII. 1940 г., под заглавие: „Критика. Моторни песни. Стихове от Никола Йонков“.

Без да бъде самолюбив, младият поет е озадачен от млчанието на компетентните. Пред другарката си Бойка Вапцарова той споделя:

„Ето, повече от другарите разбират изискванията на художествения реализъм и задачите на съвременната литература, а премълчават моята поезия. . . Те познават добре писателското майсторство и могат да ми кажат къде съм постигнал успех и къде греша. Само двама-трима истински приятели ми помагат, но може би и те правят това само от другарско чувство, а не защото са убедени, че съм поет. И все пак интересът, който работниците и обикновените хора проявяват към моята поезия, укрепва у мен съзнанието, че съм на прав път.“⁵

Братът на поета, Борис Вапцаров, свидетелствува: „Дори и в последната минута на живота си той със стеснение говореше на своите близки: „Нека там, след победата, бай Христо се погрижи и за мене. Да събере в една сбирчица това, което е останало, да поправи кое-що, както той разбира, и да го издаде, да ме поменуват хората.“

Той не посмя да помисли дори, че тази „сбирчица“ ще претърпи след победата на Девети септември най-много издания в нашата страна. Че тя ще полети далеч зад нейните граници, че ще се преведе на много чужди езици и с любов ще се чете от трудещите се от петте континента.

За това самочувствие на Вапцаров може би има вина и тогавашната наша прогресивна литературна критика, която не рецензира димящите му моторни песни. Не чу той от нея топла, насърчителна дума. Само неговите лични другари Георги Караславов — главният виновник за излизане на сбирката и Михаил Сматракалев дадоха своите ласкави отзиви в пресата. А как се нуждаеше той от компетентна оценка, от топла, насърчителна дума! Как очакваше той това!“⁶

⁴ Вж. Българската критика за Никола Вапцаров, С., 1969 г., с. 11—12.

⁵ Б. Вапцарова, Когато милионите възкръсват, С., 1961, с. 248.

⁶ Христо Смирненски, Никола Вапцаров в спомените на съвременниците си, С., 1966, с. 322.

Пасивното отношение на литературната критика към Вапцаровата поезия не е случайно. Тази поезия носеше в себе си нов идеен свят, нов духовен мир, пресъздаден по един особен начин, непознат на традиционното стихотворчество. Новите естетически измерения, с които се отличава поезията на Вапцаров, изискват и нови художествени критерии за нейната оценка. С такава художествена мярка не разполагаше тогавашната официална критика. Затова пък народът със своя здрав вкус я възприе като свое откровение. Поезията на Вапцаров влезе в редовете на милионите, които с главите си чуха ледовете на кървавата ретроградност, и стана тяхно вдъхновение и бойно знаме. Поезията за Вапцаров беше мощно идейно оръжие в борбата. В това отношение той се яви като достоен приемник на революционно-демократичната поезия на Христо Ботев и огнедишащите стихове на Христо Смирненски, чийто революционен оптимизъм и класово-партиен патос творчески усвои и продължи в ново време. Същевременно по задушевност на тона и поетическа изразност Вапцаровата поезия, както изтъкват и други автори,⁷ се родее с изящния лиризъм и дълбоката интимност на Яворовия стих. Вапцаров продължи най-добрите традиции на нашата реалистическа поезия, като творчески усвояваше опита на съветската и руската класическа литература. „Учейки се от съветските писатели, от Горки и Маяковски, Вапцаров успява да разкрие в най-голяма пълнота душевния мир, красотата и благородството, активния хуманизъм на нашата работническа класа от периода на най-напрегнатата класова борба. Разкривайки дълбоко образа на положителния герой, съдържанието и очертаванията на неговия естетически идеал, Вапцаров успява да обогати метода на социалистическия реализъм в нашата пролетарско-революционна литература, да изведе неговите принципи на ново, по-високо равнище. Той създава дълбоко народна и партийна поезия, която с качествата на своя положителен герой упражнява неотразимо въздействие върху общественото съзнание.“⁸

Широко място в поезията на Вапцаров заема темата за революционното осъзнаване на масите в условията на ожесточената борба. Вапцаровите стихове обаче не са само правдива картина на живота, но и дълбоко лични изживявания на са-

⁷ О. Дейкова, Стихът на Вапцаров, Известия на Института за литература, кн. V, 1957 г.

⁸ С. Русакиев, цитираната статия, с. 203.

мия поет-работник. Оттам и тая развълнуваност на поета, колчем се докосне до труда и съдбата на своите онеправдани братя, показана най-добре в стихотворенията „Завод“, „Ще строим завод“ и др. Нахвърлил най-общо картината на живота в капиталистическия завод, поетът преминава от обективно изложение към лично предаване на преживяванията си още от втората строфа, за да завърши с едно убедително идейно-естетическо внушение:

И ти, завод, се мъчиш
пак отгоре
да трупаш дим и сажди
пласт след пласт.
Напразно! Ти ни учиш да се борим —
ще снемем ние
слънцето при нас.

Така е и в стихотворението „Ще строим завод“. И тук след една обобщаваща картина на живота поетът ще стигне до категоричния си призив, изразен още в самото начало, но повторен след това с още по-голяма сила и настоятелност. И сега поетът е свой между своите:

Децата ни мрат
в отровната смрад,
без слънце,
в задушни коптори.
Светът е затвор!
Мъже и жени,
народ,
ни крачка назад!
Ще строим завод
за живота!

Като лична съдба на лирическият герой е показан двубоят на човека с живота („Двубой“), неговото отчаяние и неговата вяра („Писмо“, „Вяра“), неговите романтични пориви и светли мечти („Романтика“, „Пролет“, „Ще строим завод“), неговата любов и омраза.

Но тематичното богатство на Вапцаровата поезия не се изчерпва само със съдържанието на споменатите стихотворения, в които проблемите за смисъла на живота, патоса на борбата и силата на вярата са централни теми. Наред с всичко това Вапцаров създава прекрасни произведения за великата, всеотдайна и чиста човешка любов („Прощално“, „Песен на

жената“, „Писмо“, „Любовно“), която облагородява хората, прави ги по-мъдри, по-добри. Редица стихотворения осмислят по нов начин проблема за смъртта, каквито са на първо място „Предсмъртно“, „Песен“, „Пролет“, „Огняроинтелигентска“, „Писмо“ и др. В други свои стихотворения Вапцаров воюва против фалша на буржоазното изкуство („Кино“) и ратува за едно ново отношение на литературата към живота („Ботев“, „Доклад“, „Рибарски живот“). Неговите естетически принципи, изразени в тези произведения, звучат напълно съвременно и днес.

С особена сила и страстност Вапцаров заклеими вдъхновителите на човекоизстребителни войни и с право заслужи международно признание на поет-миролюбец. Неговите стихове против войната бележат връхни постижения на нашата антивоенна лирика:

И ако нас ни карат
да умираме,
и ако нас ни тикат
към куршумите,
то сигурно и лудня
разбира,
че ние трябва
да си кажем думата.

До каквито и въпроси да се докосва в своята поезия, главна грижа за Вапцаров си остава човекът с неговия живот, с неговите страдания, борби и революционни устремии. Образът на лирическият герой във Вапцаровата поезия носи в себе си нов идеен свят, нови чувства и мисли, характерни за онова поколение революционни борци, което понесе най-тежкия дял в борбата против фашизма през 30-те години. Лирическият герой на Вапцаров е нов човек — човекът-комунист, преминал през чистилицето на омразата и опазил в сърцето си кът за обич към майка, любима, другари и родина. Всестранно очертан и цялостно завършен, лирическият герой на Вапцаров — това е положителният герой на епохата, който влиза в открит двубой със стария живот и възвестява нови идейни и морални принципи на човешко поведение. Страстен отрицател на капитализма, на експлоатацията и войната, лирическият герой е същевременно възторжен мечтател, който ясно вижда кълновете на новото и твърдо вярва в светлото утре. За него борбата срещу стария свят е осъзната необходимост, а идването на новия живот — една историческа закономерност. Дълбоко свързан със съдбата народна, лирическият герой на Вапцаров

носи в себе си най-добрите черти на народната душевност. Простота на преживяванията, яснота на целите, мъдрост в мислите и твърдост в убежденията, обогатени с една по-силна чувствителност и подчертана интелектуалност — ето кое характеризира духовния облик на този герой, в чието лице откриваме и личността на самия поет. В поезията на Вапцаров автор и лирически герой се покриват идеално. Тук е изключено каквото и да било противоречие между замисъл и образ, между поетическа идея и нейния лирически носител. Всяка мисъл е изстрадана в живота, преди да бъде изразена като поетическа идея. Оттам и необикновената сила, искреност и задушевност на чувствата, които бележат духовната биография на лирическият герой. Вапцаров излиза навсякъде от свое име, неговото лирическо „аз“ се чувства като неотменна същност на лирическото изживяване. Никъде той не се поставя в ролята на страничен наблюдател, а винаги е действащо лице. Вапцаров е дотолкова личен, че на два пъти участва с фамилното си име в качеството на лирически герой — веднъж в „Доклад“ и втори път в „Горки“.

Вапцаров влезе в литературата като войник на класата, като боец от многомилионната армия на комунистическия интернационал и такъв си остана до последното дихание, до сения удар на своето голямо човечно сърце, което туптеше с неравния пулс на борбата. Плът от плътта и кръв от кръвта на трудовия народ, поетът беше барабанчик на революцията, а неговата поезия — „глас и съвест на епохата“, знамение на времето, когато умираше един свят и се раждаше нов. Тъкмо новата душевност, която се създаваше у хората и ги правеше достойни за подвизи и песни, стана най-отличителната черта на Вапцаровата поезия. Не е достатъчно да се каже само, че лирическият герой на Вапцаров е нов човек, борец-революционер от ново качество, при който личните чувства отстъпват пред обществените идеали. Много по-важно е да се отбележи и разбере, че тъкмо при Вапцаров образът на комуниста като лирически герой е представен за пръв път в неговата истинска красота и величие, без фалшива парадност и кух патос. Човешки просг, той е изграден като многостранна личност с богатата и сложна душевност. Неговите граждански чувства са дълбоко лични убеждения, а интимните пориви и прояви — обществено осмислени и целенасочени. Обединени често пъти в образа на самия поет, тези основни черти от душевността на лирическият герой бележат онака нравствена висота на преживяването, която бе постигната от Ботев — пълно сливане на думи и дела, на поезия и живот. Затова образа на комуниста ние откриваме не само в ония стихове на Вапцаров, в

които клокачи остра класова борба, но и в ония прекрасни песни, в които се слави и възпява животът, родината, любовта. Взет в неговите отличителни и основни черти, лирическият герой на Вапцаров е един и същ и в революционните стихове на поета, и в дълбоко интимните му изповеди. Прекрасни примери в това отношение са неговите две предсмъртни — и безсмъртни — песни, едната за величието и смисъла на борбата, другата — за величието и красотата на любовта. Поетът, който беше направил от поезията си марш и лозунг, щик и бомба, написа и стихове, в които говори гласът на сърцето, което знае да люби и страда („Писмо“, „Прощално“). И тъкмо в тези творби не може да се каже къде свършва личното, интимното, дълбоко съкровено и къде започва общественото, народното, общочовешкото. А това е така, защото както при Ботев, така и при Вапцаров такава деление на лични и граждански чувства, на интимни и социални мотиви не съществува. Лирическият герой на Вапцаров е така обаятелен и лъчезарен със своята нравствена същност и гражданско поведение, че придава и на най-социалните и революционни стихове белега на дълбока интимност и сърдечност. Долорес е прекрасна не само като другарка на революционер, но и като майка и любима, която знае да обича и да страда заради своята любов. В това идеално сливане на личното, дълбоко интимното чувство на човека с неговите обществени идеали и граждански устремни се крие завладяващата, мобилизираща сила на стихотворението „Писмо“. Революционният патос тук извира от самите дълбини на човешкото сърце, еднакво способно и за нежна ласка, и за люта омраза. Разкривайки величието на борбата, Вапцаров не забравя и за нейните трагични развръзки. Страданието на Долорес — това е трудният път към прозрението и революционното осъзнаване. Налице е чудесен пример за единство между личното страдание и общественото поведение на героите, което ражда великото горене на революционния патос и дава крила на обикновените хора, за да вършат подвизи в името на свободата.

Лирическият герой на Вапцаров е рожба на епохата. В него като в капка вода са се отразили най-благородните черти от характера на българските комунисти — безгранична вяра в победата на комунистическата правда и готовност за саможертва. Изграден по метода на един последователен реализъм, героят на Вапцаров възплъщава революционната романтика на времето, породена от величието на борбата и историческия оптимизъм на класата, на която принадлежи бъдещето:

За мен е ясно, както че ще съмне —
с главите си ще счупим ледовете
И слънцето на хоризонта

тъмен,

да, нашто

ярко

слънце

ще просветне.

Ясно разбиране смисъла и целите на борбата, „която днес клокочи“, готовност за саможертва в името на бъдния ден — ето отличителните черти на лирическият герой. За него борбата става смисъл на живота, а смъртта — път към безсмъртието:

Но да умреш, когато

се отгърсва

земята от

отровната си

плесен.

когато милионите възкръсват,

това е песен,

да, това е песен!

Горещ патриот, който знае своето място в борбата на класата и е готов да пролее кръвта си за свободата на родината, Вапцаров същевременно е убеден интернационалист и пламенен агитатор на дружбата ни със Съветския съюз. Неговият патриотизъм — това е неговата изстрадана любов към родината; неговият интернационализъм — това е неговата комунистическа преданост към делото на бореща се Испания. Той е еднакво убедителен като патриот и интернационалист и когато заявява, че „първата / капка, която / от своята кръв / за света ще пролея / ще бъде за монте / поробени братя, ще бъде за Нея! (родината), и когато приема съдбата на испанския пролетариат като своя лична участ и съдба, и когато издига смелия лозунг, възплътил вековните мечти на народа — „Терора долу! Съюз със СССР!“ Социалистическият патриотизъм и пролетарският интернационализъм на Вапцаров извират от дълбоката му убеденост в правото дело на всички работници по света и се уплътняват от несломимата му вяра в социалистическото бъдеще на народите. Неговата революционна романтика придобива реални очертания не само в ония стихове, в които съветската действителност се явява като непосредна

даденост, но и в стихотворенията му, в които мечтата за комунистическото бъдеще е изявена като чуден сън, като съкровен блян или като несломима вяра в силите на работническата класа, призвана да разруши един стар свят и да изгради новото общество на равенство и братство:

Как ще пеят птиците в житата!
 Весели ще плуват във простора. . .
 Ще се радват на труда си хората
 и ще се обичат като братя.

Вапцаров беше поет комунист, поет воин. Комунистическата идейност в неговата поезия не е външно афиширана, а жива страст, горещо убеждение, произтичащо от самата същност на неговите лирически изповеди. Затова партийността, която пронизва открай докрай революционната му поезия, се явява нейна естествена емоционална атмосфера. Вапцаров живееше със самочувствието на работник, бореше се като комунист и гледаше на своите стихове като на неразделна част от делото на партията, от делото на пролетариата. Заедно с отмъстителния огън на партизаните Вапцаровата поезия беше не по-малко нужна на партията в нейната епична борба срещу стария свят. Като посвети своя талант в служба на революционния пролетариат, Вапцаров създаде в истинския смисъл на думата народна поезия, облъхната от великите идеи на комунизма. Дълбока народност и воюваща комунистическа партийност — ето кое характеризира поезията на Вапцаров. В това се състои нейната жизнена сила, нейното величие и безсмъртна слава.

— — — —

Като възплъти във високо художествени песни мислите, чувствата и идеалите на работническата класа и като показва революционния пристъп на масите, Христо Смирненски стана основоположник на нов художествен метод в нашата литература — метода на социалистическия реализъм. Вапцаров усвои творчески художествения метод на нашата пролетарско-революционна поезия от времето на Смирненски и го издигна на нова висота. „Знаменателното бе тъкмо в това, че новият художествен метод — социалистическият реализъм — издигна като свое знаме, като основен проблем проблема за освобождаването на човека от всякакви вериги, за неговата ценност и достойнство, за това, че той е най-прекрасното нещо на земята. Тъкмо това бе и новаторството, и революционният патос на социалистическия реализъм и това го направи веднага

явление на общочовешката култура, неин неизбежен етап.

Струва ни се, че никой от нашите поети не е разбирал толкова ясно, широко и зряло този характер на социалистическия реализъм, както Вапцаров. Полянов не можеше да направи това поради напълно ясни исторически причини. Смирненски бе тръгнал по този път, виждаше как в революционната борба се раждат обикновените скромни борци като Йохан, но не може да го изрази с такава сурова простота, убедителност, зрелост, както Вапцаров. Без всякакво съмнение е, че тук се отрази недостатъчната зрелост на обществените отношения у нас, на революционната мисъл, на революционната поезия и естетика. Вапцаров имаше много предимства и най-вече изградения нов свят в Съветския съюз, опита на съветското изкуство, немалкия опит на нашата пролетарска поезия. Той пише своите стихове, когато и Българската комунистическа партия беше вече една зряла марксистко-ленинска партия, бе намерила най-верните пътища до народа, най-верните методи на борба, бе слязла до най-широките трудещи се маси. . .⁹

Чрез песните на Вапцаров социалистическореалистическата поезия се обогати с нови художествени завоевания. Вапцаров отрази многогранно и пълнокръвно живота и борбите на нашия народ в навечерието на освобождението му от фашистко иго от позициите на комунистическата партия и със средствата на един последователен реализъм, който се определяше от непосредния му жизнен опит като антифашист. Реализмът на неговата поезия — това е суровата правда на живота, изстрадана от самия поет-работник. Революционната романтика на неговите песни — това е романтиката на епичната борба, която беше лична участ и съдба на самия поет-революционер. Дълбока връзка с живота и смели полети на мисълта в бъдещето — такива са отличителните белези на художествения метод, по който са изградени Вапцаровите песни. Като рисува гибелните условия, при които е принудена да работи и живее работническата класа, Вапцаров същевременно показва историческата перспектива на нейното битие. Отразявайки правдиво трагичните падения на човека, Вапцаров същевременно дълбоко вярва в неговото велико предназначение на земята. Неговият лирически герой, бил той работник или селянин, обикновен труженик или герой, испански революционер или изгубил посоката си интелigent винаги в края на краищата стига до истината, че е по-добре да се умре в боя за

⁹ Ив. Цветков, Максим Горки и формирането на социалистическия реализъм в българската литература. Сб. „Октомври и българската литература“, С., 1967, с. 211.

хляб и свобода, нежели да се живее скотски. И тая велика правда се внушава и на читателя. В това се състои и голямото възпитателно и мобилизиращо значение на Вапцаровата поезия.

Казват, че поезията е вълшебство. Ако това е вярно за всяко голямо изкуство, то за поезията на Вапцаров важи в най-висока степен — толкова много са нейните естетически богатства. От каквато и страна да подходим към нея, каквито и изисквания да предявим към нейния творец — винаги и навсякъде нашият ум ще се изненадва от дълбочината на нейната мъдрост, а обаянието на нейния създател ще възторгва и пленява нашето чувство. И ще благоговеем пред личността на поета, превърнал поезията в подвиг и подвига — в поезия.

Вапцаров — човекът, поетът, борецът — е целият в своята поезия, както и цялата му поезия, бидейки неделима част от неговата неповторима личност, е изцяло в живота на народа, на класата, на партията. Бидейки негова лична съдба, в същото време тя е във висша степен чудесна еманация на народния дух, героична летопис на епохата, знамение на времето и пролог към бъдното. Продължавайки най-добрите традиции на миналото, черпейки жизнени сокове от съвременността, тя стана критерий за бъдещето на българската поезия. Сега цялата наша съвременна поезия сверява своите достижения с поетичните изповеди на Вапцаров. Творецът на „Моторни песни“ стана знаме, животът му — пример, подвигът му — идеал. Вапцаров е жив сред живите, наш учител и вдъхновител в порива ни към добро и човечност. Неговото име стана синоним на безсмъртието.

Малко е да се каже, че поезията на Вапцаров е високо идейна. В своята дълбока същност тя е поезия последователно революционна, страстно воюваща в предните позиции на атакуващата класа. Комунистическата партийност като естетически принцип намери своето идеално възплътяване в нея, даде ѝ крила за полет, въоръжи я с нов идеен заряд, направи я безсмъртна като народа. Партийността при Вапцаров се обогати с ново съдържание, изпълни се с ново звучене, стана висш израз на народността. Тя стана емоционален нерв, а не само идеен пълнеж, също така както народността се изяви не толкова във външната форма на неговите песни, колкото в тяхната дълбоко интимна връзка с народната душевност — тогавашна, настояща и бъдеща. И тъкмо тук се крие една от причините за неувяхващата слава на тия прости и човечни песни. Защото Вапцаровата поезия далече надхвърля както

чисто националните и регионални рамки на своя генезис, така и временните естетически измерения на своята епоха, превръщайки се в поезия със световно и непреходно общочовешко значение. Бидейки дълбоко национална, с ярко, чисто българско звучене, с наш роден колорит, в същото време тя е в истинския и пълен смисъл на думата поезия интернационална, със световна значимост; бидейки остро актуална, почти злободневна, здраво сраснала се с повелите, стремежите, идеалите и копнежите на своето време, в същото време тя се издигна до най-високите измерения на вечното изкуство. И всичко това благодарение на големия, важния и във всяко отношение велик естетически принцип на комунистическата партийност, който Вапцаров усвои и приложи неповторимо оригинално, бихме казали, гениално в своята социалистическореалистическа поезия, превръщайки я по такъв начин в поезия народна, поезия общочовешка. Партийност и народност при Вапцаров се сляха в едно.

Принципът комунистическа партийност не е нов за лириката на социалистическия реализъм от 40-те години. За пръв път той бе манифестиран в художествената практика на Христо Смирненски. И това не е случайно. Защото комунистическата партийност като естетически принцип е неразделна и съществена черта на новия художествен метод — метода на социалистическия реализъм, който също така за пръв път бе приложен в нашата литература от поета на огнените гриви. Както се знае, социалистическият реализъм на Горки и Маяковски в руската съветска литература и на Смирненски у нас се яви като законен наследник и продължител на най-хубавите и трайни традиции на критическия реализъм. Това беше времето, когато пролетариатът от класа в себе си се беше превърнал в класа за себе си, т. е. беше се осъзнал и организираше да играе важна роля на историческата сцена като сила, която се бори против стария капиталистически строй в името на безкласовото социалистическо общество. Въоръжен идейно с великото революционно учение на Ленин, пролетариатът воюваше на широк фронт. Класовата борба беше достигнала своята връхна точка: тя беше едновременно и борба икономическа (за освобождаване от капиталистическата експлоатация), и борба политическа (за завземане на държавната политическа власт), и борба идеологическа (за въоръжаване на масите с идеологията на марксизма-ленинизма и освобождаване на съзнанието им от влиянието на буржоазията). В борбата срещу устоите на старото общество работническата класа, ръководена от своята Комунистическа партия, използва

ваше и литературата като незаменимо идейно оръжие. Така литературата на революционния пролетариат се свързваще още по-здраво с живота на народа, с неговите борби и страдания, устреми и победи. В тази нова историческа действителност методът на критическия реализъм се оказа недостатъчен за пълноценно отразяване на живота. За естетическото усвояване на действителността в нейното революционно движение и изменение беше потребен нов художествен метод. И литературата на революционния пролетариат го създаде. Това беше методът на социалистическия реализъм, творчески приложен за пръв път от Максим Горки в Русия и Христо Смирненски у нас. Като усвоиха великото учение на Ленин за класовата борба в епохата на империализма и пролетарските революции, въоръжавайки се с марксистко-ленинските принципи за партийно изкуство и литература, те съзнателно поставиха своя огромен талант в служба на революционния пролетариат и така се оформиха като забележителни творци на новото социалистическореалистическо изкуство, партийно по дух и народно по характер. По трасирания от тях път по-късно тръгнаха всички прогресивни художници.

Партийността е общ методологически принцип. В зависимост от това, къде се прилага — в политиката, науката, философията или литературата и изкуството, — тя бива различна по своя характер, своеобразна по начин на изява. Особено силно това важи за изкуството, където партийността се превръща в естетически принцип. А това означава, че когато боравим с това понятие в изкуството, не бива да го отъждествяваме с идейността, тенденциозността, демократичността, прогресивната насоченост и гражданско-патриотичните чувства, идеи и възгледи на художника, колкото и близка връзка да съществува между тези отделни понятия. Още повече не бива да се слага знак на равенство между партийността като естетически принцип и политическите възгледи на поета. Разбира се, политическите възгледи и философско-мировъзренчески позиции на художника имат голямо, решаващо значение за силата, характера и дълбочината на неговата партийност, но това не е всичко. В изкуството, както е известно, политическите, философските и пр. възгледи се трансформират по особен начин, превръщат се, така да се каже, в идеи и възгледи естетически. Ето защо една политическа идея, каквато е напр. ленинският призив за свързване на партийните кадри с широките народни маси, при Христо Смирненски се изявява като идея художествена, като идея естетическа. Без да губи ни най-малко от своята политическа значимост и актуалност, тя печели чрез

художественото и претворяване в стихотворението „Въглекопач“, защото придобива силата и значението на „чувствуванa истина“, на конкретно-сетивното и емоционално-образното превъплътяване. В изкуството и литературата политическата идея прераства в страст, в патос, в емоция, в атмосфера, постигната със специфичните средства на художественото творчество. По такъв начин изкуството не се свежда до проста образна илюстрация на познати истини, а си остава своеобразна човешка духовно-практическа дейност, осъществявана по законите на красотата, имаща свой собствен предмет на познание, свой специфичен арсенал от изразни средства и художествени принципи, преследваща и постигаща свои собствени, специфични естетически задачи и цели, каквито никоя друга форма на общественото съзнание не си поставя и не може да постигне. В това се състои голямото значение на изкуството, неговата обществена роля при възпитанието на народните маси, неговият реален принос в борбата на класите наред с всички останали форми, които то нито игнорира, нито пък повтаря.

И още нещо. Всяко истинско изкуство наред със своя класов характер в класовото общество носи и определени черти, страни или тенденции, които го определят и като изкуство народно, изкуство общочовешко. Нито класовият, нито националният признак могат да попречат на голямото изкуство да бъде едновременно и народно по дух и съдържание, и общочовешко по смисъл и насоки. Това е така, защото важна роля тук играе диалектиката в развитието на класовото общество, на социалния прогрес. Известно е, че всяка нова, възходяща класа, въплъщавайки прогресивните тенденции на социалната еволюция, е изразителка не само на своите тяснокласови интереси, но и на тежнитеята и интересите на голяма част от обществото, в това число и на потиснатите слоеве. А това неизбежно се отразява и върху характера на нейната духовна дейност, по-специално върху съдържанието и формата на изкуството, което тя създава. Естетическият идеал, класов по своята същност в класовото общество, неизбежно е придобивал и по-общо значение, като в една или друга степен се е приближавал и изравнявал с общонародния естетически идеал. Великите произведения на изкуството, без да престават да бъдат класови по своя характер, винаги са били и произведения дълбоко народни. Затова и тяхното значение е непреходно, затова те, макар да принадлежат към идеологическата надстройка на обществото, не се унищожават при революционните „възривове“ заедно със старата идеология, а продължават да живеят, да доставят естетическа наслада и да упражняват определено възпитателно въздействие на следващите поколения.

Именно чрез народността се извява особено нагледно значението на изкуството за цялото човечество. Белински пише: „Само тази литература е истински народна, която същевременно е общочовешка; и само тази литература е истински човешка, която същевременно е и народна. Едното без другото не трябва и не може да съществува.“

Народността обаче е понятие историческо. Изразявайки най-дълбоките и интимни връзки на изкуството с живота на народа, тя се е променяла с времето, придобивайки един характер при фолклора, друг — в изкуството на класовото общество, трети — при социалистикореалистическото изкуство и литература. За народност в изкуството са ратували мнозина прогресивни художници и мислители на миналото. Русо е съветвал художниците да се върнат към формите на народното изкуство. Шилер е призовавал да се издигне художественото равнище на народа. Хегел категорично твърди, че „изкуството съществува не за малък изолиран кръг, не за малцина високо образовани хора, а изобщо за целия народ“. За Хегел народността е най-висшият критерий за ценността на художествените произведения. Примерите могат да се умножат. В. И. Ленин пише: „Изкуството принадлежи на народа. То трябва да стигне до широките народни маси. То трябва да бъде разбрано и обичано от тия маси. То трябва да обединява чувствата, мислите и волята на тия маси, да ги издига. То трябва да пробужда художници у тях и да ги развива.“

Истински народно и партийно едновременно е социалистическореалистическото изкуство. То действително обединява мислите, чувствата и волята на народните маси, защото е близко, понятно и обичано от тях, защото пробужда творческите сили на народа и го вдъхновява в трудния му подвиг да строи новия живот. Тези ленински принципи добре е разбирал Вапцаров, когато е писал своите безсмъртни песни. Според свидетелството на Б. Вапцарова в една от тетрадките на поета е запазен доклад, който той е изнесъл пред кръжочници. В него се съдържат следните по-важни положения: „За развитието на една национална култура е необходима тясна връзка на нейните майстори с народа и с делото на свободата. Писателят трябва да познава добре миналото на своя народ, неговия фолклор, нравите, обичаите и езика, особено типичното преобладаване на някои изрази, думи и образи. Новият реализъм трябва да включи в себе си като съставна част героичната романтика, да възпитава в дух на героизъм, да има активно отношение към действителността, да утвърждава труда, да вдъхновява за строеж на нови форми на живота. Истин-

ският писател трябва да се слее с народа, да бъде негово ухо, око и сърце.¹⁰

Без да си поставя за цел да бъде теоретик на новото изкуство, Вапцаров ни е оставил кратки бележки за същината на социалистическореалистическата поезия, които не са изгубили своя дълбоко поучителен смисъл и днес. В статията си „За творчеството на най-младите“, поместена във в. „Литературен критик“, брой 8 от 12. III. 1941 г., той пише: „Правилното отношение към действителността, към силите, които движат нашето време, безспорно трябва да лежи в основата на днешното изкуство. Това е аксиома. Същата аксиома важи и за творчеството на най-младите. Дори най-много за тях важи. . .

Често пъти младите вземат една театрална поза на отрицание спрямо този опит (опита на миналото, б. н.). Те презрително махат ръка, като че ли всичко назад е някакъв куп вектория. „Ние създаваме ново изкуство!“ — казват те. Но нека погледнем по-човешки на това изкуство. . .

В стиховете сме сухи и декларативни. В стиховете сме небрежни към римата, ритъма, съзвучията, образите и въобще към всичко, което изисква повече труд и умение. И хората малко ни вярват. Малко, защото ние забравяме, че в своята същност изкуството е дълбоко емоционално.¹¹

Принципът комунистическата партийност, преминаващ в истинска и последователна народност, бе манифестиран за пръв път в революционната поезия на Христо Смирненски. В една или друга степен, но навсякъде конкретно, индивидуално и творчески своеобразно проявен, този принцип ще открием и в литературата на 30-те години, по-точно в поезията на Христо Радевски и прозата на Георги Караславов. Вапцаров, който по характер и време на своето творчество, както беше изтъкнато вече, принадлежи към поколението на поетите от 30-те и началото на 40-те години, продължи революционните традиции на Христо Смирненски, като същевременно издигна на нова висота не само метода на социалистическия реализъм, но и принципа за комунистическа партийност и народност в поезията. За разлика от Смирненски Вапцаров внесе повече земна образност в своята поезия, насити я повече с наш, национален колорит, с повече простота и естественост, видя и отрази героичното в делничното, великото — в обикновеното, исто-

¹⁰ Б. Вапцарова, Когато милионите възкръсват, С., 1961, с. 272—273

¹¹ Пак там, с. 265—266.

рически значимото — в катадневното. Това неизбежно се отрази и върху неговия поетичен стил — по-различен от патетичния стил на Смирненски, — а оттам и върху характера, изявите и особеностите на неговата партийност и народност. Общото и при двамата е, че партийността в тяхната поезия никъде не е външно декларирана, тенденциозно изявена. Комунистическата партийност и при Смирненски, и при Вапцаров е дълбоко осъзната идея, а не заучена фраза, висш принцип на гражданско и човешко поведение, жизнена позиция, философски осмислена и естетически защитена. Те живееха със самочувствието на борци и пишеха с кръвта на сърцето си своите революционни песни. И макар че единият е възторжено-патетичен, романтично-героичен, а другият — интимно-задушевен, прост и естествен, тяхната поезия еднакво вълнува, завладява, увлича. Един паралел между двамата ще ни покаже конкретната изява на партийността и народността в тяхната поезия и качествените, стилни различия между тях. Нека сравним напр. образа на лирическия герой в стихотворението „Юноша“ на Смирненски с лирическия герой на Вапцаров в близкото по тема стихотворение „Писмо“. И в едното, и в другото се говори, общо взето, за осъзнаването на младите хора под влияние на обществените условия, за тяхното израстване като революционни борци. Осъзнал своето място в живота, героят на Смирненски зове:

И настръхнах от мрака на тази земя,
закопнях, запламтях и зова:

Ах, блеснете, пожари, сред ледна тъма!
Загърмете, железни слова!

Нека пламне земята за пир непознат,
нека гръм да трещи, да руши!
Барикаден пожар върху робския свят!
Ураган, ураган от души! . . .

В подобна психологическа ситуация Вапцаров създава друг тип лирически герой, постигнат с други поетически средства — по-земни, по-конкретни:

За мен това е минало — неважно.
Но ний деляхме сламения одър
и тебе чувствам нужда да разкажа
как вярвам аз и колко днес съм бодър.

Това е новото, което ме възпира
да не пробия

своя
 слепоочник.
 То зLOBата в сърцето
 трансформира
 в една борба.
 която
 днес
 клоkochи.

 За мен е ясно, както че ще съмне —
 с главите си ще счупим ледовете.
 И слънцето на хоризонта
 тъмен,
 да, нашто
 ярко
 слънце
 ще просветне.

И единият, и другият герой са готови за саможертва, когато ги призове дългът. В това е единството в партийното виждане на двамата поети. Но каква чувствителна разлика между едното и другото стихотворение по отношение на стил, на лирическа изява! В това е силата и значението на всяко едно от тях — бидейки революционни, дълбоко партийни по своя идеен смисъл, двете стихотворения се отличават с оригинална поетика, с неповторима авторска интерпретация. И работата тук не е толкова във външната форма, колкото в онова неповторимо вътрешно звучене на стихотворенията, което веднага ги отличава едно от друго. Разбира се, различия има и по отношение на изразните средства, което е и най-лесно забележимо. Сравнете например епитетите на Смирненски с тези на Вапцаров. Едните издават склонност към употреба на „висока лексика“ — пир непознат, ледна тъма, железни слова, барикаден пожар, робски свят; другите, обратно, показват подчертан стремеж към употреба на най-обикновени думи в обикновени съчетания — сламен одър, тъмен хоризонт, пеперуда малка, ярко слънце и т. н. И едните, и другите са еднакво уместни, силни и поетични, като се има пред вид натюрелът на двамата наши революционни поети. Но докато Смирненски пише в една по-ранна епоха, когато „историческият конфликт е приел формата на открито стълкновение, на улична схватка и барикаден бой“ и главното е да се посочи обаянието на революционния подвиг, неговата сила и размах в един по-възвишен тон, то Вапцаров, сам непосредствен участник в рево-

люционната борба, преминала в стадий на „упорита подземна работа, на нелегални дни и нощи“¹², отговаряйки на съвременни естетически и политически потребности, създава и по-различна от другите поезия — по-близка до светоусещането на обикновения човек.

И още една особеност. Смирненски го привличат големите събития, планетарните прояви, историческите личности. Дори и тогава, когато пише за обикновения човек от народа, за Йохан, той пак остава верен на себе си и окръжава своя герой с ореола на героично-величавото, на изключителното като жест и поведение. Забележете: на барикадата Йохан е сам. Това има своето значение. То създава особена атмосфера, типична за Смирненски. Без да щем, ние възприемаме вече Йохан като една изключителна личност, макар в действителност героят да е един от хилядите обикновени борци. Послушайте неговите предсмъртни думи на барикадата:

... Безумци! Всяка капка кръв пред вас
ще бликне нови хиляди борци!
Веч бий дванайсетия кобен час
и ще сразим престъпната ви власт!
Елате вий! Елате, подлещи!“

А колко по-различен е Вапцаров! Неговото внимание винаги е насочено към конкретните прояви на борбата, към нейните делнични, прозаични форми. Пример е неговата малка „Песен“, която в известен смисъл може да се окачестви и като един своеобразен естетически спор по въпросите на героичното. Героят в това стихотворение е безименен — един от многото безименни борци на партията. Както би трябвало да се очаква, и той е мечтаел някога да умре на барикада, с песен на уста. Но истинските борци, верните синове на партията и народа умират не само на барикадите. И въпреки това те умират с ясното съзнание за достойно изживян живот — („тя — смъртта ми, е добра. И не жая своята младост. . .“) и тяхната смърт е не по-малко героична и величава, отколкото на Йохан. Това е искал да покаже Вапцаров в новите условия на борбата. И го е направил със завидна психологическа и художествена убедителност. И тук комунистическата партийност се е изявила по своеобразен, индивидуално неповторим вапцаровски начин. Геронката на борбата е показана в делничното, обикновеното.

Революционната романтика като съществена и неотменна

¹² М. Николов, Избрани произведения, том I, 1968, с. 316—317.

черта на социалистическия реализъм също има своите неповторимо оригинални изяви у двамата наши поети. При Смирненски тя е в неговата революционна устремност, в неговата възторжена любов към подвига на борците за нов свят, в героичното възвеличаване на смъртта пред олтара на свободата. Революцията, която иде от дълбините на историята като вик, като закана на онеправданите и гладните и достига своя апофеоз в червените сияния на Октомври, е сравнявана в поезията на Смирненски ту като бунт на Везувий, ту като стихийен устрем на плебенте от Рим, ту като огромна пещ, ту като северно сияние, рубинен глетчер, океански вълни, сърце от разтопен метал или непреодолима слънчева светлина. Поетът, който живее с революционния устрем на масите и се вдъхва от идеите на нашата партия за социалистическа революция, посреща великото сияние на Октомври възторжен, окрилен, спиянен. Великите дела на руския революционен пролетариат предизвикват високия строй на мислите и чувствата, които изпълват неговата поезия. Смирненски пее с пълен глас, дава свобода на своето крилато въображение, което го води из анализите на историята, за да извади оттам образи и ситуации, годни за прослава на революцията. Така се раждат неговите възторжени стихове за Октомврийската революция, просмукани от дълбока историческа правда и обагрени от огнения патос на революционната романтика. Революционният патос на поета достигна космически размери, изля се в монументална образност, получи интернационално и общочовешко значение. В тези песни комунистическата партийност се изяви по своеобразен начин като страстна позиция на поета-революционер, който горещо люби и защитава завоеванията на революцията и безпощадно клейми нейните врагове.

И в това отношение Вапцаров се отличава от Смирненски. Различна е епохата, различни са обектите, различна е по характер и начин на осъществяване и революционната романтика в поезията на Вапцаров. Отшумял е гордият поход на червените ескадрони. Отхвърлени са далеч зад пределите на съветската страна „недоброимите пълчища“ на настръхналия световен капитал. Мирен и задружен труд кипи в просторите на Русия и ражда един нов, щастлив живот. Свободният човек — работникът стругар — чете през обедната почивка Пушкин и го чувствава като свой другар. И този работник има не само свобода и хляб, но и гордото съзнание,

че там — във фабричния грохот,
мазолестата му ръка
твори една епоха.

Вапцаров отрази в своята поезия чувствата, породени у неговите съвременници от един нов исторически момент в живота на СССР — периода на социалистическото изграждане. Затова и неговата революционна романтика е конкретно свързана с проявите на това съзидание. Там, в конкретните примери от живота на съветското общество, тя намира своето реално оправдание и своята стартова площадка, за да полети в бъдното. В своята романтична извисеност и поривност Смирненски достигна до връхните точки на социалистическата революция като подвиг, като светло начало на нова ера, като съдба на цялото поробено човечество. В това е неговата сила. Понататък той не отиде. Това направи неговият приемник Вапцаров, който имаше пред очи съветската действителност и на тази реална основа извайваше своите поетични видения за бъдещия нов живот у нас, и в Испания, и в целия свят. Вапцаров виждаше конкретния образ на социалистическото бъдеще в самолетните орляци, които пръскат дъжд от семена, в новия пулс на живота в съветската страна, където „бръмчат пропелери“ и израства завод след завод, в образа на работника от завода и момичето от колхоза, които четат Пушкин, влюбени и в чудните му песни и в своя нов живот; в съня на мечтателя Фернандес, който умира с хубавото видение на своя завод след победата. Съветската действителност беше оня нескончаем идеен стимул, който даваше храна на Вапцаровото поетично въображение и за ония романтични видения, които се отнасяха до нашата действителност. В това отношение Вапцаров няма съперници. Неговата революционна романтика тук е най-близко до живота, защото има своите основания в историческия ход на обществото. И когато провъзгласява една програма за бъдещето:

Ще строим завод,
огромен завод,
със яки
бетонни стени,

и когато уверява малките си приятели от бедния работнически квартал, че ще имат хляб и радост в очите ще имат, защото:

Имам ли аз —
то значи да има за теб.

имаш ли ти —
то значи да има безбоя.

и когато пророкува:

Как ще пеят птиците в житата!
Весели ще плуват във простора. . .
Ще се радват на труда си хората
и ще се обичат като братя.

Вапцаров е не толкова романтик, колкото диалектик, който не само мечтае, но и твърдо вярва. И тъкмо тук неговата революционна романтика придобива плът и кръв, превръща се в партийност, като комунистическата партийност прераства в истинска народност. Комунистическата убеденост, революционната непримиримост и романтичната устремност на поета преминават в конкретната тъкан на неговите стихотворения, създавайки тяхната неповторима идейно-емоционална атмосфера, която завладява, вълнува, убеждава. И навсякъде далечното е показано чрез образа на познатото, делничното и обикновеното, голямото и сложното — се възплътява в конкретен, близък до разбирането на читателя художествен образ:

Ще дойдат години
и ний ще ги стегнем тогава,
на дните водите
ще впрегнем в бетонен ръкав.
Не ще ги изпуснем, нали?
Ще ги впримчиме здраво.
Ще им кажем:
„Така ще вървите!“
И те ще тръгнат — така!

Вапцаров дори когато мечтае за пристъпа на революцията и представя символно нейния образ, както е в стихотворението „Пролет“, не пропуска да отбележи, вече съвсем конкретно, какъв живот ще настъпи след нея. Четвъртата строфа, в която е възплътена мечтата за мирен и радостен труд, ярко се откроява сред другите три: тя е четиристишна (графическо подчертаване), а със своето конкретно-образно съдържание още повече се обособява сред останалите метафорично-символни строфи.

Комунистическата партийност на Вапцаровата поезия и нейната истинска народност не са характерна особеност само на определен кръг стихотворения. Наистина във „Вяра“,

„Двубой“, „Романтика“, „Писмо“, „Песен за човека“, „Ще строим завод“, „Завод“ и други, комунистическата партийност като че ли извира от всеки стих, от всяка дума. Това е така и не се нуждае от особени доказателства. Но ние ще сбъркаме, ако виждаме партийността на Вапцаров само в отделните думи, в конкретния стих и не я забележим, не я почувствуваме в цялата му поезия като неин живец, като нейна емоционална атмосфера и патос. Лирическият герой на Вапцаров носи в „сърцето си младо / тревожното знаме / и вечния устрем / на всички без покрив и хляб“ и знае, „че там — зад всяка стена / и ограда / страда / един / отхвърлен син / на живота“. Това му дава право да възкликне:

„Светът е във тебе и мен
и в тази тълпа,
която наричат безлична.
Но аз я обичам,
защото тя крачи нагоре,
към новия ден,
защото се бори!

Стихотворението явно не е на „революционна“ тема в баналния смисъл на думата. „Сюжетът“ му е съвсем обикновен — разговор на поета със слепия музикант от кварталното кино. Но ето и тук, в тая съвсем обикновена тема поетът намира начин да изведе на преден план пак мотива за борбата, за революционния оптимизъм, за социалистическия хуманизъм. Той обича тая тълпа, която другите наричат безлична, защото тя крачи напред, защото се бори. Не е ли това вярната партийна позиция, която поетът естетически защитава в своята поезия? Явно е, че тематиката сама по себе си не може да предопределя значимостта и силата на комунистическата партийност в изкуството. Двете предсмъртни песни на Вапцаров не са по-малко революционни от най-революционните му стихотворения, макар едното да е интимно. Също така, както и най-революционните му песни винаги са и дълбоко интимни. Символни или конкретни, революционни или интимни, национални или интернационални — стихотворенията на Вапцаров винаги са във висша степен партийни и народни по дух, по смисъл, по сила на въздействието.

Вапцаровите песни, прости и човечни, се явиха като хуманен израз на революционната борба през 30-те и 40-те години на XX век. Те възпълниха в себе си най-съкровените мечти и мисли на нашия народ за свободен и творчески труд, за мир против войната, за дружба с великия Съветския съюз,

за братска солидарност с бореща се Испания. Може да се каже, че Вапцаровите стихове, последователно революционни и партийно насочени, най-пълно отразиха народните съдбини, народните интереси, народните мечти и възжелания. В тях се оглежда душата на народа. Вапцаров е най-българският от всички пролетарско-революционни поети, най-близък до широките народни слоеве, обичан и разбираан от тях. Тая кръвна връзка на Вапцаровата поезия с народния живот, с народните мечти и устреми определя вече и нейната истинска и дълбока народност.

Вапцаровата любов към народа, към родината, към нейното настояще и бъдеще, към родната природа и история е нещо изключително в нашата литература. Не случайно последните му предсмъртни думи са:

Но в бурята ще бъдем пак със тебе,
народе мой, защото те обичахме!

„Моят народ“, „моята родина“, „моя земя“, „моя страна“, „моя прекрасна страна“ — такива са най-често обръщенията на поета към народа и родината. Той дълбоко страда, когато вижда навред мрак, тегло и робия, когато разбира, че неговата родина е останала в своето историческо развитие стотици години назад и народът работи и умира, както в дълбоката бронзова ера. Но това синовно страдание още повече разпалва любовта към род и родина. Като истински патриот-комунист той ще заяви:

Аз мисля, че първата
капка, която
от своята кръв
за света ще пролея,
ще бъде за моите
поробени братя,
ще бъде за Нея!

И ще се позове на Ленин:

И ти се опитай да спориш
със мене.
Та аз за секунда, за миг
ще те смажа.
Аз чувствам горещите думи на
Ленин:
„Прав е другарят Вапцаров“ — ще каже.

В тия стихове е заложен дълбок исторически и политически смисъл. Никой не може да се усъмни в дълбоките интернационални чувства на поета. Но ето тук, той издига на преден план любовта към родината и с това бие по националния ни-хилизъм. Защото не можеш да бъдеш добър интернационалист, ако не си преди всичко добър патриот. Цялото му стихотворение „Доклад“ е една страстна апология на отечеството и народа и горещ спор с ония, които мислят родината тясна за своите песни, а забравят робската мъка, която е свила в сърцето народно възел от змии. И затова народът с тях е на „Вие“ и не ги чувствава ни близки, ни свои. . . В стихотворението „Доклад“, както и в „Горки“, „Кино“, „Ботев“, „Рибарски живот“, „История“, „Селска хроника“ и други, народността на Вапцаров е намерила своя най-пълен и завършен вид. Кolkото и да са различни по тема, съдържание и патос тях ги обединява едно чувство и една идея — чувството на преклонение пред родината, народа, народния живот и идеята за беззаветна служба и готовност за саможертва. С целия си жизнен път на поет и борец, както и със своята героична смърт Вапцаров изпълни докрай своя човешки дълг и стана пример за вдъхновение на младите поколения.

В своето творчество Вапцаров издигна метода на социалистическия реализъм на нова висота, обогатявайки пролетарското изкуство с нови интонации, с нови багри, с нови открития. Неговият поетичен стил е по-земен и по-естествен от патетичния стил на Смирненски, по-интимен и задушевен от монументалния стил на Маяковски, от чието творчество той се учи на революционна непримиримост, страстна идейност, воюваща партийност и обществена отзивчивост. И тримата поети са социалистически реалисти, но колко различни са те по интонация и лирическа изява. Това отбелязват почти всички изследвачи на тяхната поезия. „Яркият талант на Смирненски свободно преплава символистическата образност, напълвайки я с невиждан дотогава в нашата поезия социален смисъл. Не само Спартак, римските гладиатори, Делеклюз, но даже на пръв поглед съвсем абстрактни символи вече дишат страстта на пролетарския борец, при това страстта на следвоенните революционни години, първите години след Великия октомври. Условността в поезията на Смирненски — „пееца на огнените гриви“, най-пълно отговаряше на естетическите потребности на работниците и демократическата интелигенция през двадесетте години на века. Но вълнувайки се от величавата символика на пролетарския бард, ние станаме по-сродни с тази лишена от подчертана символика, нервна и динамична услов-

ност, която прави така съвременна поезията на Вапцаров¹³. За разлика от Смирненски и Маяковски Вапцаров предпочита задушевния разговор с читателя, лирическият подход към темата, интимното разгръщане на поетическата идея. Дори когато спори и напада, той пак остава верен на своя натюрел, на своя поетичен глас. На неговия поетически стил са органически чужди прекалено високите тонове, кресливите интонации, бурегласните призови. Да си спомним неговия спор с буржоазната дама за човека или двубоят му с живота. И тук Вапцаров не изпада в неестествен патос. Той ще предпочете силата на съкрушителната ирония пред кухия звънтеж на едно голословно обвинение, пробивната сила на живото, убедително слово пред съмнителната емоционална заразителност. Съскал решително с традиционната поетика, Вапцаров създава свой оригинален стил, който се отличава с пределна яснота, дълбока простота и естественост. И в това отношение Вапцаров е истински поет-новатор. Като се движи, общо взето, в руслото на нашата пролетарско-революционна поезия от 30-те и 40-те години и като усвоява творчески нейните постижения по отношение на рима, ритъм, поетически речник, подход към темата и политическа целеустременост на поетическите изражения, Вапцаров внася нещо ново, нещо самобитно и неповторимо в своята социалистическо-реалистическа поезия.

За историята на българската литература Вапцаровата поезия има огромно и многостранно значение. Следвайки най-добрите традиции на българската революционно-демократична, пролетарска и социалистическо-реалистическа поезия, Вапцаров създаде песни, които бележат нов етап в развоя на родната ни литература, издигат я на нова, още по-голяма висота. Подобно на Ботев Вапцаров сля в едно поезия и живот, думи и дела. Той писа своите песни с кръвта на сърцето си, което принадлежеше на партията и на народа. Затова силата и красотата на тези песни е в дълбоката им връзка с народния живот, в комунистическата им устременост и революционен оптимизъм.

Вапцаров обогати нашия стих с нови естетически измерения. Като истински голям поет той търсеше и правеше своите открития най-напред в живота на народа, в новата душевност, която се създаваше в дните на борбата за свобода. Тъкмо тези открития определиха както новото съдържание на неговата поезия, така и неговата оригинална форма. И в това отношение Вапцаров е пример за нашата съвременна поезия.

¹³ Вж: К. Горанов, Художествен образ и съвременност, София, 1967, с. 223.

НИКОЛА ВАПЦАРОВ
(ТИП ХУДОЖЕСТВЕННОГО ОБОБЩЕНИЯ,
ПАРТИЙНОСТЬ И НАРОДНОСТЬ)

Петр Братоев

(Резюме)

По времени создания и по своему характеру творчество Вапцарова принадлежит литературе пролетарских поэтов 30-х и 40-х годов XX века. Как сильный и настоящий талант однако Вапцаров не только следует основным эстетическим принципам школы, но и создает за свою недолгую жизнь действительно оригинальную, новаторскую по содержанию и форме поэзию. Новыми являются не только темы, но и подход к ним, не только лирический герой как душевность, но и его конкретно-художественная реализация. Это объясняется не только новым временем, ставившим перед литературой революционного пролетариата новые политические и эстетические требования, но и особенностями поэтического натуреля Вапцарова, его сознательным стремлением ставить свою поэзию в службу делу класса и народа, его особенной жизненной судьбой поэта-рабочего и исторической участью поэта-революционера. Именно поэтому у Вапцарова и метод социалистического реализма, и партийность в качестве основного эстетического принципа нового искусства, и народность, и революционная романтика проявляются весьма специфическим образом.

В связи с конкретным исследованием типа художественного обобщения, партийности и народности поэзии Вапцарова, в работе проведены уточнения понятий идейность, классовость, партийность и народность в искусстве и литературе.

NIKOLA VAPTZAROV
A TYPE OF ARTISTIC GENERALIZATION, PARTY AND
PEOPLE'S SPIRIT

Summary

Peter Bratov

According to their time and character Vaptzarov's poetical works belong to the literature of the proletarian poets of the thirties and forties of the XXth century. As a truly great talent, however, he did not only follow the main aesthetic principle of his school, but he also created during his short lifetime a poetry full of originality and new as to form and content. It is not only the themes that are new, but also the approach to them, not only the lyrical hero as an embodiment of spiritual qualities, but also his concrete artistic realization. It is the result of the new epoch which set new tasks before the literature of the revolutionary proletariat — new aesthetic and political demands, as well as the result of his original poetical descriptions and intentional endeavour to serve the cause of his class and people, the unusual fortune of a poet-worker and his historic fate of a fighter and revolutionary. That is why, Vaptzarov's method of socialist realism and Party spirit as a main aesthetic principle of new art, his people's spirit and revolutionary romance, are expressed in a rather specific way.

With regard to the concrete investigation of the type of artistic generalization, Party and people's spirit in Vaptzarov's poetry, the present study attempts to give more accurate definitions of the notions: ideological spirit, Party spirit, and people's spirit in art and people's spirit in art and Literature.

ТРУДОВЕ НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ
„КИРИЛ И МЕТОДИЙ“
Том XI, кн. 2 Факултет за история 1973—1974
TRAVAUX DE L'UNIVERSITÉ „CYRILLE ET METHODE“
DE VELIKO TIRNOVO
Tome XI, livre 2 Faculté d'histoire 1973—1974

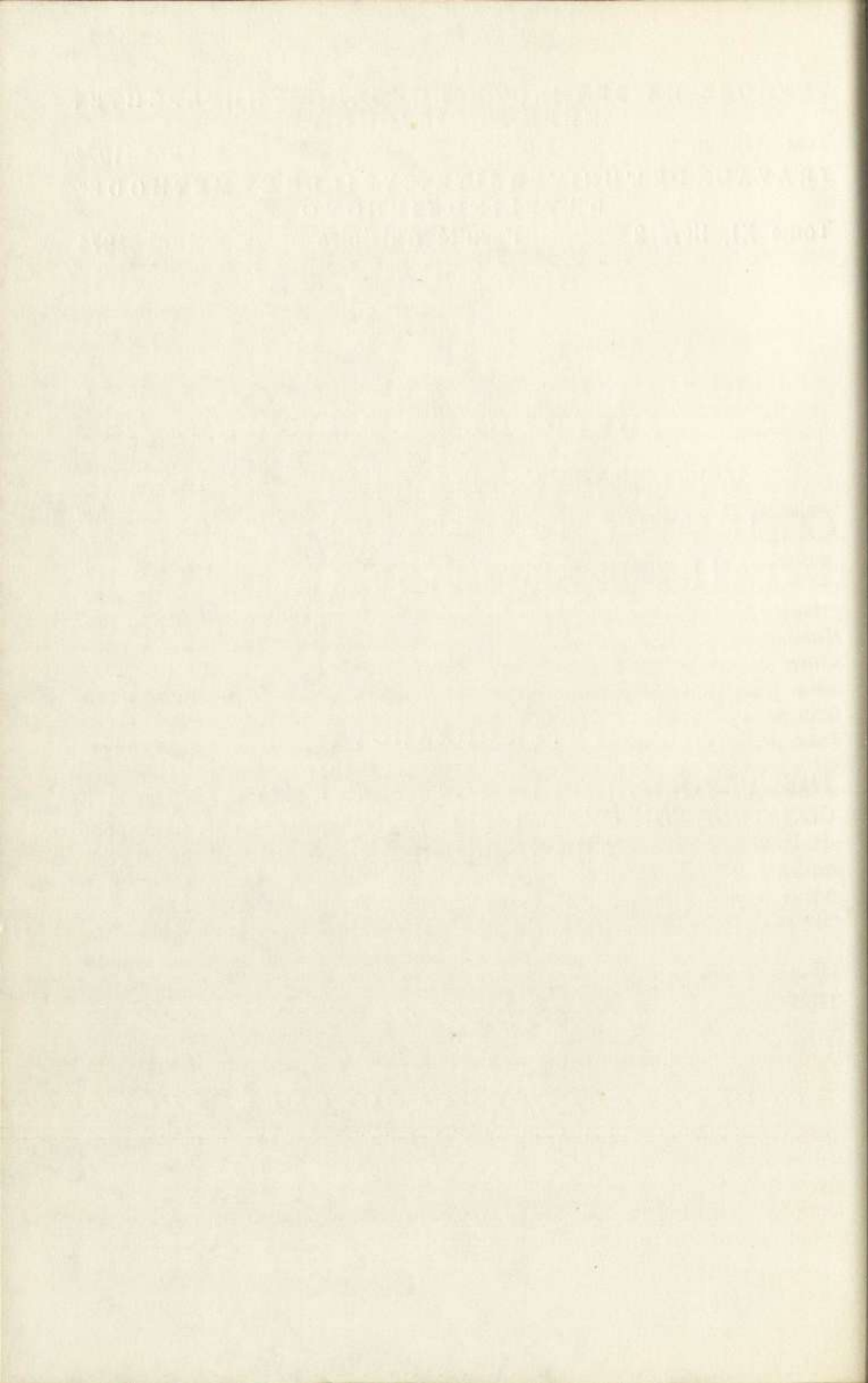
ПЕТЪР СТ. ГОРАНОВ

УЧАСТИЕТО НА СЪВЕТСКИ
СПЕЦИАЛИСТИ В СТРОИТЕЛСТВОТО
НА СОЦИАЛИЗМА В НРБ (1944—1970)

PETER GORANOV

THE PARTICIPATION OF SOVIET SPECIALISTS IN THE
CONSTRUCTION OF SOCIALISM IN BULGARIA DURING
THE PERIOD 1944—1970

ВЕЛИКО ТЪРНОВО, 1974

Построяването на социализма е сложна и трудна задача. За нейното бързо и успешно решаване младите народнодемократични държави се нуждаят от всестранната помощ на страните, които по-рано от тях са тръгнали по пътя на социализма, натрупали са значителен опит, постигнали са исторически успехи и имат възможност да им оказват икономическа, научна и техническа помощ.

Между социалистическите страни още от възникването им се е установило и непрекъснато се разширява и усъвършенствува взаимноизгодното икономическо, научно-техническо, политическо и културно сътрудничество. Още оттогава то е станало решаващ фактор за бързото укрепване на икономическата и политическата мощ на всяка от тях и на цялата световна социалистическа система. Това безкористно сътрудничество е едно от решаващите преимущества на световната социалистическа система в сравнение с разяжданата от остри вътрешни и външни противоречия световна капиталистическа система.

За ускоряването на всестранното развитие на социалистическите държави особено голяма роля е играло и играе непрекъснатото разширяване и усъвършенствуване на различните форми на научно-техническо сътрудничество между тях.

Стремителното развитие и внедряване на достиженията на съвременната научно-техническа революция във всички сфери на обществения живот и нейните социални последици са станали основен фактор и показател на обществения прогрес, мерило за жизнеспособността на обществения строй. То революционизира икономическия, материалния и духовния живот на обществото. В наше време науката е станала основна производителна сила. Тя изменя до неузнаваемост характера на човешкия труд, бита и културата на хората, начините на тяхното мислене и дейност. Нейните достижения в областта на ядрената енергия, синтетичните материали, електрониката, автоматиката, космонавтиката и други определят главните насоки на съвременния технически прогрес.

Днес развитието на научно-техническата революция и успешното решаване на поражданите от нея икономически, социални и други проблеми в интерес на цялото общество са станали един от основните фронтове на историческото съревнование между двете световни обществени системи. В това съревнование социализмът закономерно ще удържи победата, защото е премахнал социалните баристри, които спъват развитието на науката и техниката и внедряването на постиженията им в практиката за благо на цялото общество. Социализмът създава възможност за оптимално развитие интернационалния характер на науката и на производителните сили, най-добри социално-икономически последици от внедряването на техните постижения. Той осигурява най-широко развитие и плодотворно използване на науката и техниката не само с оглед националните интереси на отделните страни и класовите интереси на отделните индивиди, но и с оглед интересите на цялото общество и на социалистическата система като цяло.

Пряко потвърждение на тази истина е развитието на България през годините на народната власт. Тя не би могла да постигне така бързо толкова големи успехи в построяването на социализма и в развитието на науката и техниката, не би могла да начертае и успешно да изпълни грандиозните задачи на шест петилетки, ако не се ползуваше от това преимущество на социалистическата система, от плодовете на безкористното сътрудничество с другите социалистически страни и особено със Съветския съюз.

Същността на научно-техническото сътрудничество между социалистическите страни се заключава в обмяната на научно-технически и производствен опит и постижения.

Възможността за използване опита на Съветския съюз и на другите социалистически страни произхожда от факта, че строителството на социализма във всяка от тях е подчинено на общи закономерности въпреки конкретните своеобразия във формите, методите и темповете на развитието им.¹ Обмянето на научно-производствен опит между социалистическите страни е възможно и поради интернационалния характер на науката. Тя изучава закономерностите на развитието на природата, обществото, мисленето, независимо от националната при-

¹ Вж. Петър Ст. Горанов, Научно-техническото сътрудничество със Съветския съюз — могъщ фактор за развитието на нашето народно стопанство, сп. Известия на Висшия финансово-стопански институт — Свищов, 1958, кн. 4, с. 387.

надлежност на изследователите. Развитието на науката и техниката е резултат от дейността на учените от цял свят.² Силното диференциране и специализиране на производството се придружава и от съответно диференциране и специализиране на научноизследователската дейност. Всяка страна развива с предимство онези клонове на науката и техниката, които са свързани най-тесно с по-нататъшното усъвършенстване на производствата, в които тя се специализира. Това се налага и от финансови съображения. Мина времето, когато научните открития можеха да се правят в резултат на случайни хрумвания на гениални мислители. Съвременните научни открития се достигат в резултат на продължителни и сложни експериментални работи в скъпо струващи лаборатории и научни институти. Тяхното изграждане и поддържане често пъти не е по силите на отделни малки страни. То налага определено обединяване на финансовите им възможности и на усилията на научния им потенциал.

Международното разделение на труда в областта на науката и техниката обективно предполага развитието на научно-техническо сътрудничество между отделните страни, обмен на научни и технически резултати, интернационализиране на плодовете на научноизследователския труд. Това е напълно възможно поради самия характер на науката. Като преодоляват повече или по-малко трудности, нейните постижения се интернационализират, стават достояние на целия свят.³

Развитието на науката е подчинено на принципа на приемствеността. Новите изследователи изучават и използват научните постижения на своите предшественици. Тази приемственост спестява на човечеството много време, усилия и средства. Тя ускорява научно-техническия и обществения прогрес.

Реализирането на обективната закономерност за интернационализация и приемственост на научно-техническите постижения зависи от характера на обществения строй, от господстващите производствени отношения. При капитализма те се изграждат върху основата на частната собственост върху средствата за производство и научните открития. Тези отношения обуславят обществен характер на производството и частнокапиталистическа форма на присвояване резултатите от него. На тази основа отношенията между отделните държави се изгра-

² Марин Петров, Научно-техническото сътрудничество на НРБ със СССР и другите социалистически страни и неговата роля за ускоряване на научно-техническия прогрес. В сб. Марксизмът-ленинизмът за научно-техническата революция и нейните социални последици, С., 1971, с. 6—7.

³ Вж. Марин Петров, пос. статия, с. 8.

ждат на базата на господството, неравенството, експлоатацията и потисничеството на по-слабите от по-силните. Историческият опит показва, че научно-техническите връзки между капиталистическите страни са подчинени на действието на закона за принудената стойност. Научно-техническите постижения са достойни на големите монополи и на господстващите нации. Там по израза на Маркс „науката става производителна сила на капитала“,⁴ научните открития се превръщат в стока и са обект на търговски сделки и спекулации.⁵

През последните години срещу високо заплащане северноамериканските монополи привлякоха в своите лаборатории и научноизследователски институти най-способните учени от другите капиталистически страни. По този начин те още повече забавиха научно-техническото развитие на тези страни.

Следователно капитализмът спъва проявлението на обективната закономерност за интернационализация на научно-техническите постижения. Вместо за благо на цялото човечество той „... използва научно-техническата революция за увеличаване печалбите и засилване експлоатацията на трудещите се“⁶.

Социализмът осигури пълна възможност за проявление на интернационалния характер на научно-техническите постижения. При него се разгърнаха непознати за миналите обществени формации научно-технически връзки между отделните страни. Те произтичат от самата същност на социализма. Икономическото и научнотехническото сътрудничество между социалистическите страни е закономерност на социалистическата система. То се обуславя от общността на техните вътрешни и международни икономически и политически интереси. Икономическите закони на социализма изключват отношенията на експлоатация и потисничество и обуславят отношенията на равноправие и взаимопомощ в контактите между социалистическите държави.

Научно-техническото сътрудничество между тях осигурява бързо и ефикасно развитие на науката и техниката във всяка отделна социалистическа страна и в социалистическа система като цяло. То осигурява ускорено развитие на стопанството на тези страни, спестява им много време, средства и усилия при усвояването на нови производства, при строителството на

⁴ Маркс и Енгелс, Съч., т. 4, с. 443.

⁵ Вж. Мария Петров, пос. статия, с. 9—10.

⁶ Международното съвещание на комунистическите и работнически партии, М., 1969, с. 19—20.

нови модерни заводи на съвременно световно техническо и икономическо ниво.

* * *

Социалистическият характер на досегашното научно-техническо сътрудничество между Народна република България и Съветския съюз се е проявявал в приложението на принципите на взаимната изгода и безвъзмездността, равноправието, доброволността, планомерността и др. Още в чл. 5 на Договора за приятелство, сътрудничество и взаимопомощ между Народна република България и Съветския съюз от 18 март 1948 г. се казва: „Високодоговарящите страни заявяват, че те ще развият и укрепват икономическите и културните връзки между двете държави в дух на приятелство и сътрудничество, като се придържат към принципите на взаимно уважение на тяхната независимост и суверенитет и на ненамесване във вътрешните работи на другата държава.“⁷

Научно-техническото сътрудничество между България и Съветския съюз е започнало да се осъществява почти веднага след установяването на народната власт у нас през 1944 г. Още на 23 август 1947 г. било подписано Съглашение между правителството на Съветския съюз и правителството на НРБ за доставка на България на промишлено оборудване на кредит за азотноторов завод, електростанция и опитно съоръжение за полукоксоване на каменни въглища. В статия 2 на съглашението се казва, че Съветският съюз ще окаже на България техническа помощ за построяването на тези предприятия. Той ще осъществи техническо ръководство на монтажа на съоръженията, пускането на предприятията в експлоатация, запознаването на българските работници и специалисти с технологическите процеси на производството на синтетичен амоняк, разредена азотна киселина, амониева селитра, калциева селитра, сярна киселина, течно гориво от въглища и др.⁸

След 18 февруари 1950 г., когато между двете братски страни било подписано специално Съглашение за научно-техническо сътрудничество, то станало по-системно и по-организирано, но особено голям размах получило след 18 февруари 1964 г., когато между тях било подписано Съглашение за съз-

⁷ Външната политика на Народна република България. Сборник от документи и материали, том I, 1944—1962 г., С., 1970, с. 113.

⁸ Советско-болгарские отношения 1944—1948 г. Документы и материалы, М., 1969, с. 345—346.

даване на междуправителствена комисия за икономическо и научно-техническо сътрудничество. От 1966 г. Народна република България и Съветския съюз започнали да сключват договори за пряко научно-техническо сътрудничество между министерствата и ведомствата на двете страни.

Научно-техническото сътрудничество между България и Съветския съюз се осъществявало главно чрез размяната на научно-техническа документация, техническо съдействие в строителството на предприятия, съоръжения и други обекти, взаимопомощ в подготовката на кадри (обучението на студенти, аспиранти и др.), обмяната на производствено-технически опит сътрудничество в научноизследователската работа — сключване на договори за пряко сътрудничество между научни институти, висши учебни заведения, ведомства, министерства и други по линията на кооперирането и специализирането в научните и техническите изследвания, създаването на съвместни научни колективи и институти за изследването на важни научни и технически проблеми, междудържавно координиране на перспективните планове за научно изследване в най-важните области на науката и техниката с цел да се избегне паралелното изследване на еднакви проблеми. Без да си поставяме за цел да изследваме всички етапи и многообразни форми на научно-техническото сътрудничество между България и Съветския съюз, в настоящата статия ще се опитаме да покажем мястото и ролята на съветските специалисти в строителството на социализма в България от 1944 до 1970 г. Този проблем все още не е намерил едно по-цялостно, по-задълбочено и системно научно изследване и изложение въз основа на богатите архивни материали. Доколкото е засяган само мимоходом в публикации от общ и популярен характер, неговото осветление не е отивало по-далеч от безсистемното посочване на отделни примери. При това участието на съветски специалисти в социалистическите преобразования в България е имало широк и разностранен характер и тяхната помощ е изиграла голяма роля за успехите ни във всички области на строителството на социализма.

II

Същността на помощта, оказана ни от съветските специалисти, се заключава в предаването и усвояването на богатия съветски опит. „И този опит — заяви пред V конгрес на БКП Г. Димитров, — съобразен с нашите условия, се явява единственият най-добър образец за строителството на социализма

у нас.⁹ Касае се не само до това, че Българската комунистическа партия, като се ръководи от идеите на марксизма-ленинизма, приложи към условията на България най-богатите теоретически завоевания на Комунистическата партия на Съветския съюз и правилно реши въпросите за темповете, методите и формите на социалистическото преустройство на общественно-политическия и икономическия строй на страната, но и до това, че ние, българите, имахме и имаме пред очи богатия организационен, производствен и научен опит на съветските хора. Използването на този опит беше и е извор за големите успехи на Народна република България и особено за увеличаване производителността на труда, без която е немислима победата на социализма.

Съветските специалисти, които са идвали в България, непосредствено са участвували в решаването на най-отговорните задачи на социалистическото ни строителство. Без тяхната помощ българският народ не би могъл така бързо да построи новите предприятия на социалистическата си икономика и да усвои хилядите нови производствени процеси на световно равнище. Ръководени от благородните чувства на пролетарския интернационализъм и на традиционната дружба между българския и съветските народи, съветските специалисти с отворена душа и на драго сърце са предавали на българските работници своите теоретически знания и практически умения. Социалистическите строежи в България се превърнали в школи, където под непосредственото ръководство на най-изтъкнати съветски инженери, техници и работници са били подготвени висококвалифицирани български кадри за всички клонове на социалистическото строителство.

По пълна представа за размера на помощта, която Съветският съюз е оказал на Народна република България чрез изпращане на свои специалисти, можем да добием от числата в таблицата на стр. 116.

От данните в таблицата могат да се направят редица изводи. Първо, помощта, оказана от Съветския съюз на България по линията на командироването на специалисти, се е осъществявала непрекъснато. Второ, от края на 50-те години и особено през 60-те години тя се е увеличила още повече, като до 1969 г., общо взето, в България са били изпратени 1938 специалисти. Трето, сътрудничеството между България и Съветския съюз по тази линия не е било на паритетни начала, многократно повече съветски специалисти са били в България, за да

⁹ Г. Димитров, Политически отчет на ЦК на БРП (к) пред V конгрес на партията, С., 1950, с. 118.

Командировани съветски специалисти в НРБ по линията на научно-техническото сътрудничество

Година	До	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	Всичко
Специалисти	74	34	37	62	38	73	57	42	89	102	166	170	216	193	146	137	202	1938	
в брой																			
в това ч.																			
да окажат																			
помощ	59	30	31	33	19	46	51	40	88	93	157	142	91	93	88	108	100	1269	

и оказват помощ, отколкото за да усвояват такава. Четвърто, помощта, оказвана на България от съветските специалисти, се е увеличавала в съответствие с нарастването на нейните нужди.

Анализът на материалите, с които разполагаме, показва, че помощта, която сме получавали от съветските специалисти, е била насочена главно за развитието на новите и най-важни отрасли на съвременната българска икономика. До 1962 г. от командированите по линията на научно-техническото сътрудничество съветски специалисти 19% са били използвани в отраслите на машиностроенето, 10,5% — в леката и хранителна промишленост, 8,5% — в рудодобива, черната и цветна металургия, 9,3% — в проектирането и строителството, 8,3% — в транспорта, 4,2% — в отраслите на химическата промиш-

¹⁰ Данните са сумирани от автора по материали на Държавното управление за информация при Министерския съвет и на Комисията за икономическо и научно-техническо сътрудничество при Министерския съвет. Вж. също П. Ст. Горанов, Научно-техническото ни сътрудничество със Съветския съюз, могъщ фактор за развитието на нашето народно стопанство, сп. Известия на ВФСИ — Свищов, 1958, кн. 4, с. 392.

леност.¹¹ Голяма помощ сме получили и в областта на селското стопанство, науката и образованието.

Важно значение за подготовката на български кадри за редица решаващи стопански отрасли и особено за най-важните отрасли на тежката индустрия имало създаването и дейността на съвместните българо-съветски предприятия „Корбсо“, „Горубсо“, „Софболстрой“, „Табсо“ и др. Съветският съюз е доставил много ценни машини, съоръжения и документи за подобряване и разширяване производствената дейност на тези предприятия. Той е изпратил на работа в тях свои изтъкнати специалисти и стопански ръководители. В непосредствено общуване с тях българските специалисти и работници усвоявали съветския опит, повишавали своята квалификация, усвоявали по-прогресивните и по-ефективни съветски методи на работа. По този начин България създавала свои кадри и предприятия, с които поставила началото на изграждането материално-техническата база на социализма. Подготовката на кадри се осъществявала и на новите социалистически строежи. Там в различни курсове, ръководени от съветските специалисти, израснали хиляди способни инженери, техници, ръководители и производственици. Те успешно решавали най-сложни задачи по проектирането и усвояването на нови техники и технологии. Така в курсовете за квалификация при Химическия комбинат в Димитровград от съветски специалисти били обучени над 1700 младежи и девойки, а за експлоатацията на ТЕЦ „Марица 3“ са били обучени около 100 инженери, техници и др. В стотици други предприятия партийните и профсъюзните организации създали школи за изучаване опита на съветските инициатори на нови почини в производството.

Огромна положителна роля в социалистическото строителство на България изиграло усвояването на богатия непосредствен производствен опит на съветските трудеци се в социалистическото съревнование, в новите, присъщи само на социализма почини и методи на работа, които повишавали производителността на труда до изискванията на социалистическия строй.

Възможността за използването на този опит трябва да се търси в еднотипността на икономиката на България с тази на Съветския съюз, в общите закономерности на развитието на двете страни. На основата на социалистическата собстве-

¹¹ Изчисленията са направени по материали на Комисията за икономическо и научно-техническо сътрудничество при МС (по-нататък КИНТС), вж. Справка относно научно-техническото сътрудничество между НРБ и СССР, с. 4.

ност, на ликвидирането на капиталистическата експлоатация в Съветския съюз възникнаха и станаха движещи сили на неговото развитие социалистическите методи на работа. На същата основа те възникнаха и в Народна република България. Следвайки ленинското указание, че социализмът може да се построи само с творческата активност на народните маси, Българската комунистическа партия издига техния делничен труд до висотата на подвига и създава условия за масов трудов героизъм. Убеждението на българските трудещи се, че политиката на партията е политика на жизнените им интереси, съзнаването, че работят не за капиталистите, а за себе си, за своите деца, за своята родина, ги вдига на трудови подвизи. Те не само възприемат новите почини на съветските трудещи се, но и сами стават инициатори на такива.¹² През Втората петилетка само от новаторските и рационализаторските предложения е бил постигнат икономически ефект в размер на 50 млн. лева.

За пренасянето на съветските почини на работа в Народна република България голяма роля е изиграла размяната на профсъюзни, културни, селскостопански и други делегации. Съветските делегации от най-добри производственици, инициатори на нови почини, посещават предприятията и учрежденията в България, запознават се с работата на българските си колеги и с братска любов им предават своя опит.¹³

Многобройни са примерите за това, как съветските специалисти и делегации от специалисти и работници са допринесли за повишаване квалификацията на българските инженери, ръководители и производственици. Така през 1947 г. група съветски миньори начело със знатния миньор Леонтий Борискин в продължение на два месеца са гостували на българските миньори. Те ги запознали със своите скоростни методи на работа. Оттогава в България започнала да се прилага многозабойната система на работа на широки фронтове. Израснали български миньори-майстори на скоростното прокопаване на галериите. Този метод се превърнал в масово движение.

През 1951 г. в състава на съветска делегация в България е пристигнал майсторът на скоростното рязане на металите Николай Чикирьов. В Държавния механичен завод той продемонстрирал нарязване на винт за три минути вместо за тридесет. Оттогава движението за скоростно рязане на металите широко се разпространило у нас.

¹² Петър Горанов, Научно-техническото ни сътрудничество със Съветския съюз — могъщ фактор за развитието на нашето народно стопанство, сп. „Известия на ВФСИ — Свищов“, 1958, кн. 4, с. 394.

¹³ Пак там, с. 395.

По примера на съветските новатори-строители Коралъов и Максименко и по инициатива на българския зидар Фердо Стоименов и в Народна република България широко се разпространил методът на скоростното зидане, който осигурява предсрочно предаване на строителните обекти.

В българския транспорт с помощта на съветските транспортни делегации и знатни работници широко са били внедрени петстотното и тежкотоварното движение, образцовото поддържане на локомотивите и съоръженията, уплътненията, график и др. Само от 1954 до 1957 г. тежкотоварниците са превозили 33 277 551 т наднормен товар. Широко се е разпространил и починът на Щечбликин за безотцепното ремонтване на вагоните. Благодарение на прилагането на новите съветски почини на работа през 1956 г. железопътният транспорт е произвел два пъти повече бруто тон километра, отколкото през 1948 г.

В българските предприятия широко са били внедрени почините на съветските работници за снижаване себестойността на продукцията при всяка производствена операция, за многомашиинното обслужване, за разкриване вътрешнозаводските резерви и много други. Масово е бил възприет и починът на съветския рудничар Николай Мамай за ежедневно изпълнение на производствените норми.

За положителните резултати от изучаването и прилагането на най-добрия съветски опит говори трудът на изтъкнатите български работнички Анка Петрова, Надка Балъкова, Николаина Бинева, Лиляна Димитрова и много други, които по примера на съветските тъкачки преминали на работа на много повече станове, отколкото е бил нормативът. Още през 1953—1954 г. над половината от работничките в текстилните предприятия на България вече са работили като многостаночнички.

През 1953 г. секретарят на Централния съвет на Професионалните съюзи в България заявил: „Широкото използване на опита на знатните съветски стахановци Левченко, Муханов, Агафонова, Жандадаров, Ворошилов, Кирюк, инженер Ковалев и други помогна да икономисаме милиони левове за народното стопанство.“¹⁴ В отчетния доклад на Съюза на българо-съветските дружества за 1951 г. се казва, че посещението на българските предприятия от съветските стахановци Бридко, Королев и Лидия Корабелникова е оставило дълбоки следи. „Веднага след тяхното посещение много работници и цели предприятия започнали да използват опита им, съобразявайки

¹⁴ Централен държавен архив на НРБ (по-нататък ЦДА на НРБ), ф. 122, оп. 1, а. е. 18, л. 105.

се с дадените от тях указания при посещението им...¹⁵

Анализът на събрания фактически материал показва, че при усвояването на новите почини на съветските работници са допуснати и някои слабости. Например, не се е воювало срещу кампанияността с необходимата енергия, не са били полагани системни грижи за утвърждаването на новите почини като постоянни методи на работа. Вниманието към редица ценни почини след време е отслабвало и те са заглъхвали. Не винаги е била осигурявана необходимата материална заинтересуваност на производствениците и на всички кадри на предприятията, от които е зависело внедряването и закрепването на новите методи на работа. Ако всички тези въпроси са били решавани своевременно, ефектът от работата по новите почини е щял да бъде многократно по-голям.

* * *

Особено ценен принос са направили съветските специалисти за развитието на геолого-проучвателните работи в България, която в това отношение по-рано е била силно изостанала. Тя нямала необходимата техника и подготвени научни и изпълнителски кадри.

Още през 1946 г. с помощта на съветски специалисти са били направени първите оценки за перспективността на търсенето на нефт и газ в България. От 1948 до 1955 г. у нас работила комплексна геоложка бригада от съветски специалисти. В нея са се включили и десетки български геолози. Благодарение на съветската помощ с машини, съоръжения, апаратура, проекти, съвети, консултации и непосредственото участие на съветски специалисти са били открити най-крупните български оловно-цинкови находища в Родопите, Кремиковското железнорудно находище, меднорудното находище край Бургас, нефтените находища край Шабла, Тюленово, Д. Дъбник. Съставена е била картотека на рудоносните райони на страната.

Съветските специалисти Шаповалов и Алексенко вземали участие в разработването на мероприятията по развитието на рудната промишленост на България през втората петилетка. През 1952—1955 г. инженер Марченко помагал на българските геолози да повишат квалификацията си и да съставят важни доклади за геологията на каменовъглените находища в „Балканбас“, „Бобовдолския басейн“, участък „Банковица“, „Марица-Изток“, „Раднево-1“, „Малка детелина“, „Бургаски басейн“. Под ръководството на съветския специалист Литвинен-

¹⁵ Пак там, а. е. 281, л. 219.

ко българските геолози усвоили съветските методи на издирване на железнорудни находища. Под непосредственото ръководство на други съветски геолози те усвоили турбинното сондиране, най-ефективните начини за използване на сондите и тяхното ремонтиране.

Общо само за времето от 1962 до 1970 г. 106 съветски геолози са посетили България, за да ѝ окажат помощ в геолого-проучвателните работи. Така с помощта на съветските геолози са били създадени у нас висококвалифицирани геоложки кадри и са били усвоени най-прогресивните геоложки техники и технологии. Всичко това е позволило да се разгърне интензивно проучване на подземните богатства на България и да се изгради суровинната база на нейната тежка индустрия. По този начин още до 1957 г. са били установени 3,5 млрд. т запаси от каменни въглища, 272 млн. т запаси от железни руди и много други запаси на полезни изкопаеми.¹⁶

Специалисти от минните проектантски институти на Съветския съюз пък са оказали ценна помощ при подготовката на български проектантски кадри. В съвместната работа по проектирането на най-важните минни обекти в България и благодокументация на предоставянето на информации, научно-техническа документация, консултации и други българските проектантски институти усвояват съветския опит в изготвянето на комплексни идейни и технически проекти на минни обекти.

Още в самото начало на проектирането на някои от рудниците на „Балканбас“, „Марбас“, „Бобов дол“, „Чукурово“ и други в помощ на българските проектанти пристигнали редица най-добри съветски специалисти по минно проектиране. Инженер Рожков е вземал участие в проектирането на подземните рудници на минното предприятие „Бобов дол“. Инженер Фортунов е участвувал в проектирането на вертикалните подземни уредби на новите рудници на „Балканбас“. Проектирането на откритите рудници на мина „Чукурово“, станало с участието на инженер Смирнов. Съветският инженер-икономист Наученко дал ценни консултации на българските проектанти по решаването на икономическите проблеми на минното проектиране. Много полезна помощ оказал и съветският инженер И. И. Руский в качеството си на дългогодишен сътрудник към Министерството на тежката промишленост на Народна република България. Технико-икономическият доклад за развитието на комплекса „Марица-Изток“ е бил изготвен в резултат на съвместната работа на български специалисти от „Минпро-

¹⁶ Вж. сп. Ново време, 1957, кн. 9, с. 48.

ект“ с група съветски специалисти под ръководството на инженер Простинюг.

През 1970 г., когато се наложило спешно да се преработят проектите за рудниците „Трояново—I“, „Трояново—II“, ТИД-а за „Източномаришкия басейн“, по искане на „Минпроект“ и на съответното българско министерство в България пристигнали, за да ѝ помогнат, съветските инженери П. И. Борисков — специалист по транспортните проблеми, Е. К. Дубина — специалист по икономическите проблеми, Ю. Г. Невелщайн — геолог. Групата се ръководела от бившия главен инженер на проектите на „Източномаришкия басейн“ М. Н. Демидов.¹⁷

Огромното значение на помощта на съветските специалисти в областта на минното проектиране е намерила най-горещо и официално признание от българска страна. В официалната информация за обема и ефекта на научно-техническото сътрудничество на МНИПК „Минпроект“ със СССР за 20 години от неговото започване се съобщава: „Винаги при решаването на трудни, възлови задачи ние сме търсили мнението и помощта на съветските специалисти, а при спешни аварийни случаи (каквото бе проявилото се свличане по работния борт на рудник „Трояново—II“ през месец май 1966 година) от затруднените положения сме излизали пак с тяхната активна и навременна помощ.“¹⁸

Голяма е заслугата на съветските специалисти и в проектирането и изграждането на нашите рудообогатителни предприятия. С участието им са били изградени централна обогатителна фабрика „Перник“ и централната обогатителна фабрика „Твърдица“. По същия начин е бил автоматизиран производственият процес на централната обогатителна фабрика за въглища „Твърдица“. При осъществяването на тези задачи българските проектантци повишили квалификацията си. Това после им позволило да изготвят проекта за автоматизацията на централната обогатителна фабрика „Бобов дол“, под ръководството на съветския инженер Папов от „Гипрошахта“.

Придобитият в съвместната работа със съветските специалисти опит българските специалисти са използвали за механизацията на редица други рудници. При проектирането на осигурителните системи на рудниците в „Източномаришкия басейн“ ценна помощ на проектантите от „Минпроект“ са оказа-

¹⁷ Основната част от данните в студията са извлечени от архивите на КИНТС при МС.

¹⁸ Пак там. Информация за обема на научно-техническото сътрудничество на МНИПК „Минпроект“ със СССР през изминалите 20 години.

ли инженерите Кондратенко и Ласкин от „Гипрошахта“, а при съставянето на методиката и програмата за разработката на технико-икономическия доклад за развитие на добива на въглища в България до 1980 г. — Л. Каменецкий и Зубриков. Съветските инженери-геолози Ю. Г. Невельщейн и А. И. Борщев помогнали при решаване проблемата за подсушаването и укрепването на подземните рудници „Николчевски—II“, „Черно море—II“ и на откритите рудници на ДМП „Марица-Изток“. Известният съветски специалист по въжените линии професор доктор на техническите науки инженер със световна слава А. И. Дукленски положил големи грижи, за да предаде своите знания и опит на българските специалисти в тази област.

През 1966 г. по молба на „Минпроект“ група съветски специалисти се запознала с геоложките условия на редица подземни рудници в България и дала на българските специалисти ценни указания за решаване проблемите на механизацията на производствените им процеси. Също такава помощ оказал през 1968 и 1969 г. инженер А. С. Гребенев на рудник „Иван Русев“. По покана на МЕР и ДСО „Въглища“ през 1968 г. съветски специалисти посетили България, за да окажат техническа помощ на нейните специалисти по изработването на мероприятия за повишаване производителността на труда и за изясняване на възможностите за увеличаване производството на каменни въглища. Други три групи съветски специалисти пристигнали през 1969 г. Те се запознали с работата на държавните минни предприятия „Марбас“, „Георги Димитров“, „Бобов дол“, „Пирин“ и направили ценни препоръки в областта на комплексната автоматизация на производствените процеси в рудниците, по възможностите за усъвършенствуване организацията на работата на механизираните комплекси, по начините за подобряване процесите на обогатяване на въглищата и др.

Между българските и съветските специалисти постоянно се провежда най-широка обмяна на мнения. Българските специалисти обстойно се консултират със съветските специалисти и съгласуват с тях своите планове. По този начин те усвояват най-добрия съветски опит, обогатяват своите знания, повишават квалификацията си. Благодарение на това специалистите от „Минпроект“ сами започнали да проектират такива модерни рудници като рудник „Трояново—III“, рудник „Бабино“ и обединен рудник „Бобов дол“.

От дотук казаното можем да направим извод, че в резултат на продължителната работа под непосредственото ръко-

водство на най-изтъкнатите съветски минни специалисти по минните обекти на България и в минния научноизследователски и проектантски институт „Минпроект“ са израснали хиляди български висококвалифицирани кадри, способни да провеждат геоложки проучвания, да проектират, изграждат, автоматизират и експлоатират рудници при най-сложни геоложки условия. Този извод се потвърждава и от споменатата по-горе Информация на МНИПКИ „Минпроект“ относно обема и ефекта на научно-техническото му сътрудничество със Съветския съюз в продължение на двадесет години след създаването му. В нея се казва: „За нас най-изгодна и най-резултатна е помощта, която ни оказват съветските специалисти, когато са командирани в „Минпроект“. В този случай изводите и обобщенията от научноизследователските разработки и проектните решения се извършват най-правилно и в най-къси срокове и в процеса на тази съвместна работа нашите научни сътрудници, специалисти и проектанти най-добре се учат от богатия опит на съветските си колеги и по този начин, повишавайки своята квалификация, ще допринесат повече за ускоряване на техническия прогрес в нашата каменовъглена промишленост и за подобряване на нейната ефективност.“¹⁹

* * *

Съветските специалисти са оказвали голяма помощ и в работата по подготовката на кадри за извършване на проектантски, монтажни и експлоатационни работи за изграждането на енергийната база на България. С тяхно участие са проектирани и построени най-големите български топлоелектрически и водноелектрически централи. Още при изграждането на ТЕЦ „София“ под ръководството на съветските специалисти Бобович, Володин, Шефер, Арунн, Германов, Гуревски, Вечесная, Виноградов, Ракита, Кировкин и други стотици млади български монтажници и производственици добили голяма квалификация в своята професия. Това позволило на нашата страна още през 1948 г. да създаде организацията „Енергохидропроект“ за проучване и проектиране на енергийни и мелиоративни обекти. Специалистите Мойсеев и Лофитски са проучвали теренните условия на българските язовирни строежи. Те са открили и отстранили в проектите редица грешки, които биха могли да нанесат на страната огромни загуби. През 1948 г.

¹⁹ Архив на КИНТС при МС, Информация за обема и ефекта на научно-техническото сътрудничество на МНИПКИ „Минпроект“ със СССР през изминалите 20 години, С., 1970, с. 8.

специалистът Мойсеев е дал ценни консултации на българските си колеги по проектирането на язовир „Асеновец“, поречието „Тунджа“, язовир „Караши“, язовир „Румянцев“, каскада „Пасарел“, каскада „Сестримо“ и др.

През 1949 г. група съветски специалисти начело със специалиста Мойсеев посетила българските енергийни обекти и консултирала местните специалисти по въпросите на строителството на обектите „Китка“, „Мездра“, „Въча“, „Асеновец“, „Асеница—II“, „Разлог“, „Батошево“, „Петрово“, „Карагьол“, „Тополница“, „Студена“, „Росица“, „Г. Димитров“, „В. Коларов“. Тази група направила оценка на проектнопроучвателните материали на следните обекти: ВЕЦ „Пасарел“, канала „Панчарево—Княжево“, язовир „Гюрля“, каскада „Сестримо“, каскада „Арда“ и др. Под нейното методическо ръководство и техническа помощ се осъществило проектирането на язовирите „Пасарел“, „Луда Яна“, „Пясъчник“, „Песнопой“, „Белмекен“, а така също и изработването на схемата за напояването на земите по левия бряг на р. Марица, схемата на канала „Лесичево“—„Карталтепе“ и схемата на каскадата „Батак—Дебращица“. Групата дала технически указания за подобряване използването на съществуващите електроцентрали, по въпросите за избиране монтажната мощност на електростанциите, за проектиране на малки язовири и електроцентрали и бетонопроизводителни стопанства, за извършване на бетонови работи по строителството на напорни земни диги и др.

Съветският специалист Крегур помогнал на българските инженери при изработването на проекта за преустройството на хидрометеорологическата мрежа и при изработването на методическото ръководство за подготовката на кадри по нейното обслужване. Специалистът Мойсеев изработил писмена инструкция за обема и съдържанието на проектнопроучвателните работи на хидроенергийните обекти. Тя позволява на българските специалисти да определят техническата възможност и икономическата ефективност на изграждането на даден обект, да предотвратяват стихийността в енергийното строителство и да извършват степенуване на обектите по трудността на изпълнението им и по ефективността им.

През 1952 г. съветският специалист Шустик консултирал българските специалисти по проблемите на язовирите „Росица“, „Баташки водносилос път“, „Студена“, „Искър“, „Г. Димитров“. Изработването пък на проектите за подземните ВЕЦ „Батак“ и „Пещера“ станало с участието на съветските специалисти Мамасахалистов, Ломая и Джигаури.

През 1950—1951 г. българските специалисти получили методическа помощ от съветския специалист Филимонцев по про-

ектиране топлофикацията на София. Той ги запознал с опита си по изчисляване на топлопреносните магистрали, бойлерите и други елементи на топлофикацията и ги снабдил със съответни методически ръководства. Три години след това съветският специалист Пименов дал подробна консултация по плана за цялостната топлофикация на София. През 1951—1952 г. съветският специалист Треболев помогнал на българските си колеги да усвоят проектирането и строителството на подстанции и на високоволтови електропроводи. Той има големи заслуги за внедряването на съветските норми и предписания, правилници и инструкции при проектирането на подстанции и далекопроводи у нас.

Работата на българските кадри в областта на проектирането и строителството на енергийни и топлофикационни обекти под непосредственото ръководство на съветските специалисти им помогнала бързо да усвоят съветските постижения в тези области, да натрупат знания и умения, които им позволяват по-бързо и по-икономично да проучват, проектират, строят и експлоатират най-сложни енергийни и топлофикационни обекти. Съветските специалисти не жаят сили и време, за да предадат знанията и опита си на своите български колеги. Благодарение на това днес българското предприятие „Енергохидропроект“ разполага с около 2000 висококвалифицирани инженери, техници и други специалисти, усвоили проектирането на хидроенергийни обекти и на всички видове електропроводи и подстанции у нас и в чужбина, спечелили много международни конкурси за проектиране и строителство на подобни обекти.

Безкористната помощ, която съветските специалисти са оказвали в енергийното строителство и в подготовката на кадри за този отрасъл, спестила на нашата страна десетки и стотици милиони левове, които без нея тя е трябвало да заплати на чуждестранни организации по проучване и проектиране на хидроенергийни обекти. За огромното значение на тази помощ говори дори и само такъв факт, че в периода на укрепването на „Хидроенергопроект“ той ежесечно е отчитал как се изпълняват указанията на съветските специалисти и как се внедрява съветският опит.²⁰

* * *

Ценна помощ са ни оказали съветските специалисти за развитието на машиностроенето и на електротехническата промишленост, а така също за подготовката на проектоконструк-

²⁰ Архив на КИНТС при МС, Информация относно научно-техническото сътрудничество между НРБ и СССР в областта на енергийното строителство.

торски, технологически, ръководни и производствени кадри за тези отрасли. Съвременното машиностроене на България е рожба предимно на научно-техническото ѝ сътрудничество със Съветския съюз. Може да се изброят имената на много стотици съветски специалисти, посетили я по нейна молба, за да ѝ окажат помощ при решаването на комплексни и специални задачи във връзка със строителството на машиностроителни заводи и усвояване конструирането, технологията и производството на нови машини.

Още при изграждането на слабоковия завод „Кл. Ворошилов“ съветските специалисти помогнали на България да подготви кадри за конструирането и производството на радиоприемници, съобщителна техника, електроизмерителна и електромедицинска апаратура и др. По указанията на инженерите Коковкин и Щербаков през 1952—1960 г. са били направени цяла редица подобрения в организацията и технологията на радиопроизводството. Съветският инженер Панин има голяма заслуга за повишаване квалификацията на работниците и за подобряване организацията и технологията на производството на завода за високоговорители в Благоевград. През 1959—1960 г. специалистът И. А. Оврутски е помогнал в България да се усвои производството на телевизори.

Под ръководството на командировани у нас съветски специалисти са били обучени и първите български инженерни и изпълнителски кадри в областта на електротехническата промишленост. Тридесет и един съветски специалисти в продължение на общо 4851 работни часа са предавали на българските си колеги знанията и уменията си за решаването на 28 теми в електротехническата промишленост. По този начин са били усвоени производството на взривобезопасни и кранови електродвигатели, на различни серии хидрогенератори и др. Усвояването на тази помощ е позволило на българските специалисти да проектират и изработват мощни генератори като тези за ВЕЦ „Белмекен“, ТЕЦ „Девня“, „ВЕЦ „Сестримо“ и др.

Съветски специалисти са участвували и в проектирането, строителството, разширяването и реконструкцията на електропорцелановия завод край с. Николаево, Казанлъшко. Под тяхното непосредствено ръководство са подготвени и кадрите за усвояване производството на този завод, който сега задоволява нуждите на страната от висококачествени изолационни материали и отделя значително количество изделия за износ. Те са ни помогнали и в подготовката на кадри за усвояване производството на висококачествени кабели и особено на специални кабели за нуждите на електрификацията на железопът-

ния транспорт. С тяхна помощ са били обучени наши кадри за производството на манометри във Варненския приборостроителен завод и на пневматични изпълнителни механизми в завода за изпълнителни механизми в гр. Кнежа.

Общо взето, с помощта на съветски специалисти и на съветски документи от 1960 до 1970 г. в България са били изградени 25 завода, една база за техническо развитие и два научноизследователски и проектоконструкторски института в системата на Държавното стопанско обединение „Респром“. В тях са израснали стотици висококвалифицирани инженерни и изпълнителски кадри. По същия начин България е усвоила производството на радионавигационна апаратура, различни видове радиостанции, координатни автоматични телефонни централи, многократни координатни съединители и много други електротехнически изделия. През 1970 г. 80 съветски специалисти са ѝ оказвали техническа помощ в областта на радиоелектронната, съобщителната и текстилната промишленост. Само реализираната през същата година съветска научно-техническа помощ в тези отрасли е донесла на България над 4 млн. лева икономически ефект.²¹

Много интензивно са се развивали контактите на специалистите от двете страни в областта на машиностроенето. През 1950—1970 г. 22 съветски специалисти са посетили завода за селскостопански машини в гр. Русе и са му помогнали при решаването на редица важни проблеми. Усвояването на техните предложения е донесло икономически ефект в размер на 500 хил. лева. В същото време 51 съветски специалисти са посетили тракторния завод в гр. Карлово, за да му окажат техническа помощ и да предадат на заводския колектив своя опит. Те много са допринесли за повишаване производствената квалификация на заводските кадри.²²

През времето от 1966 до 1970 г. към стоманолеярния завод в гр. Плевен са били командирани 15 съветски специалисти, за да предадат на заводския колектив знанията и опита си по организацията на труда, управлението и производството на стоманени отливки и на легирани стомани. Тяхната помощ е спомогнала за повишаване квалификацията на заводския колектив и за решително подобряване качеството на неговата работа.

Ценна помощ са оказали съветските специалисти и за подобряване научната подготовка на работниците от Научно-

²¹ По данни на Министерството на машиностроенето, изпратени на КИНС при МС с писмо № М—1109 от 24. IX. 1970 г., с. 4.

²² Архив на КИНС при МС, Информация за резултатите от научно-техническото сътрудничество между НРБ и СССР за изтеклите 20 години, с. 5.

изследователския институт по селскостопанско машиностроене. Академиците Василенко, Желичевски, Волтински, проф. Корольов и други са оказали методическа помощ на научните работници и на ръководството на института.²³

Съветските специалисти активно са участвували и в повишаване квалификацията на българските кадри в областта на пътното, енергетичното и химическото машиностроене. В продължение на шест месеца инженер Сапожников предавал на колектива на Котлостроителния завод „Г. Кирков“ опита си по проектиране и изработване на парни котли. Той спомогнал особено много за подобряване организацията на производството в завода. С помощта на съветски специалисти заводският колектив е усвоил кроенето на копиравтомат дъна с отвор за люк. Този метод решително подобрил качеството на отворите за люк и премахнал допълнителните работи по изкърпването на пукнатините, които се получавали при старата технология.²⁴ По указанията на други съветски специалисти е било усвоено производството на оловно-облицовъчни преси и са били създадени по-добри методи и по-добра организация при работата с оловна облицовка. Икономическият ефект от усвояването на това производство само за 1970 г. се изчислява на около 650 хил. валутни лева.

Съветските специалисти са помогнали на България и при създаването на кадри в областта на текстилното машиностроене. С тяхна помощ през 1959 г. в габровския машиностроителен завод „Янтра“ е било усвоено производството на индустриални шевни машини, което донася на страната значителни валутни приходи. Следващата година двама съветски специалисти по автоматични тъкачни станове са помагали на заводския колектив да усъвършенствува техническата документация и технологията на производството на тъкачни станове.²⁵

С помощта на съветски специалисти нашата страна е успяла да подготви и необходимите ѝ кадри за производството на оловни акумулатори и тягови екскаватори. Така у нас са били внедрени автоматизацията на производството на оловен прах, непрекъснато действащи шенкови смесители и каруселни автомати за леене на стартерни решетки, пастирането на тънки решетки, конвейерната форма на плочи и поточни линии за монтаж на стартерни акумулатори, а така също съветските преси за производството на пресовни електрокарни кутии

²³ Архив на КИНТС при МС, Информация за резултатите от научно-техническото сътрудничество между НРБ и СССР за изтеклите 20 години, с. 6.

²⁴ Пак там, с. 9.

²⁵ Пак там, с. 17.

и съветското оборудване за производството на водород и кислород. С помощта на съветски специалисти е било усвоено и производството на сухозарядни акумулатори. В резултат на усвояването на тези и на други форми на научно-техническо сътрудничество със Съветския съюз проектната мощност на акумулаторния завод е била увеличена два пъти, а производителността на труда — три пъти. Годишното производство на акумулатори и печалбата от него са се увеличили четири пъти. Силно се е подобрило качеството на продукцията. Експлоатационният срок на тяговите багери е бил удължен 2,4 пъти.²⁶

Съветските специалисти са помогнали на колективите на завода за дизелови двигатели във Варна, завода за радиатори в гр. Толбухин, завода за карборатори и помпи в гр. Пловдив и на други заводи да усвоят най-прогресивната съветска технология на леене и обработка на детайлите, най-съвършени методи на производството.²⁷

Голяма помощ е получила България от съветските специалисти при подготовката на кадри по проучване и проектиране на машиностроителни и електротехнически заводи, на заводи за металорежещи машини, за електрокарно и мотокарно производство и на заводи за общо и тежко машиностроене, по монтажа на автомобили, по металообработване, по производството на хладилна техника, приборостроене, леярство и др. Благодарение на нея станало възможно създаването на „Маш-електропроект“. При съвместното проектиране на редица български машиностроителни заводи местните кадри са имали възможност непосредствено в процеса на самата работа да се учат от съветските специалисти, да усвояват техния опит. Това станало залог за постигането на още по-големи успехи в развитието на българското машиностроене. В Информация на Министерството на машиностроенето за резултатите от научно-техническото сътрудничество между НРБ и СССР за изминалите 20 години, изпратена до КИНТС при МС на 24. IX. 1970 г., се казва, че „Съвместната работа със съветските специалисти позволява главно на нашите технолози да повишат квалификацията си, да си създадат стил и метод на работа. Нашите проектанти черпеха от огромния опит на съветските си колеги, усвояваха техните програми за технологиите и ги прилагаха успешно при разработването на други заводи.“

Съвместната работа със съветските проектанти е допринесла много за подобряване работата и организацията на проектирането чрез внедряването на по-прогресивни методи и по-

²⁶ Данните са издирени в архивните материали на КИНТС при МС.

²⁷ Пак там.

добряване работата по ръководенето на института „Машелектропроект“.

При съдействието на съветски специалисти е бил създаден филиалът на „Машелектропроект“ в гр. Пловдив, който се е превърнал в най-големия център за разработване на технологическите процеси и по въпросите на екипировката на предприятията на машиностроителната и електротехническа промишленост. Само за четири години до месец септември 1971 г. там са били разработени 4576 технологически процеса и са били конструирани 10 897 броя оригинални приспособления за режещи машини, измервателни инструменти и др. Проектантите от предприятието вече имат утвърдени традиции, създадени на основата на продължителната съвместна работа със съветските специалисти. Там в продължение на три години 20 съветски специалисти са работили съвместно с българските специалисти за полагане основите на работните технологии.²⁸

От 1960 до 1970 г. седем съветски специалисти са били командирани към машиностроителния завод в гр. Сопот, за да оказват техническа помощ на неговия колектив в усвояването на производството на радиално-еднородни сачмени лагери и конусно-ролковни лагери.

Друга група съветски специалисти е оказала ценна методическа и организационна помощ на НИИЗА. Тя е запознала институтския колектив със съветския опит по прогнозиране конюнктурата на заваръчното производство и в производството на заваръчна техника и материали, по подфлюсовото заваряване, по разработването на металургичните проблеми на заваряването и механизацията на заваряването в строителството. Благодарение на тази помощ е била създадена една стройна организация на Института по заваряване и са били икономисани много време, усилия, труд и средства.²⁹

Съветският съюз чрез изпращането на специалисти е оказал огромна помощ и за развитието на българското корабостроене. Още през месец септември 1944 г., когато Втората световна война бушувала, в „Кораловаг“ били изпратени капитан III ранг Голденберг, инженерите Внуков, Фалтелберг, Осипов и други съветски специалисти. Под тяхното ръководство са били подготвени способни български специалисти по конструирането и строителството на различни кораби. Инженер Осипов е помогнал да се създадат традиции в борбата за ви-

²⁸ Данните са почерпени от горепосочената Информация на Министерството на машиностроенето, с. 29.

²⁹ Вж. пак там, с. 31.

соко качество на българското корабостроене.³⁰

През 1959 г., след създаването на „Корбсо“, по инициатива и под прякото ръководство на генералния директор на предприятието — съветския инженер Сергеев — е било организирано централно конструкторско бюро по корабостроене. То станало предшественик на сегашния Научноизследователски и проектоконструкторски институт по корабостроене (НИПКИК). Пак по инициатива на инженер Сергеев при Машинноелектротехническият институт в гр. Варна е била открита специалността „Корабостроене“ за подготовка на инженери корпусници и механици. През изминалите 20 години в нея са били подготвени над 100 специалисти по корабостроене, които днес заемат ръководни места в българското корабостроене.

Под ръководството на съветските специалисти-инженери Красилников и Андришин българските корабостроители са усвоили заварката на корабни конструкции, която предизвикала истинска техническа революция в дотогавашната технология на корабостроенето. Под ръководството пък на инженер Жуков те са усвоили секционния метод на сглобяване на корпусите на корабите, който позволява да се намали разходът на метал с 20%, а разходът на труд — с 25%. Съветските специалисти са проектирали Сухия док във Варна. Те са участвували в неговото стронтелство и са предали на българските работници своя опит в докуването.³¹

През 1958 г. с помощта на съветски специалисти българските корабостроители започнали производството на танкери с товароподемност 4 хил. тона. През 1960 г. в продължение на два месеца съветските инженери Конников и Циганков са изучавали състоянието на българските корабостроителни предприятия и са направили конкретни препоръки за подобряване работата по проектирането и строителството на кораби. През 1965 г. главният конструктор на Ленинградската корабостроителна и научна база цели три месеца запознавал работниците от българския Научноизследователски институт по корабостроене със съветските постижения в организирането на проектоконструкторските работи в областта на корабостроенето. В резултат на това била създадена нова структура на НИПКИК. През 1966 г. специалистът Вл. Лукианов в продължение на четири месеца е изнасял лекции и е провеждал консултации със специалисти от НИПКИК и от корабостроителния завод в гр. Варна. Две години след това проф. Бранников също изнесъл

³⁰ Пос. Информация за резултатите от научно-техническото сътрудничество между НРБ и СССР за изтеклите 20 години, с. 23—24.

³¹ Пак там, с. 24—25.

пред сътрудниците на института цикъл от лекции по проблемите на корабостроенето. През 1969 г. съветските инженери Грищенко, Колабъев и Цвиньов са оказали помощ за цялостно подобряване работата на българските корабостроителни предприятия. Те са направили ценни препоръки по въпросите на оперативното и техническото планиране, кооперирането, материално-техническото снабдяване, по изработването на плана за техническия прогрес в корабостроенето, по въпросите на специализацията в корабостроителните и кораборемонтните заводи, по концентрацията на корабостроенето и др. По искане от българска страна други групи съветски специалисти са били командирани в НИПКИК, за да предадат на сътрудниците на института знанията и опита си по въпросите на организацията, тематиката, планирането и финансирането на научноизследователската работа в областта на корабостроенето. В процеса на продължителни беседи с тях са били изработени концепциите на НИПКИК по посочените проблеми.³²

От приведените данни можем да направим заключение, че корабостроителната и кораборемонтната промишленост в България била развита на основата на материалната и научно-техническата помощ на Съветския съюз. По същия начин за нейното обслужване била създадена цяла армия от квалифицирани работници, способна самостоятелно да решава най-сложни задачи в областта на корабостроенето.

* * *

Не по-малка помощ е получила българската страна от съветските специалисти и в работата по развитието на леката промишленост. Почти веднага след национализирането на индустрията с тяхна помощ в промишлените предприятия на България започнало внедряването на съветския опит в организацията на производството, нормирането на труда, планирането на производствената дейност на предприятията и др. По този начин са усвоени нови технологии и производства на леката промишленост като изработването на нови видове висококачествени тъкани от синтетични материали. Като се учели от богатия опит на съветските си колеги, работниците от научноизследователските и проектоконструкторски институти на леката промишленост са разработвали и усвоявали нови технологически процеси на химическата обработка на текстилните материали, нови конструкции и организации на производството при изработването на мъжко, дамско и детско облекло, нови по-ефективни методи на повишаване производителността на

³² По данни на КИНТС при МС.

машините и съоръженията на леката промишленост.

Чрез използването на нова съветска техника и внедряването на съвременните съветски технологически процеси българската стъкларска промишленост е усвоила използването на течено гориво в стъкларските пещи, производството на тъкани от стъклено предивно влакно, механизацията и автоматизацията на производството на плоско стъкло и др. С помощта на съветските специалисти Зубанов, Гущеров, Кулев и Юркевич сливенският стъкларски завод „В. Коларов“ е усвоил производството на кристално стъкло, а ДИП „Ст. Ив. Пеев“ е усвоил нов начин за изработване на духани домакински стъкларски изделия с помощта на внедряването на самостъклодуфки. Този метод е облекчил труда на работниците, намалил е брака, повишил е качеството на изделията, увеличил е производителността на труда и е намалил времето, необходимо за обучаването на новите работници. Особено положително е, че с него се премахва професионалното заболяване на дихателните органи на духачите на стъкло. Българските работници са усвоили и опита на съветските си колеги във фаянсовото производство. Това им позволило да повишат качеството на изделията, да увеличат производителността на труда и да го направят по-лек.³³

През 1964 г. в продължение на 2 месеца съветският академик и доктор на техническите науки проф. Олег К. Ботвинник е помагал на сътрудниците от Научноизследователския и проектоконструкторски институт по стъкло и фина керамика да повишат квалификацията си. Той е изнесъл множество лекции, вземал е участие в разработката на научната тематика на института, давал е методически указания, посочил е най-рационална структура на института, указвал е с каква апаратура да се съоръжи и какъв трябва да бъде помощният му персонал. Голяма помощ работниците при института са получили и от специалистите по стъклопроизводството академик Михаил Безбородов, К. Ив. Борисов, Олга Васючинска, Рогваргер, Дубини и др.³⁴

Съветските специалисти са помогнали на България да създаде кадри за усвояване производството на най-различни нови текстилни изделия от синтетични суровини. Помощта е била насочена предимно към подобряване квалификацията на българските специалисти и производственици по апретирането

³³ По данни на КИНТС при МС, Информация относно научно-техническото сътрудничество със СССР в областта на леката промишленост през последните 20 години, с. 4—6.

³⁴ Вж. пак там, с. 6.

и багренето на вълнените тъкани, по преработката на синтетичните влакна и на тяхна смес с други компоненти, по производството на тъкани и трикотажни изделия от изкуствена коприна, по багренето на тъканите от синтетични влакна или смес, по изработването на камгарни и щрайхгарни платове в смес от вълна и целволе, по производството на шевни конци от химически влакна и др. Под непосредственото ръководство на командированите в България съветски специалисти са били обучени български кадри за работа със съвременните автоматични тъкачни станове, със съветски рингови щрайхгарни предачни машини с пневморалпирните станове и др. Те са помогнали на България да създаде научна поточна организация на производството и да постигне висока производителност на труда в текстилната промишленост. С помощта на съветските специалисти българската шивашка промишленост е усвоила научна организация на разкрояването на материалите, подготвени са кадри по поддържането, ремонта и експлоатацията на доставяната ѝ нова съветска техника: електронноизчислителни машини, климатични инсталации, електронни и гравировални автомати и др.³⁵

С активното съдействие на съветските специалисти работниците от българската кожаро-кожухарска промишленост са усвоили научна организация на производството на обувки, прогресивни технологии в кожухарското производство, по-рационално използване на кожите, а така също и внедряването на механизацията, поточните линии и автоматизацията при производството на микропорести гуми. Пристигналата от Съветския съюз Лариса Першина помогнала на работниците от държавния кожарски завод „П. Дрослев“ да усвоят производството на обувки по метода на горещата вулканизация, който е позволил на всеки работник да обслужва два пъти повече преси, отколкото при старата технология.³⁶

Под непосредственото ръководство на съветски специалисти са били подготвени и кадрите за развитието на българския океански риболов. Те ги научили да откриват рибните пасажии с помощта на хидроакустични прибори. По същия начин са били подготвени и кадри за ремонтване на хидроакустичната техника. В океана българските траулери са действували и действуват съвместно със съветските. По този начин българските рибари и моряци са имали и имат възможност непосредствено да се учат от съветските си колеги по съоръжаването на дънните и пелагични тралове, по ориентиране в рибо-

³⁵ Вж. пак там, с. 7—9.

³⁶ Пак там, с. 12.

ловната обстановка. Те са получавали ежедневна техническа и методическа помощ по усвояването на флагманското ръководство, по снабдяването и дислокацията на корабите според изменящите се условия на риболовната обстановка, по прогнозиране, по извършване на товароразтоварните работи в открито море и др. С помощта на съветски специалисти е била създадена българската рибна промишленост и са били подготвени нейните научни и изпълнителски кадри.³⁷

В тютюневата промишленост с помощта на съветските специалисти е била усвоена заводската ферментация на тютюните, която е позволила да се намали срокът на ферментацията. Благодарение на внедряването на тази прогресивна технология разходите за ферментацията на един тон тютюн са били намалени с 19,20 лева. Само от това нововъведение през 1951—1957 г. тютюневата промишленост е реализирала икономия в размер на 5 371 000 лева.

С участието на съветските специалисти по винопроизводство Аглабалиянци, Журавльов, Брусилowski и други заводите на „Винпром“ са построили цехове, подготвили са кадри и са усвоили производството на шампански вина (по метода на непрекъснатата шампанизация), винен дестилат, вино коняк, различни десертни вина, които преди в България не са били произвеждани. Сега тази продукция се изнася в чужбина и се търси там много. От нея България получава ценна валута.³⁸

Изключителните постижения, които България постигна в решаването на жилищната проблема, в голяма степен също са свързани със получаваната безкористна и щедра съветска помощ. Със съдействието на съветските специалисти от 1957 г. у нас е било усвоено едропанелното жилищно строителство, изграден е бил домостроителният комбинат „Земляне“, усвоено е било поцинковането на металните връзки в едропанелното строителство, електротермомеханичният начин за направата на предварително напрегнати тръби, производството на предварително напрегнати стоманобетонни пилони, напрегнати чрез електронагриване, производството на стоманобетонни резервоари, покривни панели и др. Усвояването на прогресивните промишлени методи на строителство довели до неговото значително поевтиняване и ускоряване. Само внедряването на промишления метод на строителство на административни и културно-битови здания по съветския метод на пакетно повдигащи

³⁷ Архив на КИНТС при МС, Информация за резултатите от научно-техническото сътрудничество със СССР в областта на селското стопанство и хранителната промишленост за изминалите 20 години, с. 7—8.

³⁸ Пак там, с. 9.

се панели, по проектирането на производствена база за строителни предприятия и други осигурили годишен икономически ефект в размер на около 500 хил. лева.³⁹

* * *

Не по-малка помощ са оказали съветските специалисти и за развитието на селското стопанство на България. То се нуждаело преди всичко от опитни агрономи, зоотехници, механизатори от различни профили и други кадри. Още през 1947 г. в Стара Загора, Пловдив, Толбухин, Русе, Ямбол и в други градове са били организирани курсове за подготовка на трактористи и комбайнери, където преподавали съветски специалисти.⁴⁰ През същата година правителството на България помолило правителството на Съветския съюз да изпрати в НРБ добри специалисти по работата на МТС.⁴¹ Тази молба била изпълнена и българските МТС получили квалифицирани съветски работници по експлоатацията и ремонта на селскостопанските машини. Под тяхното вещо ръководство израснали и български кадри в тази област.

С помощта на специалистите Никифоров и Журавльов са били обучени първите български кадри по растителна защита. Тяхната дейност спомогнала да се увеличат значително добивите от единица площ. Съветските почвоведи Герасимов и Антипов-Каратаев са помогнали на българските си колеги по картотекирането на почвите. Това позволило да се провеждат диференцирани агротехнически мероприятия, да се използват най-рационално земята, машините и другите средства за производство, за да се осигуряват високи и устойчиви добиви от единица посевна площ при най-малки разходи за единица продукция.⁴² Българските научноизследователски институти по селското стопанство получили възможност да определят научнообосновани посевни норми и торопотребностите на различните почви.

През разглеждания период България е била посетена от множество съветски селскостопански делегации. В техния състав са включвани прочути звеноводи, доячи, председатели на

³⁹ По данни на Министерството на строежите, Информация относно обема и ефекта на научно-техническото сътрудничество със СССР през изминалите 20 години за отрасъла строителство, с. 3—4.

⁴⁰ В. Земеделско знаме от 19. I. 1947 г.

⁴¹ П. С. Сохан, Социалистическият интернационализъм в действие. Украинская ССР в советском-болгарском экономическом сотрудничестве 1945—1965 гг., Киев, 1969, с. 75.

⁴² Вж. Директиви на VII конгрес на БКП по третия петгодишен план за развитието на Народна република България през 1958—1962 г., С., 1958, с. 38.

колхози, научни работници и др. Те са се срещали с български кооператори, установявали с тях сърдечни приятелски връзки и ги запознавали с опита на съветските колхозници. В резултат на това в България са били въведени дълбоката есенна оран, тесноредовата и квадратно-гнездовата сеитба, кръстосаната обработка на почвата, изкуственото опрашване на земеделските култури, кършенето на памука, разделното прибиране на реколтата и много други мероприятия, които осигуряват по-високи добиви от единица площ.

Много ефектни резултати е дал опитът, който съветските специалисти са предали в областта на животновъдството. С помощта на академик Милованов, проф. Соколовски и научния сътрудник Осташко са били изградени първите български станции за изкуствено осеменяване на добитъка и са били подготвени кадрите за тяхното обслужване. Благодарение на това изкуственото осеменяване започнало да се прилага масово при кравите и овцете. Този метод е позволил много бързо да се подобри породата на добитъка в България. Пак с помощта на съветски специалисти и на съветска апаратура в България са били подготвени кадри и са били усвоени механизираното доене на кравите, концентрацията на животните и птиците, зеленото силажиране на царевичата и други фуражни култури, което дава голям икономически ефект. По същия начин е било усвоено и производството на комбинирани фуражи, което се е отразило много положително върху развитието на животновъдството. От 1957 г., след като молдавска селскостопанска делегация гостувала на редица ТКЗС и ДЗС и им предала своя опит на работа, българските кооператори започнали да прилагат молдавския опит в животновъдството. На основата на този опит на работа в кравефермите на Плевенски и други окръзи масово са били привлечени младежи и девойки, което позволило да се постигнат много положителни резултати в развитието на животновъдството.

* * *

Огромна помощ са оказали съветските специалисти за повишаване квалификацията на транспортните работници и за подобряване технико-икономическите експлоатационни качества на българския транспорт. До месец септември 1970 г. над 60 съветски специалисти са били командировани, за да му окажат помощ по около 30 проблема. Те са направили над 300 предложения за подобряване работата на българските транспортни предприятия. В резултат на тези предложения е била внедрена научна система за оперативно планиране, ръководене

не и отчитане работата на железопътния транспорт. Подобре- ни са били техническите процеси на влакообработващите и разпределителни гари и технологията на железопътните заво- ди. Благодарение на това престоят на вагоните и локомотиви- те в ремонт се е съкратил с 50—60%, търговската бързина на товарните влакове се е увеличила, а времето на товарооборо- та на вагоните се е намалило от 132 часа през 1948 г. на 80,5 часа през 1955 г. Това е позволило с по-малко вагони да се из- вършат много повече превози и да се постигнат огромни ико- номии от намаляване на капиталовложенията за производство- то на вагони и от намаление на амортизационните отчисления. Само през 1955 г. тази икономия е възлязла на над 19,5 млн. лева.⁴³

С помощта на съветските транспортни делегации, в които са включвани такива изтъкнати съветски работници по транс- порта като Ив. Панин, Клавдия Каралъова, Шчебликин и дру- ги, българските транспортни работници са усвоили петстотно- то и тежкотоварното движение, образцовото поддържане ло- комотивите и съоръженията, уплътнения график, безотцепното ремонтиране на вагоните и много други високоефективни по- чини на работа, които донасят огромен икономически ефект. Например внедряването на тежкотоварното движение и на дви- жението за уплътнения график е позволило да се оставят в резерв 173 локомотива. Това е осигурило икономически ефект в размер на около 18 млн. лева и е увеличило пропускател- ната способност на железопътната мрежа.

През 1966—1970 г. в България са били командировани 30 съветски специалисти по транспорта, за да ѝ окажат помощ по 16 теми. По техни указания техническите съвети са приели над 240 мероприятия за подобряване работата на българския железопътен транспорт. Внедрени били Деповският ремонт на електрическите и дизелови локомотиви, Саратовската система и други нови методи на работа. Министерството на транспор- та на България е получило помощ от съветски специалисти и по основните насоки на работата за внедряването на изчисли- телната техника и използване на кибернетиката, автоматизи- раната система за информация и управление в транспорта, по съставянето на методика и на нормативи за определяне опти- мални сфери за действия на различните видове транспорт, на методика за определяне икономическата ефективност на капи- талните вложения и основните фондове в транспорта, по съ- ставяне вариантите на най-целесъобразна транспортна връзка

⁴³ Бж. Петър Ст. Горанов, пос. статия, с. 394.

между България и Съветския съюз и други страни.⁴⁴

През 1950 г. в България били командирани съветските специалисти Панкин и Радионов, с помощта на които българските авторемонтни заводи усвоили ремонта на хидроустройствата на товарните коли, ремонта на двигателите и механизмите на самосвалите и управлението на автомобилите ЗИЛ-130 и ЗИЛ-555.

Във водния транспорт с помощта на съветския механик Бурлаков е бил усвоен методът на беззаводското поддържане на плавателните съдове. Прилагането на този метод в продължение на 20 години е донесло около 10 млн. лева икономии на държавното предприятие „Българско речно плаване“ — Русе.⁴⁵

* * *

Много полезна помощ е получена от съветските специалисти в областта на съобщенията. На основата на продължителни консултации с тях българските инженери и изпълнители по съобщителната техника са успели да решат такива важни проблеми по експлоатацията и развитието на пощенските, телеграфните, телефонните и радиосъобщенията като: депонизирането на северната магистрала, проектирането, строителството и пускането в експлоатация на съобщителната магистрала 246. Съветските специалисти са им дали съвети при избора на нов тип телефонни централи, консултирали са ги по електронноизчислителната техника и нейното приложение в съобщенията, по изработването на апаратура за предаване на данни 600/120 бода. На основата на съветския опит е било организирано и разпространението на печата в България. Квалификацията на българските специалисти от Министерството на съобщенията значително е била увеличена в резултат на съвместната им работа със съветски специалисти по изработването на генералния и перспективния план за развитието на пощенските служби в страната, а така също на правилниците, нормативите и др. Българските специалисти са се консултирали с тях и по въпросите на машинната обработка на поръчките на печата чрез перфотехника, в резултат на което и в България са били направени първите опити в това направление.⁴⁶

⁴⁴ По данни на Министерството на транспорта.

⁴⁵ Пак там.

⁴⁶ Вж. Писмо на Министерството на съобщенията до КИНТС при МС, № С5/03 102 от 3. IX. 1970 г.

* * *

Богатият съветски опит е използван и в областта на здравеопазването. С помощта на съветски специалисти са били подготвени български медицински кадри за приложение на радиоактивни изотопи в медицината. Благодарение на това този метод на лечение започнал да се прилага успешно и у нас.⁴⁷ През 1961 г. проф. Н. Н. Ежов е дал консултации и е изнесъл лекции в българското Министерство на здравеопазването по някои организационни форми на здравеопазването в селата на Молдавската ССР. Предаденият от него молдавски опит е бил широко използван в преустройството на системата на здравеопазването в българските села.⁴⁸

* * *

Българската страна е получила голяма помощ от съветските специалисти и по линията на провеждането на научно-техническо сътрудничество между българските и съветските научноизследователски институти, проектантски организации, конструкторски бюра, отделни ведомства и министерства.

Решение за съвместна работа между Българската академия на науките и Академията на науките на Съветския съюз по проблеми от голямо значение за България е било взето за пръв път през 1956 г. от Седмата сесия на Съветско-българската комисия по научно-техническото сътрудничество. Още през следващата година пряко сътрудничество е било установено между 16 български и 18 съветски научни института. През 1960 г. такова сътрудничество се е установило между 19 български и 22 съветски научни института по 37 общи теми за научно изследване.

Прякото сътрудничество между български и съветски министерства, ведомства, научни институти, проектоконструкторски бюра и други подобни институти е взело още по-широки мащаби и е придобило особено голяма роля в развитието на двете страни след 1966 г. Вече към 1968 г. около 100 български и 140 съветски научноизследователски института и проектоконструкторски бюра са съгласували усилията си за съвместно разрешаване на повече от 250 големи и особено важни теми и проблеми.

Основната част от съвместно разработваните теми са били

⁴⁷ По данни на КИНТС при МС, Доклад на министъра на химията и металургията относно използването на документацията, получавана от СССР, с. 10.

⁴⁸ Я. В. Копанский, С. А. Мадиевский, М. А. Мунтян, К. А. Поглубко, Листая летопись дружбы, Исторические связи народов Молдавии и Болгарии, Кишинев, 1970, с. 155—156.

насочени към решаването на най-важните проблеми на науката и техниката в областта на такива решаващи отрасли на социалистическата икономика като машиностроенето, приборостроенето, тежката химическа промишленост, металургията, строителството, транспорта и др.

Българските и съветските научноизследователски институти и проектоконструкторски организации взаимно са се консултирали по научни проблеми, разменяли са си тематични планове, информации за резултатите от завършени изследвания, литература, материали и документации, извършвали са съвместни изследвания и т. н. Проектантските организации на двете страни са си разменяли типови проекти, справочни материали, документации, нови достижения в методиката на проектирането и др. През последните години се е развила и такава нова форма на сътрудничество като кооперирането на български и съветски конструкторски и проектантски бюра в работата по решаването на някои особено важни проектоконструкторски проблеми.

Тези форми на сътрудничество са били особено полезни за България, чиито научноизследователски институти и проектоконструкторски организации са по-млади и с по-малък опит и научен потенциал в сравнение със съветските. Тя е позволила и позволява на българските научни работници, проектанти и конструктори непосредствено да усвояват опита и постиженията на своите съветски колеги и с тяхна помощ правилно и своевременно да решават многобройните и сложни задачи на научно-техническото и стопанското развитие на страната.

Това сътрудничество е спестило на двете страни и най-вече на България много време, сили и средства. То е направило излишно паралелното изследване на едни и същи проблеми и в двете страни или пък изследването на проблеми, които вече са били решени от научните работници на едната страна.

Като се говори за пряко сътрудничество между българските и съветските институти, трябва да се има пред вид, че по-голямата част от съществуващите в България научноизследователски институти и проектоконструкторски организации, особено в най-важните научни и стопански направления, са били създадени през годините на народната власт по образец на съветските научноизследователски институти и проектоконструкторски бюра с помощта на съветските научни работници и на български специалисти, получили висшето си образование и специализирали в Съветския съюз. По този начин са възникнали: Институтът по машиностроене в София, Добруджанският

селскостопански институт в гр. Генерал Тошево, Почвоведският институт в София, Минният научноизследователски и проектоконструкторски институт „Минпроект“ в София, „Енергохидропроект“ в София, Научноизследователският и проектоконструкторски институт по електрификация на страната „Енергопроект“ в София, Научноизследователският и проектоконструкторски институт по селскостопанско машиностроене в Русе, НИПҚИХМАШ в Ст. Загора и много други. По същия начин е била извършена реорганизацията на българските изследователски институти в областта на здравеопазването.

Установяването и непрекъснатото разширяване на прякото сътрудничество между български и съветски научноизследователски институти, проектоконструкторски бюра, министерства и ведомства най-пряко и най-ефективно е спомогнало за повишаване квалификацията на нашите кадри в решаващите отрасли на социалистическото развитие на страната. По този начин на българските научни работници, проектанти, конструктори, изпълнителски и други кадри е била осигурена възможност непосредствено и пълно да се запознават с най-новите постижения на съветската наука и техника, да се консултират със съветските си колеги и да получават съветски работни чертежи, проекти, технологически описания и други научно-технически документации и информации, с което решително е била подпомагана практическата им дейност. Така се е ускорявал техническият прогрес във всички клонове на социалистическото развитие на България, спестявали са се много време, средства и усилия и се е постигало ускорено реализиране на изискванията на научно-техническата революция.

Характерът на настоящата студия не ни позволява да приведем конкретни данни за прякото сътрудничество между отделните научноизследователски институти, проектоконструкторски бюра, министерства и ведомства на двете страни в различните стопански отрасли и области на науката. Това ще бъде предмет на друга наша статия.

III

Дотук приведените данни отразяват минимална част от огромната помощ, която са оказали съветските специалисти за бързото и успешно решаване на многобройните проблеми на социалистическото развитие на България. Въпреки това те показват, че тази помощ е била могъщ фактор за повишаване квалификацията на българските ръководни, научни и изпълнителски кадри, за подготовката на хиляди нови кадри за най-важните и нови отрасли на социалистическото ни развитие. Благодарение на усвояването на тази помощ българските кад-

ри са придобили голям опит и знания. Те са станали способни да проектират, конструират и строят най-нови и сложни съвременни машини и съоръжения, усвоили са хиляди най-нови високоефективни технологически процеси, повишавали са качеството на производството до изискванията на най-добрата съветска практика, до равнището на най-добрите световни образци. Те непрекъснато са повишавали организацията и производителността на труда, ускорявали са икономическото и културното развитие на България.

Изгодата от командироването на съветски специалисти в България се заключава и в това, че по време на командировката им тя е компенсирала само тяхната работна заплата, разходите по пътуването им, по превозването на багажа им и разходите им за квартира. Но тя не е плащала според извършената работа, чийто ефект винаги многократно е превишавал изброените разходи. От това следва да заключим, че сътрудничеството между Съветския съюз и България по линията на взаимното командироване на специалисти е била една широко използвана форма за оказване на безкористна братска помощ от страна на Съветския съюз на България за нейното бързо социалистическо изграждане и развитие. От изброените факти може да се направи и изводът, че помощта, получена от командированите съветски специалисти, е една от основните форми на оказваната ни от Съветския съюз научно-техническа помощ.

Ако сравним по количествени и качествени показатели помощта, която са оказвали на България съветските специалисти, с помощта, която тя е получила от специалистите на другите социалистически страни, ще видим, че първата е представлявала основната част от помощта, която са ѝ оказвали социалистическите страни чрез командироването на свои специалисти. Съветските специалисти са имали решаващ дял в помощта, която са оказали на България социалистическите страни в решаването на проблемите на нейната социалистическа индустриализация, на социалистическото преустройство и механизирание на селското ѝ стопанство, на реконструкцията и развитието на нейния транспорт и съобщения, на културното ѝ строителство и др. Следователно те са имали огромен дял в създаването на предпоставките за превръщането на българската нация в нация високо културна и високо техническа.

Когато се изследва и оценява огромната помощ, която са оказали на България командированите в нея съветски специалисти, трябва да се взема под внимание и фактът, че съвместната работа на съветските и българските специалисти и работници за осъществяването на стремителното развитие на Бъл-

гария по пътя на социализма е разширявала, задълбочавала и укрепвала исторически възникналата и станала традиционна дружба между българския народ и съветските народи. Създадени са и постоянно се разширяват и укрепват най-сърдечни приятелски връзки между хиляди съветски и български граждани. Положителното значение на тези връзки не може да се измери с икономически показатели, но то е огромно и представлява постоянен положителен фактор в цялостното развитие на двете братски страни. За тези чисти дружески отношения съветският стоманолейар Ф. Гусев от завод „Азовстал“ казва: „Ние винаги изпитваме дружески чувства към българския народ, но само тук (в България — П. Г.) аз истински почувствувах и оцених дружбата, която се закалява в съвместния труд. Тя е крепка, както стоманата, която ние сварихме съвместно с българите.“⁴⁹

Не бива също да се забравя, че ефектът от използването на богатия опит на командированите в България съветски специалисти е можел да бъде още по-голям, ако не са били допускани някои слабости по неговото популяризиране и внедряване и по отчитането на получаваните резултати.

В зависимост от нарастването на научно-техническите й възможности България също е започнала да оказва помощ на Съветския съюз чрез командироването на свои специалисти по проблемите на хранително-вкусовата промишленост, селското стопанство, архитектурата и др.

Разширяването на сътрудничеството между двете братски страни по линията на взаимното командироване на специалисти е от взаимен интерес. То е особено изгодно за българската страна, която все още има по-големи нужди от такава помощ.

⁴⁹ В. „Радянска Донечина“, Донецк, 13. VI. 1966 г. Цитирано по П. С. Сохан, пос. съч., с. 164.

УЧАСТИЕ СОВЕТСКИХ СПЕЦИАЛИСТОВ В СТРОИТЕЛЬСТВЕ СОЦИАЛИЗМА В НРБ (1944—1970 гг.)

Петър Ст. Горанов

Резюме

Закономерность в развитии стран социалистической общности связана с непрерывным расширением и усовершенствованием сотрудничества между ними в строительстве социализма и коммунизма. Одной из форм этого сотрудничества является обмен научно-производственным опытом, осуществляемый посредством командирования специалистов. Эта форма особенно хорошо используется в сотрудничестве между НР Болгарией и СССР.

В статье изучается вклад советских специалистов в улучшении организации труда и квалификации кадров различных отраслей народного хозяйства, повышении эффективности научно-исследовательской, проектно-конструкторской и планирующей деятельности в Болгарии. На основе обильного фактического материала устанавливается, что советские специалисты внесли свой большой вклад в деле интенсивного изучения природных богатств и в создании сырьевой и энергетической базы народного хозяйства, в ускорении темпов развития тяжелой и легкой промышленности, сельского хозяйства и транспорта. Сделан вывод, что командирование советских специалистов является основной формой получения научно-технической помощи со стороны СССР, ценным вкладом в ускоренном строительстве социализма в Болгарии.

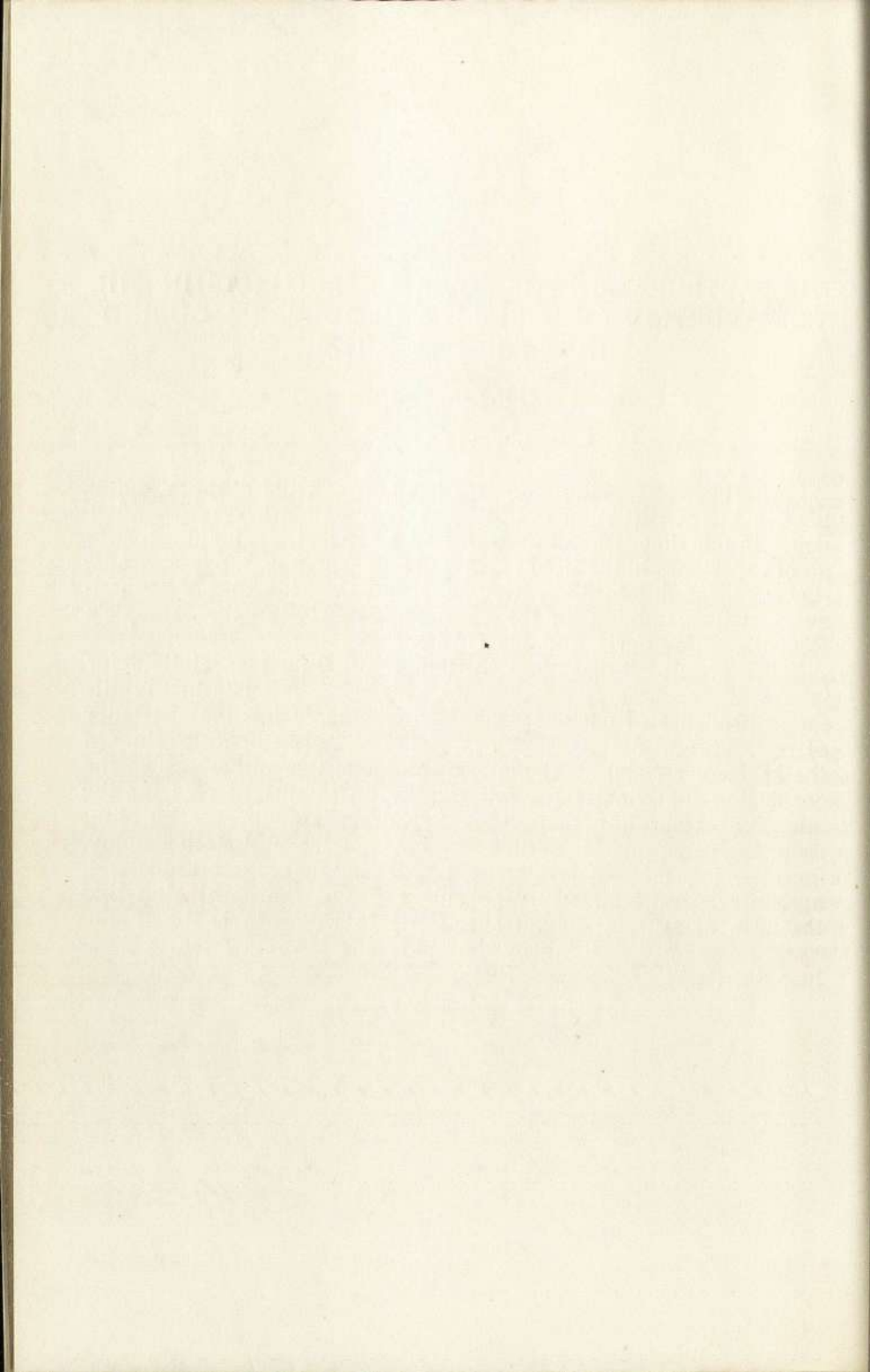
THE PARTICIPATION OF SOVIET SPECIALISTS IN THE CONSTRUCTION OF SOCIALISM IN BULGARIA DURING THE PERIOD 1944-1970

Peter Coranov

Summary

The ever increasing co-operation between the socialist countries in the construction of socialism-communism is a regular tendency in our time. One of the forms of co-operations is the exchange of experience in the field of science and production, which is carried out through long-term trips of specialists. This kind of exchange is widely applied in the co-operation between the People's Republic of Bulgaria and the USSR.

The article studies the contribution of Soviet specialists for improving labour organization, for training specialists in the different branches of national economy, for increasing the efficiency of research and design work as well as planning in Bulgaria. On the basis of an abundant material of facts, the author draws the conclusion that Soviet specialists play an important role for the intensive exploration of national resources and for the building up of the raw material and energy basis of the national economy. for speeding up the development of heavy and light industries, agriculture and transport. The author draws the conclusion that the form of sending Soviet specialists to Bulgaria is the fundamental one for benefiting by the aid of the USSR, which is a valuable tribute to the construction of socialism in Bulgaria.

ТРУДОВЕ НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ
„КИРИЛ И МЕТОДИЙ“
Том XI, кн. 2 Факултет за история 1973—1974
TRAVAUX DE L'UNIVERSITÉ „CYRILLE ET METHODE“
DE VELIKO TIRNOVO
Tome XI, livre 2 Faculté d'histoire 1973—1974

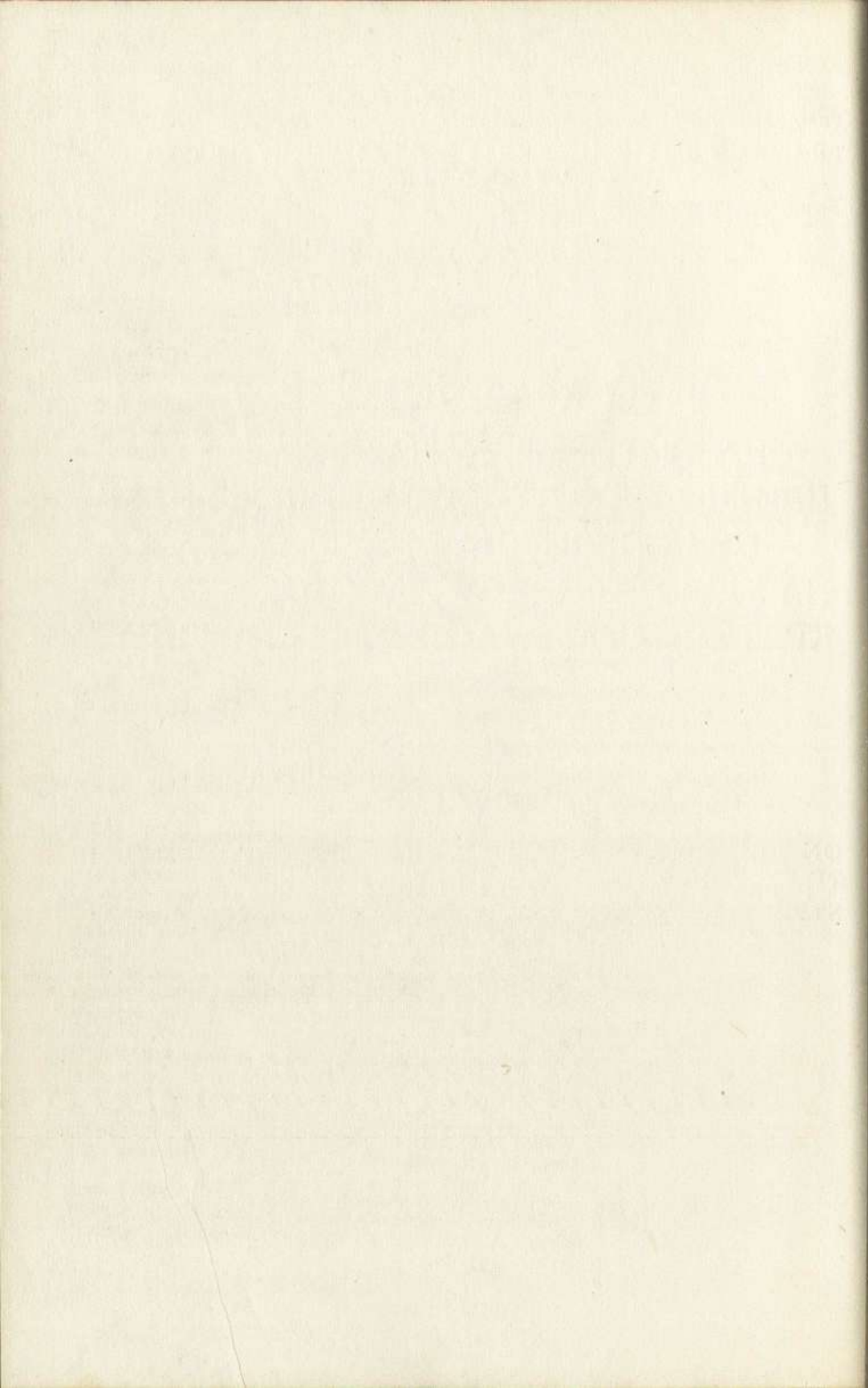
ПЕТЪР ТОДОРОВ ТОДОРОВ

РАЗВИТИЕ НА МЛАДЕЖКОТО
ДВИЖЕНИЕ В ТОЛБУХИНСКИ ОКРЪГ
ПРЕЗ ПЕРИОДА НА БОРБАТА
ЗА УКРЕПВАНЕ НА НАРОДНОДЕМО-
КРАТИЧНАТА ВЛАСТ (1944—1948 Г.)

PETER TODOROV

ON THE DEVELOPMENT OF THE YOUTH MOVEMENT IN
THE DISTRICT OF TOLBUKHIN DURING THE PERIOD OF
STRUGGLE FOR THE PROMOTION OF PEOPLE S AND
DEMOCRATIC POWER (1944 — 1948)

ВЕЛИКО ТЪРНОВО, 1974

Деветосептемврийското въстание, завършило победоносно с решаващата помощ на Съветската армия, постави началото на социалистическата революция в България. Установяването на народнодемократичната власт под ръководството на Комунистическата партия беше закономерен революционен скок в нейното развитие, брънка от световната социалистическа революция. Основното съдържание на историческия процес в България от септември 1944 до края на 1948 г. се състои в борбата между израстващите сили на социализма срещу силите на фашизма-капитализма, за утвърждаване режима на народната демокрация, запазване държавния суверенитет и териториална цялост на страната и създаване на всички други предпоставки от стопански, социален и идеологически характер, необходими, за да се пристъпи към разгърнато строителство на основите на социализма.

Многохилядните отряди на трудовата младеж, както е известно, вземат дейно участие в този процес и допринасят твърде много за неговото успешно завършване.¹

През разглеждания от нас период развитието на този процес в Толбухински окръг² протича в съответствие със зако-

¹ Н. Горненски, Участието на младежта в Отечествена война на българския народ против герmano-фашистките поробители, С., 1957; Илчо Димитров и Николай Генчев, Изграждане на единен младежки съюз в България (1944—1947), С., 1964; К. Стоянов, Ролята на бригадирското движение за укрепване на младежкото единство (1946—1947), Известия на Висшата партийна школа, отдел история, т. 20, С., 1963; също, Първи стъпки в изграждането на младежкото единство във Варненска област (9. IX. 1944—24. V. 1946 г.), Известия на Варненското археологическо дружество (по-нататък съкратено — ИВАД), кн. XIV, Варна, 1963; също, Укрепване на младежкото единство във Варненска област през периода на Комитетите на демократичната младеж (май 1946 — 1947), ИВАД, кн. XV, Варна, 1964; също, Ролята на РМС за утвърждаване на народнодемократичната власт, сп. Исторически преглед, С., 1969, кн. 2—3; А. Калинков, Младежки летописи, С., 1967; Д. Трифонов, Ковачница на честни и твърди характери, С., 1968; също, Възникване и развитие на младежкото бригадирско движение (1946—1950), сп. Исторически преглед, С., 1966, кн. 5; История на младежкото революционно движение в България, С., 1971, глава девета и десета.

² Толбухински окръг е обособен през 1959 г. Дотогава територията, която сега е обхваната от окръга, административно се делила на четири околии (Балчишка, Добричка, Тервелска и Генерал Тошевска), числящи се към тогавашната Варненска област.

номерностите на проявлението му в национален мащаб при наличието естествено на някои регионални особености.

В подобен план се изяснява и участието на младежта от този край в борбата за утвърждаване на народнодемократичната власт, изясняването на което е предмет на настоящата статия.

ПОЛИТИЧЕСКА ОБСТАНОВКА

Политическата обстановка в страната, в т. ч. и в Толбухински окръг, през първите няколко месеца след Деветосептемврийското въстание се характеризира с устремната революционно-съзидателна дейност на демократичните отечественофронтовски сили, оглавявани от БРП (к), за укрепване на народнодемократичната власт, водене на Отечествена война, смекчаване на стопанската криза и париране всички опити на оцелелите контрареволуционни сили да спънат развитието на народнодемократичната революция. Съпротивата на тези сили, макар и притъпена за известно време, постепенно започнала да се оживява. Те се противопоставяли на всички мероприятия на новата власт, извършвали вредителска стопанска дейност, саботирали воденето на Отечествена война, провеждали въоръжени акции срещу органите на властта. Контрареволуционните буржоазно-капиталистически елементи постепенно засилили и идейно-пропагандната си работа както в своите класови среди, така също и сред някои изостанали инертни слоеве от населението. Поради това въпросът за разширяването и здравяването на социалните устои на властта придобивал все по-голямо значение. Разрешаването му изисквало преди всичко незабавното масовизиране на отечественофронтовските партии и все по-тясното сцепление в Отечествения фронт. В съответствие с тези разбирания БРП (к) и РМС още в първите дни след победата се заели с решаване задачите по своето масовизиране и организационно укрепване. Примерът им бил последван от останалите отечественофронтовски партии и младежките им поделения. Но докато БРП (к) и РМС се борели не само за укрепване на собствените си позиции, а и за морално-политическото сплотяване на народните маси в Отечествения фронт с цел успешното развитие на народнодемократичната революция, една част от дейците на останалите отечественофронтовски партии се стремели да овладеят масите и в определен благоприятен момент да ги използват за целите на буржоазната реставрация. Поради тази дейност на отявлените контрареволуционери и техните прикрити помагачи от Отечествения фронт

борбата за спечелване на народните маси придобила голяма сила.

В Толбухински окръг тази борба била също така напрегната и остра. Тук също започнали да се формират вражески групи от отделни фашистки елементи, в които участвували и младежи, бивши legioneri. Така още в края на месец септември 1944 г. в Ген. Тошевско група от четирима души извършила няколко въоръжени акции.³ По-късно в Балчик една група лица, сред които и младежи, направила опит да задигне оръжия от тамошното летище, за да води въоръжена борба срещу народната власт.⁴ Контрареволуционните елементи се окопавали предимно в селата, където съществувал, особено в приморските и северните райони на окръга, значителен кулашки слой, гръбнакът на местната едра буржоазия. Този слой по-късно дал и основния контингент на буржоазната опозиция. Освен това отначало една доста голяма част от селските, а отчасти и от градските дребни и средни буржоазни слоеве избягвали да участвуват активно в политическия живот. Подчертана резервираност в това отношение проявявали севернодобруджанци, преселени в Южна Добруджа през 1940 г. съгласно Крайовската спогодба. Тя се дължала на навика им, както и на южнодобруджанци, да се отнасят пасивно към казюнните политически борби поради наслоеното от миналото убеждение за безплодността им и поради неумение да се вникне дълбоко в съдържанието на настъпилите бурни събития. Липсата на определена политическа ориентация у тези слоеве създавала редица трудности пред БРП (к), РМС и здравите отечественофронтovski среди от останалите политически партии и младежки съюзи, тъй като тези слоеве в битността си на дребни и средни буржоазни съществування могли да бъдат в перспектива сравнително лесно въввлечени в буржоазната опозиция, а и със самата си пасивност улеснявали делото на контрареволуцията. Наличието на сериозни стопански трудности, нерадостно наследство от хитлеристкото хазайничене в страната и специално от дългогодишното изсмукване материалните блага на Южна Добруджа от кралска Румъния, утежнявани от продължаващите военновременни условия и нужди по водене на Отечествената война — всичко това създавало условия за засилване напрежението на политическите борби. Поради аграрния облик на окръга те се проявили с най-голяма сила в селата.

³ ОДА — Толбухин, ф. 9, оп. 1, а. е. 3, л. 7.

⁴ Установяване и укрепване на народнодемократичната власт, септември 1944 — май 1945, Сборник документи, С., 1969, с. 424.

При тези условия въпреки различните обективни и субективни трудности БРП (к), съответно нейните четири околийски организации, развила голяма агитационно-пропагандна и организаторска дейност и се утвърдила като най-масовата и авторитетната политическа партия. Така към 9. IX. 1944 г. Балчишката околийска организация имала 8 местни организации със 116 членове, които към 1. I. 1945 г. се увеличили на 51 организации с 2500 членове, а към 30. VI. 1945 г. били вече 71 организации с 3862 членове⁵. Добричката околийска организация към 9. IX. 1944 г. брояла 174 членове, а в края на 1945 г. имала 6785 членове⁶. Тервелската околийска организация в началото на 1945 г. имала вече 33 местни организации с 1922 членове, а в края на същата година броят им се увеличил на 2004 членове⁷. Разрастването и укрепването на околийските организации на БРП (к) имало огромно положително значение за правилното развитие на местните организации на РМС и превръщането му в ръководеща сила на младежта.

Втората по численост и значение политическа партия в окръга била БЗНС. Своите организации тук БЗНС започнал да основава към средата на месец септември 1944 г. В резултат на интензивна организационно-политическа работа към пролетта на следващата година той имал вече изградени дружби в голям брой селища. Така дружбата в Тервел била основана на 15. IX. 1944 г., а на конференцията за избиране на редовно околийско настоятелство (11. II. 1945 г.) било отчетено, че в околията има 24 дружби с 1676 отчетени членове.⁸ В Балчишка околия към март 1945 г. имало 11 дружби, през лятото на с. г. — 58 дружби с 2565 членове.⁹ През януари 1945 г. в Ген. Тошевско имало изградени 18 дружби и околийско настоятелство.¹⁰

От есента на 1944 г. най-напред в г. Добрич и околията, а през зимата на 1945 г. и в Балчишка околия били създадени известно число организации на НС „Звено“. В другите две околии такива организации не били създадени.¹¹

През есента на 1944 г. в Добрич и Ген. Тошево били осно-

⁵ ОДА — Толбухин, ф. 10, оп. 1, а. е. 5, л. 42.

⁶ Пак там, ф. 2, оп. 1, а. е. 3, л. 147.

⁷ Пак там, ф. 8, оп. 1, а. е. 8, л. 163.

⁸ Пак там, ф. 31, оп. 1, а. е. 15, л. 8.

⁹ Пак там, ф. 10, оп. 1, а. е. 5, л. 58; в. Земеделско знаме, С., бр. 50

от 14. III. 1945.

¹⁰ В. Земеделско знаме, С., бр. 41 от 31. I. 1945.

¹¹ В. Народно дело, Варна, бр. 785 от 13. III. 1945.

ваши организации на БРСДП, но те били съвсем малочислени.¹²

На територията на окръга в нито едно селище не били основани организации на Радикалната партия. Нейното младежко поделение, формирано през лятото на 1945 г., тук също не развило никаква дейност.¹³

Непосредствено след 9. IX. 1944 г. започнало избирането на нови ръководства и попълване членския състав на масовите организации, в т. ч. и с младежи, като профсъюзите, кооперациите, читалищните, спортните, въздържателните и др. дружества.

Най-голямо значение за политическия живот, в т. ч. и за младежкото движение, имало развитието на Отечествения фронт, чиито комитети до парламентарните избори през 1945 г. се явявали фактически органи на народнодемократичната власт по места. В съответствие с директивите на ЦК на БРП (к) след преодоляване на известни левичарски настроения и забегки местните околийски организации на компартията положили големи грижи и усилия за разрастване на Отечествения фронт, организационното му заздравяване и изпълнение на новата му програма от 17. IX. 1944 г. Особено внимание било отделено за приобщаване на политически неориентираните слоеве и за сеплението на отечественофронтовските организации. Благодарение на разяснителната и организационната работа на комунистите и на някои убедени отечественофронтовци от другите политически партии Отечественият фронт в окръга се разраснал и укрепнал. По сведения на Областния к-т на БРП (к), Варна, към 31. I. 1945 г. в четирите околии имало 211 ОФ комитети общо с 1257 членове. От последните 69% били комунисти, 18% от БЗНС и около 13% нечленуващи в политически партии (независими). РСДП имала само трима представители в ОФ комитетите в гр. Добрич, а НС „Звено“, само един, също в Добрич.¹⁴ Тези данни отразяват доста точно фактическото съотношение на силите между политическите партии, при което ясно личи приоритета на БРП (к), свидетелство за ръководната ѝ роля, но заедно с това и за някои нейни сектантски забегки. Поради тях на някои места ОФ комитетите били изградени само от комунисти, като например в Ген. Тошевска околия, гдето имало 21 такива комитета със 100 членове, и в Балчишка околия — 12 комитета с

¹² В. Бюлетин на град Добрич, Добрич, бр. 4 от 5. X. 1944; в. Народно дело, Варна, бр. 785 от 13. III. 1945.

¹³ В. Народно дело, Варна, бр. 785 от 13. III. 1945.

¹⁴ Сб. Установяване и укрепване на народнодемократичната власт,

47 членове. От данните се вижда, че в окръга, както в цялата страна, БРП (к) и БЗНС били двете основни политически партии, които несъмнено давали тон на политическите борби.

Разположението на политическите сили в окръга, което бегло скицирахме по-горе, имало определящо значение за състоянието и развитието на младежкото движение, толкова повече, че взаимоотношенията между политическите партии се извявали, общо взето, адекватно и като взаимоотношения между отделните младежки организации.

МАСОВИЗИРАНЕ НА МЛАДЕЖКОТО ОТЕЧЕСТВЕНОФРОНТОВСКО ДВИЖЕНИЕ

Както в страната, така и в Толбухински окръг, РМС можал да израсне като най-масовата и най-авторитетната младежка организация. Това се дължало не само на обстоятелството, че БРП (к), чиито боеви резерв бил РМС, била главната управляваща партия и полагала големи грижи за неговото укрепване, но и на авторитета на самия РМС, извоюван чрез активното му участие в борбата против капитализма-фашизма и националното потисничество в недавното минало. Процесът на неговото израстване и утвърждаване обаче бил изпълнен с редица трудности, пораждани било поради ниското политическо съзнание на някои слоеве от младежта, било поради вражеската дейност на някои буржоазни среди сред младежта или пък поради слабости и грешки, допуснати от страна на ремсови дейци.

Превръщането на РМС в масова младежка организация била една от основните задачи, които стояли пред кадрите му непосредствено след 9. IX. 1944 г., с чието изпълнение се заели ремсистите и от Толбухински окръг. В съответствие с решенията на пленума на ЦК на РМС от 16 — 17. IX. 1944 г. при активната помощ на Областния к-т на РМС във Варна и съответните комитети на БРП (к) в окръга се подхванала работа за създаване на четирите околийски ремсови организации. Един месец по-късно в резултат на тази дейност били постигнати и първите насърчителни успехи. Така към 15. X. 1944 г. в гр. Добрич имало вече изграден Околийски к-т в състав от седем души; градът бил разделен на четири сектора със свои ръководства; в селата започнало създаването на секторни (т. е. местни) ръководства; общият брой на ремсистите бил 270 души. В гр. Тервел имало създадено временно околийско ръководство, като броят на ремсистите бил 154 души. В Балчик имало изграден околийски комитет, а броят на ремсистите бил 150 души. В Ген. Тошевска околия имало 170 ремсисти,

но още не бил изграден околийски к-т.¹⁵ От тези данни, събрани от Областния к-т на РМС в гр. Варна, се вижда, че към посочената дата общият брой на ремсните от окръга бил 744 души и че работата по масовизирането на РМС все още била в самото си начало. В сравнение с положението в други околии на страната постигнатите резултати били незадоволителни. Това било отбелязано със загриженост от ЦК и от Областния к-т на РМС, които препоръчали да се активизира още повече дейността на местните ремсови организации.¹⁶ Тласък на тази дейност дали решенията на областната ремсова конференция и на съответните околийски ремсови конференции, които внесли яснота по редица въпроси. На конференциите била подчертана необходимостта от неуморна просветна работа сред всички слоеве на младежта, бдителност по отношение на вражеските прояви, преодоляване на допускани слабости и пр.¹⁷ От изключителна важност за израстване на РМС като народен съюз били указанията на Политбюро на ЦК на БРП (к) от 2. XI. 1944 г.¹⁸ В съгласие с тях съответните местни комитети на БРП (к) започнали да отделят повече внимание на работата си в РМС. На проведените околийски конференции на БРП (к) през месец ноември този въпрос бил поставен на широко обсъждане. Приети били и съответни решения. Така в резолюцията на околийската конференция на БРП (к), проведена в гр. Балчик на 26. XI. 1944 г., било записано: „Да отделим повече време и усилия за подпомагане на РМС в неговото масовизиране и просвещаване.“¹⁹

В резултат на горепосочените мероприятия настъпил известен обрат в работата на РМС. През следващите месеци до края на годината били създадени десетки ремсови дружества и групи. Така само в края на октомври — началото на ноември такива били основани в с. Котленци с 18 членове, в с. Полк. Минково — с 24, в с. Полк. Свещарово — с 16, в с. Плачи дол — с 42, в с. Методиево — с 26, в с. Крапец — с 30, в с. Черноморец — с 42, в с. Смин — с 32 членове; също в с. Вичево, с. Симеоново, с. Сърнево и много други села.²⁰ За

¹⁵ ЦПА, ф. 52, оп. 4, а. е. 13, л. 227.

¹⁶ ОПА — Варна, ф. 600, оп. 1, а. е. 1, л. 40.

¹⁷ Пак там; в. Добруджанска трибуна, Добрич, бр. 5 от 7. X. 1944 г.; бр. 10 от 25. X. 1944 г.

¹⁸ История на младежкото революционно движение в България, с. 439.

¹⁹ Сб. Установяване и укрепване на народнодемократичната власт, с. 334.

²⁰ ОДА — Толбухин, ф. 10, оп. 1, а. е. 4, л. 111; ф. 9, оп. 1, а. е. 3, л. 33; в. Добруджанска трибуна, Добрич, бр. 11 от 28. X. 1944; бр. 13 от 25. XI. 1944; бр. 15 от 9. XII. 1944.

да се контролира ходът на акцията по масовизирането, ЦК на РМС изисквал ежемесечни отчети за числения ръст на отделните околийски организации, между които било обявено съревнование за набирание на най-много членове. В началото на декември Областният к-т на РМС във Варна със задоволство отчетел, че Добричката околийска ремсова организация, чийто секретар бил Ст. Георгиев, излязла на второ място сред околиците на обширната тогавашна Варненска област, при което „от 250 членове за един месец надхвърлили три хиляди“ души членове.²¹ По същото време бил уточнен и специален план, в който се сочели контролни цифри за броя на членовете на околийските организации, който те трябвало да достигнат, а именно: Добричката — 5000, Балчишката — 2500, Ген. Тошевската — 1500 и Тервелската — 1000 души членове или общо около 10 000 души.²²

Увеличаването броя на ремсовите дружества и общата численост на ремсистите не било и не могло да бъде самоцел, а трябвало да се яви израз на порасналата политическа активност и самосъзнание на обхващаната в организацията младеж. Това предполагало извършването на огромна просветно-политическа работа не по „затворнически калъп“, а с нови форми и средства на масова антифашистка просвета. Решенията на Областната конференция на завеждащите културно-просветната работа на местните комитети от 15. XI. 1944 г. изиграли важна роля за подобряването на тази дейност на комитетите.²³ Това се почувствувало и в Толбухински окръг, где то множество агитки, танцови, театрални и певчески групи започнали да дават своите представления, да внасят оживление сред младежта и да я увличат в изграждането на новия живот. Културно-просветната и политико-организационната работа обаче не винаги била на необходимото ниво главно поради липса на добре подготвени кадри. Освен това при провеждането на масовизацията на РМС били допуснати и някои съществени слабости във връзка с подбора на новоприетите членове, било като се приемали за такива някои младежи, които в идейно отношение все още не били израснали, било като се отказвало членуването на други, неправилно считани в социално отношение за неподходящи. Тези слабости, от една страна, спъвали масовизацията, а, от друга, станали причина сред новоприетите ремсисти да попаднат и младежи, които впоследствие не оправдали гласуваното им доверие. Това се проявило

21 ОПА — Толбухин, ф. 11, оп. 1, а. е. 1, л. 187.

22 Пак там, л. 188.

23 Пак там, л. 193.

през пролетта на 1945 г., когато една част от тях напуснали РМС. При все това към пролетта на 1945 г. четирите околийски ремсови организации достигнали, а някъде и надхвърлили запланирания брой на членовете си. По същото време процесът на масовизацията на РМС в цялата страна завършил и ЦК на РМС насочил усилията на съюза към вътрешното му заздравяване и изграждане на единна младежка организация.

От втората половина на месец септември 1944 г. започнало основаването на местни организации на Земеделския младежки съюз (ЗМС). Инициативата дошла от страна на централното ръководство на ЗМС, което се обърнало с позив и специално окръжно към младежта от цялата страна.²⁴ Основаването на земсовите организации в окръга станало под прякото ръководство на дружбите на БЗНС и на създаденото във Варна Областно ръководство на ЗМС. Постепенно през последното тримесечие на 1944 г. и в началото на 1945 г. били създадени доста голям брой земсови групи, някои от които не били организационно обособени от БЗНС, особено в малките села. Поради липса на контрол обаче на много места в него съзнателно навлезли някои вражески елементи, за да го противопоставят на РМС и народнодемократичната власт. Но по това време ЗМС бил все още малочислен и организационно неукрепнал. Той започнал да набира сили през пролетта на 1945 г. във връзка с активизиране дейността на геметовските среди в БЗНС.

През есента на 1944 г. с образуване организациите на НС „Звено“ в окръга под влияние главно на родителите си известно число младежи из градските буржоазно-интелигентски среди отначало в гр. Добрич, а после и в Балчик били привлечени за членове на НС „Звено“. Въпреки че учредяването на младежкия народен съюз „Звено“ (МНС „Звено“) станало през ноември 1944 г., в Толбухински окръг чак до пролетта на следващата година не се стигнало до организационното обособяване на членуващите в местните организации на НС „Звено“ младежи.

Към края на 1944 г. в организацията на БРСДП в гр. Добрич били привлечени група младежи, които по-късно се обособили организационно и се присъединили към Съюза на социалистическата младеж (ССМ).

През есента на 1944 г. по почин на различните младежки съюзи в Толбухински окръг започнало основаването на ученически организации. РМС пръв насочил вниманието си към

²⁴ В. Земеделско знаме, С., бр. 2 от 28. IX. 1944.

учащите се, сред които били организирани: при децата — първите пионерски чети и дружини, а в гимназиите — ремсови ученически групи. Примерът му бил последван от ЗМС, МНС „Звено“ и ССМ, но само ЗМС развил по-активна дейност, докато другите две организации имали привърженици само сред някои ученици-гимназисти. Между отделните младежки организации се започнала борба за надмощие, при което те станали проводници сред учащите се на борбите, водени между тях, както и между политическите партии. Това се отразявало, общо взето, отрицателно върху възпитанието на децата, особено що се касаело до проникването на вражески настроения, насаждани от противоотечественофронтовските елементи от отделни младежки организации и партии. „Отначало се почна организирането на детски организации към всички младежки организации — четем в отчетен доклад за работата на „Септемврийче“ в Балчишка околия. — Обаче от това се постигнаха лоши резултати. Тръгна се по пътя на опартизирането, на сбиването децата от отделните организации.“²⁵ Необходимо било очевидно да се изградят единна детска и единна юношеска организация, в каквато насока започнал да полага усилия по-късно РМС.

От направения по-горе преглед за развитието на младежкото отечественофронтовско движение в Толбухински окръг през първите няколко месеца след Деветосептемврийското въстание се вижда, че били постигнати значителни резултати в неговото масовизиране. РМС израснал като най-масова младежка организация и успял да се утвърди като ръководна сила на младежта. Пред вид политическата обстановка в страната неизбежно и тук били основани известно число организации на останалите младежки съюзи. Макар че те били малочислени и слаби, самото им основаване разединило силите на младежта и създало предпоставки за забавяне процеса на приобщаването на отделни нейни слоеве към делото на народнодемократичната революция.

Необходимостта от обединяване силите на организираната в отделните съюзи младеж и на неорганизираната младеж извикала на живот, както е известно, младежките отечественофронтовски комисии, които били една проекция на организацията на Отечественния фронт сред младежта.²⁶ И в Толбухински окръг инициатор за създаването им бил РМС.²⁷ Поради нееднородния социален състав и идеен облик на пред-

²⁵ ОДА — Толбухин, ф. 10, оп. 1, а. е. 5, л. 47.

²⁶ И. Димитро, Н. Генчев, Изграждане на единен младежки съюз в България, с. 20 и сл.

²⁷ В. Добруджанска трибуна, Добрич, бр. 12 от 1. XI. 1944.

ставените по паритетния принцип организации в комисиите още от началото в работата на последните се появили нездрави прояви и тенденции. Докато РМС искал да укрепи комисиите и да ги превърне в действена организационна форма на младежко сътрудничество и борба за укрепване на народнодемократичната власт, то десните елементи от другите организации, които към края на 1944 г. се активизирали във връзка с опита за настъпление на реакцията, подривали единството и спъвали работата на комисиите. Това създавало редица трудности, преодолени постепенно с помощта на респективните околийски организации на БРП (к).²⁸ Към 31. I. 1945 г. в окръга имало вече изградени: в Добричка околия — 29 младежки комисии със 138 членове; в Балчишка околия — 14 комисии с 57 членове; в Ген. Тошевска околия — 39 комисии с 92 членове и в Тервелска околия — 32 комисии със 113 членове.²⁹ Повечето от комисиите обаче имали ремсов облик главно поради слабостта на останалите младежки организации, но на някои места и поради сектантски прояви от отделни ремсисти. Ето защо, общо взето, от 9. IX. 1944 г. докъм пролетта на 1945 г. младежките комисии при съответните ОФ комитети в окръга не могли да се утвърдят и да изпълняват успешно възлаганата им роля на организатор на младежкото единство. Пред вид на всичко това цялостната дейност на младежта от окръга по това време имала ясно очертан ремсов облик.

Приносът на младежта в борбата за укрепване на народнодемократичната власт бил значителен. Както споменахме, РМС стоял начело на всички инициативи. С личния пример на членовете си той увличал останалата организирана и неорганизирана младеж. Така членовете на РМС участвували активно в установяването на народнодемократичната власт и в изграждане на нейните органи по места. Из тяхната среда бил набран значителен брой от кадрите на народната милиция и на помощната милиция.³⁰ Те първи се отзовали на повика на Отечественофронтовското правителство за мобилизиране на всички сили с цел успешното завършване на Отечествената война, най-важната по думите на Г. Димитров задача, която стояла по това време пред българския народ.³¹ ОК на РМС в Добрич издал специален позив, с който приканил младежта: „Отечеството е в опасност, да бъдем в първите редове на свещената борба против хитлеристките пала-

²⁸ Пак там, бр. 18 от 30. XII. 1944.

²⁹ Сб. Установяване и укрепване на народнодемократичната власт, с. 501—502.

³⁰ ОДА — Толбухин, ф. 11, оп. 1, а. е. 1, л. 59.

³¹ Г. Димитров, Речи, доклади, статии, т. 3, С., 1947, с. 38.

¹¹ Трудове на Великотърновския университет, т. XI, кн. 2

чи, за незабавно очистване на родината и Балканите от тиранския им крак.³² Ремсистите първи се записали в Народната гвардия, за да заминат на фронта, като с това увлекли и десетки други младежи.³³ На много места дори се записали младежи, които нямали необходимата възраст, поради което при утвърждаването на списъците не били зачислени в Народната гвардия.³⁴ Много ремсисти на фронта се изявили като смели и самоотвержени борци. По места в окръга по призова на народната власт ремсистите се включили активно в акцията за набиране на пари и различни предметни подаръци (цигари, ръкавици, кожухчета, чорапи и др.) за фронтоваците. По тяхна инициатива били проведени десетки вечеринки, седенки, томболи и др.; изпратени били стотици писма.³⁵ В акцията били увлечени голяма част от организираната в останалите съюзи младеж и известна част от неорганизираната младеж.³⁶ Дейно участие започнали да вземат и пионерите, които изпращали до фронтоваците колети и вълнуващи писма.³⁷ Под ръководството на РМС и отчасти на младежките комисии дейна помощ била оказана също на семействата на мобилизираните, особено за прибиране реколтата и засяване есенните култури. По места започнали да се изграждат общо младежки трудови групи за селскостопанска работа, също за поправка на мостове, кладенци, чешми и др.³⁸ По призова на околийските комитети на РМС били изградени младежки ударни групи и се появили първите ремсисти-ударници, носители на новите трудови почини сред младежта.³⁹ Комунисти и ремсисти в някои села дали пример за кооперативно обработване на земята.⁴⁰ Не изостанал РМС и в акциите за борба срещу спекулата и черната борса, стопанските и други вредителства, за отменяване 4-о постановление на МС, провеждане на

³² Цит. по К. Стоянов, Първи стъпки в изграждането на младежкото единство във Варненска област, ИВАД, кн. XIV, Варна, 1963, с. 163.

³³ В. Бюлетин на град Добрич, Добрич, бр. 3 от 30. IX. 1944 г.; в. Добруджанска трибуна, Добрич, бр. 8 от 18. X. 1944 г.

³⁴ ОДА — Толбухин, ф. 8, оп. 1, а. е. 1, л. 40.

³⁵ ЦПА, ф. 52, оп. 4, а. е. 13, л. 228; ОДА — Толбухин, ф. 9, оп. 1, а. е. 1, л. 133; ф. 8, оп. 1, а. е. 9, л. 129, 135; ф. 10, оп. 1, а. е. 5, л. 36—37; ф. 8, оп. 1, а. е. 11, л. 7; в. Добруджанска трибуна, Добрич, бр. 16 от 16. XII. 1944 г.

³⁶ В. Добруджанска трибуна, Добрич, бр. 18 от 30. XII. 1944 г.

³⁷ Асен Калинин, Помощното движение в България, 1944—1945, С., 1969, с. 87—88.

³⁸ ОПА — Толбухин, ф. 11, оп. 1, а. е. 1, л. 40; ОДА — Толбухин, ф. 426, оп. 1, а. е. 2, Протокол № 5.

³⁹ В. Добруджанска трибуна, Добрич, бр. 9 от 21. X. 1944 г.; бр. 11 от 28. X. 1944 г.

⁴⁰ Пак там, бр. 15 от 9. XII. 1944 г.

народния съд и др.⁴¹ Именно в хода на тази разностранна масово-политическа и организационна работа РМС можал да се изяви като борческа антифашистка организация и с това да спечели доверието на голяма част от демократично настроената младеж от окръга.

БОРБАТА НА РМС ЗА ИЗГРАЖДАНЕ НА ЕДИННА МЛАДЕЖКА ОРГАНИЗАЦИЯ (ЕМО) ПРЕЗ ПЪРВАТА ПОЛОВИНА НА 1945 Г.

За да се улесни и активизира участието на младежта в развитието на народнодемократичната революция, все по-отчетливо се проявявала необходимостта от организационно-политическото обединение на младежта в единна антифашистка организация, тъй като младежките отечественофронтовски комисионни не могли да се утвърдят като ефикасни органи на младежко единодействие. Неуспешният опит на реакцията за настъпление в края на 1944 г. и първият сериозен удар, който претърпяла геметовщината в началото на 1945 г., имали положително влияние върху развитието на младежкото отечественофронтовско движение. Това именно насърчило ЦК на РМС да възприеме курс за изграждане на ЕМО в страната. Пролетта и лятото на 1945 г. било времето, когато РМС положил големи усилия за нейното изграждане в борба срещу десните елементи от останалите младежки съюзи, които ревностно отстоявали самостоятелното си съществуване или допусkali само тяхното федериране.⁴²

Работата на РМС в Толбухински окръг за изграждане на ЕМО започнала през зимните месеци на 1945 г. Още през месец януари при обсъждане идеята за изграждане на ЕМО младежите от редица села, като Карапелит, Пролез и др., се изказали за нейното създаване.⁴³ На проведените през февруари — март околийски конференции на РМС въпросът за ЕМО бил обстойно обсъден и се решило да се пристъпи към нейното изграждане. Така в резолюцията на Околийската конференция на РМС от Добричка околия, приета на 14. II. 1945 г., било записано, че организацията ще работи за „създаване почва за организиране на единна младежка антифашистка организация“.⁴⁴ Декларацията на областните ръ-

⁴¹ ОДА — Толбухин, ф. 9, оп. 1, а. е. 3, л. 9; в. Народен съд, Добрич, 1945, брой единствен; К. Стоянов, Първи стълки..., с. 165.

⁴² И. Димитро, Н. Генчев, цит. съч., с. 27 и сл.

⁴³ К. Стоянов, Първи стълки..., с. 169.

⁴⁴ В. Добруджанска трибуна, Добрич, бр. 20 от 3. III. 1945 г.

ководства на четирите младежки отечественофронтовски организации от 10. II. 1945 г. и решенията на Областната конференция на отечественофронтовската младеж от 28 февруари с. г., а също препоръките на VIII пленум на ЦК на БРП (к), решенията на I конгрес на Отечественя фронт и на V национална конференция на РМС⁴⁵ внесли яснота по въпроса за ЕМО и дали тласък на подетата работа по нейното изграждане и в Толбухински окръг. От голямо значение била помощта, която местните комитети на БРП (к) оказали на РМС, препоръчвайки на членовете си да ги подпомагат всестранно. „Да се удари решително против подценяването на младежката работа и се подпомогне РМС за превъзпитаване младежта в ОФ дух и създаване единна антифашистка организация в нашата страна“ — четем в резолюцията на Околийската конференция на БРП (к) в Добрич от 25. III. 1945 г.⁴⁶

Тактическата линия, която РМС следвал в борбата си по изграждането на ЕМО, била като се подкрепят здравите отечественофронтовски среди от другите младежки организации, съгласни с ЕМО, да се разобличат и изолират реакционните елементи в тях и чрез различни мероприятия да се увлече в обединителния процес цялата трудова младеж. Ето защо работата на РМС приела вид на една разностранна организационно-политическа, културно-просветна и трудова дейност, насочена към изграждане на младежкото единство и утвърждаване на народнодемократичната власт.

Една от изпитаните форми за работа сред младежта, използвана предимно от РМС, била формирането на групи за театрална, певческа и танцова самодейност, както и агитките. Създадените от по-рано сега били организационно укрепени, като били формирани и нови такива групи. През зимните и пролетните месеци на 1945 г. десетки младежки групи развили оживена културно-просветна и политико-пропагандна дейност. Така например агитка от десет души ремсисти, ученици от Добричката гимназия, на 3. III. 1945 г. изнесла богатата литературно-музикална програма в с. Паскалево. Въпреки снежната буря на 4 с. м. те изминали 20—25 км и изнесли програмата си в с. Крушари, а на следващия ден и в с. Телериг.⁴⁷ На 3. III. 1945 г. ремсистите от с. Златия изнесли две театрални представления; ремсистите от с. Ломница — театрално представление в с. Овчарово и с. Свобода; рем-

⁴⁵ Подробно вж.: История на младежкото революционно движение в България, с. 747 и сл.

⁴⁶ Сб. Установяване и укрепване на народнодемократичната власт, с. 566.

⁴⁷ В. Добруджанска трибуна, Добрич, бр. 23 от 17. III. 1945 г.

сист и комунисти от с. Стефаново — пиеса в с. Пчелино и с. Бранище; ремсистите от с. Добрич изнесли художествена програма пред селяните си.⁴⁸ Все в началото на месец март такива прояви имало в с. Победа, с. Царевец, с. Опанец, с. Ген. Колево и на много други места.⁴⁹ В отделни селища били създадени театрални групи и агитки от земсисти.⁵⁰

По примера на РМС младежта от окръга вземала активно участие в подписката на Заема за свободата⁵¹ и подпомагане на югославските деца.⁵² Така ремсистите от с. Богданово провели помощна акция и събрали за югославските деца 170 кг боб, 7 л олио, 4 — 5 кг свинска мас, 50 кг картофи и 225 броя яйца,⁵³ а септемврийчетата от с. Земенци — 1200 лв, 200 яйца, 17 пуловера, 6 чифта чорапи, 2 чифта панталони, 1 балтон и 3 шапки.⁵⁴

РМС застанал начело и на акцията за даване изборителни права на младежите и девойките, навършили 18 години. Към средата на месец март били проведени десетки общомладежки събрания, като в с. Долина, с. Одринци, с. Ведрина, с. Ловчанци, с. Овчарово, с. Земенци, с. Орлова могила, с. Телериг, с. Черна, с. Загорци и др.⁵⁵ С голям успех минала и селницата на демократичната световна младеж. Така на 15 март в гр. Добрич бил проведен „Грандиозен митинг на добришката младеж“, на който бил издигнат лозунгът: „Съединение, борба, устрем, победа“⁵⁶. Младежта от окръга дала своя принос и за изграждане единството на балканската демократична младеж.⁵⁷

Важна роля за взаимното опознаване и сближаване на младежта от отделните организации и на неорганизираната младеж изиграла трудовата дейност. Една голяма част от трудовите младежки прояви били свързани с успешното завършване на Отечествената война. По инициатива на ремсистите младежта непрекъснато оказвала помощ на семействата на фронтовците: засяване нивите и окопаване на пролетните окопни култури, доставяне дърва за огрев, ограждане дворове и

⁴⁸ Пак там.

⁴⁹ Пак там, бр. 24 от 24. III. 1945 г.; бр. 25 от 31. III. 1945 г.; бр. 34 от 26. V. 1945 г.

⁵⁰ Пак там, бр. 34 от 26. V. 1945 г.

⁵¹ Пак там, бр. 19 от 24. II. 1945 г.; ОПА — Варна, ф. 600, оп. 1, а. е. 3, л. 16; ОДА — Толбухин, ф. 11, оп. 1, а. е. 1, л. 175.

⁵² В. Добруджанска трибуна, Добрич, бр. 24 от 24. III. 1945 г.; бр. 36 от 9. VI. 1945 г.

⁵³ В. Добруджанска трибуна, Добрич, бр. 23 от 17. III. 1945 г.

⁵⁴ Пак там.

⁵⁵ Пак там, бр. 24 от 24. III. 1945 г.

⁵⁶ Пак там, бр. 25 от 31. III. 1945 г.

⁵⁷ ОПА — Варна, ф. 600, оп. 1, а. е. 1, л. 76

др. Ремсистите от с. Одринци докарали две коли дърва за домовете на двама фронтоваци.⁵⁸ Ремсистите от с. Плачи дол докарали четири коли тръни за семействата на мобилизираните⁵⁹, а ремсистите от с. Росеново направили ограда на двора на загинал боец.⁶⁰ Работниците и работничките от текстилната фабрика „Добруджа“ в гр. Добрич, в голямата си част младежи и девойки, в течение на един месец работили всеки ден по един час в повече и приходите били раздадени на сираци и вдовици от войната.⁶¹ Ремсистите от с. Полковник Минково, от с. Зимница и от с. Габер изорали и засели нивите на фронтоваци.⁶² В помощ на пострадали от войната ремсистите от Тервелско отработили 345 трудови дни.⁶³ Непрестанно до бойците на фронта и до ранените, изпратени на лечение в тила, били изпращани писма и колетки с различни подаръци.⁶⁴ Широко разпространение получила трудовата дейност за общополезни цели, в която РМС увличал всички слоеве на младежта. По този начин били поправени много мостове, чешми, огради на училища, били измазвани читалища, поправяни пътища и пр.⁶⁵ Формирани били и първите младежки трудови бригади като в с. Плачи дол, Загорци, Паскалево и др.⁶⁶ Те били съставени предимно от ремисти в селата с цел колективно обработване на стопанисваната своя земя. Бригадите работели по план, като водели и просветна работа.⁶⁷

Трудовата дейност на младежта била значително активизирана във връзка с първомайското съревнование, организирано от РМС.⁶⁸ По негова инициатива младежта участвувала и в редица други акции, като събиране и изпращане фураж за гладуващия добитък във вътрешността на страната,⁶⁹ изпълняване на нарядите и др. Така на 19 март 1945 г. младежите от с. Ралица на общо свое събрание решили да изнесат и предадат на държавата извън нарядни количества пшеница. Те натоварили 25 каруци и начело с ремсистите под лозунга да се последва примерът им отишли в Балчик на скла-

⁵⁸ В. Добруджанска трибуна, Добрич, бр. 23 от 17. III. 1945 г.

⁵⁹ Пак там, бр. 25 от 31. III. 1945 г.

⁶⁰ Пак там, бр. 26 от 7. IV. 1945 г.

⁶¹ В. Добруджанска трибуна, Добрич, бр. 28 от 21. IV. 1945 г.; бр. 30 от 1. V. 1945 г.

⁶² Пак там, бр. 30 от 1. V. 1945 г.

⁶³ ОДА — Толбухин, ф. 11, оп. 1, а. е. 1, л. 60.

⁶⁴ Пак там, ф. 9, оп. 1, а. е. 1, л. 75, 90; ф. 11, оп. 1, а. е. 1, л. 166,

⁶⁵ В. Добруджанска трибуна, Добрич, бр. 26 от 7. IV. 1945 г.

⁶⁶ Пак там, бр. 34 от 26. V. 1945 г.; бр. 37 от 16. VI. 1945 г.

⁶⁷ ЦПА, ф. 52, оп. 4, а. е. 9, л. 73.

⁶⁸ ОПА — Толбухин, ф. 11, оп. 1, а. е. 1, л. 160.

⁶⁹ В. Средношколско единство, С., бр. 11 от 21. III. 1945 г.

довете, където били посрещнати тържествено.⁷⁰

Няма съмнение, че посочената по-горе разностранна дейност на РМС, която илюстрирахме с отделни примери, донесла твърде много за сближаване на младежта от организациите на отделните младежки съюзи и за въвличане на неорганизираната младеж в активна обществена дейност. На същата цел служила работата за обединяването на всички младежи в името на общите им културно-просветни интереси в читалищата под лозунга „Нито един младеж във от читалищата“⁷¹, за обхващане девойките в младежките секции на Българския женски народен съюз⁷² и т. н. В резултат на цялата тази дейност се стигнало до изграждането на първите единни младежки организации, като в с. Пролет, с. Оброчище, с. Владимирово и др., общо за окръга обаче в не повече от 7 — 8 села.⁷³ Главната причина за този незадоволителен резултат се кореняла в противодействието на геметовските елементи в БЗНС и ЗМС, на десните елементи от МНС „Звено“ и на някои грешки и слабости, допускани от страна на отделни ремсисти.

Както вече знаем, докъм края на 1944 г. ЗМС не можал да основе здрави и многолюдни свои организации в Толбухински окръг. През зимните месеци на 1944 — 1945 г. обаче в него навлезли голям брой реакционно настроени младежи, които през пролетта на 1945 г. го тласнали в открита борба срещу РМС. Тя се водела най-вече под формата на борба срещу изграждането на ЕМО, за самостоятелно съществуване на ЗМС. Те се отдали на трескава агитаторска и организационна работа, подпомогнати от десните елементи в местните дружби на БЗНС и в Областното ръководство на ЗМС — Варна. В резултат на всичко това броят на земсовите организации и общата численост на земсистите бързо се увеличили. В хода на тази кампания били привлечени за членове на ЗМС освен неорганизираните и доста младежи, членове дотогава на РМС. Така в Ген. Тошевска околия „поради геметовска пропаганда, а и поради неосведоменост на членовете около 100 души са преминали от РМС в ЗМС“⁷⁴. В Тервелска околия също имало отлив от РМС в ЗМС.⁷⁵ В Добричка околия подобни прояви имало в отделни села, като с. Черна, с. Кръ-

⁷⁰ В. Добруджанска трибуна, Добрич, бр. 25 от 31. III. 1945 г.

⁷¹ Пак там, бр. 22 от 15. III. 1945 г.

⁷² ОДА — Толбухин, ф. 93, оп. 1, а. е. 4, л. 7.

⁷³ ЦПА, ф. 52, оп. 4, а. е. 9, л. 73—74; ОПА — Варна, ф. 600, оп. 1,

а. е. 1, л. 48.

⁷⁴ ОПА — Варна, ф. 600, оп. 1, а. е. 1, л. 49.

⁷⁵ Пак там.

гулево, с. Зимница и др.⁷⁶ Централното ръководство на ЗМС изпратило тук към средата на месец април на политическа обиколка П. Сърбински, политически секретар на ЗМС, ревностен противник на ЕМО.⁷⁷ Идваето на Сърбински насърчило десните елементи от местните земсови организации, които засилили дейността си. Варненският областен к-т на РМС констатира, че „в Каварненско всички фашисти са навлезли в ЗМС, обикалят селата, разединяват младежите“⁷⁸. В Добричка околия „земстите не са подкрепили нито едно трудово начинание на РМС, като някъде даже са саботирали работата на ремсстите“⁷⁹. По указание на Околийското ръководство на ЗМС в Добрич съюзните членове не оказвали никаква помощ при провеждането на първомайската акция, като дори „в някои села ЗМС е отказал да вземе участие в първомайската манифестация“⁸⁰. На някои места в същата околия борбата на ЗМС срещу РМС взела доста остри форми. Характерно в това отношение било положението в с. Зимница. Тук геметовците от местната дружба на БЗНС накарали земстите да не участвуват в никакви общи акции с ремсстите, дори да си направят отделно хоро. На клуба на ЗМС имало надпис „Вход за ремсисти забранен“, а на вратата на клуба на РМС земстите написали: „Отписвайте се и идвайте в Земса.“ На организирания митинг и манифестация в селото на 8 май по случай капитулацията на хитлеристка Германия геметовците от БЗНС направили опит да предизвикат сбиване с комунистите, но след като не успели, оттегляйки се, наредили и на земстите да напуснат манифестацията и пр.⁸¹ Раздвижили се реакционните елементи в ЗМС и в Тервелска околия, гдето околийският организатор на БЗНС дори минал към трескава конспиративна дейност.⁸²

През пролетта на 1945 г. активизирали дейността си и младежите-звенари. И в МНС „Звено“ от окръга започнали да навлизат реакционни елементи,⁸³ под влияние на които дотогава лоялните отношения между неговите членове и ремсстите сега започнали да се влошават. Както знаем, до пролетта на 1945 г. МНС „Звено“ в окръга имал известен брой привърженици, членуващи обаче към съответните организации на

⁷⁶ В. Добруджанска трибуна, Добрич, бр. 35 от 2. IV. 1945 г.

⁷⁷ Пак там, бр. 29 от 28. IV. 1945 г.

⁷⁸ ОПА — Варна, ф. 600, оп. 1, а. е. 1, л. 49.

⁷⁹ ОПА — Толбухин, ф. 11, оп. 1, а. е. 1, л. 141.

⁸⁰ ОПА — Варна, ф. 600, оп. 1, а. е. 1, л. 48.

⁸¹ В. Добруджанска трибуна, Добрич, бр. 35 от 2. VI. 1945 г.

⁸² Сб. Установяване и укрепване на народнодемократичната власт, с. 709—710.

⁸³ ОПА — Варна, ф. 600, оп. 1, а. е. 3, л. 98.

НС „Звено“. Сега се стигнало до организационното обособяване и до опит за масовизиране на местните организации на МНС „Звено“. Така на 30. III. 1945 г. в гр. Балчик било основано дружество на този съюз с пет души учредители, а скоро след това броят на членовете му нараснал на 24 души.⁸⁴ На 29. IV. 1945 г. 18 младежи звенари учредили своя организация и в гр. Добрич. На 6 май с. г. организацията имала вече 56 членове, а на другия ден провела и първото си организационно събрание.⁸⁵ След няколко дни Областното ръководство на МНС „Звено“ в гр. Варна утвърдило организацията.⁸⁶ Макар че на други места в окръга не били създадени младежки звенарски организации, учредяването на такива в Балчик и в Добрич било симптоматично: то свидетелствувало за несъгласието на младежите звенари с изграждането на ЕМО.

Изправени пред тази упорита съпротива, като не отслабвали разобличителната си дейност срещу контрареволуционерите, ремсистите започнали все по-настойчиво да работят за укрепване на младежките отечественофронтовски комисии. Те разбирали, че тяхното укрепване улеснява и подпомага борбата за изграждане на ЕМО и че nihilистичното отношение към тях има вредни последици. По това време, пролетта на 1945 г., общо взето, комисии били твърде слаби, а на много места изобщо не давали признаци на съществуване поради удара на геметовщината.⁸⁷ В резултат на предприетите мерки от страна на РМС съставът на много от комисии били обновен или изцяло заменен с нови лица. Околийските младежки комисии били съставени едва към месец май.⁸⁸ Характерно било, че и сега в комисии преобладавали ремсистите. Така Добричката околийска младежка комисия била в състав от 10 души, от които четирима от РМС, трима от ЗМС и трима от МНС „Звено“, Балчишката — от 9 души, от които петима от РМС и четирима от ЗМС; Тервелската — от четирима души, по двама от РМС и ЗМС; Ген. Тошевска — от петима, четирима от РМС и един от ЗМС,⁸⁹ или общо в околийските комисии имало 15 ремсисти, 10 земсисти и трима звенари. В комисии нямало представители на ССМ, понеже привържениците му били една шепа хора. Подчертан ремсов облик имали и местните комисии, като например в Балчишка околия, гдето в 33 села те били съставени от ремсисти и земсис-

⁸⁴ ОДА — Толбухин, ф. 93, оп. 1, а. е. 6, л. 1

⁸⁵ Пак там, ф. 93, оп. 1, а. е. 1, л. 1; а. е. 7, л. 1.

⁸⁶ Пак там, а. е. 4, л. 3.

⁸⁷ ОПА — Варна, ф. 600, оп. 1, а. е. 1, л. 40, 78.

⁸⁸ Пак там, а. е. 1, л. 40, 49.

⁸⁹ ОПА — Варна, ф. 600, оп. 1, а. е. 3, л. 133.

ти, а в 18 села само от ремсисти.⁹⁰

Работата на младежките комисии се оживила към началото на лятото във връзка с настъпването на народната власт срещу надигналата се контрареволуция. Твърде благоприятно влияние за подобряване на отношенията между ЗМС и РМС, както и работата на комисии, имали решенията на националната конференция на БЗНС от 8 — 9 май 1945 г., на която взели връх отечественофронтовските среди в него. Сред земсистите настъпило известно отрезвяване. Така околийската конференция на ЗМС в Добрич в резолюцията си от 3. VI. 1945 г. декларирала, че се присъединява към решенията на националната конференция на БЗНС от 8 — 9 май и че земсистите „решително порицават и осъждат геметовщината и нейните последователи, като застават решително зад ОФ власт“. И по-нататък: „Земсистите от околията подават братски ръката си на другарите от РМС за братско сътрудничество и дейност в културно-просветно отношение. Ще проверим отново редовете си и ще се справим решително с всички, които пречат на сработването ни с Ремсовата организация. Искаме и другарите от РМС да направят същото. Да се започнат съвместни заседания с Ремса, за да се изгладят окончателно отношенията и се тръгне по пътя на истинско братско сътрудничество. Да се изпратят най-активните и честните земсисти в младежките ОФ комисии, които да работят за укрепването им.“⁹¹ Няколко дни по-късно, на 10 юни, на съвместно заседание на Околийското настоятелство на ЗМС и Околийския комитет на РМС в Добрич било стигнато до заключението, че „главната причина за лошите отношения между РМС и ЗМС се криеше в геметовската линия, старателно прокарана от реакционните елементи и в сектантските и леви забегки на някои ремсисти“. Двете ръководства декларирали, че ще работят за укрепване единството на отечественофронтовската младеж и че ще създадат „нарочни комисии“ за прочистване на реакционните елементи от ЗМС, евентуално и от РМС. Решено било също съобразно указанията на централните ръководства на съюзите да не се сменя лозунгът за изграждане на ЕМО, но акцията да се прекрати.⁹² Прочистването на ЗМС, както и на МНС „Звено“ и ССМ, от реакционните елементи обаче ставало твърде мудно и непоследователно. РМС настоял за по-бързото провеждане на чистката и издигнал лозунга: „Чрез нови кадри към ЕМО!“⁹³ Той се стремил да изживее бързо някои допускани слабости, да

⁹⁰ ОДА — Толбухин, ф. 10, оп. 1, а. е. 5, л. 144.

⁹¹ В. Добруджанска трибуна, Добрич, бр. 36 от 9. VI. 1945 г.

⁹² Пак там, бр. 37 от 16. VI. 1945 г.

⁹³ Пак там, бр. 38 от 23. VI. 1945 г.

обнови някои от формите на работата си сред младежите от останалите организации и преди всичко със селската младеж. Това се налагало не само за да се подобри цялостната му работа, но и защото преобладаващата част от младежта била селска. Преобладаващото число членове и на самия РМС били селски младежи. Така в Тервелската околийска ремсова организация към юли 1945 г. имало 840 членове, от които 30 работници, 19 занаятчии, 62 от интелгенцията и 729 селяни.⁹⁴ Пълни данни към същото време за останалите околийски ремсови организации липсват, но несъмнено и в тях селяните ремсисти съставлявали огромното мнозинство пред вид аграрния облик на околиците. Поради това именно РМС възприел нов курс на работа със селската младеж. На 2 юли на съвещание с околийските секретари на РМС във Варна било решено околиците да се разделят на сектори с отделни организатори, които да отговарят за цялостната дейност в своите секции, като участвуват и лично в кампанията по прибиране на реколтата.⁹⁵

И така подобряването на отношенията между отделните младежки организации от Толбухински окръг към началото на лятото на 1945 г., обновяването и укрепването на младежките комисии били положително явление, което внесло известно успокоение сред младежта и улеснило изграждането на единна общоученическа организация (ЕМОС), както и на детската организация „Септемврийче“. Именно към това време в основни линии приключил процесът на тяхното изграждане, при което ЕМОС имало вече изградени във всички средни училища. Повечето от тези организации обаче водели анемичен живот. Само ЕМОС в Добричката гимназия можал да се утвърди като авторитетна организация. Под негово ръководство в гимназията работели няколко дружества: научно, за литература и изкуство, въздържателно, спортно и на Червен кръст.⁹⁶ Били проведени редица трудови акции и други културно-просветни начинания. Сравнително по-добро било положението по изграждане на „Септемврийче“ в градовете, но работата в селата, общо взето, изоставала. Така в Тервелска околия имало изградени само в 17 села пионерски организации, които обхванали около хиляда деца.⁹⁷ В Балчишка околия били обхванати 2380 деца от 53 села⁹⁸ и т. н. През летните месеци били про-

⁹⁴ ОДА — Толбухин, ф. 11, оп. 1, а. е. 1, л. 58.

⁹⁵ ОПА — Толбухин, ф. 11, оп. 1, а. е. 1, л. 35, 134, 2; в. Добруджанска трибуна, Добрич, бр. 42 от 21. VII. 1945 г.; бр. 43 от 28. VII. 1945 г.

⁹⁶ В. Добруджанска трибуна, Добрич, бр. 32 от 12. V. 1945 г.

⁹⁷ ОПА — Толбухин, ф. 11, оп. 1, а. е. 1, л. 61.

⁹⁸ Пак там, ф. 10, оп. 1, а. е. 5, л. 47.

ведени околийски събори на септемврийчетата⁹⁹, а на 17 и 18 юни — „величествен средношколски антифашистки събор“ във Варна с делегации от цялата страна, в т. ч. и на емосистите от Толбухински окръг.¹⁰⁰ Макар и да не били укрепнали, ЕМОС и „Септемврийче“ допринесли много за активизиране на обществено-политическите прояви на децата и юношите. За пример ще приведем данните за дейността на септемврийчетата от Балчишка околия през пролетта и лятото на 1945 г. Организиранни в 110 чети и 64 дружини, те провели четири пунктови конференции, изградили 13 свои библиотеки, 53 хора, 39 агитки, изпратили 930 писма и 620 колета до фронтоваците, провели 48 акции за оказване помощ на югославските деца, отработили 258 трудовни и др.¹⁰¹

Обществено-политическата дейност на младежта от окръга била активизирана в края на лятото на 1945 г. във връзка с активната предизборна агитация за насрочените за 26 август парламентарни избори. РМС отново станал инициатор и организатор на преобладаващата част от проведените мероприятия. Били изградени младежки предизборни комисии с представители от отделните младежки организации. В навечерието на изборите в обстановка на изостряща се класова борба такива комисии имало: в Балчишка околия — 60, които провели 3 митинга, съвместна конференция на РМС и ЗМС, издаван бил предизборен бюлетин „Младежко единство“ и др.¹⁰²; в Ген. Тошевска околия — 20 комисии, но те работели слабо¹⁰³; в Тервелска околия — 30 комисии, от чието име били проведени един митинг, един околийски новобрански събор, 36 съвместни събрания на ремсисти и земсисти. В хода на тази работа тук били основани четири нови ремсови организации и били приети 108 младежи за членове на РМС, а в шест села имало вече изградени организации на ЕМО.¹⁰⁴ В Добричка околия почти във всички селища имало предизборни младежки комисии. Проведени били осем пунктови конференции, десетки събрания и няколко митинга. От страна на РМС и ЗМС били изпратени над 250 младежи за оратори на събрания, организирани от Отечествения фронт по места. В с. Миладиновци преди това нямало младежки организации, а сега се изграж-

⁹⁹ В. Добруджанска трибуна, Добрич, бр. 44 от 4. VIII. 1945 г.

¹⁰⁰ В. Средношколско единство, С., бр. 3 от 3. VII. 1945 г.; ОПА — Варна, ф. 600, оп. 1, а. е. 1, л. 75.

¹⁰¹ ОДА — Толбухин, ф. 10, оп. 1, а. е. 5, л. 47.

¹⁰² Пак там, л. 43; ОПА — Варна, ф. 600, оп. 1, а. е. 1, л. 115.

¹⁰³ ЦПА, ф. 52, оп. 4, а. е. 9, л. 61.

¹⁰⁴ ОПА — Варна, ф. 600, оп. 1, а. е. 1, л. 116.

да ЕМО.¹⁰⁵ По време на тази акция всеки ремсисет получил специално поръчение с конкретни задачи.¹⁰⁶ Разгоряло се ентузиазирано съревнование.¹⁰⁷ РМС бил подпомогнат от отечественофронтовските среди от организациите на другите младежки съюзи¹⁰⁸ и можал да обхване и увлече след себе си по-голямата част от младежта. Едновременно с това обаче от средата на лятото започнала да се активизира и дейността на реакционните елементи. С формирането на буржоазната опозиция и отлагането на изборите под натиска на англо-американските империалисти тази борба се засилила още повече.

БОРБА СРЕЩУ НАСТЪПЛЕНИЕТО НА ОПОЗИЦИЯТА

Разложителната дейност на контрареволуционерите, подтиквани и подпомагани от империалистическите сили, през юли — август 1945 г. довела до разцепление на БЗНС, БРСДП и Радикалната партия. Обособили се самостоятелни опозиционни партии, които се обединили за борба против Отечествения фронт. В крак с тях вървяла „групата на независимите интелектуалци“ и привържениците на старата Демократическа партия, която възобновила дейността си. С опозицията тръгнали отделни среди и от НС „Звено“. Отлагането на изборите окуражило контрареволуционерите за безогледна борба срещу народната власт.¹⁰⁹

Под влияние на развихрилите се политически борби настъпило разложение и в младежкото отечественофронтовско движение. През август 1945 г. се стигнало до формирането на опозиционен ЗМС, през септември — опозиционен ССМ (о), а в края на с. г. настъпило разцепление и в МНС „Звено“.¹¹⁰ По този начин младежкото движение изпаднало в остра криза, която продължила около две години.

Раздвижили се контрареволуционните сили и в Толбухински окръг. Най-активна дейност тук развил БЗНС (Н. П.), който формирал силни местни и околийски организации. Под тяхно влияние се намирала една част и от членовете на дружбите, които останали верни на Отечествения фронт. Почва за

¹⁰⁵ ЦПА, ф. 52, оп. 4, а. е. 9, л. 60; в. Добруджанска трибуна, Добрич, бр. 48 от 18. VIII. 1945 г.

¹⁰⁶ ОПА — Толбухин, ф. 11, оп. 1, а. е. 1, л. 36.

¹⁰⁷ Пак там, л. 21.

¹⁰⁸ В. Добруджанска трибуна, Добрич, бр. 46 от 12. VIII. 1945 г.; бр. 48 от 18. VIII. 1945 г.

¹⁰⁹ Подробно вж.: Н. Генчев, Разгромът на буржоазната опозиция в България през 1947—1948 година, ГСУ—идеологически катедри, т. LVI, 1963, с. 190 и сл.

¹¹⁰ История на младежкото революционно движение, с. 457 и сл.

разложителната си дейност в окръга намират също съмишлениците на БРСДП (о) и на десните елементи от НС „Звено“.¹¹¹ В пряка връзка с това настъпило разложение и сред местните организации на младежките съюзи и най-вече в ЗМС. Обособил се опозиционен ЗМС със значителен брой организации по места и околийски ръководства.¹¹² През ноември Добричката организация на ССМ се отказала от „самопозначения ЦК на Аладжемовци“ и „с пълно болшинство“ се присъединила към ССМ (о).¹¹³ Голяма част от членовете на МНС „Звено“ се притаили в очакване развоя на събитията. Разложението се промъкнало и сред местните организации на ЕМОС.¹¹⁴

Събирайки силите си, опозицията се отдала на разюздана пропаганда срещу народната власт, особено във връзка с пренасрочените за 18 ноември 1945 г. парламентарни избори. Тя разпространявала вражески слухове и клевети, спекулирала с частнобственническите интереси и настроения на населението, с някои неуредени въпроси по приложението на Крайовската спогодба,¹¹⁵ с твърдата нарядна политика на правителството и изобщо със стопанските трудности и голямата икономическа изостаналост на окръга, възползвала се умело от грешките и слабостите, допускани от органите на властта, и пр. Опозицията съветвала населението да не изпълнява нарядите, да се противопоставя на властта и да саботира всички нейни мероприятия, да напусне отечественофронтовските партии. Отделни контрареволуционни елементи минали дори към въоръжена конспиративна дейност. Така в края на август група такива лица нападнала клуба на РМС в гр. Добрич и открила стрелба срещу служители на Държавна сигурност.¹¹⁶ Същият месец друга група реакционери направила опит да обезоръжи милицията в с. Владимирово.¹¹⁷ Разпалени опозиционери в Ген. Тошевско късали разлепените отечественофронтовски лозунги и афиши, пишели свои лозунги, разпространявали вражески позии.¹¹⁸ В с. Плачи дол младежи-опозиционери се опитали да

¹¹¹ ОДА — Толбухин, ф. 10, оп. 1, а. е. 2, л. 134; а. е. 15, л. 68; а. е. 12, л. 81; ф. 9, оп. 1, а. е. 4, л. 293; в. Добруджанска трибуна, Добрич, бр. 58 от 28. X. 1945 г.

¹¹² В. Добруджанска трибуна, Добрич, бр. 58 от 28. X. 1945; ОДА — Толбухин, ф. 31, оп. 1, а. е. 7, л. 111; ЦПА, ф. 52, оп. 4, а. е. 9, л. 35—40; ОПА — Варна, ф. 600, оп. 1, а. е. 3, л. 149.

¹¹³ В. Средношколска трибуна, С., бр. 1 от 20. XI. 1945 г.

¹¹⁴ ОПА — Варна, ф. 600, оп. 1, а. е. 3, л. 155.

¹¹⁵ ОДА — Толбухин, ф. 9, оп. 1, а. е. 9, л. 201; а. е. 2, л. 13; ф. 31, оп. 1, а. е. 8, л. 29; а. е. 17, л. 8.

¹¹⁶ К. Стоянов, Ролята на РМС за утвърждаване..., с. 133.

¹¹⁷ ОПА — Варна, ф. 600, оп. 1, а. е. 1, л. 116.

¹¹⁸ Пак там.

превземат общомладежко събрание.¹¹⁹ В с. Било бил запален обор, в който изгорели 32 глави едър добитък.¹²⁰

Формирането на опозиционните младежки организации в окръга и задружният подход на контрареволуционерите срещу народната власт изправил РМС и останалите отчествено-фронтовски младежки сили пред сериозно изпитание. От страна на РМС били взети енергични мерки за заздравяване на собствените му организации и за опазване на отчествено-фронтовската младеж от удара на реакцията. По указание на военния отдел на Областния к-т на РМС във Варна ремесниците от окръга, наброяващи по това време около 10 000 души,¹²¹ увеличили бдителността си към вражеските прояви. Те започнали да охраняват своите събрания и клубове и да подпомагат по-активно народната милиция в борбата ѝ срещу въоръжената конспиративна дейност и стопански вредителства на реакцията.¹²² Те дали своя принос и за реорганизирането на земсовите околийски дружества и изобщо за прочистването на земсовите дружества от прикрити разколници. От своя страна земсистите отчественофронтовци положили усилия за укрепване на организациите си и сближаването им с РМС.¹²³ РМС оказал подобна помощ и на младежите звенари. Положени били усилия за активизиране работата на младежките ОФ комисии, но по това време активността им значително спаднала.¹²⁴ При тези условия било невъзможно да се продължи курсът за изграждане на ЕМО. Съществуващите в окръга ЕМО на брой около 10 — 15 в края на месец септември били реорганизирани съобразно с указанията на ЦМК. Опитът на РМС за формиране федерация на младежките съюзи бил провален.¹²⁵

Отстъпките, които народната власт направила на опозицията за легална дейност пред вид неуреденото международно положение на България, не означавали отстъпление от позициите, които народнодемократичната революция завоювала в хода на развитието си. В подобен план трябва да се преценяват и дейността на РМС от това време. Той също направил известни отстъпки, без да прекрати борбата си срещу реакционните среди в младежкото движение и за укрепване на отече-

¹¹⁹ ОПА — Толбухин, ф. 5, оп. 1, а. е. 11, л. 1.

¹²⁰ В. Добруджанска трибуна, Добрич, бр. 58 от 28. X. 1945 г.

¹²¹ ОПА — Варна, ф. 600, оп. 1, а. е. 3, л. 79.

¹²² ОПА — Толбухин, ф. 11, оп. 1, а. е. 1, л. 8—9, 101.

¹²³ ОПА — Варна, ф. 600, оп. 1, а. е. 3, л. 150; ОДА — Толбухин,

ф. 31, оп. 1, а. е. 7, л. 111.

¹²⁴ ОДА — Толбухин, ф. 31, оп. 1, а. е. 7, л. 111.

¹²⁵ История на младежкото революционно движение, с. 462 и сл.

стенофронтовските сили в него. Двата лагера в това движение си дали първото решително сражение по време на кампанията за парламентарните избори от 18. XI. 1945 г.

По време на тази кампания ремсовите организации от окръга хвърлили всичките си сили за изолиране разколниците в младежкото движение и ограничаване тяхното влияние и дейност, за спечелване на изборите от Отечествения фронт. Те били подпомогнати от отечественофронтовците земсисти и звенари. В резултат на положените усилия започнала да се подобрява работата на младежките комисии, чрез които РМС увличал младежта за съвместна културно-просветна, политическа и трудова дейност. Околияте били разделени на райони с оглед целенасочено обхващане на всички младежи в предизборната кампания. Всички ремсови организации изработили свои планове за работата си по време на кампанията.¹²⁶ Околийските комитети на РМС обявили поход към селата, където били изпращани подготвени агитатори.¹²⁷ По инициатива на ремсистите били формирани или възобновили дейността си десетки агитки. Провеждани били общомладежки трудови дни и събрания.¹²⁸ Почти не останало населено място, в което да не били проведени такива агитационни младежки събрания.¹²⁹ Известно оживление настъпило и сред организациите на ЕМОС, особено във връзка с учредителния му конгрес, а също и в живота на септемврийчетата, които били включени в предизборната агитация.¹³⁰ През октомври били проведени околийски конференции на отечественофронтовската младеж, на които тя заявила, че стои здраво зад народната власт и ще участва още по-дейно в борбата против опозицията за спечелване на изборите от Отечествения фронт.¹³¹

Проведената разностранна масово-политическа, културно-просветна и трудова дейност от отечественофронтовската младеж под ръководството на РМС се явила ценен принос в борбата за спечелване изборите от Отечествения фронт. На 18. XI. 1945 г. за народната власт гласували: в Балчишка околия — 94,84% от гласоподавателите, в Добричка околия — 91,44%, в Ген. Тошевска околия — 86,70% и в Тервелска околия —

126 ОПА — Варна, ф. 600, оп. 1, а. е. 3, л. 149.

127 В. Добруджанска трибуна, Добрич, бр. 58 от 28. X. 1945 г.

128 ОПА — Варна, ф. 600, оп. 1, а. е. 3, л. 149; ЦПА, ф. 52, оп. 4, а. е. 9, л. 35—40.

129 ОДА — Толбухин, ф. 8, оп. 1, а. е. 5, л. 96.

130 В. Средношколско единство, С., бр. 3 от 5. XI. 1945 г.; в. Добруджанска трибуна, Добрич, бр. 57 от 20. X. 1945 г.; ОДА — Толбухин, ф. 426, оп. 1, а. е. 2, Протокол от 29. IX. 1945 г.

131 К. Стоянов, Ролята на РМС за утвърждаване... с. 135—136.

86,29%.¹³² Трудещите се от окръга, в т. ч. и младежта, показали по категоричен начин, че имат доверие в народната власт и я поддържат.

Претърпяла неуспех в изборите, непосредствено след тях опозицията временно притихнала, за да подхване отново контра-революционната си дейност през месец декември във връзка с опитите на САЩ и Великобритания за намеса във вътрешните работи на България. Опозицията събира силите си, за да нанесе главния си удар срещу БРП (к).¹³³ Младежките опозиционни съюзи също положили усилия да стегнат своите редове, да откъснат РМС от отечественофронтовската младеж, да го обезсилят и обезличат като водеща политическа сила на младежта.

След изборите ремсовите организации от окръга положили големи грижи за организационното си укрепване и повишаване политическата съзнателност и активност на членовете си. Вземането на сериозни мерки в това отношение се налагало, понеже по време на предизборната кампания в някои райони, особено в Тервелско и Ген. Тошевско, ремсистите не проявили нужната последователност и настойчивост в борбата срещу опозицията. В този смисъл Областният к-т на РМС във Варна дал необходимите указания.¹³⁴ Освен това като водеща сила РМС трябвало да вземе необходимите мерки за активизиране участието на младежта в изпълнението на народностопанските задачи.¹³⁵ Но и сега отново пред вид натиска на реакцията като централна задача продължавала да стои задачата по укрепване единството на отечественофронтовската младеж. След като идеята за федерация на младежките съюзи не била възприета, РМС насочил силите си за подобряване работата на младежките комисии, все още необосновано подценявани от отделни ремсисти. По места били заменени някои от представителите му в тях с по-дееспособни младежи, изисквания за каквито били отправени и към останалите младежки организации.¹³⁶ РМС оказал помощ и на земсовите организации, които от своя страна го подкрепили при укрепването на комисиите. Още след изборите областните ръководства на РМС и на ЗМС във Варна издали съвместно окръжно, в което препоръчали да се заздравят контактите между организациите на двата съюза по места и се организират съвместни мероприятия,

¹³² ОПА — Толбухин, ф. 11, о. 1, а. е. 1, л. 120.

¹³³ Н. Генчев, пос. съч., с. 198—199.

¹³⁴ ОПА — Толбухин, ф. 11, оп. 1, а. е. 1, л. 118—121.

¹³⁵ Пак там, л. 121.

¹³⁶ Пак там, ф. 7, оп. 1, а. е. 9, л. 24; в. Добруджанска трибуна, Добрич, бр. 68 от 5. I. 1946 г.

¹² Трудове на Великотърновския университет, т. XI, кн. 2

като общообразователни курсове, общи трудови бригади, забави, седенки и др.¹³⁷ Чистката на ЗМС от реакционните елементи и сближаването му с РМС улеснило дейността на младежките комисии по ръководството на ЕМОС и „Септемврийче“. През декември 1945 г. в окръга били проведени редица съвещания и конференции, в т. ч. и околийски конференции на ЕМОС, на които били излъчени по-дееспособни ръководства.¹³⁸ Проведените мероприятия допринесли за масовизирането на ЕМОС и „Септемврийче“ и за засилване на тяхната организационна и културно-просветна дейност и културно-просветни прояви сред населението.¹³⁹ Гласък за подобряване работата на младежките комисии дали решенията на областното съвещание на представителите им от 25. II. 1946 г.¹⁴⁰

Докато отношенията между ремсовите и отечественофронтските земсови организации чувствително били подобрени, към началото на 1946 г. отношенията с местните организации на МНС „Звено“ започнали да се влошават. Десните елементи в този съюз успели да завземат централното му ръководство и ръководствата на редица местни организации, в т. ч. и на тези от Толбухински окръг. Тук и ръководствата на НС „Звено“ минали в техни ръце.¹⁴¹ През зимните месеци на 1946 г. МНС „Звено“ в окръга предприел усилена агитационна и организационна дейност с цел масовизирането си. В резултат на това общият брой на организациите му и броят на членовете му се увеличил значително. Така към началото на месец февруари 1946 г. в гр. Добрич броят на звенарите бил вече 93, а в селата на околията — 254 души.¹⁴² Увеличил се броят на звенарите-младежи и в Балчишка околия, като например в Каварна били 16 души, а в с. Пролез — 13 души и т. н.¹⁴³ Чрез провеждане на самостоятелна просветна и трудова дейност звенарите се стремели не само да се укрепят в организационно отношение, но и да увеличат обществения си престиж като една народна организация, която се бори за де-

¹³⁷ ОДА — Толбухин, ф. 31, оп. 1, а. е. 6, л. 316.

¹³⁸ В. Добруджанска трибуна, Добрич, бр. 65 от 15. XII. 1945 г.; бр. 66 от 22. XII. 1945 г.; ОПА — Варна, ф. 600, оп. 1, а. е. 3, л. 155; ЦПА, ф. 52, оп. 4, а. е. 9, л. 22.

¹³⁹ ОПА — Толбухин, ф. 12, оп. 1, а. е. 1, л. 101, 122, 147, 1, 25, 36; ОПА — Варна, ф. № 00, оп. 1, а. е. 3, л. 135; в. Средношколско единство, С., бр. 8 от 20. II. 1946 г.

¹⁴⁰ К. Стоянов, Първи стъпки в изграждането на младежкото единство, с. 175.

¹⁴¹ ОДА — Толбухин, ф. 9, оп. 1, а. е. 9, л. 195—199; ф. 1, оп. 1, а. е. 3, л. 158; ф. 2, оп. 1, а. е. 3, л. 33.

¹⁴² ОДА — Толбухин, ф. 93, оп. 1, а. е. 7, л. 15.

¹⁴³ Пак там, ф. 10, оп. 1, а. е. 23, л. 110, 210; ЦПА, ф. 52, оп. 4, а. е. 9, л. 22.

мокрация, против „диктатурата на комунистите“. Десните елементи от МНС „Звено“ започнали да саботират работата на младежките отечественофронтовски комисии и да отправят искания, по същество еднотипни с тези на опозицията. Така в резолюцията на околийската конференция на МНС „Звено“ в гр. Добрич от 3. II. 1946 г. се настоявало „Септемврийче“ да бъде действително безпартийна“, „Да се премахне тормозът от страна на властващите върху нашите членове“, да се възстанови престижът на черквата и др.¹⁴⁴

Преминаването на десните елементи от МНС „Звено“ към активна разколническа опозиционна дейност създадо значителни трудности в борбата за единство на отечественофронтовската младеж. Възползвайки се от това, както и от проявявания на някои места сектантски подход (третиране еднакво водачите на опозицията и редовите членове на опозиционните младежки организации) и незадоволителна просветно-възпитателна работа на отделни ремсови организации,¹⁴⁵ през пролетта на 1946 г. ЗМС (НП) активизирал дейността си. По това време тактиката на опозиционерите от политическите партии била да навлязат на масовите организации и отечественофронтовски партии и да ги разложат отвътре. Подобна дейност именно развили и опозиционерите земсисти от окръга.¹⁴⁶ Подновени били и терористическите действия от страна на отделни контра-революционери. Така тъкмо през пролетта на 1946 г. в Балчишка околия били формирани седем нелегални групи от бивши легионери и членове на опозицията, които действували в продължение на около три години.¹⁴⁷

Въпреки упоритата съпротива РМС продължил борбата за сплотяване на отечественофронтовската младеж. От месец април във връзка с подготовката на националния конгрес на демократичната младеж известно обновление в работата по сплотяването на младежта настъпило и в Толбухински окръг. Съгласно инструкциите на ЦМК тук също били проведени общомладежки събрания по села и квартали и околийски конференции за излъчване делегати на конгреса.. Проведено било първомайско съревнование, което в чест на конгреса е продължено до деня на откриването му.¹⁴⁸ Известна политико-възпитателна работа била проведена също във връзка със Закона за конфискуване на придобитите чрез спекула и по неза-

144 ОДА — Толбухин, ф. 93, оп. 1, а. е. 7, л. 9

145 ЦПА, ф. 52, оп. 4, а. е. 9, л. 14, 22

146 ОПА — Толбухин, ф. 7, оп. 1, а. е. 9, л. 18; в. Добруджанска трибуна, Добрич, бр. 71 от 2. II. 1946 г.

147 ОПА — Толбухин, ф. 5, оп. 1, а. е. 65, л. 63.

148 В. Народна младеж, С., бр. 54, от 7. IV. 1946 г.

конен начин имоти (8. III. 1946 г.) и Закона за трудовата поземлена собственост (Аграрната реформа, 12. III. 1946 г.). В резултат на всичко това настъпило известно заздравяване на младежките комисии, по-нататъшно подобряване на отношенията между РМС и ЗМС. Укрепнали също и ремсовите организации. В Добричка околия били приети за членове на РМС нови 500 младежи и били основани четири нови ремсови организации.¹⁴⁹ В същата околия в чест на конгреса били проведени 183 просветни събрания, 64 от които съвместно на ремсисти и земсисти; 76 народни седенки и др.¹⁵⁰ При такава обстановка именно дошли и решенията на Националния конгрес на демократическата младеж (25 — 29 май 1946 г.) за реорганизиране на младежките отечественофронтовски комисии в комитети на демократичната младеж като нова организационна форма на младежкото отечественофронтовско единство. Същественото различие на КДМ от младежките комисии се състояло в това, че те се явили не само органи за координиране дейността между отделните младежки организации от различните младежки съюзи, но имали и организационна самостоятелност в ръководството на общомладежката дейност.¹⁵¹

ИЗГРАЖДАНЕ И УКРЕПВАНЕ КОМИТЕТИТЕ НА ДЕМОКРАТИЧНАТА МЛАДЕЖ В БОРБА СРЕЩУ ОПОЗИЦИЯТА

Решението за изграждане на КДМ било посрещнато със задоволство от отечественофронтовската младеж в Толбухински окръг. Веднага след конгреса под ръководството на РМС младежта от окръга се заела с основаването на комитетите на базата на съществуващите младежки комисии. На свои общи събрания младежите се запознали с документите, приети от конгреса, обсъждали състоянието на младежкото движение в съответното населено място и учредявайки КДМ, наобелявали конкретни мероприятия за предстоящата му дейност. По този начин учредителните събрания на КДМ се превръщали в манифестация на отечественофронтовската младеж за готовността ѝ да се бори за изграждането на новия живот. Резолюции с подобно съдържание били приети на десетки събрания. За пример ще цитираме резолюцията, приета на събрание на ремсисти и земсисти от с. Оброчище. „Единни под знамето на ОФ, обещаваме, че ще хвърлим всички сили за укрепване на коми-

¹⁴⁹ ЦПА, ф. 52, оп. 4, а. е. 13, л. 31.

¹⁵⁰ Пак там, л. 391.

¹⁵¹ История на младежкото революционно движение, с. 472 и сл.

тетите на демократичната младеж, и си обещаваме, че няма да допуснем да се промъкнат провокаторски елементи в нашата среда, за да сеят раздор всред оброчищенската младеж.¹⁵²

В началото основаването на КДМ вървяло доста бързо, предимно в Добричко и Балчишко,¹⁵³ и имало изгледи да се спази едномесечният срок, предвиден за изграждането им. Постепенно обаче акцията се натъквала все повече на съпротивата от страна на ЗМС (НП), на МНС „Звено“ и на отделни земсисти от отечественофронтовския ЗМС, някои от които развивали опозиционна дейност.¹⁵⁴ Изобщо през лятото на 1946 г. опозицията от окръга отново засилила дейността си, като зачестили и проявите на стопанско вредителство. Поради това БРП (к) в сътрудничество с РМС засилила бдителността, организираща охрана на предприятията и провела акция за почистване на партиите на ОФ и предприятията от вражески елементи.¹⁵⁵ Едновременно с това РМС положил усилия да увлече цялата младеж в изпълнение на разнообразни културно-просветни и трудови начинания. Именно през лятото на 1946 г. за пръв път в окръга била сформирана младежка строителна бригада от сто души, която работила по построяването на шосето Добрич — с. Владимирово.¹⁵⁶ Известно число младежи от окръга през месец август с. г. участвували в първата национална младежка строителна бригада, работеща в Хаинбоаз. Въпреки всичко работата по изграждане на КДМ значително изостанала, а много от учредените комитети не водили пълноценен живот.¹⁵⁷

Към началото на месец септември във връзка с подготвяния референдум дали България да бъде провъзгласена за република в обстановка на повишена политическа активност на трудещите се известен обрат настъпил и в работата по изграждането на КДМ. В много райони на окръга в хода на тази акция били основани голямо число нови комитети, а съществуващите — укрепени.¹⁵⁸ Почти във всички населени места и по квартали били проведени общомладежки събрания. На първи септември били проведени младежки събори и околийски конференции на КДМ, на които младежите обещали да гласуват за премахването на монархическа институ-

152 В. Младежка искра, С., бр. 28 от 12. VII. 1946 г.

153 В. Народна младеж, С., бр. 63 от 11. VII. 1946 г.; ЦПА, ф. 52, оп. 4, а. е. 13, л. 391.

154 ОПА — Толбухин, ф. 7, оп. 1, а. е. 9, л. 33.

155 ОПА — Толбухин, ф. 2, оп. 1, а. е. 3, л. 120—121, 137.

156 Д. Трифонов, Възникване и развитие на бригадирското движение, с. 51.

157 К. Стоянов, Укрепване на младежкото единство..., с. 21.

158 Пак там, с. 24.

ция.¹⁵⁹ КДМ формирал множество агитки и излъчил из своите редове агитатори, като например в Балчишка околия 87 (60 ремсисти и 27 земсисти), в Тервелска околия — 22 и т. н.¹⁶⁰ Всичко това било съществен принос в борбата срещу реакцията. В деня на референдума трудещите се от окръга с голям ентузиазъм гласували за република, съответно в Добричка околия — 93,5% от гласоподавателите, в Балчишка околия — 96,0%, в Ген. Тошевска околия — 90,5% и в Тервелска околия — 96,0%.¹⁶¹

Постигнатите успехи в изграждането на КДМ в хода на акцията за референдума през следващите няколко месеца не могли да бъдат разширени, дори, напротив, очертала се тенденция за застой и дезорганизиране на тяхната работа. Това станало възможно при условията на изострящата се класова борба във връзка с кампанията за избори за Велико народно събрание, насрочени за 18. X. 1946 г. Както е известно, по настояване на БРП (к) в тези избори отечественофронтовските партии излизат в единен блок срещу опозицията, но със самостоятелни листи, за да се провери влиянието на всяка от тях.¹⁶² При тези условия отделните младежки отечественофронтовски съюзи започнали да развиват дейност в подкрепа на своите политически партии и тъкмо това обстоятелство довело до привияване работата на КДМ въпреки сериозните усилия на РМС да изпъглява ръководната си роля сред младежта чрез тях.

Предизборната борба била изключително напрегната и остра, тъй като опозицията и останалите контрареволуционни сили хвърлили всичко в борбата срещу БРП (к) и Отечественния фронт. Подпомогнати от видни опозиционери от Варна, опозиционерите от Толбухински окръг се вдигнали на крак. Възползвайки се от пълната свобода на предизборна агитация, те устроили десетки свои публични събрания: пуснали в ход слуховете, клеветите, заплахите; прибягнали до подкупи и шантажи, а на места и до терористични действия.¹⁶³ Под този натиск една част от колебливите елементи от отечественофронтовските партии се огънали и минали на страната на опозицията. Така в Тервелска околия според отчета на Околийското ръководство на БЗНС е имало „членове на организацията ни и отчасти членове от ръководствата да са минали и проявили като

¹⁵⁹ Пак там, с. 23.

¹⁶⁰ ОПА — Толбухин, ф. 5, оп. 1, а. е. 11, л. 57; ф. 9, оп. 1, а. е. 3, л. 2; ОПА — Варна, ф. 600, оп. 1, а. е. 5, л. 22; ОДА — Толбухин, ф. 9, оп. 1, а. е. 5, л. 150.

¹⁶¹ В. Народно дело, Варна, бр. 629 от 9. IX. 1946 г.

¹⁶² История на България, т. III, С., 1964, с. 517.

¹⁶³ ОДА — Толбухин, ф. 97, оп. 1, а. е. 36, л. 157; ф. 5, оп. 1, а. е. 11, л. 88—92; ф. 1, оп. 1, а. е. 1, л. 42—44; ф. 10, оп. 1, а. е. 22, л. 4.

опозиционери и гласуваха за опозицията¹⁶⁴. В Добричка околия на страната на опозицията минали цели дружби. Тук мнозинството от членовете на НС „Звено“ работили също за опозицията.¹⁶⁵ В отделни села като Ст. Караджа, Надежда, Змеево, Българево, Кранево и др. опозицията се чувствувала господар на положението.¹⁶⁶ Всичко това естествено имало непосредствено отражение върху дейността на младежките организации. Под натиска на опозицията целият ЗМС от Тервелска околия минал на нейна страна и в деня на изборите гласувал за нея.¹⁶⁷ В Добричко и в Балчишко преобладаващата част от младежите звенари също се присъединила към опозицията.¹⁶⁸ В гр. Добрич опозиционерите използвали някои емоции за разнасяне на бюлетини и друга техническа работа.¹⁶⁹ Особено голям успех имала агитацията сред младежите севернодобруджанци, сред малцинствената младеж и т. н.¹⁷⁰

При тази напрегната обстановка РМС мобилизирал сили-те си за борба срещу опозицията и за запазване единството на отечественофронтовската младеж, но в това отношение трудностите били изключително големи. Поради колебливостта и неискреността на по-голямата част от представителите на останалите младежки съюзи в КДМ на много места ремсистите започнали да не правят разлика между РМС и КДМ, т. е. да елиминират от тях представителите на другите организации, което от своя страна имало отрицателни последици.¹⁷¹ Натрупаният досегашен опит РМС отново използвал за провеждане на масови културно-просветни, трудови и други мероприятия. Десетки ремсисте се включили в разяснителната кампания, множество агитки, придружени с оратори, обикаляли селата. Тази дейност на РМС ще илюстрираме с данните за работата на ремсистите от Ген. Тошевска околия. Ремсовите организации от тази околия излъчили 420 агитатори, които заедно с 61 младежи земсисте извършили голяма разяснителна работа. Били проведени 52 общомладежки събрания, 445 седенки, 567 трудови дни. Написани били 78 лозунга, сформирани били 8 агитки, които имали 19 излизания. Били проагитирани 1854 семейства, уредено било гласуването на 760 души и пр.¹⁷² В процеса

164 ОДА — Толбухин, ф. 31, оп. 1, а. е. 7, л. 215.

165 ОПА — Толбухин, ф. 2, оп. 1, а. е. 3, л. 150.

166 Пак там, ф. 7, оп. 1, а. е. 41, л. 15.

167 К. Стоянов, Укрепване младежкото единство. . . , с. 26.

168 ОПА — Толбухин, ф. 2, оп. 1, а. е. 3, л. 150.

169 В. Средношколско единство, С., бр. 14 от 16. XII. 1946 г.

170 ЦПА, ф. 52, оп. 4, а. е. 10, л. 426.

171 ОПА — Толбухин, ф. 5, оп. 1, а. е. 11, л. 98; ОПА — Варна, ф. 600,

оп. 1, а. е. 4, л. 34.

172 ОПА — Толбухин, ф. 12, оп. 1, а. е. 1, л. 32.

на предизборната кампания били укрепени редица ремсови организации, като тези в с. Житен, с. Преселенци, с. Василево и др. Била създадена и една нова организация в с. Предел с 32 души членове.¹⁷³ Въпреки отделните успехи на РМС в окръга, общо взето, по време на изборната кампания той не можал да се изяви като безспорен ръководител на младежта. Резултатите от изборите показали едно чувствително влияние на опозицията в този край, в частност и сред младежта. Ще си позволим да ги посочим, тъй като те доста точно очертават разположението на политическите сили в окръга, при наличието на които младежкото движение се развивало преди изборите и щяло да се развива през следващите няколко месеца. Така според данните на Главна дирекция на статистиката¹⁷⁴ сумарно за четирите околии е имало записани за гласуване — 131 797 души, гласували общо — 121 868 души, подадени действителни бюлетини — 121 459. От последните били подадени за БРП (к) — 58 582 бюлетини, или 48,23% от всички, за БЗНС — 16 327, или 13,44%, за НС „Звено“ — 1095, или 0,99%, за БРСДП — 1838, или 1,51%, или всичко за Отечествения фронт — 77 838 бюлетини, или 64,17%. Останалите действителни бюлетини на брой 43 621, или 35,83%, от всички били подадени за БЗНС (НП).

Напрежението в политическия живот не спаднало и след изборите. Опозицията продължила борбата си срещу народната власт със същата настойчивост чак до пролетта на 1947 г. Около БЗНС (НП) се формирал тихомълком антикомунистически блок на всички контрареволуционни сили. В редица села на Толбухински окръг отечественофронтските комитети се разпаднали поради излизането от тях на представителите на БЗНС, които минали на страната на опозиционния БЗНС (Н. П.).¹⁷⁵ Опозицията умело спекулирала с голямата икономическа изостаналост и продължаващата оскъдица на продоволствени продукти. По това време окръгът бил в икономическо отношение наистина един от най-изостаналите в страната. Ето една констатация на ОК на БРП (к) в Добрич за състоянието на околията по това време: „Околията е изостанала в своята материална култура и поминък на населението. Липсват пътища, електричество, вода за пиене, телефонна мрежа, обществени постройки, общински здравни детски домове, читалища, родилни домове и пр. жилищни постройки. Така например от 102 села само 22 са на шосейни пътища, само 2 са електрифицирани, нито едно не е водоснабдено, само 20 са

¹⁷³ Пак там.

¹⁷⁴ Главна дирекция на статистиката, Статистика на изборите за народни представители за Великото народно събрание, 1946, С., 1947, с. 2—3.

¹⁷⁵ Н. Генчев, пос. съч., с. 221.

свързани с телефонни линии, има 15 здравни участъка, а само 7 имат лекари и един се завежда от хигиенист. Тя е втора в страната по липса на училищни стаи след Елховска — 63%, а нашата 61%.¹⁷⁶ Положението в останалите околни било още по-тежко. Натискът на опозицията продължавал да разлага дружбите на БЗНС и организациите на НС „Звено“. Дори околийското ръководство на БЗНС в Тервел, като отчитало лошото състояние на дружбите по места, споделяло неправилното разбиране, че за да могат те да се укрепят, Отечественият фронт, т. е. БРП (к), не бива да се вмесва в техния живот.¹⁷⁷ По това време младежките опозиционни организации също не отслабили дейността си, съсредоточавайки борбата си срещу РМС. Голяма дейност проявил опозиционният ЗМС за разлагане на отечественофронтовските земсови организации, за разпадане на КДМ и изграждане на една организация на земеделската младеж по свой калъп.¹⁷⁸

При тези условия главната задача на РМС след изборите била да се води борба за сплотяване на отечественофронтовската младеж чрез разширяване мрежата на КДМ, тяхното укрепване и превръщането им в действени органи на отечественофронтовското единство. КДМ трябвало да организират младежта за изпълнение на народностопанските задачи и за борба срещу опозицията. В това отношение ремсовите организации от Толбухински окръг положили големи усилия. Непосредствено след изборите били проведени многобройни събрания и съвещания за отчитане резултатите от дейността на младежта в предизборната кампания и за набелязване на мерки, целещи укрепването на КДМ. Специално внимание било отделено на въпроса за провеждане на внимателна разяснителна работа сред ония младежи, които се поддали на натиска на опозицията и вървели с нея, с цел тяхното възвръщане към КДМ.¹⁷⁹ През ноември 1946 г. били проведени околийски съвещания на РМС, на които били набелязани мерки за подобряване цялостната работа на организациите, между които било обявено съревнование.¹⁸⁰ В помощ на РМС отново се приеткли околийските организации на БРП (к),¹⁸¹ както и някои околийски организации на ОФ,¹⁸² които започнали да го под-

176 ОПА — Толбухин, ф. 2, оп. 1, а. е. 13, л. 206.

177 ОДА — Толбухин, ф. 31, оп. 1, а. е. 7, л. 215.

178 Н. Генчев, пос. съч., с. 222.

179 ОПА — Толбухин, ф. 12, оп. 1, а. е. 1, л. 38.

180 ЦПА, ф. 52, оп. 4, а. е. 9, л. 119—120.

181 ОПА — Толбухин, ф. 5, оп. 1, а. е. 26, л. 17; ф. 2, оп. 1, а. е. 3, л. 165.

182 ОДА — Толбухин, ф. 9, оп. 1, а. е. 9, л. 172—173; в. Народно дело, Варна, бр. 767 от 20. II. 1947 г.; бр. 768 от 21. II. 1947.

помагат по-активно при изграждането на КДМ, тяхното укрепване и активизиране дейността им. За това спомогнали и решенията на областната конференция на КДМ от 15. XII. 1946 г.¹⁸³ Конференцията препоръчала да се изградят по места бюра на организационните секретари на отделните младежки организации към КДМ с цел по-голяма оперативност при координиране дейността на организациите.¹⁸⁴ По инициатива на РМС в околийските комитети на КДМ били сформирани околийски колективи на младите агитатори с представители от отделните младежки организации.¹⁸⁵ В резултат на положените грижи и усилия работата на КДМ започнала да се подобрява, като през зимните месеци на 1946 — 1947 г. имала предимно културно-просветна насоченост.¹⁸⁶ Укрепването на КДМ било благоприятно условие за подобряване дейността на ЕМОС. В началото на 1947 г. била проведена акция за масовизирането на ЕМОС, която в окръга към пролетта на с. г. приключила успешно.¹⁸⁷ След изборите постепенно започнали да се съвземат и организациите на ЗМС. Здравите отечественофронтовци земисти с помощта на БЗНС, РМС и КДМ провели акция за прощаване на редовете си от отявлените опозиционери, подобрили дейността си в КДМ и започнали да се подготвят за околийски пролетни събори.¹⁸⁸ Областната конференция на ЗМС от 10. II. 1947 г. препоръчала „пълно младежко единство и сътрудничество“ в КДМ и активно участие на ЗМС в изпълнение на народностопанските задачи и културно-просветно издигане на селото.¹⁸⁹ Що се отнася до местните организации на МНС „Звено“, то те след изборите значително отслабнали, започнали да губят влияние и в обстановка на вътрешни борби на идейна почва, общо взето, останали пасивни. Много често техните представители в КДМ, както и изпращаните от тях агитатори, не проявили никаква дейност.¹⁹⁰

Към пролетта на 1947 г., след подписването на мирния договор, в обстановка на започналото от отечественофронтовските сили под ръководството на БРП (к) настъпление срещу опозицията¹⁹¹ се създали по-благоприятни условия за раз-

¹⁸³ В. Народна младеж, С., бр. 86 от 30. XII. 1946 г.

¹⁸⁴ ОДА — Толбухин, ф. 93, оп. 1, а. е. 12, л. 11.

¹⁸⁵ Пак там, л. 10.

¹⁸⁶ В. Народна младеж, Варна, бр. 728 от 3. I. 1947 г.

¹⁸⁷ В. Средношколско единство, С., бр. 20 от 10. II. 1947 г.; бр. 21 от 17. II. 1947 г.

¹⁸⁸ ОДА — Толбухин, ф. 31, оп. 1, а. е. 2, л. 3; а. е. 15, л. 26, 27; а. е. 17, л. 2.

¹⁸⁹ В. Народна младеж, Варна, бр. 760 от 12. II. 1947 г.

¹⁹⁰ ОДА — Толбухин, ф. 93, оп. 1, а. е. 5, л. 10, 31.

¹⁹¹ Н. Генчев, Окончателно укрепване на народнодемократичната

гръщане дейността на РМС и КДМ. Взети били мерки за париране на всяка публична дейност на опозицията, като за целта били създадени специални „ударни команди“, една част от които били младежи-ремсисти. Наред с борбата срещу опозицията продължила работата на РМС за укрепване на КДМ и ЕМОС.¹⁹² Важно място в дейността на РМС и КДМ още от зимата на 1947 г. била дейността по набиране бригадири за националните младежки строителни бригади и за формиране на местни бригади. С активната подкрепа на БРП (к) и ОФ¹⁹³ от страна на РМС и КДМ била проведена голяма разяснителна работа, в резултат на която още от началото на февруари започнало записването на младежи за бригадири в националните бригади. Така на 9 с. м. представител на Околийския к-т на КДМ в Добрич записал първите младежи за тези бригади в с. Сенокос.¹⁹⁴ През същия месец започнало записването на младежи за националните бригади и в Балчишка околия, като в с. Батова, Езерец и др.¹⁹⁵ На 21. II. 1947 г. била проведена разширена конференция на масовите и партийните организации от Добричка околия, на която било определено за националните бригади да бъдат изпратени 900 младежи и да се създадат две околийски младежки бригади — едната за прокопаване на водопровода Батова — Добрич, а другата за завършване на шосето Добрич — с. Владимирово с общ брой 450 души бригадири.¹⁹⁶ По същото време били положени усилия за формиране на работнически бригади по предприятията и за развитие на ударническото движение, в което активно участие взели и младежите работници.¹⁹⁷

Бригадирското движение получило доста голям размах през пролетните и летните месеци на 1947 г. С голям подем била проведена акцията по изпращането на бригадирите за националните строителни обекти. Така за първа смяна в националните бригади в Хаинбоаз, Перник — Волуяк и Росица били записани от Добричка околия 225 души, от Балчишка околия 165 души, от Ген. Тошевска околия — 105 души и от Тервелска околия — 105 души.¹⁹⁸ Емосистите от Каварна обе-

власт в България (1947—1948). Известия на Института за история, т. 16—17, С., 1966, с. 32.

¹⁹² ОПА — Толбухин, ф. 11, оп. 1, а. е. 3, л. 135, 149, 165; в. Народно дело, Варна, бр. 886 от 6. VI. 1947 г.

¹⁹³ ОДА — Толбухин, ф. 9, оп. 1, а. е. 9, л. 73; ОПА — Толбухин, ф. 5, оп. 1, а. е. 26, л. 17; в. Народно дело, Варна, бр. 768 от 21. II. 1947 г.

¹⁹⁴ В. Народно дело, Варна, бр. 760 от 12. II. 1947 г.

¹⁹⁵ Пак там, бр. 761 от 13. II. 1947 г.; в. Народна младеж, С., бр. 93 от 20. II. 1947 г.

¹⁹⁶ В. Народно дело, Варна, бр. 771 от 25. II. 1947 г.

¹⁹⁷ Пак там, бр. 775 от 1. III. 1947 г.

¹⁹⁸ Пак там, бр. 789 от 18. III. 1947 г.

щали да изпратят сто души бригадири.¹⁹⁹ Успешно минала акцията за набиране бригадири за втора и трета смяна, особено в Добричка и Ген. Тошевска околия. На редица места предвидените контролни числа били значително надхвърлени, като в с. Зърнево, където вместо 6 се записали 13 младежи, в с. Жегларци — вместо 8 се записали 14, в с. Тервел — вместо 15 се записали 20, в с. Гусла — вместо 5 се записали 8 и пр.²⁰⁰ Общо за трета смяна например имало записани: в Добричка околия вместо 300 души — 362, в Ген. Тошевска околия — вместо 140 души — 170, в Балчишка околия — вместо 220 души 270 и в Тервелска околия — вместо 140 души — 203 души.²⁰¹ На строителните обекти младежките бригади от окръга проявили голям трудов героизъм, като мнозина от тях станали първенци-ударници.²⁰² Националните младежки строителни бригади, на които се срещали младежи с различни идейни убеждения от различни краища на страната, се превърнали в „ковачница на честни и твърди характери“, в школа за възпитаване на младежта в демократичен отечественофронтowski дух.²⁰³ По места в страната, в т. ч. и в Толбухински окръг, се разгърнала акция за изпращане до бригадирите от националните бригади на писма и колети. Така само от Балчишка околия били изпратени колети на стойност 1 милион тогавашни лева.²⁰⁴

През лятото на 1947 г. усилено работели и десетки местни бригади, главно за прибиране на реколтата. Така в Добричка околия имало 29 такива бригади със 742 души участници, в Ген. Тошевска околия 7 бригади с 227 души, в Балчишка околия — 24 бригади с 673 участници.²⁰⁵ В Тервелска околия били отработени 2140 трудовни, в Балчишка околия — 3196 трудовни и т. н.²⁰⁶ Особено внимание било отделено за даване помощ на семействата на бригадирите от националните бригади. Така на 20. VII. 1947 г. 15 младежи от бригадата в с. Котленци овършали реколтата на бригадир от националната бригада.²⁰⁷ В Балчишка околия били изорани 320 дка, прибрана царевичата от 140 дка, пожънати 240 дка и пр.²⁰⁸ Усилена

¹⁹⁹ Пак там, бр. 790 от 19. III. 1947 г.

²⁰⁰ Пак там, бр. 926 от 22. VIII. 1947 г.

²⁰¹ В. Народно дело, Варна, бр. 932 от 29. VIII. 1947 г.

²⁰² Пак там, бр. 840 от 15. V. 1947 г.; бр. 886 от 6. VII. 1947 г.; бр. 959 от 1. X. 1947 г.

²⁰³ Вж.: Д. Трифонов, Ковачница на честни и твърди характери, С., 1968.

²⁰⁴ В. Народно дело, Варна, бр. 1021 от 12. XII. 1947 г.

²⁰⁵ ЦПА, ф. 52, оп. 4, а. е. 13, л. 276, 299, 376.

²⁰⁶ Пак там, л. 376, 279.

²⁰⁷ В. Народно дело, Варна, бр. 117 от 7. VIII. 1947 г.

²⁰⁸ Пак там, бр. 1021 от 12. XII. 1947 г.

дейност развили също и трудово-културните бригади, изпращани от градовете в селата, в които участвували и много младежи.²⁰⁹ На някои места били формирани и първите самостоятелни младежки бригади в ТКЗС, като в с. Паскалево, които давали отлична производствена работа и спечелили уважението на селяните си.²¹⁰ Общо взето, успешно било проведено и съревнованието по случай 9 септември.²¹¹

Разрастването на бригадирското движение през лятото на 1947 г. допринесло твърде много за сближаване на младежта от отделните съюзи и за въвличането на неорганизираната младеж в строителството на новия живот. То било резултат от активната дейност на ремсовите организации, както и на укрепналите КДМ, но не трябва да се забравя, че станало при наличието на благоприятни условия, породени от разгрома на опозицията. Именно през лятото на 1947 г. БРП (к) и народно-демократическата власт провели революционни действия за смазване на контрареволуционната опозиция, в резултат на които нейната дейност била фактически прекратена. Наскоро след това станало и формалното разтурване на опозиционните партии.²¹² При тези условия дошъл и краят на опозиционните младежки съюзи, чиято дейност била прекратена.²¹³ С всичко това се създали благоприятни предпоставки за изграждане на единна отечественофронтовска организация на младежта.

ИЗГРАЖДАНЕ ОРГАНИЗАЦИОННО-ПОЛИТИЧЕСКО ЕДИНСТВО НА МЛАДЕЖТА ОТ ТОЛБУХИНСКИ ОКРЪГ В СЪЮЗА НА НАРОДНАТА МЛАДЕЖ (СНМ)

Както е известно, сред поредицата от съвещания и консултации на 29. X. 1947 г. натоварената от ИК на ОФ комисия от представители на младежките отечественофронтовски съюзи и на политическите партии възприела предложението на РМС и БРП (к) за създаване на единен съюз на демократичната младеж, изграден на отечественофронтовска основа. Проведените на 1 — 3. XI. 1947 г. V конгрес на РМС и XI конгрес на ЗМС одобрили предложението. На 3 с. м. на тържествено заседание на делегациите на двата конгреса и нарочно изпратените представители на ССМ, МНС „Звено“ и от младежите ра-

²⁰⁹ Пак там, бр. 892 от 13. VII. 1947 г.; бр. 897 от 19. VIII. 1947 г.

²¹⁰ Пак там, бр. 985 от 31. X. 1947 г.

²¹¹ ОПА — Толбухин, ф. II, оп. I, а. е. 3, л. 20; ф. 7, оп. I, а. е. I, л. 19.

²¹² Н. Генчев, Окончателно укрепване. . . , с. 34 и сл.

²¹³ История на младежкото революционно движение, с. 498 и сл.

дикали била приета резолюция за изграждане на единен съюз на демократичната младеж (СДМ). Наскоро след това започва изграждане организациите на СДМ по места и подготовка за неговия учредителен конгрес, насрочен за м. декември с. г.²¹⁴

При тези условия значителен поврат настъпил и в работата на отечественофронтовските младежки организации от Толбухински окръг. И тук ремсистите развили значителна пропагандна и организационна дейност, особено във връзка с конгреса на РМС. В хода на предконгресната акция били проведени по дружества отчетни събрания, както и околийски конференции, на които били излъчени делегати за конгреса.²¹⁵ На конференциите било отчетено също, че в редовете на РМС са се влели десетки младежи, като в с. Карapelит 9 души, в с. Крушари 10 души, в Ген. Колево 5 души.²¹⁶ В чест на конгреса ремсистите провели на редица места трудови дни, а младежките бригади взели дейно участие в прибирането на царевичката и есенната сеитба.²¹⁷ Подобна дейност била извършена от организациите на останалите младежки съюзи главно чрез КДМ, но всред тях все още имало доста младежи, които се отнасяли с недоверие към проектирания СДМ, колебаели се и дори се противопоставяли на тази идея.²¹⁸ Влиянието на тези елементи сред организираната и неорганизираната младеж обаче било твърде слабо, понеже били малък брой хора, а, от друга страна, поради съществуващите политически условия нямали простор за дейността си. Поради всичко това започнал да се очертава процес на прииждане на младежта от бившите опозиционни младежки съюзи и на неорганизираната младеж към отечественофронтовските младежки съюзни организации. По това време, по данни от лятото на 1947 г., сумарно за Добричка, Балчишка и Тервелска околия ремсистите били 9319 души, земсистите — 910 души, звенарите-младежи — 178 души и членовете на ССМ — 114 души.²¹⁹ От тези данни, макар и непълни (липсват такива за Ген. Тошевска околия) се вижда, че РМС бил най-масовата младежка организация. Тя била и в организационно отношение най-стегната и боева.

В началото на месец ноември 1947 г. започнала акцията за изграждане на местните организации на СДМ и в Толбухински окръг съобразно с временния правилник, разпратен от ЦК на КДМ.²²⁰ През втората половина на ноември и началото на

²¹⁴ История на младежкото революционно движение, с. 509 и сл.

²¹⁵ ЦПА, ф. 52, оп. 4, а. е. 10, л. 267, 268, 271.

²¹⁶ Пак там, л. 271, 279.

²¹⁷ В. Народно дело, Варна, бр. 975 от 19. X. 1947 г.

²¹⁸ ОДА — Толбухин, ф. 93, оп. 1, а. е. 5, л. 67—68.

²¹⁹ ЦПА, ф. 52, оп. 1, а. е. 13, л. 279, 299, 376.

²²⁰ ОПА — Толбухин, ф. 11, оп. 1, а. е. 3, л. 160—162.

декември били проведени разширени заседания на ОК на КДМ с участието на представители от политическите партии и от масовите организации, на които били изяснени въпросите във връзка с изграждането на СДМ. Сформирани били околийски акционни комитети от представители на младежките организации, които да поемат работата по изграждането на общомладежките организации по места.²²¹ В чест на тези конференции в някои от околията били проведени общомладежки трудови дни.²²² Към началото на декември били вече изградени в Добричка околия 21 дружества, в Ген. Тошевска околия — 18 дружества.²²³ Но както в тези, така и в останалите околии акцията по основаването на СДМ изоставала. Общо за четирите околии били изградени едва 1/5 от дружествата, поради което Областният комитет на КДМ във Варна забил тревога.²²⁴ Главната причина за изоставането се дължала на незаинтересуваността на някои младежи земсисти и звенари, които по този начин пречели на изграждането на СДМ. На отделни места дори имало цели земсови дружества, както в с. Коритен, които не се съгласявали да се изгради в селото им СДМ и настоявали да останат в отделна организация.²²⁵ При това положение в помощ на РМС и КДМ се притекли организациите на БРП (к) и ОФ. С тяхно съдействие в непродължителен срок били основани десетки нови дружества на СДМ. Така „членовете на околийския ОФ комитет и ръководствата на политическите организации поеха конкретни ангажменти и си обявиха съревнование за най-много и най-добре изградени дружества и най-добре оказана помощ на младежите“²²⁶. В резултат на това, докато към 1. XII. 1947 г. в Тервелска околия имало само 6 дружества на СДМ, след една седмица броят им се увеличил на 29 и оставали да се изградят още 7 дружества.²²⁷ В Добричка околия към 12 декември с. г. имало 65 дружества с 5055 членове, като оставали да се изградят още 15 дружества.²²⁸ Подобно било положението в Ген. Тошевска и в Балчишка околия. От приведените данни се вижда, че в навечерието на учредителния конгрес на Съюза на народната младеж (СНМ),²²⁹ акцията по изграж-

221 ОДА — Толбухин, ф. 93, оп. 1, а. е. 7, л. 18; в. Народно дело, Варна, бр. 1018 от 9. XII. 1947 г.

222 В. Народно дело, Варна, бр. 1012 от 2. XII. 1947 г.

223 В. Народно дело, Варна, бр. 1012 от 2. XII. 1947 г.

224 Пак там, бр. 1014 от 4. XII. 1947 г.

225 ОПА — Толбухин, ф. 2, оп. 1, а. е. 8, л. 201; ОДА — Толбухин, ф. 93, оп. 1, а. е. 5, л. 69, 71.

226 В. Народно дело, Варна, бр. 1022 от 13. XII. 1947 г.

227 Пак там.

228 Пак там, бр. 1023 от 14. XII. 1947 г.

229 В навечерието на учредителния конгрес по предложение на ЦКДМ

дане на общомладежките дружества в Толбухински окръг била, общо взето, успешно проведена.

Учредителният конгрес на СММ (21—22. XII. 1947 г.) ликвидирал организационната разпокъсаност на младежта и поставил началото на сравнително бърз процес на идейно-политическо израстване и превъзпитаване на всички нейни слоеве в комунистически дух. Големите икономически и социално-политически преобразования, които били проведени в края на 1947 — началото на 1948 г. (приемане на нова Конституция, национализация на фабриките и банките, завършване приложението на Аграрната реформа, изграждането на Отечествения фронт като единна общественно-политическа организация и др.), улеснили този процес и разкрили широко поле пред младежта за участие в изграждането на социалистическото общество.

След Учредителния конгрес основната задача на СММ била наред с доизграждане организационната мрежа на съюза и неговото заздравяване да увлече цялата младеж в строителството на новия живот. В Толбухински окръг наскоро след конгреса били сформирани съответните околийски к-ти на СММ, в чиито състави влезли най-издигнатите представители на дотогавашните младежки организации, убедени привърженици на социалистическия път на развитие на страната.²³⁰ Именно под ръководството на тези комитети продължила работата за организационното израстване и укрепване на СММ и вече към началото на 1948 г. в него членувала 80 — 90% от младежта. На места обаче все още отделни младежи, а някъде и отделни дружества не проявявали инициатива и не развивали почти никаква дейност.²³¹ В огромната си част обаче младежта се възползвала от предоставената ѝ възможност за творческо-съзидателна дейност. През зимните месеци на 1948 г. дружествата на СММ провели разностранна културно-просветна и организационна дейност. Младежта от окръга се отзовала с готовност да даде своя принос в полза на борещия се гръцки народ, за която цел на много места били проведени акции за събиране на парични помощи.²³² През 1948 г. отново широк размах получило и бригадирското движение. Десетки младежи от окръга участвували в националните, околийските и местните бригади. Само в околийската младежка строителна бригада „Д. Орлов“, работеща по шосето Добрич — Чаталар, през годината работели 2100 младежи и девойки, които редовно изпълня-

било прието новата организация да се именува Съюз на народната младеж.

²³⁰ ОПА — Толбухин, ф. 9, оп. 1, а. е. 1, л. 14, 34.

²³¹ Пак там, л. 12, 13.

²³² В. Народно дело, Варна, бр. 1053 от 21. I. 1948 г.

вали нормите си.²³³ Десетки други трудово-културни бригади, в които участвували и младежи, помагали при различните селскостопански кампании.²³⁴ Имало изградена също и околийска младежка бригада, която в три смени работила в Държавното стопанство „Пеглешков“.²³⁵ Разраснало се сред младежта и движението за ударен труд във фабрики и в ТКЗС. С голям подем било проведено деветосептемврийското съревнование и особено съревнованието в чест на V конгрес на БРП (к).²³⁶

Историческите решения на V конгрес на БРП (к) — БКП поставили началото на нов период в развитието на нашия народ, в т. ч. и в развитието на младежкото движение в страната.

В заключение ще посочим по-важните констатации и изводи, които произтичат от направения преглед за развитието на младежкото движение в Толбухински окръг през периода от 9. IX. 1944 г. до края на 1948 г.

Преди всичко следва да се отбележи, че през този период до създаването на СММ ръководеща сила сред младежта били ремсовите организации. Както в страната, така и в окръга РМС можал да се утвърди като най-масовата, организационно най-здравата и политически най-активната младежка организация, водеща самоотвержена борба за успешното развитие на народнодемократичната революция. През разглеждания динамичен период в редовете на РМС се възпитали и израснали десетки младежи, активни строители на новия живот. Борбата на РМС за изграждането му като народен съюз и за идейно-политическото и организационно обединяване на младежта след редица перипетии на настъпления и отстъпления завършила със създаването на СММ. Тя съставлява важна страница от морално-политическото израстване и превъзпитаване на младежта в отечественофронтовски, социалистически дух.

Останалите отечественофронтовски местни организации на ЗМС, ССМ и МНС „Звено“ били сравнително малочислени, организационно неукрепнали и с изключение на ЗМС без широко влияние сред младежта. Част от членовете на тези съюзни организации станали противници на влиянието на опозицията сред младежта. С течение на времето в хода на революционните преобразования те изчерпили основанията си за съществуването си и закономерно слезли от историческата сцена. В този смисъл СММ се явил пряк приемник и продължител на делото на РМС.

²³³ ЦПА, ф. 254, оп. 2, а. е. 44, л. 150; а. е. 17, л. 17; а. е. 42, л. 73; Народна дело, Варна, бр. 1156 от 19. V. 1948 г.; бр. 1085 от 28. II. 1948 г.

²³⁴ В. Народна дело, Варна, бр. 1182 от 24. VI. 1948 г.

²³⁵ ЦПА, ф. 254, оп. 2, а. е. 45, л. 234.

²³⁶ Пак там, л. 144.

Въпреки противонародната разколническа дейност на фашистките и опозиционните елементи в младежкото движение в преобладаващата си част младежта от окръга била дълбоко демократично настроена. Под ръководството на РМС (пряко, а също чрез младежките комисии или КДМ), а след това на СНМ тя дала своя ценен принос за утвърждаването на народната власт и за икономическото издигане на окръга и страната.

РАЗВИТИЕ ДВИЖЕНИЯ МОЛОДЕЖИ В ТОЛБУХИНСКОМ
ОКРУГЕ В ПЕРИОД БОРЬБЫ ЗА УКРЕПЛЕНИЕ
НАРОДНОДЕМОКРАТИЧЕСКОЙ ВЛАСТИ (1944—1948 гг.)

Петр Тодоров

Резюме

Исследование построено на основе богатого документально-го материала. На фоне острых классовых столкновений в стране, и преимущественно в Толбухинском округе в период борьбы за укрепление народнодемократической власти, дается обстоятельное изложение о развитии движения молодежи в округе. Выяснена его идейная и организационная структура в начале рассматриваемого периода и ее изменение в ходе развития народнодемократической революции. Подчеркивается место и роль Рабочего союза молодежи (РМС) за политическое и организационное объединение молодежи и ее активное участие в строительстве социализма, а так же и непримиримая борьба против буржуазной оппозиции и ее сторонников в некоторых молодежных организациях.

В заключительной части статьи показан процесс объединения всей молодежи в ряды Союза народной молодежи (СНМ).

ON THE DEVELOPMENT OF THE YOUTH MOVEMENT IN
THE DISTRICT OF TOLBUKHIN DURING THE PERIOD
OF STRUGGLE FOR THE PROMOTION OF PEOPLE'S AND
DEMOCRATIC POWER (1944—1948)

Peter Todorov

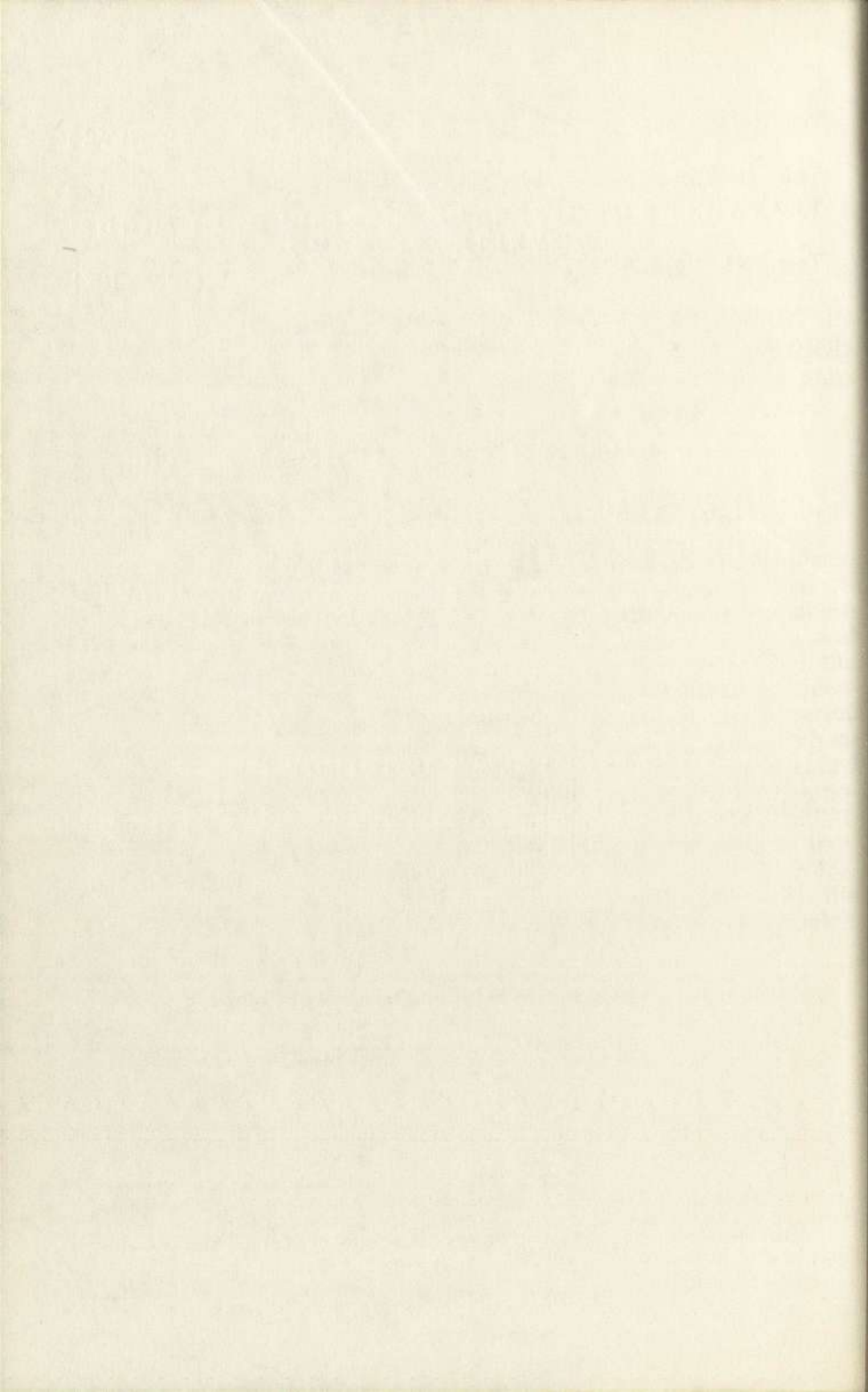
S u m m a r y

The present study is built on the basis of abundant documentary and illustrative material. Against the background of atrocious class collisions and particularly in the district of Tolbukhin during the period of struggle for the promotion of people's and democratic power the author makes a thorough review of the development of youth movement in the district. He shows its ideological and organization structure at the beginning of the period under discussion, as well as its evolution during the march of the people's and democratic revolution. Special attention is called to the place and role of the Worker's Youth Union for the political and organization unification of youth and its participation in the construction of socialism during the process of irreconcilable struggle against bourgeois opposition and its advocates in some youth organizations. The last part deals with the process of uniting the members within the Union of the People's Youth.

ТРУДОВЕ НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ
„КИРИЛ И МЕТОДИЙ“
Том XI, кн. 2 Факултет за история 1973—1974
TRAVAUX DE L'UNIVERSITÉ „CYRILLE ET METHODE“
DE VELIKO TIRNOVO
Tome XI, livre 2 Faculté d'histoire 1973—1974

ЕМАНУИЛ ЕМАНУИЛОВ
БОРБА ЗА ДЕМОКРАТИЧНА
КОНСТИТУЦИЯ ВЪВ ФРАНЦИЯ
(1945 — 1946)

EMANOUIL EMANOUILOV
LA LUTTE POUR UNE CONSTITUTION DÉMOCRATIQUE
EN FRANCE (1945—1946)

Френската конституция от 1946 г., наречена конституция на Четвъртата република, неведнъж е била предмет на научни изследвания, анализ и оценка. По общото мнение на изследователите независимо от съдържащите се в нея пропуски и недостатъци това е една от най-демократичните конституции в историята на Франция въобще.¹ Изработена в условията на остри и напрегнати политически борби, конституцията на Четвъртата република беше израз на съотношението на класово-политическите сили във Франция през 1945—1946 г.; тя представляваше своеобразен компромис между тези сили.

Следва обаче да се отбележи, че политическите борби във Франция по въпроса за изработването на конституцията не са достатъчно осветлени в научната литература. Възникването на конституцията от 1946 г. се разглежда предимно в обобщаващи трудове, които третираат по-широк кръг проблеми, отнасящи се за периода 1945—1946 г. или за целия период на Четвъртата република.² Специално на конституцията е посветена книгата на съветския учен М. А. Крутоголов „Государственный строй современной Франции (Четвертая республика)“, издадена в Москва през 1958 г. Но в нея, както и в някои други работи,³ конституцията се изследва предимно от правна гледна точка. Пред вид на това с настоящата работа авторът си поставя за цел да разкрие самия процес на подготовка и утвърждаване на конституцията, да покаже борбата на прогресивните сили във Франция начело с комунистическата партия за изработването на действително демократична конституция. Политиката на компартията по конституционния въпрос е ръководна линия в работата. Това се обяснява не само с личните предпочитания на автора, но преди всичко и главно с обстоятелството, че Френската комунистическа партия е най-по-

¹ Проблеми економики и политики Франции после Второй мировой войны. Изд. АН СССР, М., 1962, с. 454—455; Н. Н. Молчанов, Четвертая республика, М., 1963, с. 144.

² Вж. В. Ф. Коломийцев, Борьба за демократические преобразования во Франции в 1945—1946 гг., Французский ежегодник 1963, М., 1964; Н. Н. Молчанов, пос. съч., и др.

³ Вж. Е. И. Носов, Конституция современной Франции, Вестник Ленинградского университета, 1947, № 5, и др.

Следователният борец за демократическо обновление на страната, изразител на стремежите и възжеланията на преобладаващата маса от френския народ.

* * *

С приключването на Втората световна война, от средата на 1945 г., конституционният проблем зае централно място в политическия живот на Франция. Програмата на Националния съвет на съпротивата⁴, както и ордонансът на Френския комитет за национално освобождение от 21 април 1944 г.⁵ предвиждаха след завръщането в страната на всички французи да бъдат проведени общи избори. Временното правителство следваше да сложи своите пълномощия пред новоизбраното събрание.

Управляващите кръгове на френската буржоазия не се решаваха обаче да предадат властта в ръцете на пълноправно и суверенно Учредително събрание. Засягайки конституционния въпрос на 3 юни 1945 г., по време на една своя пресконференция, генерал де Гол посочи, че са възможни три варианта за неговото решаване: или да бъде възстановена конституцията от 1875 г., или да бъде свикано пълномощно Учредително събрание, разполагащо с неограничени права, или пък да се проведе допитване до избирателите при какви условия да бъде свикано Учредително събрание.⁶

На тази по същество важна за политическия живот на Франция пресконференция, де Гол не определи своето лично отношение нито към един от посочените варианти. Обстоятелството обаче, че той допускаше възможността за организиране на референдум, добре разкриваше неговите намерения. По-късно, в том трети на своите мемоари, генерал де Гол поясни, че с провеждането на референдум той се е стремил към постигането на тройка цел: да разбере какво е отношението на френския народ към конституцията от 1875 г.; да обезпечи избирането на Учредително събрание с ограничени пълномощия, при което законодателната и изпълнителната власт взаимно ще се

⁴ Програмата на Националния съвет на съпротивата, приета на 15 март 1944 г., е най-важният документ на френското съпротивително движение. Тя предвиждаше последователна демократизация на цялостния обществено-политически и икономически живот на страната. Мероприятията, които следваше да бъдат осъществени във Франция след освобождението в съответствие с програмата на НСС, вж. в: *L'année politique 1944—1945*, Paris, 1946, p. 429—431.

⁵ Пак там, с. 431—432

⁶ *Ch. de Gaulle, Mémoires de guerre, t. III, Le Salut, 1944—1946*, Paris, 1969, p. 298

уравновесяват; да получи отказ или одобрението на избирателите за установяване на политически режим в съответствие с неговите разбирания за характера на властта, от който ще зависи съдбата на поколения французи.⁷

През юни—юли политическите партии и групировки последователно определиха своето отношение към конституционния въпрос. На 14 юни Политбюро на ЦК на ФКП се изказа за избиране на суверенно Учредително събрание, пред което правителството трябваше да бъде отговорно.⁸ Комунистическата партия се обяви против принципа за провеждане на референдум. Тя изхождаше от положението, че във Франция, където активността на политическия живот беше изключително голяма, референдумът неизбежно би приел формата на плебисцит. А това би позволило на отделна личност, в случая на генерал де Гол, да се противопостави на волята на народните избраници.⁹

Подобна позиция зае и Всеобщата конфедерация на труда — най-масовата организация в страната, която отхвърли реформисткия тезис за неутралитета на профсъюзите в политическата борба. За свикване на пълноправно Учредително събрание се изказаха също и социалистическата и народнорепубликанската партии¹⁰. Само някои незначителни десни партии и групировки настояваха да бъдат възобновени функциите на конституцията от 1875 г.

Макар да беше очевидно, че мнозинството от френския народ е привърженик на идеята за свикване на пълноправно и суверенно Учредително събрание, на 9 юли генерал де Гол настоя в Министерския съвет за утвърждаване принципа за провеждане на референдум. На избирателите се предлагаше да бъде свикано Учредително събрание, но при условията, определени от правителството. В съответствие със законопроекта за временната организация на властта, разработен от самия де Гол в сътрудничество с Жюл Жаннане,¹¹ срокът за работа на Учредителното събрание се определяше на седем месеца. Събранието трябваше да се заеме изключително с изработването на нова конституция. Конституцията подлежеше на утвърждаване от референдум. През този така наречен „предконституционен период“, Учредителното събрание нямаше право да контролира дейността на правителството, нито пък да го заменя. Министрите се считаха отговорни не пред събрание-

⁷ Пак там, с. 298—299.

⁸ L'Humanité du 15 juin 1945.

⁹ L'Humanité du 29 juillet 1945.

¹⁰ В. Ф. Коломийцев, пос. съч., с. 239.

¹¹ Ch. de Gaulle, Mémoires. . . , t. III, p. 305.

то, а пред председателя на правителството, който получаваше право да управлява с помощта на декрети-законали. Законодателните функции на Учредителното събрание се свеждаха до приемането на бюджета (без неговата разходна част), провеждането на структурни реформи и утвърждаването на международните договори.¹² По същество законопроектът целеше да засили режима на личната власт на генерал де Гол.

Френската комунистическа партия отхвърли правителствения законопроект като „антидемократичен и неприемлив“¹³. Законопроектът съвсем произволно ограничаваше срока за работа и законодателните функции на Учредителното събрание. В същото време правителството получаваше почти неограничени пълномощия.¹⁴

Като се опита да окаже натиск върху комунистическата партия, генерал де Гол обяви на заседание на правителството, че е готов да приеме оставката на всеки министър, който не е съгласен с неговия проект.¹⁵ Компартията не прие обаче уловката за разрыв на правителствената коалиция, което би укрепило позициите на крупната буржоазия. В уводна статия, публикувана във в-к „Юманите“ на 7 юли, членът на Политбюро на ЦК на ФКП Жорж Коньо писа: „Комунистическата партия ясно изрази своето желание да види едно суверенно Учредително събрание. Тя не е изменила и няма да промени тази своя позиция. В същото време, отчитайки висшите интереси на страната, тя се обявява против пораждането на министерска криза.“¹⁶

Конституционният проект, предложен от правителството, беше обсъден на 27 и 28 юли в консултативното събрание. От името на комунистическата партия Ж. Коньо защити искането да бъде подчинена дейността на правителството на контрола на народните избраници. Ораторът се изказа също против принципа за провеждане на референдум.¹⁷ Характерно е, че дори буржоазните политици, след като отчитаха настроението на масите, не се решаваха открито да подкрепят предложението на генерал де Гол. С мнозинство от 210 гласа срещу 19 Консултативното събрание отхвърли правителствения законопроект. То се произнесе за пълната отговорност на правителство-

¹² Пак там, с. 305—306.

¹³ L'Humanité du juillet 1945.

¹⁴ В. Ф. Коломийцев, пос. съч., с. 240.

¹⁵ Ch. de Gaulle, Mémoires. . . , t. III, p. 305.

¹⁶ Цит. по В. Ф. Коломийцев, пос. съч., с. 241.

¹⁷ L'Humanité du 29 juillet 1945.

то пред депутатите и за избирането на „суверенно Учредително събрание“.¹⁸

Няколко дни по-късно Консултативното събрание гласува предложението на комунистическата партия за определяне на възрастовия ценз на 21 години (право на избиране) и на 20 години (право да избира) и за предоставяне на избирателни права на всички военнослужещи. На правителството се препоръчваше в предстоящите избори да бъде приложена пропорционалната избирателна система.¹⁹

Разбира се, окончателното решение на въпроса принадлежеше на правителството. Генерал де Гол не взе под внимание препоръките на Консултативното събрание.²⁰ На 17 август той прокара в Министерския съвет утвърждаването на ордонанса, с който се определяше начинът за провеждане на изборите.²¹ За 21 октомври във Франция се насрочваше провеждането едновременно на конституционен референдум и на избори за Законодателно събрание. Референдумът съдържаеше два въпроса. Първи въпрос: „Желаете ли новоизбраното събрание да бъде Учредително?“ Положителният отговор на този въпрос означаваше отказ от институциите на Третата република и изработване на нова конституция. Втори въпрос (при положение, че се получи положителен отговор на първия): „Одобрявате ли проекта на закона за временната организация на властта до встъпването в сила на новата конституция?“

Основните положения на законопроекта за временната организация на властта се свеждаха до следното:

Учредителното събрание се избира за 7 месеца. Неговата основна задача е изработването на нова конституция. Конституцията подлежи на утвърждаване от референдум, а след това и от събранието. Ако в определения срок конституцията не бъде изработена или бъде отхвърлена от референдума, в този случай се провеждат избори за ново Учредително събрание, но при същите условия.

Наред с изработването на конституцията Учредителното събрание притежава законодателни функции, правото да гласува бюджета без неговата разходна част и правото да контролира правителството. Събранието избира председателя на Министерския съвет. Последният съставя правителството, което се утвърждава заедно с неговата програма от събранието. Правителството може да бъде заменено само след специално гласуване с абсолютно мнозинство в Учредителното съ-

¹⁸ L'année politique 1944—1945 p. 274.

¹⁹ Пак там.

²⁰ Пак там.

²¹ Journal officiel du 19 août 1945.

бране не по-късно от 48 часа след постъпването на съответно предложение.²²

Законопроектът фактически малко се различаваше от първоначалния проект на генерал де Гол. Новото в него беше това, че се даваше право на Учредителното събрание да контролира дейността на правителството. Но това право беше ограничено с редица условности. Следователно само отхвърлянето на втория въпрос от референдума означаваше избиране на пълноправно Учредително събрание.

При положение, че на този въпрос се получи утвърдителен отговор, тогава според формулировката на генерал де Гол суверенитетът на събранието ще бъде ограничен от суверенитета на народа.²³ Въобще цялата система на организация и провеждане на изборите, определена от ордонанса, беше доста сложна и по признанието на самите буржоазни политични избирателите трудно биха могли да се ориентират в нея.²⁴ Практически пред избирателите въпросът стоеше така: за конституцията от 1875 г. или за изработване на нова конституция; за пълноправно и суверенно Учредително събрание или за събрание с ограничени права.²⁵

Генерал де Гол, зад когото застана френската буржоазия, призова избирателите да отговорят утвърдително и на двата въпроса от референдума. За утвърдителен отговор на двата въпроса се изказаха също народните републиканци и другите буржоазни партии.²⁶

В обстановката, когато във Франция се решаваше бъдещото държавно-политическо устройство на страната, особена актуалност придобиваше въпросът за единството на работническата класа. Десетият конгрес на Френската комунистическа партия, който се проведе в края на юни 1945 г. в Париж, се обърна с предложение към социалистите да бъде ликвидиран разколът в работническото движение и създадена единна масова партия на работническата класа. В документите, приети на конгреса, се казваше: „Френските работници, които бяха начело на борбата за освобождението на родината, не биха могли да осъществят своята задача за пълното освобождение на Франция, ако не се обединят и организират в единна партия. Организираната по този начин френска работническа класа ще стане основната сила на нацията, способна да обедини

²² Пак там.

²³ Ch. de Gaulle, Mémoires. . . t. III, p. 309.

²⁴ L'année politique 1944—1945, p. 306.

²⁵ Пак там.

²⁶ Само радикал-социалистите се обявиха за отрицателен отговор и на двата въпроса от референдума.

около себе си всички прогресивни сили, за да върви напред към повече демокрация и прогрес, към премахването на всякаква експлоатация на човек от човека.²⁷

Комунистическата партия предложи редица конкретни мерки, осъществяването на които би ускорило сливането на двете партии и непосредствено би укрепило единдействието: два пъти месечно съвместни заседания на ръководните органи на двете партии в национален, департаментален и местен мащаб; възприемане на общи позиции по всички големи въпроси в правителството и в националното събрание; при избори — единни кандидатури, което не изключва споразумения с други демократични организации; провеждане на съвместна пропагандистка дейност в страната.²⁸

Десните лидери на френската социалистическа партия обаче направиха всичко, за да отклонят предложенията на комунистическата партия. Още до свикването на поредния конгрес на социалистическата партия, който трябваше да обсъди въпроса за единството, ръководството на СФИО²⁹ се изказа неодобрително по отношение документите на X конгрес на ФКП. Предложенията на комунистическата партия бяха изтъкувани като маневра, предприета от комунистите, за да се разединят привържениците и противниците на единството вътре в социалистическата партия.³⁰

Силно влияние върху определянето на политиката и тактиката на Френската социалистическа партия оказваше Леон Блум, най-възрастният измежду социалистическите водачи, известен със своята неприязън към комунизма. В поредица речи, доклади и статии, публикувани в социалистическата преса, Блум наложи становището, че „ако единството на действията между комунисти и социалисти си остава абсолютна необходимост, то органическото сливане на двете партии е невъзможно“³¹. Основната причина за това той виждаше в обстоятелството, че френските комунисти били тясно свързани със Съветския съюз. „Ако и да не съществува в настоящия момент материална зависимост на комунистите от съветската държава — писа Блум, — то както и по-рано е запазена зависимостта им от психологически характер.“³²

²⁷ Charte d'unité de la classe ouvrière proposée par le Parti communiste. L'année politique 1944—1945, p. 459

²⁸ История на Френската комунистическа партия, София, 1968, с. 409.

²⁹ (СФИО Section française de l'Internationale ouvrière)

³⁰ L'oeuvre de L. Blum, 1945—1947, Paris, 1958, p. 44.

³¹ D. Ligon, Histoire du socialisme en France (1871—1961), Paris, 1962, p. 529.

³² L'oeuvre de L. Blume, 1945—1947. p. 45—46.

Очевидно водачите на социалистическата партия разбираха независимостта само по отношение на Съветския съюз, докато в същото време се стремяха да подчинят френското работническо движение на интересите на западноевропейския империализъм. Те поставиха като условие за единството отказването на Френската комунистическа партия от революционната марксистко-ленинска идеология и от солидарността ѝ с международното комунистическо движение.

Под влияние на десните социалисти 37-ият конгрес (август 1945 г.) на Френската социалистическа партия отхвърли предложението на комунистическата партия за единство. Конгресът реши социалистическата партия да излезе на изборите със своя собствена, еднопартийна избирателна листа или в съюз с буржоазната партия ЮДСР.³³ Относно референдума социалистите, следвайки указанията на Л. Блум, се изказаха за утвърдителен отговор и на двата въпроса.

От всички партии единствено комунистическата зае принципно отношение към референдума. Компартията призова избирателите да отговорят положително на първия въпрос и отрицателно — на втория.³⁴ По този начин тя се бореше за установяването на демократична република, конституцията на която следваше да бъде изработена от пълноправно и суверенно Учредително събрание.

Референдумът и законодателните избори се състояха едновременно на 21 октомври 1945 г. 96,4% от избирателите, взели участие в гласуването, отговориха утвърдително на първия въпрос от референдума. Френският народ единодушно изрази своя стремеж да бъде премахната конституцията от 1875 г., която установи в страната политическия режим, виновен за националната катастрофа. На втория въпрос от референдума утвърдително отговориха 66,3% от избирателите.³⁵ Положителният отговор на този въпрос до известна степен се обясняваше с обстоятелството, че много от избирателите гласуваха не толкова за правителствения законопроект, отколкото за самия де Гол, чийто престиж беше нанстина голям.

Законодателните избори донесоха голям успех на Френската комунистическа партия. С получените 5 074 054 гласа, което правеше 26,44% от избирателите и 152 депутатски места в парламента, компартията излезе на първо място в страната.³⁶ Общите избори показаха, писа Жак Дюкло, че френският народ

³³ ЮДСР (Union Démocratique et Socialiste de la Résistance).

³⁴ L'Humanité des 16—17 septembre 1945.

³⁵ L'année politique 1944—1945, p. 316.

³⁶ Rapports du Comité central pour le XI-e Congrès national du Parti communiste français, Paris, 1947, p. 118.

виждаше в лицето на комунистическата партия един от необходимите елементи на националното възвръщане.³⁷

И социалистическата партия увеличи своето влияние. Много от членовете ѝ взеха участие в съпротивителното движение. Общо половината от избирателите гласуваха за кандидатите на комунистическата и социалистическата партия. Комунистите и социалистите заедно получиха абсолютното мнозинство в Учредителното събрание. Ако те съумееха да се споразумеят, можеха сами съвместно да управляват и в много отношения да определят бъдещето на Франция.

Основната задача на Учредителното събрание, произтичаща от успеха на двойното „да“ на референдума, беше изработването на нова конституция. Позицията на Френската комунистическа партия по въпроса за конституцията ясно беше определена от нейния десети конгрес. В отчетния доклад на М. Торез пред конгреса бяха формулирани основополагащите принципи на новата конституция. Те гласяха: „1. Нерушимост на властта на народните избраници; право на народа да отзовава депутатите; еднопалатен парламент. 2. Пропорционално представителство на всички избори; право на гласуване за всички граждани, навършили 20 години, в това число и военнослужещите. 3. Предоставяне на широка финансова и политическа автономия на комунистите и департаментите; премахване на длъжностите префекти и заместник-префекти, въведени от Наполеон и просъществували оттогава при всички режими. 4. Действителна гаранция на свободата на словото, вероизповеданията, сдруженията, събранията и т. н. 5. Пълно равенство на правата без разлика на пол, религия, раса или националност. 6. Подчиняване на републиканската армия на висшата власт на Националното събрание. 7. Изборност на съдиите от всички степени, както по време на Първата република; безплатно съдопроизводство. 8. Зачитане на законите за отделяне на църквата от държавата и отделяне на училището от църквата. 9. Право на образование за всички деца от народа. 10. Действителна национализация на монополите.“³⁸

Върху основата на тези принципи комунистическата партия разработи цялостен проект за демократична конституция на Франция, който беше публикуван за всеобщо обсъждане.³⁹ Конституционният проект на комунистическата партия пред-

³⁷ Правда, 25 октябрия 1945.

³⁸ М. Thorez, Une politique française, Oeuvres, L. V., t. 21, p. 102—103.

³⁹ Пълния текст на комунистическия проект за демократична конституция на Франция вж. във France nouvelle, N. 2, 1945.

ставляваше последователно демократичен документ. Той се различаваше съществено от буржоазните конституции на Франция, но в същото време не копираше конституциите на социалистическите страни. В него беше отразена концепцията на комунистическата партия, че това, което е постигнато във Франция и което предстоеше да бъде постигнато, не е победа на социализма над капитализма, това е победа на демокрацията над силите на реакцията и фашизма и именно тази победа следваше да бъде укрепена.⁴⁰ Първостепенно условие за установяването на истинска демокрация беше сломяването на икономическото и политическото могъщество на финансовата олигархия и нейното отстраняване от управлението на страната. Ето защо член 43 на проекта предвиждаше пълна експроприация в полза на държавата, без компенсация, на всички монополистически обединения, съществуващи в областта на промишлеността, селското стопанство, търговията, транспорта, банковото и застрахователното дело.

Комунистическата партия предлагаше Франция да бъде провъзгласена за демократична и суверенна република. Съгласно проекта върховен орган в страната трябваше да бъде избираният за срок от 4 години върху основата на всеобщо, тайно и пряко избиращелно право еднокамарен парламент. Депутатите се считаха отговорни пред избирателите. Те трябваше да дават отчет за своята дейност и можеха да бъдат отзовавани. Парламентът или Националното събрание разполагаше с цялата пълнота на властта. Той гласуваше законите, избираше президента на републиката за срок от 6 години, увърждаваше правителството и неговата програма. В случаите, когато президентът нарушеше конституцията, той можеше да бъде заменян. Правителството носеше колективна отговорност пред Националното събрание и действуваше под неговия контрол. Въоръжените сили на страната се поставяха под върховния контрол на Националното събрание.

Комунистическият проект забраняваше делегирането на властта на Националното събрание на друг орган. Това означаваше, че се премахва практиката на управление посредством декрети-законови, издавани от името на президента.

В съответствие с проекта местното самоуправление получаваше широка финансова и политическа автономия. Длъжностите на префектите и заместник-префектите се премахваха. Техните функции се поемаха от председателите на департаментските и комуналните съвети. Всички административни

⁴⁰ Et. Fajon, Un projet de constitution démocratique de la République française, Cahier du Communisme, № 13, 1945, p. 10.

длъжности от департаментален и местен мащаб ставаха изборни. Съдопроизводството следваше да стане безплатно.

Конституционният проект на комунистическата партия гарантираше равенството на всички граждани пред закона без разлика на пол, възраст, раса и вероизповедание; свободата на словото, организацията, вероизповеданията, пропагандата и пресата; отделянето на църквата от държавата и на училището от църквата. Член 4 специално подчертаваше изравняването по права на жените с мъжете. Компартията предлагаше в новата конституция да бъдат записани основните социално-икономически права на трудещите се. Принципите на демокрацията и свободата последователно трябваше да бъдат прилагани и по отношение на народите и националностите, живеещи извън метрополията.

На 23 ноември конституционният проект на Френската комунистическа партия беше внесен в Бюрото на Учредителното събрание. Под влияние на десните партии обаче Учредителното събрание се изказа против обсъждането на комунистическия проект. Подготовката на новата конституция бе възложена на специално създадената за тази цел конституционна комисия. Тъй като комисията бе комплектувана съобразно с партийния състав на Учредителното събрание, то мнозинството в нея се оказа на страната на комунистите и социалистите (22 от 42).

Благодарение на постигнатото единодействие между комунисти и социалисти по някои въпроси конституционната комисия прие позитивни решения. На 5 декември с мнозинство от 22 гласа срещу 18 комисията се произнесе за премахване на втората палата и за учредяване на еднокамарен парламент. На 11 декември тя реши да бъде вписан в новата конституция принципът за отговорността на депутатите, но не пред избирателите, както предлагаша комунистите, а пред партиите. Практиката на управление посредством декрети-закони бе осъдена и на 13 декември комисията постанови, че законите могат да се приемат единствено от парламента. Беше установена индивидуална и колективна отговорност на министрите пред Националното събрание. Правото на контрол над дейността на правителството в периодите между парламентарните сесии бе възложено на бюрото на националното събрание. На 17 декември комисията реши президентът на републиката да бъде избран от Националното събрание, а не чрез всеобщо гласуване. Президентът се лишаваше от правото да председателствува Министерския съвет и върховния съвет на нацио-

налната отбрана и от правото на индивидуално помилване.⁴¹

По отношение начина на избиране на министър-председателя гласовете се разделиха по равно: 20 членове на комисията гласуваха той да бъде избран от Националното събрание, а 20 се изказаха против.

По много от въпросите обаче социалистите сътрудничеха в комисията не с комунистите, а с представителите на народно-републиканската партия. Този съюз обуслови приемането на редица решения, които бяха в явно противоречие с демократическите принципи. С мнозинство от 22 гласа срещу 18 на 7 декември комисията се произнесе за включване в новата конституция статута за политическите партии. Целта на това предложение бе да се установи държавен контрол върху дейността и финансовите средства на политическите организации, които по този начин фактически се превръщаха в атрибути на държавата. На 12 декември комисията потвърди правото на президента да поставя на второ четене приетите вече закони. На изпълнителната власт се предоставяше възможност да оказва натиск върху законодателната дейност на националното събрание. Социалистите и народните републиканци прокараха също решение за автоматическото разпускане на парламента при повторна министерска криза, с което, под заплахата от разтуряне, правителството можеше да прокара в Националното събрание желаните от него закони. Накрая, на 18 декември, комисията постанови, че за да се провери конституционността на приетите закони, правителството можеше да прибегва до референдум, т. е. до чести допитвания до народа.⁴²

Работата на конституционната комисия, в която буржоазните представители спъваха приемането на прогресивни решения, породила силно недоволство в страната. Под влияние на сериозните продоволствени затруднения през зимата на 1945—1946 г. това недоволство обхваща широки слоеве от населението. В самата социалистическа партия се засили критиката срещу провежданата от генералния секретар Даниел Мейер и Леон Блум политика на сътрудничество с народните републиканци. Демократическите организации настояваха да се ускори приемането на новата конституция, за да може законното правителство да пристъпи към разрешаване на неотложните социално-икономически въпроси.

Междувременно в хода на подготовката на основния за-

⁴¹ Et. Fajon, Les décisions de la Commission de la Constitution, France nouvelle du 22 décembre 1945; L'année politique 1944—1945, p. 360—365.

⁴² Иак там.

кон между Учредителното събрание и генерал де Гол възникна остър политически конфликт. Като глава на правителството и изпълняващ едновременно длъжността министър на националната отбрана, генерал де Гол набеляза значително увеличение на военните разходи, въпреки че войната беше приключила. Отчитайки приближаването на изборите и с цел да укрепи своето влияние сред масите, социалистите внесоха поправка за съкращаване на военните разходи с 20%. Тази поправка предизвика силно недоволство у генерал де Гол. „Зад това внезапно предложение, внесено от социалистите — писа той, — се криеше предизборна демагогия и недоброжелателно отношение към мен.“⁴³

Предложението на социалистите представляваше маневра, насочена и против комунистическата партия. Ако комунистите не го подкрепяха, то това би дало основание на лидерите на СФИО да ги обвинят в нарушаване единодействието на работническата класа. Ето защо комунистическата партия отговори на маневрата с маневра: тя подкрепи предложението (още повече, че то отговаряше на нейната собствена политика за съкращаване на военните разходи), но в същото време даде възможност на де Гол да излезе от затрудненото положение. Пояснявайки позицията на комунистическата партия по този въпрос, на 31 декември Ж. Дюкло заяви в Учредителното събрание, че гласуването по бюджета на военното министерство в никакъв случай не бива да се разглежда като повод за пораждаване на правителствена криза.⁴⁴

Конфликтът между Учредителното събрание и генерал де Гол по въпроса за бюджета на военното министерство в крайна сметка беше уреден. Но за де Гол ставаше очевидно, че нови сблъсквания със събранията и с партните бяха неизбежни. В продължение на цялата 1945 г. генералът трябваше да се убеди, че в страната и в Националното събрание не съществува необходимото мнозинство, на което той можеше да се опре. Неговите планове за установяване на „силна“, авторитарна власт, постепенно се рушеха. На 18 януари 1946 г. комунистическата и социалистическата партия подписаха споразумение за постигане на единодействие по основните текущи проблеми и в частност по въпроса за изработването на нова конституция.⁴⁵ Споразумението имаше важни практически последиствия: то откриваше възможност за изработването на

⁴³ Ch. de Gaulle, Mémoires...; t. III, p. 324.

⁴⁴ J. Duclos, Mémoires, t. IV, Sur la brèche, 1945—1952, Paris, 1971, p. 64.

⁴⁵ L'Humanité du 19 janvier 1946.

една действително демократична конституция.

При това положение де Гол беше принуден да си подаде оставката. На 20 януари той свика намиращите се в Париж министри не, както обикновено, в хотел Матиньон, а във военното министерство на улица Сен Доминик. В продължение на едно съвсем кратко заседание генерал де Гол обяви своето окончателно решение да се оттегли от управлението на страната. „Би било недостойно да се домогвам до властта — писа по-късно той, — след като политическите партии възстановиха своята предишна способност за действие.“⁴⁶

„Генерал де Гол напусна властта — писа М. Торез, — защото не се решаваше да управлява страната под контрола на депутатите и да има министри, които не бяха просто маршетенки.“⁴⁷

След оставката на генерал де Гол работата на конституционната комисия навлезе в нова фаза. Определящо влияние в нея сега имаха комунистите. Част от социалистите също така одобрително се отнасяха към предложенията на комунистическата партия.

Комисията пристъпи най-напред към изработване на Декларация за правата. С мнозинство от 24 гласа срещу 14 (МРП в частност) тя отказа да запише в декларацията принципа за свободата на образованието. Това решение лишаваше църквата от възможността да поддържа религиозни училища. То беше посрещнато крайно враждебно от католическата преса и от „умерените“ партии и групировки. На 15 януари комисията единодушно се произнесе за свободата на мисълта, свободата на съвестта и свободата на култовете, гарантирани чрез отделянето на църквата от държавата. Тя гласува също принципа за свободата на личността (съобразно с английския „*Nabeas Corpus*“), секретността на кореспонденцията и неприкосновеността на жилището. Беше потвърдено изравняването по права на жените с мъжете, правото на събрания и на асоциации. Страхувайки се от злоупотреба от страна на монополите, комисията отказа да предостави пълна свобода на пресата. Всяка личност можеше свободно да разпространява своето мнение само в случаите, когато това не влизаше в противоречие с принципите на декларацията за правата. На 13 февруари комисията реши съдопроизводството да бъде безплатно.⁴⁸

На 14 февруари комисията гласува серия от важни решения, които определяха социално-икономическите права на тру-

⁴⁶ Ch. de Gaulle, *Mémoires*. . . , t. III, p. 325.

⁴⁷ *L'Humanité* du 11 juin 1958.

⁴⁸ *L'année politique*, 1946, p. 26—27.

дещите се. Във френската конституционна практика за пръв път бяха записани правото на труд и на отдиш, на профсъюзна дейност, правото на стачка, на социално осигуряване, на образование и достъп до културата; правото на трудещите се да участвуват в управлението на предприятията, на справедливо възнаграждение и др.⁴⁹

Останалите членове на декларацията за правата, разработена през януари—февруари 1946 г., възпроизвеждаха правата, установени от знаменитата „Декларация“ от август 1789 г. и „правото на съпротива“, т. е. на въстание, установено от Конвента през юни 1793 г.⁵⁰

На второ място, комисията разработи членовете на конституцията, отнасящи се до Френския съюз. На 6 февруари тя реши Франция заедно с отвъдморските територии и тяхното население, от една страна, и присъединилите се държави, от друга страна, свободно да образуват доброволен съюз. Всички националности и жители както на метрополията, така и на отвъдморските територии ще се ползват с политически права съобразно с конституцията в качеството на граждани на Френския съюз.⁵¹

На 7 февруари комисията гласува четири важни решения по принцип:

1. Отвъдморските територии да бъдат представени в Националното събрание.
2. Да бъдат създадени местни изборни събрания с компетентност от локален характер.
3. Да бъде създаден „висш съвет на Френския съюз“ — орган със съвещателен характер.
4. Да бъдат заменени управителите и генералните управители с „министри-резиденти“, отговорни пред националното събрание.⁵²

На 25 и 26 февруари тези решения бяха включени като членове на конституцията.

Съществена част от работата на конституционната комисия през януари—февруари 1946 г. беше ревизирането на някои антидемократични решения, приети през декември 1945 г. Комисията изключи от проекта за конституция така наречения статут на политическите партии. Решено бе да не се поддържа в конституцията принципът за пропорционално представител-

⁴⁹ Пак там, с. 27.

⁵⁰ Пак там.

⁵¹ Пак там, с. 28.

⁵² Пак там.

ство на изборите, а това да се урежда от изборителния закон и др.⁵³

За да се намери приемлива основа за изработването на цялостен проект за конституция, около която би се присъединила преобладаващата маса от изборителите, Френската комунистическа партия направи някои отстъпки от своите първоначални предложения. Те се свеждаха до следното:

Първоначални предложения на ФКП:

1. Избиране на президента на републиката с обикновено мнозинство в Националното събрание.
2. Осъждане на самия принцип за референдум.
3. Да не се разпусне автоматически Националното събрание в случай на правителствена криза.
4. Против процедурата на последно четене на законопроектите.
5. Продължителност на мандата на събранието 4 години.
6. Избиране на съдиите.
7. Премахване на префектите и прехвърляне техните функции на председателя на генералния съвет.

Постигнато споразумение:

1. Избиране на президента на републиката с мнозинство от 2/3 в Националното събрание.
2. Прибягване до референдум само за ревизиране на конституцията по инициатива на националното събрание.
3. Автоматическо разпускане на Националното събрание през втората половина на неговата дейност в случай на повторна правителствена криза.
4. Възприемане на процедурата на второ четене на законопроектите.
5. Продължителност на мандата на събранието 5 години.
6. Назначаване на съдиите.
7. Назначаване на пълномощници на правителството със задача да координират дейността на обществените служби.⁵⁴

Докато конституционната комисия продължи своята работа върху подготовката на втория раздел на конституцията — институции на републиката, на 7 март Учредителното събрание започна обсъждането на декларацията за правата. Конституционният въпрос за пръв път беше внесен в Учредителното събрание след избирането му през октомври 1945 г. Десните партии подложиха декларацията за правата на ожесточени нападки и критика. Радикалсоциалистите в лицето на Едуард Ерио предложиха декларацията за правата чисто и просто да възпроизведе декларацията от 1789 г., т. е. да бъдат премахнати от нея новите положения за социално-икономическите права на трудещите се. Представителят на ЮДСР Рене Капитан разви тезата, че принципите на декларацията за правата не

⁵³ Пак там, с. 29.

⁵⁴ L'Humanité du 9 mars 1946.

можели да бъдат приложени, тъй като самият проект на конституцията предвиждал установяването на „тирания“⁵⁵. Особено остри бяха нападите на буржоазните представители в Учредителното събрание по отношение статиите на декларацията, които утвърждаваха светския характер на образованието и ограничаваха пълната свобода на пресата.⁵⁶

Благодарение на последователната позиция на комунистическата партия, която на този етап от решаването на конституционния въпрос беше подкрепена от социалистите, предложенията на десните партии за изменение на декларацията за правата бяха отхвърлени. Учредителното събрание утвърди декларацията в същия вид, в който тя беше внесена от конституционната комисия.

Вторият раздел на конституцията „Институции на републиката“ беше обсъден от Учредителното събрание от 9 до 19 април. За да отклонят приемането на демократичния проект за конституция, десните партии внесоха множество предложения и поправки. Народно-републиканската партия предложи да бъде учреден двукамарен парламент, като на съвета на Френския съюз бъдат придадени законодателни вместо консултативни функции. При това народните републиканци заявиха, че ако това предложение не бъде прието, те няма да гласуват за конституцията нито в събранието, нито на референдума.⁵⁷

Предложението на народно-републиканската партия беше отхвърлено от Учредителното събрание на 15 април с 288 гласа срещу 260.⁵⁸ Гласуването по този въпрос имаше съществено значение. То показва: първо, че съюзът на левите сили беше в състояние да обезпечи приемането на конституцията от Учредителното събрание; и, второ, че народните републиканци открито преминаха в опозиция по отношение на конституцията, изработена от комисията и събранието.

Конституционният проект, състоящ се от два раздела — декларация за правата и институции на републиката, окончателно беше утвърден от Учредителното събрание на 19 април 1946 г. За него гласуваха 309 депутати, а против — 249.⁵⁹ Депутатите посрещнаха резултатите от гласуването с бурни аплодисменти, станали на крака и пейки Марсилезата.

Конституцията от 19 април е най-демократичният документ, който френският законодател някога е създал.⁶⁰ В основата

⁵⁵ *L'année politique*, 1946, p. 52.

⁵⁶ Пак там, с. 51—54.

⁵⁷ Пак там, с. 79.

⁵⁸ Пак там.

⁵⁹ Пак там, с. 81.

⁶⁰ Пълния текст на конституцията, утвърдена от френското Учредително събрание на 19 април 1946 г. вж. в *L'année politique*, 1946, p. 553—569.

на конституцията беше поставен принципът за народния суверенитет. Този суверенитет, намиращ се единствено в нацията, беше единен, неделим, неотменим и неотчуждаем. Никоя личност, посочваше член втори, не можеше да упражнява власт, без такава специално да ѝ е предоставена.

Конституцията беше съставена в духа на демократичните френски традиции. Тя обаче представляваше реална крачка напред в сравнение с всички други конституции на Франция. Конституцията от 19 април не само възпроизвеждаше принципите на декларацията за правата от 1789 г., но същевременно тя ги потвърждаваше, допълваше ги и ги разширяваше. В нея беше отразена новата роля, която играеше френската работническа класа в цялостния живот на страната. В конституцията влязоха осем от десетте конституционни искания, издигнати от X конгрес на Френската комунистическа партия.

Първите 39 статии на конституцията подробно изброяваха гражданските свободи. Към политическите права на трудещите се се прибавяха също и икономически и социални права, като правото на отпих и почивка, правото на труд, правото на колективно определяне условията на труда и решаване въпросите на предприемачията, правото на възпитание и образование, на физическо, интелектуално и морално развитие на всяка личност, правото на протекция на семейството, майката и детето и др. Конституцията гарантираше на жената във всички области равни права с тези на мъжете. Тя предоставяше на народите от отвъдморските територии възможността да се ползват със същите права, както и жителите на метрополията, и свободно да се развиват в рамките на един братски съюз. Конституцията провъзгласи свободата на пресата, но тази свобода беше ограничена за лица, които бяха поставили своите вестници в служба на националния враг.

Новата конституция гарантираше правото на собственост, придобита чрез труд и по пътя на спестяванията. Правото на собственост, обаче гласеше чл. 36, „не можеше да бъде упражнявано в противоречие с обществената полза или по начин, нанасящ ущърб на сигурността, свободата, съществуването или на собствеността на другите“⁶¹. По този начин в конституцията беше прокаран принципът за национализация на всяко имущество, експлоатацията на което имаше национално обществено значение.⁶²

Съгласно конституцията върховен орган в страната беше Националното събрание. Втората палата, в лицето на сената,

⁶¹ Пак там, с. 558.

⁶² В. Ф. Коломийцев, пос. съч., с. 254.

беше премахната. Членовете на Националното събрание, наречени депутати, се избираха за срок от 5 години върху основата на общо, равно, пряко и тайно избирателно право. Правото да избират имаха всички граждани, навършили 20 години, а да бъдат избирани — 23 години. Депутатите се ползваха с парламентарен имунитет.

Националното събрание не можеше да делегира своите права както изцяло, така и на части на никой друг орган или личност. В съответствие с конституцията то обсъждаше и гласуваше законите, утвърждаваше бюджета (включително и неговата разходна част), международните договори, контролираше дейността на правителството и др. Без предварителното съгласие на събраниято война не можеше да бъде обявена. Националното събрание можеше да бъде разпуснато или по негова собствена инициатива, при което се изискваше мнозинство от $2/3$ на гласовете, или при повторна министерска криза през втората половина на неговия мандат. Във втория случай решението за разпускане на парламента се вземаше от правителството със съгласието на председателя на Националното събрание. То се обявяваше от президента на републиката със специален декрет.

Министър-председателят се избираше от Националното събрание в началото на всеки мандат при явно гласуване с абсолютно мнозинство на гласовете. Председателят на правителството определяше членовете на кабинета. Структурата, съставът и програмата на правителството се утвърждаваха или отхвърляха от Националното събрание. Правителството можеше да бъде заменено, след като Националното събрание му гласува недоверие с абсолютно мнозинство на гласовете.

Президентът на републиката се избираше от Националното събрание за срок от 7 години чрез явно гласуване с мнозинство от $2/3$. Той можеше да бъде преизбран само един път. Правата на президента значително бяха ограничени. Съгласно конституцията президентът съобщаваше на Националното събрание името на кандидата за министър-председател, назначаваше държавните съветници, председателя на Почетния легион, посланиците, членовете на висшия съвет на националната отбрана. Той председателствуваше Министерския съвет, висшия съвет на националната отбрана, висшия съвет на магистратурата и разполагаше с въоръжените сили на страната. Президентът обнародваше законите и подписваше декрети за тяхното приложение. Както и министрите, той също беше углавно отговорен пред Националното събрание. Всеки негов акт следваше да бъде преподписан от министър-председателя и от един министър.

Утвърждаването на конституцията на референдума, който беше насрочен за 5 май, изцяло зависеше от единодействието на силите на работническата класа и демокрацията и преди всичко от единодействието на комунистическата и социалистическата партия. Ако комунистите и социалистите, опирайки се на работническата класа, заедно организираха кампания в полза на конституцията, това би пресякло плановете на реакцията и би помогнало на колебаещите се средни слоеве правилно да се ориентират. То би създадо общ демократически поток, който би обезпечил утвърждаването на конституцията.⁶³

Пред вид на това на 20 април Централният комитет на Френската комунистическа партия направи официално предложение на социалистическата партия двете партии съвместно да организират предизборната кампания в полза на конституцията.⁶⁴ Но ръководството на СФИО отклони предложението на комунистическата партия. Въпреки че гласуваха за конституцията в комисията и в Учредителното събрание, в хода на подготовката на референдума социалистите не разгърнаха активна и настъпателна дейност. Много от социалистическите водачи се поддадоха на влиянието на реакционната пропаганда, че в случай на утвърждаване на конституцията победа ще постигнат не социалистите, а комунистите.

Френската реакция мобилизира целия си пропаганден апарат, за да попречи на утвърждаването на демократичния проект за конституция. Използувайки традиционните методи на антикомунизма, клеветата и лъжата, тя се стремеше да дезориентира общественото мнение, да породии страх и несигурност сред избирателите. Реакцията представяше конституцията в изопачен и карикатурен вид.⁶⁵ Тя заявяваше, че новата конституция щяла да установи диктатура на Националното събрание, щяла да подкопае правото на собственост и ограничи свободата на образованието, че тя уж щяла да даде на комунистите легална възможност да заграбят властта. Лидерът на народно-републиканската партия Морис Шуман стигна дотам да твърди, че приемането на конституцията щяло да доведе до ограничаване правото на придвижване, нарушаване тайната на кореспонденцията, премахване свободата на пресата и правото на събрания и би изправило Франция пред опасността да скъса дружбата си с англо-саксонските държави.⁶⁶

⁶³ F. I. Bonte, L'action national du PCF pour la France et la République, France nouvelle du 11 mai 1946.

⁶⁴ Пак там

⁶⁵ M. Thorez, Union des républicains pour battre la réaction. Oeuvres, L. V, T. 22, p. 74.

⁶⁶ F. I. Bonte, цит. статия.

В кампанията на реакционните кръгове срещу конституцията пряко се намеси и католическата църква. Посредством частни писма, проповеди, съобщения и пр. френският епископат заставяше вярващите да гласуват против конституцията на референдума. Католиците републиканци бяха изправени пред сложна вътрешна драма да избират между своя граждански дълг и религиозните си убеждения⁶⁷.

На референдума от 5 май 1946 г. конституцията беше отклонена с незначително мнозинство. 10 402 562 (41%) избиратели гласуваха против конституцията, а 9 320 930 (36%) я одобриха.⁶⁸ Основната причина за отхвърлянето на конституцията се коренеше в дейността на реакционните кръгове и в непоследователната политика на Френската социалистическа партия. Не маловажно значение имаше и този факт, че въпросите на икономиката, както отбелязва английският журналист А. Верт, вълнуваха тогава много повече избирателите, отколкото статутите на конституцията.⁶⁹ 23% от записаните гласоподаватели или не взеха участие в гласуването, или подадоха неправилно оформени бюлетини.

Отхвърлянето на конституцията от референдума означаваше, че във Франция трябваше да бъдат проведени избори за ново учредително събрание. Изборите бяха насрочени за 2 юни. Характерна черта на тази избирателна кампания беше откритият разрыв между социалистическата и комунистическата партия и разюзданата антикомунистическа пропаганда. Върху вътрешнополитическото положение на Франция силно влияние оказва усложняването на международната обстановка и в частност — встъпването на американския империализъм по пътя на „студената война“. Десните социалисти направи заявяваха, че победата на комунистическата партия на изборите и евентуално образуване на правителство начело с М. Торез щяло да означава „открита служба на Москва“⁷⁰.

Всичко това не забвня да даде своето отражение върху резултатите от изборите. На първо място по броя на гласовете излезе народнорепубликанската партия (28,10%), около която се групираха всички реакционни, клерикално-консервативни елементи. Комунистическата партия запази своите позиции (26,20%), дори в числено изражение тя получи 200 хил. гласа повече, отколкото през октомври 1945 г., докато влиянието на

⁶⁷ Пак там

⁶⁸ *Rapports du Comité Central pour le XI-e Congrès. . .*, p. 131.

⁶⁹ А. Верт, Франция 1940—1950, М., 1959, с. 202

⁷⁰ Е. М. Макаренкова, Социалистическа партия Франции в первые годы IV Республики, ФЕ 1966, М., 1967, с. 209

социалистическата партия силно спадна (21,10%).⁷¹ Опитът още веднъж показа, писа в-к „Юманите“, че политиката на опозиция на единодействието на работническата класа е основната причина за спадане авторитета на социалистическата партия.⁷²

Резултатите от изборите показаха, че в страната са настъпили съществени изменения в съотношението на класово политическите сили, изразяващи се в засилване позициите на реакционната крупна буржоазия и в колебанията на средните слоеве, предимно градските. На 2 юни реакцията не успя да изолира и отслаби комунистическата партия, но тя постигна сериозен успех. На политическата сцена, както заяви М. Торез на пленума на ЦК на ФКП от 15—16 юни 1946 г., отново излязоха хората на Мюнхен и Виши.⁷³

Израз на настъплението на десните сили беше и обстоятелството, че на 16 юни в гр. Байо след близо петмесечно мълчание с голяма реч по конституционния въпрос излезе генерал де Гол. Де Гол подложи на остра критика режима на политическите партии, който уж криел опасност от установяване на диктатура, и изрази задоволство от резултатите на референдума. Същевременно той изложи свой собствен проект за конституция. Този проект занапред започнаха да наричат „конституцията от Байо“⁷⁴.

Според генерал де Гол конституцията трябваше да бъде съставена за целия Френски съюз, включващ метрополията със Саар и отвъдморските територии. Изпълнителната власт на тази организация следваше да бъде предоставена на лице, което ще представлява и символизира френското единство — президент на Френския съюз. Президентът трябваше да бъде избран от избирателно тяло, състоящо се от парламента на метрополията и от представители на съюза.

Законодателната власт трябваше да бъде съсредоточена в съвет на Френския съюз, „компетентен да обсъжда законите и проблемите, интересуващи съюза: бюджета, външните отношения, вътрешните взаимоотношения, националната отбрана, икономиката, комуникациите“. Този голям съвет трябваше да бъде съставен от събрание, включващо: 1. Втората палата на метрополията, избирана от генералните и муниципалните съвети; 2. Представители на местните събрания, създадени в отвъдморските територии.

⁷¹ Rapports du Comité Central pour le XI-e Congrès. . . , p. 118.

⁷² L'Humanité du 3 juin 1946.

⁷³ M. Thorez, Face à la réaction, Oeuvres. L. V, t. 22, p. 105.

⁷⁴ Речта на генерал де Гол по конституционния въпрос, произнесена на 16 юни 1946 г. в гр. Байо вж. в Ch. de Gaulle, Mémoires. . . , t. 3, p. 496—502.

В тези рамки трябваше да бъде включена и конституцията собствено на Франция, основана върху принципите на Монтескьо за разделяне и уравновесяване на изпълнителната, законодателната и съдебната власт. Считаючи, че установяването на еднокамарен парламент представлявало опасност, де Гол предложи във Франция да бъде учредена и втора палата, която „публично ще обсъжда решенията на първата, ще формулира поправки, ще обсъжда законопроектите“. При това правата на политическото събрание, избирано чрез всеобщо гласуване, следваше силно да бъдат ограничени за сметка на правата на изпълнителната власт.

Изпълнителната власт в метрополията трябваше да се осъществява от държавния глава, т. е. от президента. Генерал де Гол по следния начин формулира правата на президента: той назначава министрите и в частност „първия“, който трябва да ръководи политиката на правителството; той председателствува „съвета на правителството“ и осигурява неговата продължителност; той играе в правителството ролята на арбитър над политическите партии; той има правото да разпусне Националното събрание, прибегвайки до референдум, и др.

Очевидно е, че предлагайки този проект за конституция, генерал де Гол целеше да бъде установен във Франция режим на силна, еднолична президентска власт от „цезариянски тип“, както го окачестви в-к „Юманите“.⁷⁵

Като изхождаше от оценката на реалната обстановка в страната и с цел да се сложи по-скоро край на временния режим, Френската комунистическа партия изрази готовност да бъде намерена нова база за споразумение с демократическите организации по конституционния въпрос посредством разумни отстъпки. Комунистическата партия обаче, както се посочваше в резолюцията на ЦК на ФКП от 16 юни, отхвърляше всякакви отстъпки по отношение на светския характер на държавата и училището, икономическите и социалните права на трудещите се и суверенитета на Националното събрание, избирано чрез всеобщо гласуване.⁷⁶

На 25 юни конституционната комисия възобнови своята работа. В състава на комисията, състояща се от 42 членове, бяха включени 11 комунисти, 11 народни републиканци, 9 социалисти и 11 представители на други партии и групировки. За председател на комисията бе избран социалистът Андре Филип. Ръководител на комунистическата делегация в комисията беше Етиен Фажон.⁷⁷

⁷⁵ L'Humanité du 17 juin 1946.

⁷⁶ L'Humanité du 18 juin 1946.

⁷⁷ L'année politique, 1946, p. 175.

Комунистическата партия предложи комисията да приеме онези конституционни положения, които бяха предмет на общо одобрение в предходното Учредително събрание, и да обсъди само спорните въпроси.⁷⁸ Но това предложение беше отхвърлено. Народните републиканци, както и социалистите, внесоха свои проекти за конституция, които значително се различаваха от конституционния проект от 19 април. Наложиха се комисията отново да започне обсъждането на цялата конституция, член по член.

Общата тенденция надясно, която се прояви на референдума от 5 май и особено на изборите от 2 юни, намери отражение и в работата на конституционната комисия. След референдума социалистите рязко изоставиха политиката на сътрудничество с комунистическата партия по конституционния въпрос и влязоха в безпринципен блок с народните републиканци и представителите на десните партии в комисията.⁷⁹ В упоритата борба срещу този блок комунистическата партия трябваше да отстоява основните демократически принципи на новата конституция.

Благодарение на настоятелността на комунистите комисията реши да бъдат запазени в новата конституция политическите и социално-икономическите права на трудещите се, както и правата на народите от откъснатите територии, така, както те бяха формулирани в проекта от 19 април. Комисията не създаде също и „чисти“ органи на Френския съюз.⁸⁰

Следвайки решенията на Юнския (1946 г.) пленум за намиране на нова база за изработване на конституция, която би получила одобрението на мнозинството от избирателите, комунистическата партия направи някои отстъпки от първоначалния текст. Така например тя се съгласи да бъде включен в парламента съветът на Френския съюз под името „съвет на републиката“. Членовете на съвета на републиката пъхна да получават възнаграждение и да се ползват с парламентарен имунитет. Съветът на републиката щеше да разполага с два месеца вместо един за обсъждане на законите.⁸¹

Социалистите и народните републиканци обаче прокараха в комисията някои решения, и то по основни въпроси, които далеч надхвърляха рамките на допустимите отстъпки от комунистическата партия. На 5 юли с 27 гласа срещу 11 (на комунистите) комисията реши съветът на републиката да участ-

⁷⁸ France nouvelle du 13 juillet 1946.

⁷⁹ L'Humanité du 3 août 1946.

⁸⁰ L'Humanité du 21 août 1946.

⁸¹ Иак там.

вува в избора на президента. Придобивайки по този начин политически функции, съветът на републиката щеше да иземе част от суверенитета на Националното събрание. Освен това комисията се произнесе за предоставяне на широки пълномощия на президента: правото да разпусне Националното събрание, правото на индивидуално помилване, правото да разполага с въоръжените сили на страната, и др.⁸² По думите на Ж. Дюкло президентът би се превърнал в „опасна“ личност за нормалното функциониране на републиканските институти.⁸³

Главно поради тези две причини комунистическата партия отхвърли проекта, разработен от втората конституционна комисия. На 2 август, когато проектът беше утвърден в комисията с 22 гласа, комунистическите представители се въздържаха при гласуването. Компартията пренесе борбата за демократически характер на конституцията в Учредителното събрание.

На 20 август Учредителното събрание започна обсъждането на конституционния проект, внесен от комисията. Френската комунистическа партия внесе редица поправки към проекта. По предложение на комунистите беше прието:

1. Към член първи на конституцията, определящ характера на републиката като неделима, демократична и социална, да бъде прибавена и думата „светска“.

2. Член 2 така да определи принципа на републиката: „правителство на народа, за народа, от народа“.

3. Към член 3 да бъде въведена формулата „национален суверенитет“⁸⁴.

4. Да бъде записано в преамбюла, че „законът гарантира на жената във всички области равни права с тези на мъжете“.

5. Да бъде отнето от президента и прехвърлено на председателя на правителството правото да разполага с въоръжените сили на страната.⁸⁵

Десните партии внесоха 280 поправки към конституцията. Те се стремяха да попречат на приемането на прогресивни решения и включат в конституцията положенията, издигнати от генерал де Гол в неговата реч в Байо. Задържайки и задълбочавайки дебатите, реакцията се надяваше в крайна сметка да провали и самото приемане на конституцията. Междувременно стана известно, че на 30 септември генерал де Гол възнамеряваше да излезе с публична критика на конституционния проект в Епинал.

В такава обстановка след нови взаимни отстъпки народно-

⁸² Пак там.

⁸³ L'Humanité du 29 août 1946.

⁸⁴ L'Humanité du 22 août 1946.

⁸⁵ L'Humanité du 29 août 1946.

републиканската, комунистическата и социалистическата партия постигнаха важно споразумение по конституционния въпрос. Смисълът на това споразумение, което се считаше за реализирано от 26 септември, се свеждаше до следното:

1. Относно съвета на републиката конституцията ще се ограничи с това, че съветът ще бъде избран чрез всеобщо гласуване на две степени. Подробностите по неговото избиране ще бъдат уредени по-нататък със специален закон. Съветът на републиката няма да бъде подобие на сената.

2. Президентът на републиката ще бъде избран от двете събрания. Бъдещият конгрес сам ще реши дали президентът да бъде избран с явно или тайно гласуване.

3. Председателят на правителството, избран от президента, няма да бъде назначаван от Националното събрание. Той обаче няма да може да състави правителство, преди събранието да е утвърдило неговата програма.

4. В случай на разпускане на Националното събрание правителството ще продължи да функционира, но под ръководството на председателя на събранието, който назначава нов министър на вътрешните работи.

5. Ограничава се използването на референдума за ревизиране на конституцията.⁸⁶

В резултат на постигнатото споразумение противоречията между основните политически партии бяха урегулирани. На 30 септември Учредителното събрание прие конституцията с мнозинство от 440 гласа срещу 106.⁸⁷ На 13 октомври конституцията беше утвърдена от референдума. Тя влезе официално в сила на 24 декември 1946 г. и просъществува до 5 октомври 1958 г.

Новата конституция представляваше известно отстъпление от конституцията от 19 април, но тя беше голяма крачка напред в сравнение с конституцията на Третата република от гледна точка на политическите права, разрешаването на социалните въпроси и на това, което се отнасяше до Френския съюз, който замени френската колониална империя.⁸⁸ Характерна черта на конституцията беше нейният компромисен характер. Този компромис се изразяваше във взаимните отстъпки между основните политически партии (ФКП, СФИО и МРП), в недостатъчната последователност при формулирането на някои положения и в премълчаването на други. Новата конституция, заяви Ж. Дюкло на 30 септември в Учредителното събрание, „не беше нито конституция на комунистическата пар-

⁸⁶ L'Humanité des 7 et 27 septembre 1946; L'année politique 1946, p. 225.

⁸⁷ L'année politique, 1946, p. 225—226.

⁸⁸ Правда, 30 март 1956.

ния, нито конституция на социалистическата партия, нито конституция на народно-републиканското движение. Това беше конституция на всички, на републиката. В тази конституция всеки ще намери частица от това, което той е защищавал, частица от това, срещу което се е борил, и много от това, за което не възникнаха дискусии.⁸⁹

Новата конституция се състоеше от преамбюл и 106 члена. Преамбюлът възпроизвеждаше основните принципи, установени от декларацията за правата от 1789 г. Същевременно той въвеждаше редица нови принципи, произтичащи от икономическото и социално-политическото развитие на Франция, като пълно равенство на жената с мъжа;

право на труд;

право на стачка, гарантирано от закона;

участие на работниците в управлението на предприятията;

осигуряване на социално обезпечаване;

право на образование и на култура (без да се уточни дали свободата на образованието е гарантирана);

осигуряване на необходимите условия за развитието на личността и семейството и др.⁹⁰

Принципът на национализация беше формулиран по следния начин в преамбюла: „Всяко имущество, всяко предприятие, експлоатацията на което има или придобива национално обществено значение или характер на фактически монопол, трябва да стане собственост на обществото.“⁹¹

Преамбюлът съдържаше нови положения и по отношение на външната и колониалната политика на Франция. В него се говореше, че тя няма да предприема никакви войни с цел завоюване и никога няма да употребява своите сили против свободата на който и да е народ. Наред с това прогресивно положение обаче като отстъпка на десните партии в преамбюла беше включена формулата за това, че при определени условия на взаимност Франция „е съгласна на ограничаване на суверенитета“⁹². На това положение по-късно често се позоваваха привържениците на „европейското обединение“.

Преамбюлът осъждаше всякаква система на колонизация, основана на произвола. Той провъзгласи образуването на Френски съюз, който трябваше да замени дискредитиралата се френска колониална империя. В него се говореше: „Франция

⁸⁹ J. Duclos, Mémoires, t. IV, p. 143.

⁹⁰ O. Vollrad, etc., Documents d'histoire. t. 2, Paris. 1967, p. 182—

⁹¹ Пак там, с. 183

⁹² Пак там.

образува заедно с народите от отвъдморските територии съюз, основан на равенството на правата и задълженията, без расови и религиозни различия.

Вярна на своята традиционна мисия, тя възнамерява да доведе тези народи, ръководството на които е поела върху себе си, към свободно самоуправление и демократическо решаване на техните собствени дела.⁹³

Но и по отношение на тези прогресивни положения в конституцията се съдържаха противоположни постановки. Член 61 на конституцията гласеше, че „положението на присъединилите се държави във Френския съюз произтича за всяка една от тях от акта, който определя неговите отношения с Франция“⁹⁴. Това означаваше, че се запазваха в сила старите споразумения, които закрепваха колониалния режим на различните страни от Френския съюз.

За разлика от конституционния проект от 19 април, предвиждащ въвеждане режим на еднокамарно суверенно събрание, разполагащо с цялата пълнота на властта, новата конституция установи парламентарен режим, при който наред с Националното събрание беше създаден съвет на републиката и бяха усилены правата на президента. Националното събрание обаче си остана най-важният орган в страната, тъй като само то се избираше чрез всеобщо и пряко изборително право.

Съгласно конституцията Националното събрание разполага с пълнотата на законодателната власт (чл. 13). Само то гласува законите. Законодателната инициатива принадлежи на неговите членове, но също така и на членовете на съвета на републиката и на председателя на правителството. Националното събрание гласува бюджета на страната (чл. 16).⁹⁵

Без съгласието на Националното събрание война не можеше да бъде обявена (чл. 7). Събранието утвърждава международните договори на Франция. То има законодателни права в отвъдморските територии по отношение на политическата и административната организация, криминалната област и др.⁹⁶

Националното събрание участва в избирането на основните държавни органи и личности: президента на републиката (който то избира заедно със съвета на републиката); съвета на републиката; събранието на Френския съюз; висшия съвет на магистратурата; конституционния комитет; върховния съд.⁹⁷

⁹³ Пак там, с. 184.

⁹⁴ Пак там, с. 188.

⁹⁵ L'année politique, 1946, p. 240.

⁹⁶ Пак там.

⁹⁷ Пак там.

Националното събрание упражнява контрол над изпълнителната власт. Президентът не може да назначи председателя на правителството, преди последният да е получил инвеститурата на събранието. Министрите бяха колективно отговорни пред Националното събрание за общата политика на правителството и индивидуално за техните лични дела (чл. 48). Правителството може да бъде заставено да демисионира или ако министър-председателят постави „въпроса за доверие“ (чл. 49), или ако събранието гласува „резолюция за недоверие“ (чл. 50). И в двата случая решението трябва да бъде прието след 24 часа чрез явно гласуване с абсолютно мнозинство на членовете, съставлящи Националното събрание.⁹⁸

Националното събрание разполага също с част от конституционни функции. То може да ревизира конституцията, след като съответният проектозакон получи на второ четене 2/3 от гласовете на депутатите или мнозинство от 3/5 в събранието и съвета на републиката. Ако се нарушат тези условия или съветът на републиката се изкаже против ревизирането на конституцията, тогава се прибегва до референдум.⁹⁹

В съответствие с конституцията президентът на републиката се избира за срок от седем години от двете събрания на парламента — националото събрание и съвета на републиката. Той може да бъде преизбран само един път. Президентът се държи в течение на международните преговори. Той подписва и ратифицира договорите. Президентът акредитира посланиците и извънредните посланици. Посланиците на чуждите държави са акредитирани при него.

Президентът назначава на заседание на правителството висшите държавни служители. Той приема титлата шеф на армията, председателствува Министерския съвет (чл. 32), висшия съвет на националната отбрана и висшия съвет на магистратурата (където упражнява правото на помилване). В началото на всеки мандат на Националното събрание президентът назначава министър-председателя (чл. 45). Натоварен да обнародва законите, в десетдневен срок той може да поиска от парламента ново обсъждане, което не може да му бъде отказано (чл. 36).¹⁰⁰

Конституцията дава право на правителството при определени условия да разпусне Националното събрание. Това може да стане в края на 18 месеца от дейността на Националното събрание, ако през този период са настъпили две правителствени кризи. Решението се взема на заседание на правителст-

⁹⁸ Пак там, с. 241.

⁹⁹ Пак там.

¹⁰⁰ Пак там, с. 242—243.

вото и след като е взето мнението на председателя на Националното събрание.

След разпускане на събранието кабинетът продължава да функционира с изключение на министър-председателя и министъра на вътрешните работи. Министър-председател става председателят на Националното събрание. В съгласие с бюрото на събранието той назначава новия министър на вътрешните работи.¹⁰¹

В хода на обсъждането на конституцията в Учредителното събрание правителството внесе предложение за създаване на конституционна структура на Френския съюз. Това предложение беше прието. Президент на Френския съюз според конституцията е президентът на Франция. Върховният съвет на Френския съюз се състои от представители на френското правителство и представители на присъединилите се държави. Той има само консултативни функции. Такава роля играе и събранието на Френския съюз, където 120 депутати се избират от френския парламент, а 120 представляват останалите участници в съюза.¹⁰²

Така изглеждаше в общи линии конституцията на Четвъртата република, която отразяваше реално съотношението на политическите сили в периода на нейното създаване. Ако конституцията съдържаеше редица прогресивни положения, придаващи ѝ характер на една от най-демократичните конституции в историята на Франция, то това беше преди всичко дело на комунистическата партия. Приемането на конституцията представляваше крупен успех на френските комунисти. В рамките на новата конституция трудещите се получиха възможност да се борят за разширяване и укрепване на своите политически и социално-икономически права, за по-нататъшна демократизация на Франция.

¹⁰¹ Пак там, с. 243.

¹⁰² Н. Н. Молчанов, пос. съч., с. 111.

БОРЬБА ЗА ДЕМОКРАТИЧЕСКУЮ КОНСТИТУЦИЮ ВО ФРАНЦИИ (1945—1946)

Емануил Г. Емануилов

Резюме

В этой работе автор рассматривает борьбу Французской коммунистической партии за установление подлинно демократической конституции. Он показывает политику компартии по конституционному вопросу во время основных этапов его развития: созыв Первого Учредительного собрания; работа конституционной комиссии, созданной им; референдум 5 мая 1946 года; выборы 2 июня 1946 года; работа конституционной комиссии, созданной Вторым Учредительным собранием; окончательная выработка конституции. Он анализирует конституционный проект коммунистической партии, текст 19 апреля 1946 года и уже принятую конституцию.

Автор указывает на факт, что конституция 1946 г. является выражением соотношений классово-политических сил во Франции в этот период; она представляет собой компромисс между этими силами.

LA LUTTE POUR UNE CONSTITUTION DEMOCRATIQUE EN FRANCE (1945—1946)

Emanouil Emanouïlov

Resumé

Dans cet article l'auteur étudie la lutte du Parti Communiste Français pour l'élaboration d'une constitution vraiment démocratique. Il montre la politique du Parti Communiste concernant le problème constitutionnel au cours des étapes fondamentales de son évolution: convocation d'une Assemblée Nationale Constituante; le travail de la commission de la Constitution, fondée par l'Assemblée; le référendum du 5 mai 1946; les élections du 2 juin 1946; le travail de la commission de la Constitution, fondée par la deuxième Assemblée Constituante; l'élaboration définitive de la constitution. On fait l'analyse du projet constitutionnel du Parti Communiste Français, le projet du 19 avril 1946 et la constitution définitivement élaborée, approuvée, par le référendum du 13 octobre 1946.

L'auteur souligne que la constitution de 1946 est l'expression des rapports des forces politiques en France durant cette période; elle représente un compromis spécifique entre ces forces.

ГРУДОВЕ НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ
„КИРИЛ И МЕТОДИЙ“
Том XI, кн. 2 Факултет за история 1973 — 1974
TRAVAUX DE L'UNIVERSITÉ „CYRILLE ET METHODE“
DE VELIKO TIRNOVO
Tome XI, livre 2 Faculté d'histoire 1973—1974

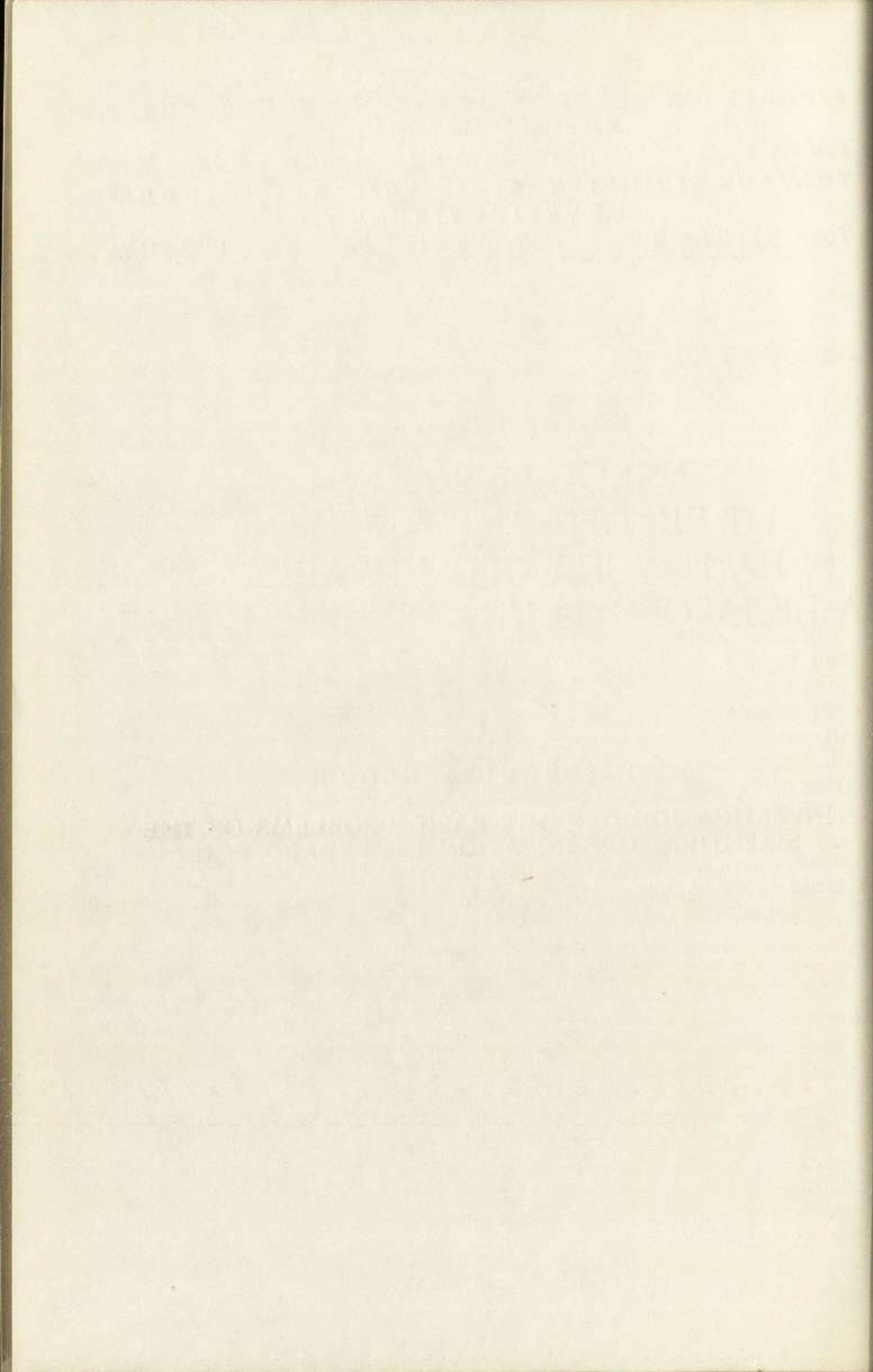
ГЕОРГИ ЦЕНКОВ

НЯКОИ РЕЗУЛТАТИ
ОТ ЕКСПЕРИМЕНТИРАНЕТО
НА НАУЧНА ОРГАНИЗАЦИЯ
А ПЕДАГОГИЧЕСКИЯ И УЧЕБЕН ТРУД

GUEORGUITSENCOV

INVESTIGATION OF SOME BASIC PROBLEMS OF THE
SCIENTIFIC ORGANIZATION OF PEDAGOGICAL
EDUCATIONAL LABOUR

ВЕЛИКО ТЪРНОВО, 1974

Глава първа

ЗАДАЧИ И МЕТОДИКА НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

1. 0. 0. ЗАДАЧИ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Научно-техническата революция в бурно развиващото се социалистическо общество все повече интелектуализира труда, внасяйки в него научно-творчески елемент, за да стане той при комунизма по думите на К. Маркс „експериментално научен, материално творчески и предметно въплъщаващ науката“ (1;264). Тази негова особеност, от една страна, социално-икономическото и идейно-правственото усъвършенствуване на обществото, от друга, обуславят целите на комунистическото възпитание: възпитаването на обществено активни и творчески мислещи личности, предани на делото на партията, с нравствено-идейна устойчивост, висококвалифицирани, способни да използват науката като производителна сила. Резултатното постигане на тези цели изисква комплексен подход в по-нататъшното разработване на много методологически, социологически, психологически и педагогически проблеми както от фундаментален, така и от приложен характер. Тяхната ефективност обаче зависи и от научната организация на труда в сферата на народното образование. Известно е, че днес НОТ не се разглежда само в най-общ вид. Съвременната теория и практика наложиха да се обособят три основни взаимно свързани и съподчинени дялове: научна организация на производството (най-голямото по обем), научна организация на труда и научна организация на управлението. В сферата на народното образование тези дялове имат своя особена интерпретация поради факта, че тук производство в истинския смисъл на думата няма. В случая народното образование като обществена надстроечна система се явява най-широка сфера на дейност, което съответствува на производството. Това означава, че научната организация на труда и научната организация на управлението в сферата на народното образование са по-малки по обем и са част от цялостната научна организация на народното образование.

Научната организация на труда има следните подразде-

ления: научна организация на управленческия труд в народното образование, научна организация на педагогическия труд, научна организация на учебния труд.

Научната организация на управлението включва: научна организация на управлението на народното образование, научна организация на управлението на учебните заведения и научна организация на учебно-възпитателния процес. От своя страна научната организация на труда има три равнища, които се обуславят от структурата на всяка система, когато производството или в случая народното образование се разглеждат като саморегулиращи се, самоуправляващи се и самоусъвършенстващи се системи. Най-общите връзки и моменти на тези нива сме се опитали да изразим в модел на научна организация на труда в народното образование (вж. модел № 1). Показани са няколко съществени особености: съподчиненост, сложност, многообразие.

За да изпълнява по-резултатно предназначенияте функции в развиващото се социалистическо общество, народното образование се нуждае от разработването и внедряването на много въпроси от неговата научна организация. Предметът на нашето изследване обхваща някои основни страни от научната организация на педагогическия и учебен труд в урока.

Към катедра педагогически дисциплини вече втора година работи комплексна научноизследователска група по педагогика, която в продължение на три години ще разработва и експериментира научна организация на педагогическия и учебния труд в урока. Нашето изследване има няколко страни: педагогическа, социологическа, психологическа и здравна. По своя характер то е приложно, което ни позволява да направим опит за рационално използване и свързване на теоретическите постижения с конкретната учебно-възпитателна работа в урока.

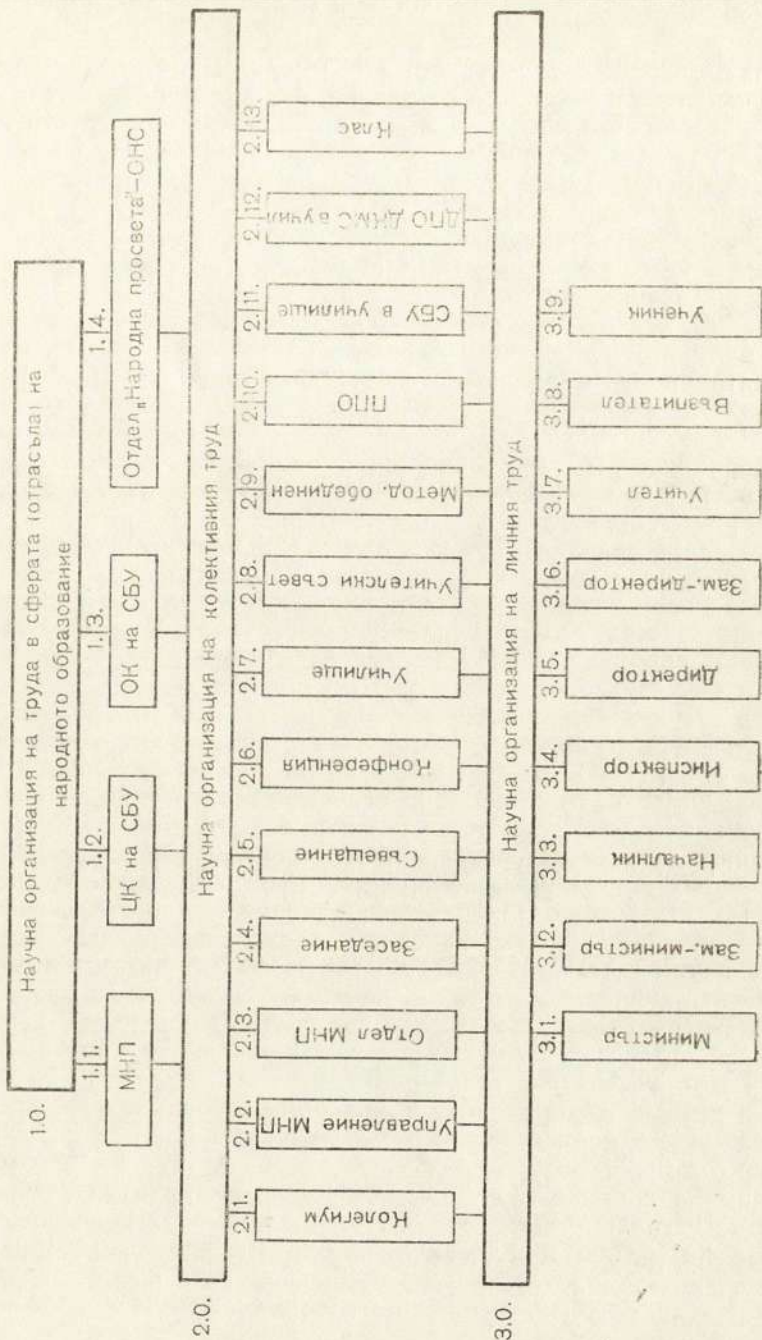
В групата са включени 57 учители и директори от Габровски, Великотърновски и Ловешки окръг. В групата влизат 6 членове от кръжочка по педагогика.

Според работната програма на групата всяка учебна година се разработват по 200 експериментални и 200 контролни урока. Провеждат се социологически проучвания в 14-те експериментални училища, в които има 12 хил. ученици и 400 учители.

Особено място заемат въпросите, свързани с изследването на заболяванията, работоспособността и умората на учители-те и учениците в хронологията на учебния ден, седмица, срок, година. Това ще позволи да се направят изводи за модификацията на урока в хронологията на учебния ден. Ние изграждаме хипотезата, че в своята хронология урокът се изменя по-

МОДЕЛ №1

НА НОВАТА НАУЧНА ОРГАНИЗАЦИЯ НА ТРУДА В НАРОДНОТО ОБРАЗОВАНИЕ

ради естествено настъпващата умора. Работоспособността на учениците и учителите от първия час не е равна на тази от 5-ия или 6-ия час. Тази закономерност влияе върху структурата на урока. Ето защо пред нас стои задачата да проучим дидактическите, психологическите и социологическите особености на изменящия се урок, за да се построи ефикасна стратегия на неговата модификация в трите училищни степени по различните учебни предмети при различните възрасти на учителите и различния педагогически стаж, по пол.

В настоящата студия е направен опит да се анализират някои резултати от научноизследователската и експерименталната работа през учебната 1972/1973 година и първия срок на 1973/1974 учебна година. Студията е изградена върху основата на резултатите от разработването и провеждането на 100 експериментални и 100 контролни урока, на 140 консултации, които авторът е дал на учители и директори, на 37 анкетни карти, здравни картони и картони за самофотохронометраж, с които са изследвани 3765 ученици и 697 учители и директори, на 17 срещи с комплексните подгрупи в трите окръга за изясняване теоретическите задачи и даване на конкретни методически указания, на 19 посещения от страна на автора на експерименталните училища, където бяха наблюдавани и анализирани 40 урока, на две окръжни съвещания, на 6 писмени методически указания, на две консултации със съветските специалисти И. П. Раченко, Г. В. Воробъев, на три рецензии за студията от И. П. Раченко, Г. В. Воробъев и В. П. Федоров.

Обучението има социологически страни. В клас учениците възприемат и осмислят учебното съдържание в условията на микросоциалната среда, която ги поставя пред редица социално-психологически затруднения. Ето защо си поставяме за задача да изследваме способността на учениците за социално-психологическа адаптация в хронологията на учебния ден с цел да я систематизираме и изучим нейните етапи и особености.

Съществена страна на научната организация на педагогическия и учебния труд е класификацията на дейностите в урока. Във връзка с нея си поставяме задача да проучим количеството, интензивността и динамиката и бюджета на времето на дейностите на учителя и учениците в урока.

Информационните страни на урока налагат задачата за проучване словното количество, особеностите на неговата динамика и бюджета на времето в хронологията на учебния час. Ние изграждаме хипотезата, че словото се явява основна форма на учебна информация, моделите на която са различни за учителя и учениците. Ето защо неговата количествена и качествена характеристика ще допринесат за повишаването на

ефективността на урочната работа. Това налага задачата да направим опит за изграждане на типове модели на словното количество и неговата динамика в хронологията на урока.

Върху педагогическия и учебния труд върху урока влияят методите и приемите на обучение, както и неговите психологически страни. Ето защо пред нас стои задачата да експериментираме нови типове самостоятелна работа на учениците и нови типове проблемни ситуации, за да повишим ефективността на трудово-интелектуалната дейност на учениците и учителя в урока.

2. 0. 0. МЕТОДИ НА ИЗСЛЕДВАНЕ И ЕКСПЕРИМЕНТИРАНЕ

Обща методологическа основа на изследването е диалектическият материализъм, позволяващ да разглеждаме развитието на педагогическите явления, процеси и закономерности в техни-те всеобщи, общи и специфични връзки. Използуваме марксистко-ленинската теория на познанието като конкретна методологическа основа, върху която се опитваме да построим както целите и задачите на изследването, така и отделните методи, анализа на резултатите, изводите и препоръките.

За ефективността на педагогическите изследвания е от значение научното разграничаване и отчитане особеностите на *понятията мяра и измерване*. Известно е, че философското понятие мяра изразява единството между количеството и качеството на предметите и явленията в природата, обществото и човешкото познание. Количествената определеност изразява границите, в които може да съществува и се развива дадено качество. Както изтъква проф. д-р Х. Крешнак, количеството в педагогиката може да съществува като определено количество на определено качество (13; 13). Не можем да не се съгласим и с неговата критична оценка по адрес на онези педагози, които имат погрешното схващане за проучване преди всичко на качествените страни на педагогическите процеси и явления. И, обратно. Елиминирането на качествените страни в педагогическите изследвания влияе неблагоприятно върху опознаване закономерностите на количеството на педагогическите явления и процеси. По този въпрос се изказва и Г. Н. Александров, като подчертава, че „само върху основата на дълбокото познаване качествата на педагогическите явления и процеси може успешно да се придвижим към откриване на количествени закони и закономерности в педагогиката“ (2; 6). *Едностраничното акцентуване върху количествените или качествените страни на изследваните педагогически обекти води до погрешни, непълни теоретически обобщения и изводи*. Например урокът като форма на трудово-интелектуална познавателна дей-

ност съществува в определена мяра, която изразява единството на неговите количествени и качествени компоненти. Това налага да се определят неговите количествени параметри, в рамките на които съществуват и се развиват качествените му показатели. Нашите предварителни наблюдения (в продължение на девет години авторът е посетил 600 урока по всички учебни предмети на началния, средния и горния курс) и изследванията на уроците, които провеждаме, ни дават основание да измерваме урока по следните качествени и количествени показатели: дейности на учителя и учениците, словно количество, паузи в речта и след дейностите, словно и звуково излишество. С математико-статистически и графически методи проследяваме редица качествени характеристики на посочените страни на урока. Този подход позволява да се отчете, че измерването в педагогиката се отнася еднакво до количествената формално-математическа и съдържателно-педагогическата определеност на изследваните процеси и явления. По думите на Х. Крешнак „да се направи каквото и да е изследване ... означава да се проучи определено количество. Понятиятата основа на измерването трябва да бъде понятие, което отразява количеството и качеството в тяхното единство“ (13; 9). Предимството на този подход се състои във факта, че може да се сравняват при еднакви количествени показатели експериментални и контролни уроци и да се отчете с относително голяма точност чрез математико-статистически методи същественото различие между тях. Това е важно, защото позволява да се установи ефективността на всеки нов метод и прием, използван в обучението, както и за всяка нова идея или структура на урока.

Педагогическите явления и процеси са сложни и динамични. Сложността се изразява преди всичко във физиологическата, психологическата и социологическата им страна. Те протичат във времето и пространството и това позволява да бъдат изучавани. Но затруднението идва от факта, че остават слаби, едва доловими или трудно регистриращи се материални следи. Освен това тяхната динамичност се изразява и в бързото им протичане и измерване. В подкрепа на това са и оценките на академик Б. В. Гнеденко. Той подчертава, че математическото проучване на педагогическите процеси се натъква на редица сложности и на първо място изключителната изменчивост на физическото и психическото състояние на проучвания обект (8; 4). Всичко това налага да се използват разнообразни методи при тяхното изследване. В нашата работа сме се съобразили с тези особености и сме използвали разнообразна система от научноизследователски и експериментални методи.

2. 1. 0. Експериментални методи

Изграждащ (активен) експеримент.

В педагогиката и психологията са известни главно два типа експерименти: лабораторен и естествен (7; 12-17). В нашата експериментална работа не създаваме изкуствени условия, а внасяме само подобрене и изменение в организацията, обръщаме внимание на стратегията и тактиката, на управленческите решения с цел да се активизират участниците в експеримента, да се рационализира трудово-интелектуалната дейност, да се изразходват по-малко сили и енергия и да се получат оптимални резултати. Тази негова особеност го приближава до активния експеримент в социологията (10; 103).

2. 1. 1. Експериментален урок

Експерименталните задачи могат да се подредят в две групи: подобряване на трудово-интелектуалната дейност на учениците и учителите в урока; експериментиране на нови методи и прийоми на обучение в урока от гледище на тяхната научна организация.

За да осъществим първата задача, опитваме се да направим квалификация на пет основни компонента в урока: дейности на учителя и учениците, словно количество на учителя и на учениците, методи и прийоми, паузи на учителя и учениците в речта и след дейностите, словно излишество на учителя и учениците. По тези показатели изследваме следните особености: количество, динамика в хронологията на урока, бюджет на времето, съотношения, разсеяност (разпределеност) в хронологията на урока.

В дидактическата страна на експеримента включваме нови типове самостоятелна работа на учениците в урока, нови типове проблемни ситуации, работим върху социално-психологическата адаптация на учениците в хронологията на учебния ден, преодоляване на противоречията и трудностите на учениците в хронологията на урока.

При класификацията на самостоятелната работа на учениците в урока изхождаме от два критерия: познавателната същност на учебния процес и принципа за възпитаващо обучение. Това ни позволява да систематизираме следните осем типа самостоятелна работа на учениците в урока: за откриване структурата на учебното съдържание; за откриване проблемите на учебното съдържание; за откриване логиката между отделните проблеми в учебното съдържание; за усвояване структурата на учебното съдържание; за усвояване проблеми-

те в учебното съдържание; за усвояване логиката на проблемите в учебното съдържание; за изработване собствени изводи и обобщения; за изграждане на хипотези и съставяне на задачи. Съществена особеност на това подреждане е, че характерът и съдържанието на типовете самостоятелна работа следва постъпателния характер на учебния процес като познавателен процес.

От друга страна, физиологическата и особено психологическата същност на учебния процес като трудово-интелектуална дейност, както и сложността на учебното съдържание изискват разнообразни типове и видове самостоятелна работа. Ето защо към всеки тип отделяме няколко вида самостоятелна работа. Засега експериментираме видовете на първите два типа. Към самостоятелната работа за запознаване със структурата на учебното съдържание причисляваме следните видове: за откриване и възприемане на част от структурата, за откриване и възприемане на цялата структура, за осмисляне структурата, за затвърдяване на структурата. Самостоятелните работи за откриване проблемите в учебното съдържание включват: за проблемно мотивиране на темата на урока, за откриване на основния проблем, за откриване на частичните проблеми, за откриване връзката между частичните проблеми и основния проблем, за отговор на основния проблем.

Известно е, че съществен психологически и познавателен компонент на проблемността в обучението е уменията на учителя да организира и създаде проблемни ситуации при провеждане на урока. При класификацията и систематизацията на проблемните ситуации ние вземаме четири критерия: познавателно-постъпателната същност на учебния процес в урока, неговите психопедагогически звена, социално-психологическите страни на учебния процес и преди всичко социално-психологическата адаптация на учениците в хронологията на учебния ден, принципа на възпитаващо обучение. Избраните критерии ни позволяват да отделим десет типа проблемни ситуации, а именно: въвеждащи проблемни ситуации, за откриване структурата на учебното съдържание, за откриване проблемите на учебното съдържание, за откриване логиката на отделните проблеми от учебното съдържание, за усвояване структурата на учебното съдържание, за усвояване проблемите на учебното съдържание, за усвояване логиката на проблемите в учебното съдържание, за съставяне на изводи и обобщения, за изграждане на хипотези и съставяне на задачи при отделните методи на обучение.

Към групата на въвеждащите проблемни ситуации различаваме три вида: за свързване на старите познания с новата

тема, за мотивиране на темата, за поставяне на основния проблем.

Началото на всеки урок в хронологията на учебния ден се характеризира с няколко затруднения. Преходът от един учебен час в друг налага на учениците да бъдат годни за социално-психологическа адаптация. Да предположим, че в предходния час се е провел урок по литература върху творчеството на П. К. Яворов. Учителят е постигнал блестящо образователните и възпитателните цели; учениците са усвоили не само естетическите идеи на литературните произведения, у тях са възбудени ярки естетически емоции, върху основата на които е предизвикано богато въображение и фантазия. Урокът е завършил, а учениците продължават да живеят с литературните герои на П. К. Яворов, тяхното съзнание е изпълнено с мисли, свързани с естетическите идеи на поета. Но ето че в поредния час следва урок по математика или история с коренно различно учебно съдържание, с друг учител, с друго отношение и интереси на учениците към него. В хронологията на учебния ден на учениците се налага да „превключат“ няколко пъти от един учебен предмет към друг. Точно тази особеност налага организирането на сериозна работа по въвеждането още в първата минута на урока. Това са нашите психопедагогически съображения за мотивирането на първия тип проблемни ситуации, които наричаме въвеждащи. Експериментираме три вида въвеждащи проблемни ситуации: за свързване на старите знания с новата тема, за мотивиране на темата, за поставяне на основния проблем.

В групата на проблемните ситуации за откриване структурата на учебното съдържание включваме следните проблемни ситуации: за откриване и възприемане структурата на част от учебното съдържание, за откриване и възприемане на цялата структура на учебното съдържание.

Към проблемните ситуации, които предизвикват любопитство, любознателност и активизират познавателната активност у учениците, ние включваме психическо стимулиране (по А. Г. Ковальсв) (22). Изхождаме от хипотезата, че неизвестността на учебното съдържание предизвиква неспокойство, страх, неувереност, когато се субективизира от ученика. Това се засилва от самата същност на проблемността в обучението. Всички тези психопедагогически условия са предпоставка за отрицателно влияние върху социално-психологическата позиция на личността в трудово-интелектуалната ѝ дейност в урока. Именно за да се вдъхне вяра в собствените сили, за да се укрепят личностните позиции в овладяването на знанията, включваме психологическото стимулиране, което има

особено важно значение в две насоки: при самостоятелната работа на учениците в урока и при проблемните въпроси. Ето защо експериментираме при всяка самостоятелна работа, при проблемните ситуации и особено при отправянето на главния (дежурния проблем) психологическото стимулиране, като отчитаме индивидуалните и възрастовите особености на учениците.

Противоречия и трудности на учениците в урока.

Когато разглеждаме трудово-интелектуалната, информационната, познавателната, организационната и управленческата страна на урока, не може да не отчетем затрудненията и противоречията, които срещат учениците. Нашите изследвания показват, че в урока учениците срещат няколко трудности. Ако се съобразим с тяхната хронология, на първо място трябва да посочим трудностите, свързани със социално-психологическата адаптация на прехода семейство—училище.

Участието на учениците в урока от първия час се предшества от смяна на семейните условия и отношения с училищните, които не са адекватни и се отличават по своята структура, съдържание, динамика, връзки, т. е. отличават се количествено и качествено. Тази особеност може да се изрази символично. Нека семейните условия и отношения изразим с латинската буква X , а училищните условия и отношения — с Y . Възможни са три типа социално-психологическа адаптация на учениците, когато $X < Y$, $X = Y$, и $X > Y$.¹ Първият тип се отнася до случаите, когато семейните отношения и условия в количествено и качествено отношение изостават и влизат в противоречие с училищните. Характерен е за семействата с буржоазен и дребнобуржоазен морал и възгледи; семейства, в които преобладават капиталистически отживелици; семейства с конфликтни отношения; при родителите, които допускат грешки и противоречия в семейното възпитание. В този случай учениците изпадат обективно в затруднение още в първите минути на пребиваването им в училище. Явяват се противоречия между предшестващите по време семейни условия и отношения в училищните, които предразполагат към конфликтна личността на ученика, те от своя страна се отразяват върху трудово-познавателната му дейност в урока.

Вторият тип адаптация е най-благоприятна, защото се отнася за случаи, при които семейните условия и отношения са близки до училищните.

Макар и по-рядко, съществува и тип адаптация, когато

¹ Употребената терминология не включва математическото значение повече, равно и по-малко.

семејните отношения и условия по своята количествена и качествена същност са над нивото на училищните. Срещат се все по-често семејства, които носят белезите на здрав социалистически колектив с високи нравствени и идейни качества и идеали. И, обратно. Макар и рядко, но се срещат първични училищни колективи със слаба организация, повърхностни отношения и т. н. В тези случаи ученикът също изпада в затруднение, защото не може да понася грубостта в отношенията на своите съученици, анемичния колективен живот.

Вече разгледахме трудностите при социално-психологическата адаптация на учениците от един учебен час в друг. Ако за критерий при нейната систематизация и класификация вземем различието в съдържанието на учебните предмети, получават се два типа: вътрешноциклова и междуциклова. Всеки тип включва по три вида адаптация, които се обуславят от факта, че съществуват четири цикъла учебни предмети: хуманитарен, естетически, природо-математически и трудово-производствен. Към вътрешноцикловия тип адаптация се отнасят следните видове: от хуманитарен учебен предмет към хуманитарен учебен предмет; от природо-математически към природо-математически; от трудово-производствен към трудово-производствен.

Междуцикловият тип адаптация има шест вида: от хуманитарен учебен предмет към природо-математически; от природо-математически към хуманитарен; от хуманитарен учебен предмет към трудово-естетически; от трудово-естетически към хуманитарен; от природо-математически към трудово-естетически; от трудово-естетически към природо-математически.

Физиологическата детерминираност на социално-психологическата адаптация на учениците в хронологията на учебния ден се обуславя от типа висша нервна дейност, а психологическата — от особеностите на психическите процеси, от структурата на мотивационната сфера, от интересите. В нашата експериментална работа се ръководим от изискването: за да се подобри организацията и ефективността на урока, трябва да се отчитат закономерностите и влиянието на адаптацията. Това налага да изучаваме нейните особености, от една страна, и, от друга, да организираме солидна теоретическа подготовка на учителите, с които работим по социология, социална психология, педагогическа психология.

В хронологията на урока, разгледан като трудово-интелектуална и познавателна дейност, съществуват два типа противоречия: от една страна, между сложността на учебното съдържание и, от друга, неговото осмисляне и обобща-

ване, типа на работа, работоспособността на учениците и учителя; между осмислянето и обобщаването на учебното съдържание, от една страна, количеството информация, темпа на учебната работа, работоспособността на учениците и учителя, от друга. В графиката за противоречията и трудностите на учениците в хронологията на урока е направен опит да се изразят графически закономерностите на втория тип противоречия (вж. Графика №2).

Както е известно, в края на урока се увеличава интензивността на познавателния процес за сметка на интензивността на учебната информация, която намалява. Ако приемем отношението на тези величини за постоянно, се получава константност, изразяваща се с уравнението $\alpha \cdot \alpha_1 = 1$. Съществува обратно пропорционална зависимост между величините на тези два компонента, която може да се изрази със следното уравнение $\alpha = \frac{1}{\alpha_1}$

Трябва да се отбележи една друга зависимост, която има важно значение за количеството на познавателния процес. Увеличаване количеството на учебната информация в края на урока (\nless) влияе отрицателно върху осмислянето и обобщаването на учебната информация, т. е. в нашия случай намалява стойността на ($\nless \alpha_1$). Разглежданите случаи се отнасят до количествено информационното противоречие в урока.

Обратно пропорционална зависимост съществува и между работоспособността на учениците в края на урока и интензивността на абстрактната познавателна дейност на учениците, която може да се изрази така: $\beta = \frac{1}{\beta_1}$. Това противоречие може да бъде наречено трудово-интелектуално. То е по-обективно от първото, защото степента на количествено-информационното противоречие зависи от педагогическото майсторство на учителя, от правилната организация на урока, докато във всички случаи при учениците в края на урока се наблюдава една или друга степен умора.

Сложността на отношенията между интензивността на посочените показатели в урока и степента на противоречията може да се изрази в пет вариантни групи отношения.

1. 0. *Вариантни отношения между интензивността на учебната информация и нейното осмисляне и обобщаване в края на урока.*

1. 1. $\nless \alpha < \nless \alpha_1$ 1 2. $\nless \alpha > \nless \alpha_1$ 1. 3. $\nless \alpha = \nless \alpha_1$.

В тази група първият вариант се явява оптимален. Естествено е в края на урока да намалее количеството нова информация, защото в това време на часа е задължително орга-

низирането на работа за осмисляне и обобщаване на учебното съдържание, което постигаме с отговора на дежурния проблем.

Вторият вариант е минимален. Това са случаите, когато в края на урока учителят увеличава темпа на работа, създава аритмия, защото не е разпределен правилно бюджетът на времето на урока. За няколко минути в края на часа учителят излага голямо количество информация, без учениците да имат възможност да я осмислят и обобщят. В случая учителят постъпва формално — или не се интересува от изискването учениците да осъзнаят, да разберат, да обобщят учебното съдържание, или си въобразява, че то е разбрано. Всичко това ни дава основание да считаме, че аритмията в урока води до две трудово-информационни и познавателни усложнения. Създадената в последните минути хипервербалност със своя ускорен темп затруднява мисловните процеси у учениците, понижава качеството на познавателната дейност, допринася за засилване на умората. На второ място аритмията обуславя и хиповербалността, която е характерна за по-голяма част от урока. Забавеният темп влияе отрицателно не само върху бюджета на времето на урока, но има и психофизиологически последици. Бавният темп на работа, изразен най-ярко в хиповербалността на учителя и учениците, създава условия за постигането на пасивна мисловна дейност, неустойчиво внимание, обща демобилизация, което понижава познавателно-трудовете резултати на урока.

2. 0. *Вариантни отношения между интензивността на работоспособността на учениците и осмислянето и обобщаването на учебната информация в края на урока.*

Работоспособността на учениците и учителя има съществено значение за ефективността на урока, което ни задължава да проучим такива нейни особености и закономерности като интензивност, динамика, влияние върху познавателния процес у учениците, умора.

В тази група отношения съществуват също три варианта:

$$2. 1. \star \beta < \star 1$$

$$2. 2. \star > \star 1$$

$$2. 3. \star \approx \star 1$$

И тук първият вариант се явява оптимален, защото се наблюдава оптимална интензивност на трудово-интелектуално натоварване, което обуславя бавно развиване на умората. А известно е, че колкото умората на учениците в края на часа е по-малка, толкова повече се създават трудови условия за успешно осмисляне и обобщаване на учебното съдържание. За да постигнем този вариант в нашата експериментална работа, полагаме грижи трудово-интелектуалната дейност в урока да отговаря

на съвременните психопедагогически, социологически и методически изисквания. Обръщаме особено внимание на предварителното определяне количеството на дейностите, на тяхната сложност, обем и съдържание, на точния бюджет на времето, на оптималната динамика, на интензивността и разпределението.

Вторият вариант е минимален, защото увеличаването на интензивността на натоварването в края на часа увеличава умората на учениците. А когато интензивността на умората надвишава интензивността на абстрактната дейност, учебно-разпитателните резултати намаляват. Това противоречие се среща най-често в последните часове в хронологията на учебния ден, в последните дни в хронологията на учебната седмица, в последната седмица на учебния месец, в последния месец на учебния срок, в последния срок на учебната година.

Ергономията определя следните фактори, свързани с нарушаването на режима на труд и почивка, които сами по себе си не водят до развитие на умора, но способствуват за по-ранното ѝ настъпване: недостатъчното време за възстановяване на силите след умора; неправилното използване на почивките между работа; недостатъчно обмислено планиране на работа и почивка (16; 362). Като се съобразяваме с изброените фактори и линейната зависимост между големината на натоварването и степента на развитие на умората на учениците в хронологията на учебния ден, през учебната 1973/1974 г. ще експериментираме нова структура на междучасията в четирнадесетте училища, с които работим. Ще опитаме с три варианта структури, които показваме в следната таблица за вариантните структури на междучасия № 1.

Варианти	Хронология на междучасията				
	I т'	II т'	III т'	IV т'	Общо т'
I вариант	05	10	15	20	50
II вариант	05	10	20	20	55
III вариант	10	10	20	25	65

Ще използваме следните критерии за определяне умората на учениците при старата и при новата структура на междучасията:

1. 0. Сърдечно-съдови промени: пулс, кръвно налягане, електрокардиограма.

1. 2. Дихателни промени: честота на дишането, кислородна консумация, кислороден недостиг.

1. 3. Качества на вниманието: разпределеност, концентрация, устойчивост.

2. 0. Интелектуални функции:

2. 1. Качества на паметта.

2. 2. Индуктивна дейност.

2. 3. Дедуктивна дейност.

3. 0. *Варианти отношения между интензивността на учебна информация и интензивността на работоспособността на учениците в урока.*

Учебната информация в урока се явява обект на интелектуалния труд на учениците. Ето защо нейната интензивност и динамика влияят пряко върху работоспособността им. От друга страна, работоспособността на учениците е съществено психофизиологическо условие за възприемане и осмисляне на учебната информация. Това налага синхронизация и координация между динамиката и интензивността на учебната информация и работоспособността на учениците в урока.

И тук са възможни следните три варианта:

3. 1. $\alpha < \beta$

3. 2. $\alpha > \beta$

3. 3. $\alpha = \beta$

Между интензивността на намаляване на количеството учебна информация (α) и интензивността на спадане на работоспособността на учениците (β) в края на урока съществува обратно пропорционална зависимост. Колкото повече намаляват стойностите на количеството нова информация, толкова повече се създават условия за оптимална умора, което улеснява осмислянето и обобщаването на учебната информация.

Първият вариант е оптимален, защото в края на урока естествено намалява новата информация и във всички случаи, когато нейната стойност е по-малка от степента на умората, се създават условия за резултатен учебен процес.

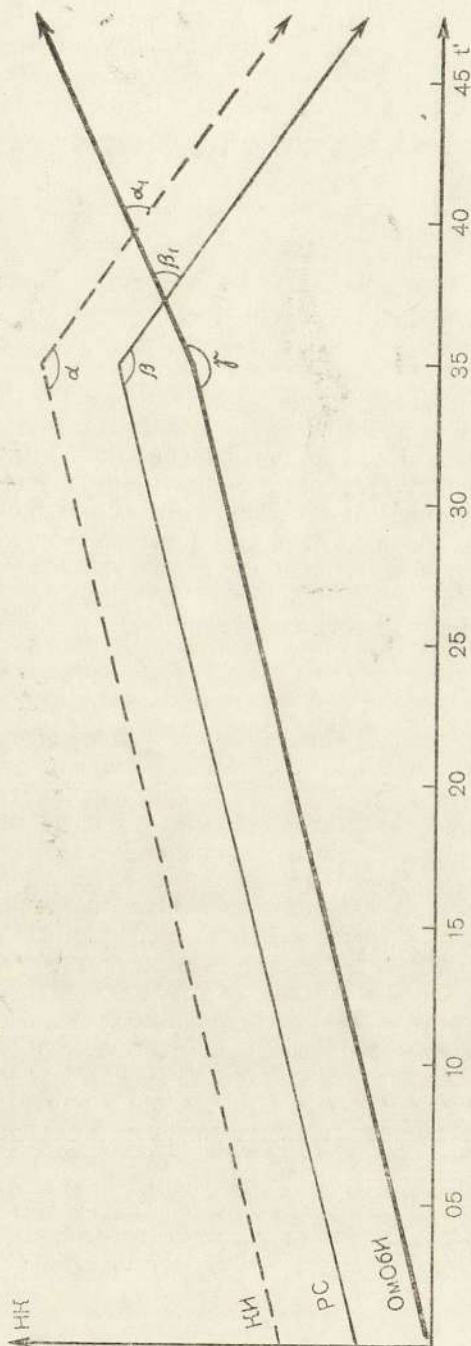
Вторият вариант е минимален, защото умората на учениците превишава стойността на новата информация в края на урока и това създава неблагоприятни условия за осмислянето и обобщаването на учебното съдържание.

4. 0. *Варианти отношения между противоречията при интензивността на информация и работоспособността на учениците, от една страна, и, от друга, интензивността на осмислянето и обобщаването в края на урока*

При тези отношения степента на двата типа противоречия

ГРАФИКА №2

ЗА ПРОТИВОРЕЧИЯТА И ТРУДНОСТИТЕ НА УЧЕНИЦИТЕ
В ХРОНОЛОГИЯТА НА УРОКА

НК — ниво на количествата в урока

КИ — динамика на количеството информация в хронологията на урока

РС — динамика на работоспособността на учениците в хронологията на урока

ОмОбИ — динамика на обобщаването на учебната информация в хронологията на урока

α — интонзивност на намалване количеството на учебната информация

α_1 — степен на противоречие между кол. информация в края на урока и осмислянето ѝ и обобщав. от уч-те

β — интонзивност на спадане работоспособността на учениците в края на урока

β_1 — степен на противоречие между ОмОбИ в края на урока и работоспособността на учениците

се определя от стойността на интензивността на учебната информация, както и от нейната сложност и трудноусвоимост. Увеличаването на стойността и сложността на учебната информация намалява работоспособността на учениците и увеличава интензивността на умората.

$$4. 1. \angle \alpha_1 > \angle \beta_1$$

$$4. 2. \angle \alpha_1 < \angle \beta_1$$

$$4. 3. \angle \alpha_1 = \angle \beta_1$$

Първият вариант противоречия е оптимален, защото той предполага естествено намаляване на цява учебна информация, което улеснява нейното осмисляне и обобщаване от учениците. Когато интензивността на намаляване работоспособността на учениците е по-голяма от интензивността на намаляването на учебната информация, учениците се затрудняват в осмислянето и обобщаването на учебното съдържание (втори вариант).

5. 0. 0. *Варианти отношения между интензивността на осмислянето и обобщаването и останалите компоненти от трудово-интелектуалната дейност на учениците в края на урока*

5. 1. 0. Оптимални варианти отношения

Характерна особеност за уроци с такива отношения е, че както интензивността на учебната информация, така интензивността на работоспособността на учениците улесняват, осигуряват оптимално осмисляне и обобщаване на новото учебно съдържание в урока. При тях и противоречията между осмислянето и обобщаването, от една страна, и интензивността на учебната информация и работоспособността на учениците, от друга, са оптимални. Тяхното символично изразяване има следния вид:

$$5. 1. 1. \angle \gamma > \angle \alpha$$

$$5. 1. 2. \angle \gamma > \angle \alpha_1$$

$$5. 1. 3. \angle \gamma > \angle \beta$$

$$5. 1. 4. \angle \gamma > \angle \beta_1$$

5. 2. 0. Минимални варианти на отношения. При тях разглежданите компоненти създават условия за намаляване степента на осмисляне и обобщаване на учебното съдържание в края на урока. Могат да бъдат изразени по следния начин:

$$5. 2. 1. \angle \gamma < \angle \alpha$$

$$5. 2. 2. \angle \gamma < \angle \alpha_1$$

$$5. 2. 3. \angle \gamma < \angle \beta$$

$$5. 2. 4. \angle \gamma < \angle \beta_1$$

5. 3. 0. Неутрален вариант отношения. Тук степента на осмислянето и обобщаването се доближава до интензивността на учебната информация и работоспособността на учениците в края на урока и може да бъде изразена така:

$$5. 3. 1. \angle \gamma = \angle \alpha$$

$$5. 3. 2. \angle \gamma = \angle \alpha_1$$

$$5. 3. 3. \angle \gamma = \angle \beta$$

$$5. 3. 3. \angle \gamma = \angle \beta_1$$

За оптималното разрешаване на това противоречие включваме в края на урока **ОТМОРЯВАЩИ МОМЕНТИ** в зависи-

мост от поредността на урока в хронологията на учебния ден, седмица, срок, година, както и спецификата на учебния предмет и училищната степен. Експериментираме четири вида отморяващи моменти: отморяваща активна физическа дейност: дишане, упражнения за главата, за очите, за горните крайници и пръстите, за гръбначния стълб; отморяваща пасивна физическа дейност: затваряне на очите и отпускане на тялото — при пълна тишина, при музика. Опитваме идеи от сугестологията на д-р Г. Лозанов, като учителят призовава учениците да не слушат какво говори, а да почиват. Отморяваща интелектуална дейност: съобщаване от учителя на интересни факти, свързани с учебното съдържание: игри-загадки; фрагменти от кинофилми; диафилми и др. Отморяваща емоционална дейност: шеги, слушане на музика, показване на картини и др.

Методика на провеждане на експерименталния урок.

1. Теоретическо изясняване на целта и експерименталните задачи

За теоретическо доизясняване на целта и задачите на експеримента научният ръководител провежда консултации в един ден на всяка седмица.

Всяка учебна година всеки учител провежда по четири експериментални и четири контролни урока. Темите се определят съвместно с научния ръководител. За да проучим особеностите на различните типове уроци, се експериментира по един от четирите типа: за нови знания, за затвърдяване, за преговор, смесен.

За по-голяма достоверност и обективност и за да се предпазим от грешки при отчитането на резултатите от експерименталната работа, въведохме два варианта експериментални форми: а) експериментален и контролен урок, б) експериментална и контролна паралелка. Причината за такъв подход се мотивира от невъзможността или големите затруднения и сложност при намирането на две паралелки с еднакви интелектуални възможности на учениците. Практиката на експерименталната работа показва, че някои педагози подбират за експериментирание паралелки с по-силни ученици. В тези случаи не може да се отчете вярно ефективността на новите методи. Ето защо, неотричайки този подход, в старанието си за по-голяма обективност и точност в експерименталната работа, въвеждаме експерименталния и контролния урок. Тази изследователска форма има право на съществуване и приложение, защото учителят готви един урок, който изнася в различни паралелки. За педагогическата теория и практика е важно да проучи трудностите, измененията и закономерностите в хронологията на урока в учебния ден, който се изнася в различни паралелки с различ-

ни по състав и интелектуални възможности ученици.

Нашата *предварителна хипотеза* може да бъде формулирана по следния начин: в хронологията на учебния ден урокът търпи изменения и преминава в различни модификации, които се обуславят преди всичко от намаляващата работоспособност на учениците и учителя, както и от нивото на тяхното интелектуално развитие, интересите на учениците към учебния предмет, авторитета на учителя и неговото педагогическо майсторство. Това налага и модификация на формите на отделните учебни методи и прийоми на обучение, което може да даде ефективни резултати само ако учителят определи правилна стратегия на урока.

За изясняване на стратегията на урока по отношение приложението и модификацията на методите и прийомите ние си служим с теория на множествата, според която той може да бъде определен като крайно множество. Според съвременната математика крайно множество е това множество, което има краен брой елементи (15; 8). Ако се разгледа количествената дидактико-методическа страна на урока, се идва до извода, че има краен брой елементи — методи и прийоми. Във всеки съвременен урок търсим проблемност, самостоятелна работа на учениците, индивидуализация и диференциация, учебно-технически средства, разказ, беседа и т. н. В зависимост от учебното съдържание, възрастовите особености на учениците и опитността на учителя в различните части на урока се включват едни или други прийоми и методи. Този избор има решаващо стратегическо значение за ефективността на учебния процес. Това е същественото за неговата стратегия. В случая методите и прийомите, взети като елементи на крайно множество, могат да влязат вариативно в многобройни отношения и съчетания. Педагогическото майсторство при управлението на учебния процес изисква от учителя да познава възможностните варианти за преподаването на урока и да умеє да подбере оптималния. В една част на урока се изисква прилагането на един метод или прием, в друга — друг. Дадено учебно съдържание обуславя съчетаването на два метода, друго учебно съдържание налага съчетаването на повече от два. Хронологията на урока в учебния ден също налага изменения в стратегията на прилаганите методи и прийоми. За първия учебен час е подходяща една система варианти, в четвъртия — друга система поради настъпилото понижение на работоспособността на учениците и учителя.

Вариантите на методите и прийомите на обучение в урока могат да бъдат разгледани като дидактически двойки, дидактически тройки, дидактически четворки и т. н.

Методите и прийомите на обучение в урока могат да бъдат разгледани и като наредени двойки, наредени тройки и т. н.

Българският математик К. Пенков дава следното определение на наредените двойки: „Две числа или елементи от множество наричаме наредена двойка, ако знаем кое е първо и кое второ (17; 6).

Същественото за наредените двойки е мястото на всеки от членовете. Всяка наредена двойка има два варианта, които се получават от размятането на техните членове. Това размятане има решаващо значение. Например, когато на преден план в учебния процес се поставя проблемността, когато тя се акцентува, а след това учебно-техническите средства, се получават едни учебни резултати. И, обратното. Когато на преден план се поставят учебно-техническите средства, а на втори план — проблемността, се получават други учебни резултати.

Този вид стратегия е по-сложен. За неговото приложение се изисква по-голяма предварителна подготовка и висока педагогическа, методическа и психологическа квалификация.

Дидактическите наредени тройки и четворки се построяват на принципа на подреждането. Тук първият член е доминиращ, а вторият и третият постепенно намаляват своето значение и участие в процеса на обучението.

Съществува и комплексна връзка и взаимодействие между членовете на дидактическото множество, когато един от тях е доминиращ. Особено на тази стратегия е равномерната връзка и участието на останалите членове на множеството с доминиращия член.

Среща се и такава стратегия, когато комплексната връзка и взаимодействие на членовете на дидактическото множество са равномерни. Тук превес няма. Всички еднакво участвуват в учебния процес.

2. Разработка и провеждане на уроците.

И експерименталният, и контролният урок се разработват текстуално от учителя още преди започването на учебната година, като се съставят и контролни работи. След това се внасят за обсъждане в съответната методическа комисия. Целта на това обсъждане има две страни: а) да се направи критична оценка и да се обогати урокът, б) да се активизира творческият характер на методическите помисли и да се даде обществена насоченост на експерименталната работа.

Уроците заедно с протокола от заседанието на методическата комисия се изпращат до научния ръководител за рецензия и препоръки, които се подготвят в срок от 10 дни. Рецензията и препоръките се проучват от учителя и отново се обсъждат в методическата комисия. Това обсъждане има за цел да

запознае с новите експериментални идеи и хипотези не само учителите, с които работи, но и учителските колективи.

След тази подготвителна работа уроците се провеждат, като се записват на магнитофон. Всеки експериментален и контролен урок се записва най-малко в два последователни часа, за да може да се проследява как се изменят интензивността и динамиката по отделните количествени показатели.

Още преди провеждането на урока се записват следните данни: експериментален или контролен, тип на урока, клас, изнесен от учител, образование на учителя, педагогически стаж, възраст, училище, селище, дата, ден, пореден час в хронологията на учебния ден, пореден час за учителя, до обяд или след-обяд.

Учителят проверява резултатите от контролните работи на експерименталния и контролния урок и изчислява процентите, които също се изпращат до научния ръководител за количествена математико-статистическа обработка (използуваме следните критерии на сравнение χ^2 , t , F) и качествен анализ.

3. Количествена обработка на експерименталните и контролните уроци

Трудово-интелектуалната дейност на учителя и учениците в урока има свои количествени показатели.

Количествената обработка на уроците минава през няколко етапа. Най-напред се записват от магнитофонните ленти на стенограма, след това се написват на пишеща машина. Всеки урок се разделя на девет равни части (порции) по пет минути. За да се определят порциите, урокът се прослушва едновременно на магнитофон и се проследява по текста, написан на пишеща машина. Като си служим с хронометър, определяме параметрите на порциите, които нанасяме.

А. Проучване динамиката на словното количество на урока.

Главната изследователска задача, свързана със словното количество, се изразява в следното: да определим параметрите на словното количество на учителя и на учениците в отделните учебни предмети и в трите училищни степени; да установим, систематизираме и класифицираме отклоненията в динамиката на словното количество; да разкрием причините за отклоненията; да се доберем до методи и прийоми за отстраняване и предпазване от аномалии в словното количество в урока.

Предварителното наблюдение на многобройни уроци ни даде основание да формулираме следната хипотеза: темпът на дейностите в урока, който най-ярко се изразява в словото на учителя и учениците, е свързан с трудово-интелектуалната дей-

ност и се явява важно психофизиологическо, педагогическо и трудово условие, от което зависят учебно-възпитателните резултати.

Срещат се три варианта темпове в урока: *оптимален темп, хипераритмия, хипоаритмия*. Отклоненията в текста на словото в урока също има три варианта: *оптивербална аритмия, хипервербална аритмия, хиповербална аритмия*.

За да проследим дейността на словното количество в урока, изброяваме думите във всяка порция и техния брой нанасяме в специална таблица.

Върху динамиката на словното количество оказват въздействие няколко психофизиологически, педагогически и трудови фактора: умора, организацията и стратегията на урока, възрастта на учениците и учителя, педагогическото майсторство, методите на обучение.

Б. Проучване на звуковото количество на учебното съдържание в урока.

Измерването на урока по показателите на словното количество има известна относителност, която се определя от различието в състава на думите. Ето защо, за да внесем по-голяма точност в измерването, въвеждаме измерване на звуковото количество на словото в урока.

В. Проучване на словното излишество в урока.

Известно е, че словото в урока е основна изразна форма на информация, от една страна, и основна психофизиологическа дейност на учителя и учениците, от друга. Всякакви дефекти, слабости и грешки обременяват учебния процес. Най-ярко отклонение се явява плеоназмът, който е показател за езиковата култура на учителя и учениците. Нашата предварителна хипотеза по този въпрос се заключава в следното: плеоназмът на учителя в урока е изразходване на излишно учебно време. То понижава качеството на преподаване; явява се отрицателен личен пример за учениците; плеоназмът на учениците в урока показва степента на осмисляне на учебното съдържание. *Колкото по-голямо по количество плеоназми допускат учениците, толкова по-малко са осмислени знанията. Увеличаването на плеоназмите в края на урока е показател за незадоволително осмисляне, за слаби учебно-възпитателни резултати.*

Количествата и динамиката на плеоназмите на учителя и учениците измерваме, като ползуваме текста на уроците и хронометър, магнетофонния запис. Данните записваме в отделна таблица.

Г. Проучване паузите в урока.

Трудово-интелектуалната дейност на учителя и учениците в урока се съчетава с два вида паузи: след дейностите и в

изречението. И двата вида паузи са естествени и необходими в познавателната дейност в урока. Наша предварителна хипотеза е, че се допускат две основни отклонения в паузите: съкращава се времетраенето на паузите след дейността на учителя, което се отразява върху качеството на мисловните процеси у учениците, не им дава възможност за обмисляне на отговорите, особено на флегматичите и меланхолиците, на средните и слабите по успех; удължават се паузите в изреченията на речта на учителя и учениците, което влияе върху общия темп на урока, понижава активността на учениците, изразходва излишно време на урока. Това отклонение е показател и за подготвеността на учителите, и за нивото на осмисляне на учебното съдържание от учениците. Колкото учителите се е подготвил слабо, недостатъчно за урока, толкова повече се смущава по време на словната дейност и допуска паузи. Колкото учениците не са разбрали урока, особено в края на часа, толкова повече са продължителни и чести паузите в тяхната реч. Тези особености на паузите в урока ни дават основание да ги включим като компонент на трудово-интелектуалната дейност в урока и да определим техните количествени параметри, като предложим оптимални варианти.

Паузите в изречението и паузите след дейностите на учителя и учениците в урока измерваме с хронометър за всяка порция на урока. Данните нанасяме в таблица.

Проследяваме и сравняваме словното и звуковото количество, паузите и плеоназма на експерименталните и контролните уроци по следните показатели: в хронологията на учебния ден, учебната седмица, учебния срок, учебната година, по учебни предмети, по тип на урока, по класове, по училищни степени, по образование на учителите, по педагогически стаж, по възраст на учителя, проведен до обяд или следобяд.

Една от основните изследователски задачи е: върху основата на количеството и съдържанието на словото, звуковото количество, плеоназма и паузите да определим коефициент на оптимална трудово-интелектуална дейност в урока.

Д. Проучване бюджета на времето за организиране началото на урока.

Както вече изяснихме нашето разбиране, важно значение за успешното провеждане на урока има организирането на неговото начало. За да създадем готовност и интерес на учениците към темата на урока, както и за да се постигне оптимален темп, още в първата минута учителят трябва да определи правилна стратегия. За постигането на такова начало използваме въвеждащите проблемни ситуации, организираща беседа, мотивиране на темата, формулиране на дежурен проб-

лем, самостоятелна работа и др. Това разнообразие ни дава право да изследваме началото на урока по посочените показатели, за да установим как то влияе върху цялостната трудово-интелектуална дейност в урока и учебно-възпитателните резултати. Дейностите от този вид изследователска работа нанасяме в три специални таблици.

Е. Проучване бюджета на време за преподаване на учебно съдържание.

Проучваме бюджета на времето на отделните методи, за да установим как влияят върху усвояването на учебното съдържание. Тук търсим и съотношение в бюджета на времето на отделните методи, за да можем да определим кои методи са по-подходящи за отделните типове уроци, за отделните учебни предмети, за отделните училищни степени. Данните нанасяме в три таблици.

Ж. Проучване бюджета на времето за контролиране усвояването на учебното съдържание.

За рационалната организация и ефективно управление на учебния процес значение имат не само формите на контрол, но и честотата, и разпределението във времето на урока, съотношението и между неговите различни форми. Това налага да проследим контрола чрез три таблици.

В нашата работа използваме следните изследователски методи: анкетиране, самонаблюдение (самофотохронометраж), медицински изследвания на заболяемостта, работоспособността и умората на учителите и учениците в хронологията на учебния ден, седмица, срок, година, непараметричен анализ, вариационен анализ на количествените резултати, математико-статистически методи за определяне степента на използваното учебно време в урока.

Глава втора

РЕЗУЛТАТИ ОТ ИЗСЛЕДВАНЕТО

1.0.0. ХАРАКТЕРИСТИКА НА УЧЕБНИЯ ТРУД

Характерът на учебния труд се обуславя от възрастовите особености на учащите се, от същността на учебно-възпитателния процес, от развитието на личността. По своята същност той е преди всичко умствен труд, което повишава значението и особеностите на неговите физиологически, психологически и социологически страни. Учебният труд е условие и фактор за

формирани на личността. Но заедно с това, трябва да се отчита, че той се упражнява от формираща се личност, която има свои особености, трудности и противоречия.

За учениковата личност е характерно оформянето и развитието на рефлекторната система, върху основите на която се изгражда динамичният стереотип. Известно е неговото значение в живота, труда и учението. Ученикът се оформя главно чрез учебната дейност. Ето защо правилната ѝ организация осигурява образованието на положителни рефлексии, които се включват в динамични стереотипи. Слабостите в организацията на учебния труд са условие за изграждане условни рефлексии с отрицателно съдържание, които също се включват в динамичния стереотип и оказват неблагоприятно въздействие върху типа на личността не само в ученически години, но и през целия ѝ живот. Ето защо научната организация на учебния труд има значение и за физиологическото развитие на личността както по отношение на създаването на динамичен стереотип, така и за цялостното физиологическо развитие.

От психологическа гледна точка върху готовността за резултатен учебен труд влияят структурата на мотивационната сфера, характерът, способностите — цялата психологическа насоченост на личността. Научната организация на учебния труд включва изучаването на мотивационната сфера и създаване на обществено значими мотиви за учение. Особено значение както за възпитателния процес, така и за резултатността на учебния труд и за изграждането на положителна структура на характера имат особено такива черти като: целенасоченост, принципност, оптимизъм, възискателност към себе си и другарите; трайни и широки интереси, разумни и делови потребности; наблюдателност; гъвкав ум; силна воля, самостоятелност, инициативност, постоянство и деловитост; емоционално отношение към учебния труд, другарите, колектива и учителите; високо ниво на морално-политически, естетически и интелектуални чувства (12; 216—218).

Друга особеност на учебния труд е, че той има две форми: колективна (в клас) и индивидуална (в къщи). Наред със своите положителни възпитателни страни учебният труд в клас има и някои трудности от социално-психологическа гледна точка. Обучението има и социологическа страна. В клас на учениците се налага да възприемат учебното съдържание, да участвуват в учебната работа в условията на микросоциалната среда. В повечето случаи ученикът се оценява по неговото участие в урока, по съдържанието на отговорите на въпросите на учителя. Нас ни интересува усвоява ли той учебното съдържание или не. Нашият подход и оценка се обуславят от

логиката на учебния предмет и това, което искаме да знае, да научи от нас ученикът. Не се отчитат цялостно, комплексно както положителните условия, така и противоречията и факторите, които затрудняват и усложняват участието на ученика в учебния процес. Това, че той е поставен в условията на микросоциална среда да възприема и осмисля учебно съдържание, да отговаря на въпроси по всяко време на урока, да проверява и оценява неговите знания, го поставя пред редица социално-психологически затруднения. Участието на ученика в урока, учебният труд в клас се обуславя от няколко психологически и социологически условия и особености. В учебния процес, осъществяван в урока, той изявява своите знания и способности, което е важен компонент и форма за утвърждаването на личността. Ето защо за него има значение оценката на колектива като цяло и на отделните категории ученици.

Някои неокончателни данни от нашите изследвания показват няколко типа смущения и затруднения. Смушават се силни от силни по успех ученици, слаби от силни, дисциплинирани от недисциплинирани, момчета от момичета и обратно. Значение за участието на ученика в урока имат степента на овладенията от него знания, интересите към учебния предмет, мотивите на учение, неговата самооценка, оценката и отношението на учителя. За създаването на социална психологическа бариера има значение и това, дали говори от място или пред черната дъска. Върху неговия труд влияят работната поза, работните движения при писане, при вдигане на ръка, при слушане, както и умората. Върху способността му да се труди в клас влияе и хронологията на учебния час, учебният ден, учебната седмица.

За учебния труд в урока особено значение има способността на ученика за социално-психологическата адаптация и неговата психическа устойчивост. Известно е, че от биологична и медицинска гледна точка „възможността един организъм да съществува при промени в околните условия е израз на неговата адаптационна способност. В такъв случай адаптацията е възможността на организма да продължи своето нормално съществуване при променени условия на средата за сметка на възникващите вътрешни реакции, които приспособяват организма към изменените условия“ (14; 171). Социално-психологическата адаптация предполага способността на личността да се приспособи, да се присъедини, да участва в нови или променящи се в хронологията на нейния живот условия, ситуации, дейности. На учениците се налага ежедневно няколко типа адаптация: на прехода семейство — училище, училище — семейство; от един учебен час към друг учебен час в хронология-

та на учебния ден, където се преподават уроци с различно учебно съдържание от различни учители с различни методи от учебна към неучебна дейност и обратно.

Върху психологическия механизъм на адаптирането влияят формираните или формиращите се умения, навици и привички, чертите на характера, чувствата. Социално-психологическият механизъм се изразява в системата от взаимоотношения между личността на ученика и колектива, между отделните категории ученици по успех и дисциплина, между момичета и момчета, между учител и ученици. В случая учениковата личност се явява отделна адаптивна система, която влиза в социално-психологически, идейно-нравствени и трудови отношения с няколко други адаптивни системи, имащи различни социални, психологически, трудов, организационен и управленчески характер.

Участието на учениците с интелектуална трудова дейност в клас се обуславя и от етапите на социално-психологическата адаптация. Първият етап включва стремеж да се намерят условия, които да са близки и съответствуват на динамичния стереотип на ученика и особено на оная част, която включва условнорефлекторната дейност, свързана с учението. Той търси съответствие, адекватност, близост и еднаквост между условията в клас, в учебния процес и неговите нравствено-психологически качества и идейна насоченост. Той търси допирни точки както в новото учебно съдържание, така и в учителя, колектива и отделните категории ученици от колектива.

На второ място, социално-психологическите условия в училище и клас, новостите в урока не съвпадат с нравствено-психологическите и интелектуални качества на личността и особено с нейната готовност за умствен труд. Ето защо на втория етап се налагат две важни изисквания: самонастройка на личността за участие в урока, за възприемане и осмисляне на учебното съдържание; създаване мотиви за учене от страна на учителя. Особено значение има психологическото мотивиране на темата чрез създаване на проблемни ситуации, които играят психологическо условие за въвеждане в урока, за предизвикване на любознателност, за съгласие на ученика да участва в урока, който се предшества от друг, различен по съдържание.

На трето място, известно е, че приспособяването в повечето у хората не е пасивно. Човек се стреми да измени условията, да ги приспособи към качества на своята личност. Социално-психологическата адаптация на учениците в клас, в урока зависи от психологическата устойчивост на личността. Характерно за устойчивите личности е тяхната активна социално-психологическа адаптация, което е едно от условията за творческо отношение в учебния процес. И, обратно. Конформните личности,

макар че имат способността да се поддават на външно въздействие и влияние, се приспособяват пасивно, което обуславя характера на участието им в интелектуална трудова дейност в урока.

Важно значение за готовността на ученика да участва с трудова дейност в урока имат особеностите на социално-психологическата адаптация: като диапазонност — способността да се приспособява към различни сфери на условия и дейности; насоченост — готовност за приспособяване към положителни или отрицателни асоциални условия и отношения; дълбочина — трайност; скорост, — времето, необходимо за приспособяване; надеждност — сигурност; превключваемост — способността на ученика да се преадаптира. (Класификацията на особеностите на адаптацията е направена по съветския психолог В. Ф. Пирожков (18).

Социално-психологическите особености на учебния труд включват и неговата емоционална страна.

Възприемането и осмислянето на учебното съдържание и особено проверката и оценката на знанията са съпроводени с богат спектър от емоции. Учебно-познавателният процес се преживява от ученика. Наред с положителните емоции често пъти ученикът не е в състояние да преодолее затрудненията, свързани с интелектуално-познавателната страна на учебния процес, с мотивите за учене, социално-психологическата адаптация. Всичко това се натрупва постепенно и довежда до особено психическо състояние личността, до психическо напрежение и неудовлетвореност. Личността реагира срещу това състояние, проявявайки желание да направи нещо да се организира, и реагира с определено поведение. Но във всички случаи първоначалните емоции са отрицателни. „Когато настъпи такава фрустрация“, учениците използват „няколко типични прийома“, като агресия — реакция срещу препятствието, отстъпление — преодоляване на първоначалната позиция, изживяване на емоциите и т. н. (21; 71—74). Удовлетвореността или неудовлетвореността от участието в учебния процес, от неговите резултати, отразени в самооценката и оценката, са социално-психологическо условие за ефективен учебен труд.

Резултатността на учебния труд се обуславя още от няколко негови особености. Недостатъчният жизнен опит на ученика влияе върху организацията, плановостта, самоконтрола и бюджета на времето на неговия учебен труд. Той изразходва повече сили и време. На второ място, в процеса на формиране на личността не се осъзнават изведнъж целите и значението на учебния труд, учението и образованието на индивидуалното развитие, възпитанието и самовъзпитанието.

2.0. КЛАСИФИКАЦИЯ НА ДЕЙНОСТИТЕ НА УЧЕНИЦИТЕ

Като изхождаме от характера и съдържанието на дейностите, с които се занимават учениците, можем да ги подредим в две групи: учебна и извънучебна.

От своя страна учебните дейности се разделят на три подгрупи: учебни занимания в училище; учебна самоподготовка, която включва работа със записките в клас и плана на урока, работа с учебниците, решаване на домашни упражнения, четене на странична литература, свързана с уроците; извънкласна дейност; подготовка за участие и участие в учебни кръжоци, клубове и др.

Извънучебните дейности могат да бъдат групирани в четири групи: дейности, свързани с хигиената, храненето и битата; сутрешен тоалет, покупки, баня и др.; дейности, свързани със задоволяване на културните потребности: посещение на кино, театър, телевизия, четене на художествена литература, вестници и списания; дейности, свързани с укрепване на здравето: активно спортуване, туризъм, екскурзии, посещения на спортни състезания и игри; дейности, свързани с другарските и приятелските отношения: приятелски срещи и беседи, приятелски тържества и ритуали, интимни срещи.

Анализ на бюджета на времето на учениците.

Един от основните компоненти на научната организация на учебния труд е рационалното изразходване бюджета на времето на учащите се. Бюджетът на времето изследвахме, като използвахме два метода от социологията: анкетиране и самонаблюдение. Бяха съставени три анкетни карти: анкетна карта за проучване учебното време на ученика с 21 въпроса, анкетна карта за проучване извънучебното време с 23 въпроса и анкетна карта за проучване преумората на учениците с 15 въпроса. Анкетирани са 333 ученици от V до XI клас и VI курс на техникумите от четири основни училища и три средни. Карти за самофотохронометраж са водели в продължение на четиринадесет дни 335 ученици от седем основни и средни училища. Обхванати са от 22 до 35% учащи се от изследваните училища. Паралелките са подбрани лотарийно.

Данните от анкетите и самонаблюдението ни позволяват да направим анализ на структурата на времето по класове и училищни степени.

Времето за учебни часове се движи в границите от 5,12 ч. в VI кл. до 6,04 ч. в 8—9 клас. Установява се естествено увеличаване на часовете в горните класове. Най-много време за учебни часове имат учениците от IV—V курс на техникумите. Различията в средноаритметичната величина на времето за

учебни часове по училищни степени не е голямо, което показва известна аномалия. За учениците от основното училище е 5,24 ч., за горния курс — 5,56 ч. Общо за двете степени — 5,43 ч.

Часовете, изразходени за учебна самоподготовка, се движат в параметрите от 3,06 ч. (VII кл.) до 4,36 ч. (IX кл.). Установява се известно повишаване на времето за самоподготовка при учениците от V кл. (3,23 ч.) и от IX кл. (4,36 ч.). Тези данни ни дават основание да предположим, че преходът от една училищна степен в друга затруднява учениците. Социално-психологическата адаптация към новото учебно съдържание, микросоциалната среда се отразяват върху бюджета на времето за самоподготовка и го удължават. Времето за самоподготовка на учениците от средния курс е 3,22 ч., а в горния — 3,49 ч. Общо за двете степени — 3,37 ч.

Разпределението на количеството ученици по изразходени часове за самоподготовка през срока показва следните тенденции: не изразходват време за самоподготовка 2% от учениците. В тази група липсват ученици, които повтарят класа. А 14% от учениците изразходват по 1 ч., около половината изразходват по 2—3 ч. и една трета изразходват 4—8 часа.

Представлява интерес проследяването на динамиката на изразходеното време през трите месеца на учебния срок. Докато през първия месец около половината от учениците изразходват за самоподготовка по 1 ч., около една трета — 3 ч. и около една трета — 4—6 ч., то през втория и особено през третия месец около половината четат в рамките на 2—3 ч., около една трета — по четири — осем ч.

Интересно е да се проследи употребеното време за самоподготовка от учениците по успех.

Повече от половината повтарящите класа ученици през първия месец на срока и около една трета през втория месец и по-малко от една трета през третия месец изразходват за самоподготовка по три часа. Такава е тенденцията и у учениците със среден успех. Данните ни дават основание да предположим, че *повечето от слабите ученици в началото на срока се мобилизират*. Тази активност има социално-психологическа и психопедагогическа причина. Мотивите за учене в началото на срока са свързани с желанието на учениковата личност *да се утвърждава с положителни постъпки и резултати* от своята дейност пред първичния колектив, учителите, семейството, приятелите. На второ място, обикновено слабите ученици дават отчет пред родителите си, когато получат ученическия бележник с оценките за срока. Тогава родителите провеждат своите възпитателни „мероприятия“, които, макар, че имат констатиращ характер, допринасят за мобилизацията на учениците.

Данните показват, че се увеличава количеството на слабите ученици, които през втория и третия месец на срока намаляват времето за учебна самоподготовка. Причините могат да се търсят в тяхната психическа неустойчивост, слабите учебни интереси и педагогическата занемареност, която проявяват родителите към тях. За да се помогне на тази категория ученици, е нужно системна възпитателна работа от страна на учителите и родителите.

Известно постоянство в количеството се установява у учениците с добър успех. И през трите месеца на учебния срок около една трета изразходват за самоподготовка по три часа, повече от една трета четат по един-два часа и останалите четат по четири и повече часа.

Показателни са данните за динамиката на количеството ученици с много добър и отличен успех. Например една четвърт от отличниците през първия месец изразходват за учебна самоподготовка от четири до шест часа, през втория месец те нарастват на една трета, а през третия стават половината.

Върху изразходването на времето за учебна самоподготовка влияят няколко фактора, свързани с психическите и интелектуални особености на личността на ученика и възпитателната работа.

1. Върху изразходването на времето влияе хронологията на учебния срок. Слабите ученици изразходват повече време в началото на срока, добрите проявяват известна устойчивост, а силните ученици увеличават изразходването на времето за самоподготовка в хронологията на учебния срок.

2. Изразходването на време за самоподготовка се обуславя от нивото на възпитаност и преди всичко от ясно осъзнатите цели на обучението, системата от учебни интереси и структурата на мотивационната сфера, както и от психологическата устойчивост на учениците.

3. Правилната организация на възпитателната работа от страна на учителите и родителите допринася за рационалната организация и изразходване на времето за учебна самоподготовка.

В учебното време се включва и времето, изразходено за извънкласна и извънучилищна дейност, свързана с учебната самоподготовка и учебните интереси на учениците. На първо място стоят заниманията с литература и източници извън учебниците, които допринасят за разширяване на знанията у учениците.

Общо 13% от изследваните ученици не четат литература и източници извън учебниците. Около половината от учениците четат по един час седмично, една четвърт четат по два часа,

Таблица

за бюджета на времето за четене на литература и източници, свързани с подготовката на уроците за една седмица в %

Успех изразходено време	Повтаря- щи	Среден	Добър	Много добър	Отличен	\bar{x} %
Не четат	30	11	15	7	5	13
Един час	45	50	62	54	53	53
Два часа	9	25	27	28	32	24
Три часа	3	18	9	6	8	15
Четири часа	6	7	3	2	2	4

около една седма четат по три часа и 4% четат по четири часа. Показателни са резултатите за изразходеното време по успеха на учениците. Например една трета от повтарящите не четат, а около половината четат по един час. От учениците със среден успех 50% изразходват по един час, 62% от добрите по успех ученици изразходват по един час, около една трета от тях изразходват от два до четири часа. Такива са показателите за много добрите и отличниците. Оказва се, че не количеството изразходено време има значение за подготовката и разширяване знанията на учениците, а начинът и организацията на четене.

Будят тревога резултатите, свързани със средното време, изразходено от един ученик за един ден по класове и училищни степени, което се движи в границите от 0,18 ч. до 0,36 ч. Най-малко време се пада на учениците от пети и от единадесети клас — по 0,18 ч. За учениците от средния курс $\bar{x}=0,30$ ч., за горния курс $\bar{x}=0,20$ ч., общо $\bar{x}=0,25$ ч. Тук се наблюдава аномалия. Учениците от горния курс изразходват значително по-малко време за извънкласна и извънучилищна дейност.

Следва да отчетем средното учебно време на един ученик за един ден. За средния курс то е 9,16 ч., за горния 9,20 ч., общо двете степени 9,18 ч.

Резултатите за структурата на извънучебно време по училищни степени са: за хигиенни нужди учениците от средния курс изразходват по 1,31 ч. на ден, а тези от горния курс по 1,08 ч.

Една от причините за относително увеличеното време за хигиенни и битови нужди е, че все повече ученици се включват в помощ на своите родители в приготвянето на храна, в поддържане хигиената на жилището, покупки и др. У по-малките ученици причина се явява неумението да организират битовия труд. За културни нужди (кино, театър и др.) учениците от средния курс изразходват по 2,14 ч., а средношколците — по 2,48 ч. За физкултура, спорт, туризъм учениците от средния курс изразходват по 0,36 ч., а средношколците по 0,14 ч.; за другарски и приятелски отношения учениците от средния курс изразходват по 0,25 ч., а средношколците по 0,15 ч. Тревожни са резултатите, които се отнасят до изразходването на време за физкултура, спорт, туризъм, другарски и приятелски отношения.

Особено внимание трябва да се обърне на факта, че времето за другарски и приятелски отношения у учениците от горния курс намалява. Като се отчете, че при тях нараства времето за интимни отношения, то съвсем малко е времето за приятелски и другарски отношения, които имат важно значение както за утвърждаването на личността, така и за формирането на нейните социални, идейни и нравствени страни.

Общо извънучебното време на учениците от средния курс е 4,06 ч., на средношколците 4,19 ч., или средно по 4,12 ч. Правно впечатление, че времето за учебна самоподготовка 3,33 ч., извънкласна и извънучилищна дейност — 0,25 ч., е почти еднакво с извънучебното.

За по-изчерпателното изучаване на бюджета на времето значение има да се установи съотношението между елементите на неговата структура. Нашите изследвания показват, че учениците изразходват средно 62% за учебно и 38% за извънучебно време. По класове динамиката на учебното време се движи в граници от 61% до 65%. Най-малко учебно време се наблюдава у шестокласниците и осмокласниците, най-високо е у десетокласниците и четвърти курс на механотехникума. Извънучебното време се движи в рамките на 36%—41%. Най-ниско е за учениците от десети клас, а най-високо за седмокласниците. Характерна закономерност за учениците от средния курс е, че увеличаването на извънучебното време влияе върху бюджета на учебното време и го намалява. За учениците от горния училищна степен е характерно обратното: намаляването на бюджета на извънучебното време влияе върху учебното и го увеличава.

Динамиката в структурата на учебното време също има свои особености. Времето за учебни часове представлява 58% от общия бюджет на учебното време. Най-нисък процент имат

учениците от десети клас (53%), най-висок — учениците от единадесети клас и трети курс на техникума (64%). Времето за учебна самоподготовка представлява 38% от общия бюджет от учебно време. В седми и единадесети клас увеличаването на времето за учебни часове влияе върху времето за учебна самоподготовка и бюджетът на времето тук намалява.

Времето за извънкласна и извънучилищна работа е 4% от учебното време. Най-ниско е за учениците от пети клас (1%), шести (2%) и четвърти курс на механотехникума (2%). Най-високо е за осми (7%) и десети (7%) клас. Наблюдава се паралелност между динамиката на времето по класове за учебна самоподготовка и времето за извънкласна и извънучилищна дейност. Увеличаването на времето на първата дейност е съпроводено от увеличаването на времето за втората дейност.

По-разнообразна е динамиката в структурата на бюджета за извънучебното време, което се обуславя от разнообразието в съдържанието на дейностите. Най-висок е процентът на времето за културни нужди (43%), следван от времето за хигиенни и битови нужди (39%), време за физкултура, спорт и туризъм (11%), другарски и приятелски отношения (5%). Наблюдава се зависимост между времето за физкултура, спорт и туризъм и времето за културни и битови нужди. Увеличаването на първото води до намаляването на вторите две за учениците в средния курс. И, обратно. Увеличаването на времето за културни нужди влияе върху времето за физкултура, спорт и туризъм у средношколците, което най-ярко е изразено у десетокласниците. По всяка вероятност съществува връзка и между времето за приятелски и другарски отношения, и времето за културни нужди. Увеличаването на едното води до увеличаването на другото, което най-добре е изразено в седмокласниците.

Времето за сън и почивка на учениците се разпределя така: общо за двете степени се пада средно по 9,26 ч. нощен сън и по 0,27 ч. дневна почивка.

3.00. НАУЧНА ОРГАНИЗАЦИЯ НА ПЕДАГОГИЧЕСКИЯ И УЧЕБНИЯ ТРУД В УРОКА

3.1.0. Научна организация на дейностите в урока

Интелектуалният труд в урока има социално-психологическа, психопедагогическа, организационна и хигиенно-здравна страна, които се намират в единство и обусловеност и влияят

върху неговата резултатност. Той се прилага в различни форми чрез непосредственото участие на учителя и учениците, които се изразяват в цяла система от дейности.

По своята същност дейностите на учителя в урока имат организационно-управленчески, информационен и контролиращ характер. Тяхната ефективност се определя от педагогическата квалификация на учителя, която включва способността му да прилага творчески в своя труд знания от физиологията на висшата нервна дейност, общата психология, детска психология, педагогическа психология, социална психология, педагогика, методика, организация на труда, кибернетика.

Трудът на учениците в урока има познавателно-управляван характер и се обуславя от обективни и субективни условия. Към първите се отнасят външният интериор в клас: естетически издържано обзавеждане на класната стая, учебно-технически средства; педагогическата квалификация на учителя; социално-психологическият климат в първичния колектив. Субективните условия включват готовността да се включи в интелектуален труд чрез разнообразни и изменящи се по своето съдържание и сложност дейности. Тук особено значение имат мотивите за участие в урока, естественото включване на ученика в учебна работа, неговото доброволно съгласие за съзнателно участие. Мотивите за учене се явяват психологически подбуди за лично участие, те представляват психологическата „пелена“, върху която се основава интелектуалният труд на ученика в урока. На второ място, особено значение има способността на ученика за социално-психологическа адаптация в урока, умениято бързо да преодолява психологическата бариера, която се получава между него и микросоциалния колектив, когато участва в урока било с отговори на зададени въпроси от учителя, било с проверка и оценка на знанията. На трето място, неговото участие в урока се обуславя от психологическите му особености, свързани с психическата устойчивост и конформизма. На четвърто място, опитът му в организацията на своя интелектуален труд има важно значение за неговата резултатност. Накрая значение има и неговата биологическа издръжливост и способност да се труди. Темпът на урока има важно значение за резултатността на учебния процес в хронологията на учебния час, учебния ден, учебната седмица, учебния срок, учебната година.

3.2.0. Класификация на дейностите в урока

Ако за критерии на класификацията вземем авторите на дейностите, може да се групират два вида дейности: дейности

на учителя и дейности на ученика. Дейностите на учителя могат да се класифицират в три групи: чрез които преподава учебно съдържание — разказ, беседа и др.; чрез които организира възприемането на учебно съдържание — организираща беседа, проблемно мотивиране на темата и др.; чрез които контролира усвояването на учебното съдържание — повременен контрол в урока, устна и писмена проверка и оценка на знанията и др.

Ако за критерии при класификацията на дейностите на учениците вземем познавателната същност на учебния процес и неговите организационни и управленчески страни (каналите, по които протича информацията), можем да отделим две групи дейности в урока: дейности, чрез които учебното съдържание се възприема по слухов път — разказ, беседа, лекция и др.; дейности, чрез които учебното съдържание се възприема по зрителен път — демонстрация, диапозитиви, записки и др. Известно е, че количеството информация, която човек получава за света, се разпределя така: 90% се получава по зрителен път, 9% по слухов път и 1% по тактилен, вкусов и обонятелен път. Зрителният анализатор изразходва и 30% от енергията на организма, което му позволява възможност за продължителна активна работа. Ето защо проблемът за намиране методи и прийоми за използване възможностите на зрителния анализатор е актуален в педагогическата теория и практика.

По отношение степента на контрол и управление на дейностите на учениците може да се направи такова групиране: управлявани и самоуправлявани. Дейностите, върху които учителят има малка възможност за контрол и управление, са: слушане на разказ, беседа, лекция, самостоятелна работа на учениците. Дейностите, които учителят контролира пряко като резултат на вече извършили се мисловни операции, са: отговори на обикновени и проблемни въпроси, проверка и оценка на знанията. Самоуправляваните дейности от ученика са: самостоятелна работа, работа с учебно-технически средства, демонстрации и опити и др.

Средноаритметичната величина на дейностите на учителя в урока е $x=63$, което се движи в параметри от 133 до 36. Дейностите на учениците в урока средно са 53 и се движат в границите от 109 до 15. Общо дейностите на учителя и ученика в урока са 116. Установява се, че за една минута от урока се проявяват от учителите и учениците средно по 2,8 дейности. Явно е, че темпът на урока е много ускорен. Тази слабост има следните психологически последици. На учениците се налага на всяка минута почти три пъти да вземат участие с активна мисловно-речева дейност. Като се отчете и разнообразието на дейностите, се стига до извода, че на ученика често пъти му се

налага да преустройва своето мислене, да се адаптира. Заедно с това прекъсват неговата мисловна дейност, което се изживява с отрицателна емоция. Високият темп на дейности затруднява познавателната страна на учебния процес и преди всичко осмислянето, влияе върху повишаване на напрежението и настъпването на умора.

Според правилата на научната организация на труда на всяка дейност трябва да се осигури съответстващ бюджет от време. Засега можехме да изучим и установим най-общите страни на този въпрос. Дейностите на учителя в урока заемат 13 минути и 54 секунди, а дейностите на учениците — 17 минути и 56 секунди. За всяка дейност учителите изразходват по 13 секунди, а учениците 20 секунди.

Като се отчете, че някои дейности на учителя (разказ, обяснение) и на ученика (самостоятелна работа) са продължителни, то се стига до извода, че други дейности имат съвсем малко време, което поставя учениците в психическо затруднение. На първо място налага много ускорен темп на мислене и реакции, което влияе върху точното възприемане на учебното съдържание и неговото резултатно осмисляне. Това затруднява особено много два психофизиологически типа ученици — флегматичните и меланхолиците. Научната организация на времето в урока включва и паузите, които допускат учителят и учениците. Учителят допуска по 31 паузи на час, които се движат в граници 50—14 и му отнемат 2 минути и 24 сек. Заедно с това той допуска паузи вътре в речта, за които $x=3$ минути и 2 секунди.

Учениците допускат по 32 паузи след своите дейности, които се движат в границите на 50—16. В речта допускат паузи, равняващи се на 4 минути и 30 секунди. И така в часа учителите и учениците са заети с дейности 31 мин. и 50 секунди, допускат пауза след дейностите, равни на 5 минути и 38 секунди, които намаляват плътността на урока, и паузи вътре в речта от 7 минути и 32 секунди, които разводняват, забавят темпа на дейностите.

3.3.0. Информационни проблеми на учебния процес в урока

Според Г. Клаус познавателният процес в своята съществена част се състои в предаване, приемане и преработване на информация. Информационният запас на човека зависи от особеностите на три източника: наследствени качества (информацията, закодирана в дезоксирибонуклеиновата киселина), натрупани знания от човечеството (книги, произведения на изкуството, обществено съзнание и т. н.), личен опит, натрупан по-

средством прекия контакт с материалното окръжение (21; 346-349).

От философска гледна точка ученето на ученика е движение от незнанието към знание, от по-непълно към по-пълно опознаване на природата, обществото и човека. Възприемането, осмислянето, затвърдяването и прилагането на знанията в практиката обуславя неговото движение и развитие в две степени: познавателна, в което обогатява своето познание, практическа, където има възможност и се изисква да прилага знанията на практика. Както познавателната, така и практическата са информационни процеси. Информационната страна на познавателния процес още не е изучена достатъчно от науката, а изучаването на информационните въпроси на учебния процес се намира в своя начален стадий. Ето защо ще се спрем само на някои страни от информационната същност на учебния процес в урока.

Ако приемем, че учебният процес в урока се осъществява преди всичко върху основата на връзките между учител и ученици, то той има решителен характер, защото информацията, на която източник се явява учителят, е отправена до всички ученици в клас (5; 318), които я възприемат и преработват на различно ниво. Тази особеност обуславя вероятностния характер на възприемането и преработването на учебната информация в урока.

Информацията се проявява в определена сигнална форма, което „съставлява постоянна черта на управленческия процес. . . Под сигнали се разбира физическият процес, носещ в себе си информация. Това е енергийното въздействие, което е необходимо и достатъчно, за да се осъществи процесът на управление“ (4; 218). Речта на учителя в урока се явява сигнална форма на учебна и управленческа информация, чрез която се организира социално-психологическата подготовка на учениците за възприемане и осмисляне на знанията. От информационно-управленческа гледна точка в речта на учениците можем да търсим друга разновидност на сигнална форма на информацията, което носи сведения за нивото на усвояващото се учебно съдържание и резултатите на управленческото въздействие от страна на учителя, отчитайки вероятностния характер на учебно-възпитателния процес като кибернетична твърде сложна динамична система.

3.4.0. *Особеностите на словното количество в урока*

Кибернетичният анализ на речта на учителя и учениците в урока ще изясни някои информационни страни на учебния процес. Макар че не са изяснени връзките между реч на учител и ученици, от една страна, и управленческа и учебна информация, от друга, ще се опитаме да направим статистическо проучване на словното количество в урока по класове и училищни степени. Още от началото ще отбележим, че словното количество не определя цялостното количество учебна информация. Нашето проучване ще допринесе повече за изясняване степента на интензивност на словното количество, неговата динамика в хронологията на учебния час, което ще помогне да направим изводи и препоръки за структурата на урока във връзка с организацията на речта на учителя и учениците в урока.

Нашите изследвания показват, че средноаритметичната величина на думите на учителя в урока е равна на 2054. За учителите от средния курс е 1215 думи, а в горния курс — 2893 думи. Словната наситеност на урока се движи в границите от 27 думи до 46 думи за една учебна минута.

Скоростта на речта на учителя има важно значение както за възприемането на учебното съдържание, така и за управлението на учебния процес. Нашите изследвания показват, че за една минута учителят изговаря 144 думи и от 7 до 16 звуци в секунда, което е далеч под неговите възможности. При нормален говор човек произнася от 10 до 12 звука в сек. (9; 33). Нашите изследвания показват известни отклонения: хипerverбалност и хиповербалност. Разбира се, тук стоят за проучване такива въпроси като: влиянието на различни фактори върху речта — хронология на учебен час, ден, седмица, срок, година; спецификата на учебните предмети и училищните степени; учебното съдържание, педагогическия стаж, възрастта, типа висша нервна дейност. Скоростта на изговорените думи от учениците за една минута от урока е 72 думи. Според съветския педагог К. С. Горбатов учениците от горния курс четат на глас 150—160 думи в минута и наум — 250—260 думи в минута (9; 144). Явно е, че както скоростта на учениковата реч, така и скоростта на речта на учителя са незадоволителни и влияят както върху бюджета на времето в урока, така и върху възприемането и осмислянето на учебното съдържание. Този въпрос има важно психологическо значение и неговото проучване и правилно разрешаване в урока ще спомогне за обогатяването на психологията на учебния процес.

3.5.1 Динамика на словното количество в урока

Динамиката на словното количество в урока се явява информационно и трудово-интелектуално условие за оптимално възприемане и осмисляне на учебното съдържание от учениците. Както максималните, така и минималните отклонения влияят отрицателно върху построяването на рационален учебен процес в урока. Ускореният темп затруднява възприемането и се отразява особено неблагоприятно върху осмислянето. Прекалено забавеният темп има две последици: губи повече време и влияе върху активността, върху трудово-интелектуалната дейност, като я понижавя. И двете поляризации затрудняват мисловната дейност у учениците с три типа висша нервна дейност. Максималният темп на словното количество е неприемлив за учениците със слаб тип висша нервна дейност и за тези със силен бавноподвижен уравновесен. Минималната интензивност на словното количество затруднява учениците със силен бързоподвижен неуравновесен и със силен бързоподвижен уравновесен тип висша нервна дейност.

Научната организация на педагогическия и на учебния труд в урока налага да се потърси и определи оптимален вариант на динамиката на словното количество на учителя и на учениците в урока.

За намиране параметрите на този вариант вземаме следните теоретически начала и критерии: познавателната същност на учебния процес, психодидактичката структура на урока и по-точно звената на учебния процес в урока, мястото на урока в хронологията на учебния ден, възрастта на учениците и учителя, педагогическия стаж на учителя, учебния предмет.

За оптимална динамика на словното количество на учителя в урока (вж. графика № 10 : 1. Оптимален вариант динамика на словното количество) ние вземаме идеално нормалното разпределение на Гаус—Лаплас. В нашия случай може да се приемат известни отклонения за началото и за края на разпределението. В началото на урока не може да се изисква толкова бърз темп поради психофизиологически и социално-психологически причини, свързани със социално-психологическата адаптация и работоспособността на учениците и учителя в урока. В нашия случай гауслапласовата тенденция на идеално разпределение не е изразена така ярко.

Ние считаме, че колкото повече в края на урока динамиката на словното количество на учителя се доближава до идеално нормално разпределение, толкова урокът е по-ефективен. *Тази тенденция се приема само в случаите, че за сметка на спадащата интензивност на словното количество на учителя се пови-*

шаба интензивността на словното количество на учениците.

Предварителните наблюдения и някои изследователски данни ни дават основание да приемем, че съществуват два дефектни варианта на динамиката на словното количество на учителя. Най-често срещаният се е с ляво изтеглено разпределение (вж. графиката: 2. Дефектен вариант динамика на словното количество.). Това са случаите, когато учителят не разпределя правилно дейностите в хронологията на урока било поради липса на предварителна стратегия, било поради конкретни увлечения или умора. Изразходва се излишно време и в края на урока след 30—35 минута се увеличава темпът, за да се завърши урокът. При този подход учителят изхожда от свои позиции: нужно е да се завърши урокът, без да се съобразява с възможностите на учениците да възприемат учебното съдържание, без да се спазва изискването в края на урока да се обобщава от учениците. Ние смятаме, че по способността на учениците в края на урока да вземат активно участие в обобщаването му може да се съди за нивото на усвоените знания. Колкото повече в края на урока говори учителят вместо учениците, толкова повече учебното съдържание не е осмислено, не е усвоено.

Вторият дефектен вариант динамика на словното количество на учителя (вж. графика: 3. Дефектен вариант динамика на словното количество (има двумодално (двувърхово) разпределение) 19; 23—24). Това са уроци, в които поради умората на учителя (4—6 час) се прекъсва равноускорителното разпределение и в средата на урока (15—18 мин.) темпът спада. Но поради необходимостта от завършване на урока в неговия край учителят увеличава темпа. И този подход, както вече се изясни, затруднява осмислянето на учебното съдържание и допринася за преумората на учениците и учителя.

Динамиката на словното количество на учениците в урока има свои закономерности, особености и отклонения, които са показатели за добра организация на трудово-интелектуалната дейност и за нейната ефективност. За оптимална динамика на словното количество на учениците в урока ние приемаме ляво изтегленото разпределение (вж. графиката: 1. Оптимален вариант динамика на словното количество). При него в края на урока интензивността на словното количество на учениците се увеличава, което доказва способността им да обобщават, да правят самостоятелна оценка на новото учебно съдържание.

Идеалното нормално разпределение на словното количество на учениците в хронологията на урока се явява дефектен вариант (вж. графика № 11: 2. Дефектен вариант динамика на словното количество). Дефектът се обуславя от спадане на

интензивността в края на урока, която може да се яви поради няколко причини: увеличаване интензивността на словното количество на учителя, умората, недостатъчното осмисляне на учебното съдържание по вина на учителя в случаите на проявени дидактически, методически, психологически и социологически грешки

Когато в края на урока се наблюдава силно изразено ясно изтегляне в разпределянето на словното количество на учениците, се получава втори дефектен вариант (вж. графиката: 3. Дефектен вариант динамика на словното количество). Той е типичен в случаите, когато в края на урока учителят увеличава прекалено много темпа и учениците се преуморяват. Това ги довежда до пасивно отношение към урока.

Още по-точно може да се отчете ефективността на словното количество на учителя и учениците в урока, ако се проследи съотношението на неговата динамика. За оптимален вариант съотношение на динамиката вземаме Гауслапласовото разпределение на словното количество на учителя и ляво изтегленото разпределение на словното количество на учениците (вж. графика № 12: 1. Оптимален вариант съотношения между динамиката на словното количество). При този подход имаме възможност да отчитаме степента на ефективността. Колкото по-голям е $\alpha\beta_1$, толкова по-осмислено е учебното съдържание върху основата на активна мисловна дейност. Една от изследователските задачи се изразява в определяне параметрите на $\alpha\beta_1$ и намиране на неговия оптимален вариант.

Върху ефективността на педагогическия и учебния труд в урока влияе темпът на речта. Ето защо проследяваме динамиката на словното количество.

За старта на урока психопедагогическо гледище е характерно постепенното ускоряване, което се обуславя от латентността и особеностите на социално-психологическата адаптация. Ускоряването продължава до втората половина, за да намалее естествено в последните минути. За нивото на осмисленото учебно съдържание може да се съди по активното участие на учениците при обобщаването в края на урока. Така че колкото по-високо е нивото на думи на учениците в края на урока, толкова по-резултатно е усвоено учебното съдържание. Нашите изследвания показват някои аномалии в динамиката на думите на учителя и учениците в края на урока. До 30 мин. от часа думите на учителя се движат в границите на 126–238 за 5 мин. Установява се почти незабелязано ускорение вместо ярко ускорен темп. Би трябвало да се очаква ускорен темп в последните минути за думите на учениците. Оказва се обрат-

ното: думите на учителя се увеличават в границите на 412—481 за 5 мин.

Динамиката на думите на учениците има друга характеристика. До 20-ата минута се забелязва устойчива колебливост в границите на 176—207 за 5 мин. От 20-ата до 30-ата мин. се наблюдава повишаване на 230 думи за 5 мин., а след това — постепенно спадане. Особено за последните 5 мин. думите стигат до 91. Макар че в края на урока някои учители възлагат самостоятелна работа на учениците, при което не могат да се фиксират при равни условия думите, прочетени в учебника или написани в тетрадката, обобщаването в края на часа се нуждае от активно речево участие на учениците, което повишава количеството думи. Известна е връзката между език и мислене, което ни дава право да правим изводи за създаването на условия в урока за изграждане на творческо мислене у учениците.

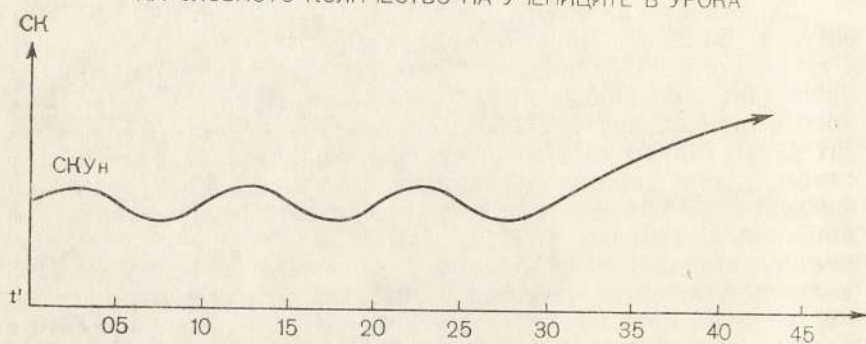
3.5.2. Словното излишество в урока

Словото се явява материализиран израз както на учебната информация, така и на управленческите и на педагогическите идеи, методи и прийоми. То заема основната част от бюджета на времето в урока. Неговото правилно или неправилно използване влияе върху организацията на урока по отношение на бюджета на времето и при предаването, възприемането и осмислянето на учебното съдържание от учениците. Рационалното използване на словото от учителя и учениците в урока се явява едно от важните изисквания на научната организация на учебния процес.

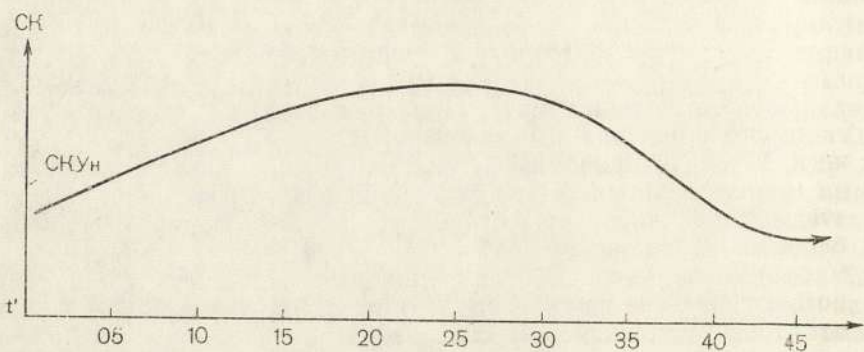
Нашите дългогодишни наблюдения и изследванията показва, че учителите и учениците допускат словно излишество в урока, т. е. употребяват излишни думи, „които не допринасят за по-точното и по-ясното изказване на мисълта“ (3; 188). Общият процент на словното излишество на учителя в урока е 9,4% от общото количество изказани думи, изразходвайки 6 минути и 15 сек., което представлява 14,3% от времето на часа. Учениците допускат 8,0% плеоназми, изразходвайки 5 мин. и 48 сек., което представлява 12,7% от времето на учебния час. Словното излишество заема 12 минути и 33 секунди, което представлява 27% от общото време.

Наблюдава се интересна особеност, ако сравним количеството словно излишество и изразходеното време за него. Докато количеството на плеоназма е относително ниско, то времето, изразходено за него, е значително повече.

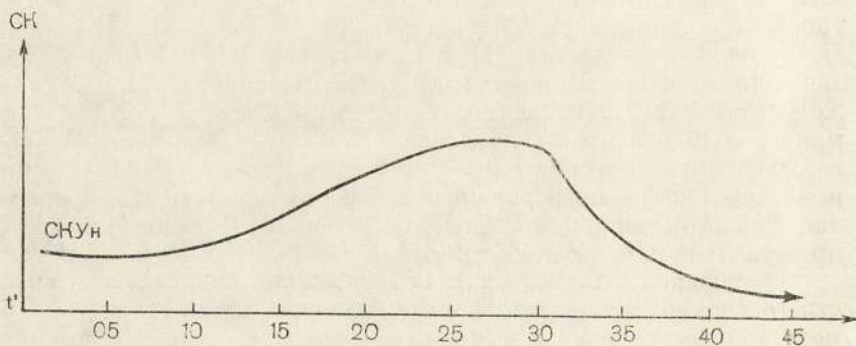
ВАРИАНТИ ДИНАМИКА — №11
НА СЛОВНОТО КОЛИЧЕСТВО НА УЧЕНИЦИТЕ В УРОКА

1. Оптимален вариант динамика на словното количество

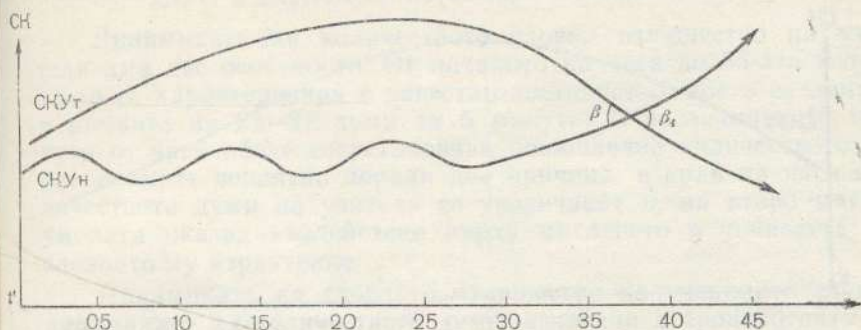
2. Дефектен вариант динамика на словното количество

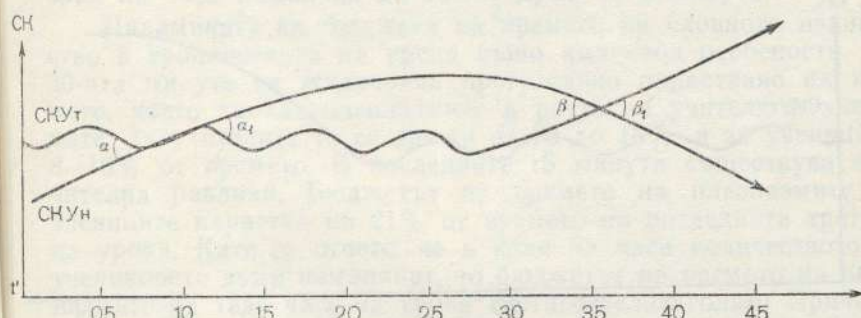
3. Дефектен вариант динамика на словното количество

Легенда: СК — ниво на словното количество в урока
СКУн — динамика на словното количество на учениците

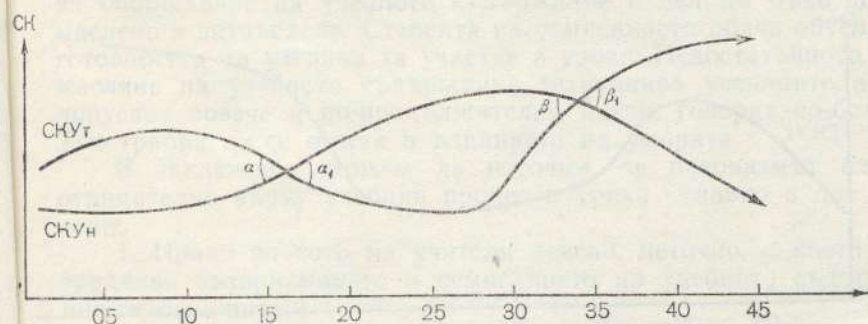
ВАРИАНТИ СЪТНОШЕНИЯ МЕЖДУ ДИНАМИКАТА — №12
НА СЛОВНОТО КОЛИЧЕСТВО НА УЧИТЕЛЯ И УЧЕНИЦИТЕ В УРОКА

1. Оптимален вариант съотношение между динамиката на словното количество

2. Дефектен вариант съотношение между динамиката на словното количество

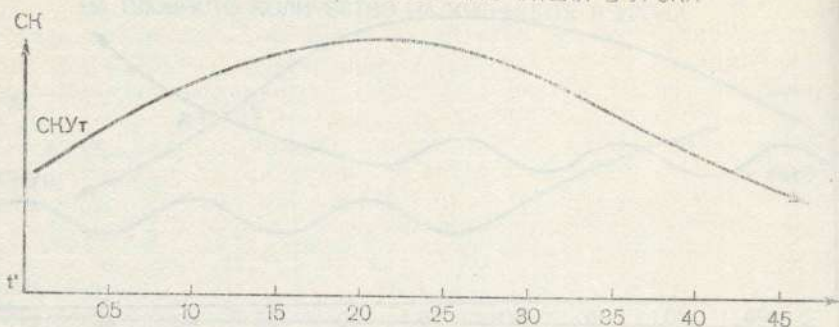
3. Дефектен вариант съотношение между динамиката на словното количество

СК — ниво на словното количество в урока

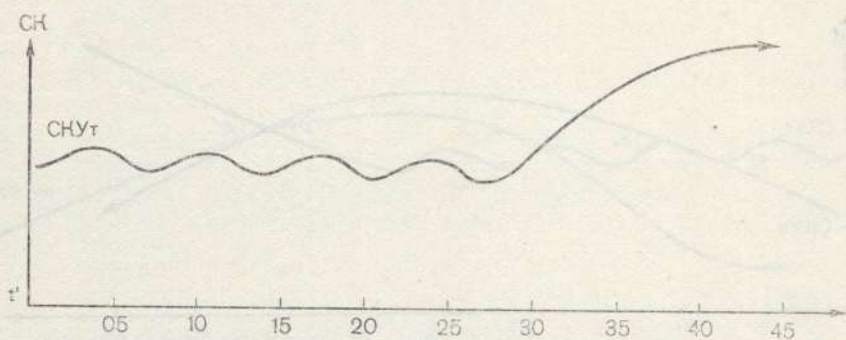
Легенда: СКУт — динамика на словното количество на учителя

СКУн — динамика на словното количество на учениците

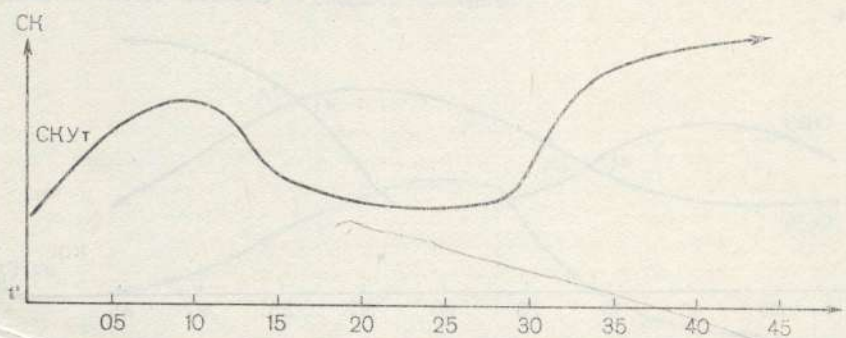
ВАРИАНТИ ДИНАМИКА — №10
НА СЛОВНОТО КОЛИЧЕСТВО НА УЧИТЕЛЯ В УРОКА

1. Оптимален вариант динамика на словното количество

2. Дефектен вариант динамика на словното количество

3. Дефектен вариант динамика на словното количество

Легенда: СК — ниво на словното количество в урока
СКУт — динамика на словното количество на учителя в урока

Динамиката на количеството словно излишество на учителя има две особености. От началото на часа до 35-ата минута то се характеризира с известно постоянство, което се движи в рамките на 23—27 думи за 5 минути. В последните 10 минути от часа обаче се установява повишаване количеството на плесназмите вероятно поради две причини: в края на часа количеството думи на учителя се увеличават и, на второ място, умората оказва въздействие върху мисленето и точността на словното му изразяване.

Динамиката на словното излишество на учениците следва динамиката на количеството думи, изказани в хронологията на учебния час. До 35-ата минута се проявява тенденция на колеблива устойчивост в параметрите на 19—34 думи за 5 минути. В края на часа намалява до 23—14 думи за 5 минути.

Динамиката на бюджета на времето на словното излишество в хронологията на урока също има свои особености. До 30-ата минута се установява прогресивно нарастване на времето, което заемат плеоназмите в речта на учителя и учениците. За учителите то се движи от 13 до 18%, а за учениците: 8—10% от времето. В последните 15 минути съществува значителна разлика. Бюджетът на времето на плеоназмите на учениците нараства на 21% от времето на последната третина на урока. Като се отчете, че в края на часа количеството на учениковите думи намаляват, то бюджетът на времето на плеоназмите на тази част на урока е относително голям. Причините могат да се търсят в особеностите на познавателния процес и структурата на урока. Както е известно, в края на часа става обобщаване на учебното съдържание с цел да бъде доосмислено и затвърдено. Степента на осмислянето обаче обуславя готовността на ученика за участие в урока. Недостатъчното осмисляне на учебното съдържание затруднява учениците и те допускат повече и по-продължителни паузи, говорят по-бавно. Тук трябва да се отчете и влиянието на умората.

В заключение можем да посочим, че плеоназмът влияе отрицателно върху учебния процес в урока главно в две насоки:

1. Прави словото на учителя неясно, неточно, с което затруднява възприемането и осмислянето на учебното съдържание от учениците.

2. Отнема значителна част от бюджета на времето в урока и лишава учителя от възможност за увеличаване количеството на учебната информация, както и за по-задълбочено изследване учебното съдържание. Фонетичният анализ на експерименталните и контролните уроци показва, че учителите и учениците допускат звуково излишество. Ако за критерий на

класификацията вземем видовете звукове на речта, се получават три вида звуково излишество — излишество на гласни звукове, излишество на съгласни звукове и смесен вид. Най-често срещано звуково излишество от гласни звуци е на звук Ъ и звук А, от съгласните звуци се среща само при звук М. Различават се три вида смесено звуково излишество на звукосъчетанията АМЪ, МА, АМ.

Всеки вид звуково излишество на звукосъчетанията се среща в четири варианта, които са показани в:

Таблица

за видовете и вариантите звуково излишество на учителя и учениците в урока

Видове звуково излишество	Варианти звуково излишество			
	единични звукове	без акцентуване	начално акцентуване	крайно акцентуване
Гласни звукове	Ъ А	Ъ Ъ Ъ А А А	Ъ—Ъ Ъ Ъ А—А А А	Ъ Ъ Ъ—Ъ А А А—А
Съгласни звукове	М	М М М	М—М М М	М М М—М
Смесено	АМЪ МА АМ	АМЪЪЪ МААА АМММ	АМЪ—ЪЪЪ МА—ААА АМ—МММ	АМЪЪЪ—Ъ МММ—А ААА—М

Звуковото излишество може да бъде разгледано във връзка с думите и изреченията в речта на учителя и учениците в урока. В думите се среща при пет случая: в началото на думата, в средата на думата, в края на думата, в началото и края на предлога. В изреченията се среща при четири случая: в началото и края на изречението, в началото и в края на просто изречение в състава на сложното изречение.

Досегашните педагогически наблюдения и беседи, както и дидактическият анализ на експерименталните наблюдения и контролните уроци ни дават право да изградим хипотеза за причините на звуковото излишество, която ще потвърдим или отхвърлим върху основата на изследователски резултати в края на нашия експеримент. Засега имаме основание да приемем три групи причини:

Причини с физиологическа характеристика, които се изразяват в умората на учителя и учениците в края на учебния час, в часовете в края на учебния ден, в дните в края на учеб-

ната седмица, в седмиците в края на срока, в месеците в края на учебната година.

2. Причини с психологическа характеристика — в случаите, когато учениците изпаднат в психическите състояния вълнение, страх, радост. Положителни емоции се предизвикват, когато при проверка и оценка на знанията ученикът получи очакваната оценка. Отрицателни емоционални преживявания се наблюдават в три случая: когато ученикът изпитва страх поради незнание; когато учителят се отнася грубо към учениците; когато ученикът не разбира преподаваното от учителя съдържание; когато ученикът се смущава от съучениците си по време на урок.

3. Причините с педагогическа характеристика. В случаите, когато ученикът среща затруднения поради недостатъчно познаване на учебното съдържание и когато при преподаването на ново учебно съдържание среща затруднения при възприемането и осмислянето.

Учителите допускат звуково излишество, когато не са се подготвили добре за урока.

Динамиката, интензивността и количеството на словното и звуково излишество на учителя и учениците в урока са показател за неговите психопедагогически особености и резултатност. Както повишаването на интензивността, така и увеличаването на количеството на словно и звуково излишество в речта на учениците в края на урока са количествени показатели за качеството на техните знания. Колкото по-добре е усвоено учебното съдържание в урока, толкова по-ниско е нивото на разглежданото словно и звуково излишество. Това ни дава основание да ги включим като показател при намирането на коефициент на рационално проведен урок.

ИЗВОДИ

Резултатите от нашата научноизследователска работа ни позволяват да направим само някои изводи и препоръки, които ще ползуват теорията и практиката на научната организация на педагогическия и учебния труд.

1. Въвеждането на научна организация на педагогическия и учебния труд (НОП и УТ) трябва да се яви като естествено усъвършенстване на работата в училище. В някои случаи може да се внедряват само основни елементи и страни, като постепенно се оформи цялостен модел.

Необходимо е да се създаде вътрешна убеденост у всеки

директор, учител и ученик за необходимостта от въвеждането на НОП и УТ. Налага се необходимостта от създаване на обществено мнение по проблема, предизвикване желание за усъвършенстване на работата, осъзнаване на общата и лична полза и значение. Всякакво администриране се отразява отрицателно. Внедряването има сложни социално-психологически страни, които трябва да се познават, за да улеснят работата.

2. Правилното използване на учебното и извънучебното време от ученика, както и неговото проучване да работи върху основата на НОП и УТ трябва да бъде дело на целия учителски колектив, пионерската и комсомолската организация, родителите. Твърде отрано е необходимо да се създадат у учениците знания за организацията на труда, умения и навици, способността за точно определяне на целите и задачите в работата. При по-напреднала фаза трябва да се култивира годност за самонаблюдение, самоанализ, самокритичност, самонасърчение, самоконтрол в работата. Необходимо е да се води борба за икономия на сили и време¹ (37; 73—75). Научната организация на учебния труд включва способността на учениците да вземат самостоятелни принципни решения върху основата на достатъчна и необходима логически обработена информация, да умеят да внасят естетика в своя труд, бодрост и радостно настроение, да умеят да редуват правилно труд и почивка.

3. Анализът на изследователските резултати от уроците показват такива дидактически, познавателни, психологически и социологически несъответствия и дефекти, които влияят върху организацията на педагогическия и учебния труд, като: недостатъчната връзка и синхронизация между дидактическите дейности и психологическите особености на учебния процес; несъответствия, асинхрон между познавателния процес в урока и трудово-интелектуалната дейност в урока; подценяване на социологическите особености на учебния процес; недостатъчно познаване и подценяване трудностите на учениците в урока, както и неговите противоречия.

Оптималното разпределение на дейностите на учителя и учениците в хронологията на урока се явява основен индекс за научна организация на педагогическия и учебния труд в урока. То се обуславя от програмно целевия подход, учебното съдържание, учебния предмет, училищната степен. Нашите изследвания показват дефекти в разсейването (разпределението) и съотношенията на основните компоненти в урока: проблемността, самостоятелната работа, учебната информация,

¹ И. Л. Раченко, Научная организация пед. труда, М., 1962 г.

възприета по зрителен и слухов път, словното количество на учителя и учениците, количеството и динамиката на паузите и на плеоназма, въпросите на учителя. Това налага да се работи за определянето на оптимален коефициент на разглежданите компоненти, който включва единството на техните качествени и количествени страни.

Нужно е да се определи оптимална стратегия на екстензивното и интензивното време в урока.

4. НОП и УТ е условие за постигане на образователните и възпитателни цели на самостоятелната работа на учениците в урока. Те могат да се осъществят резултатно само ако нейният характер, форма и съдържание са проблемни, само ако тя е съпътствувана от психологическо стимулиране. Ние свързваме самостоятелната работа с въпросите на възпитанието. Нейната резултатност зависи от нивото на самовъзпитание на учениците. Заедно с това тя е една от основните и постоянни форми за самовъзпитание.

5. Като отчитаме необходимостта от активна интелектуална дейност в края на урока, където се обобщава и доосмисля учебното съдържание, и, от друга страна, естествено спадщата работоспособност на учителите и учениците, която стига до преумора, идваме до идеята за осигуряване на отморяващи моменти в края на урока. Ние смятаме, че за да се подготви ученикът за интелектуална „атака“ в края на часа, стартът ѝ трябва да се предшества с паузи или дейности, възбуждащи положителни емоции. Всяка микропауза трябва да бъде предшествувана със завършена част от урока.

6. НОП и УТ в урока изисква определяне на коефициентите за оптимални параметри на трудово-интелектуалната дейност и учебно-възпитателните резултати в урока. Теоретическото и практическото разрешаване на този въпрос може да се постигне върху основата на количествената и качествената характеристика на компонентите на урока — словно количество, звуково и словно излишество, паузи. Тяхното количество, динамика, интензивност, разпределение са показатели за условията, в които са поставени учениците при възприемането и осмислянето на учебното съдържание, при прилагането на знанията в практиката, при цялата трудово-интелектуална дейност в урока.

7. Познаването на особеностите, формите и съдържанието на противоречията и трудностите в познавателната дейност на учениците в урока има важно значение за НОП и УТ. След тяхната класификация ние се опитваме да създадем подходящи психопедагогически и психосоциологически условия за намаляването и преодоляването им при загуба на по-малко си-

ли и време и получаване добри резултати.

8. Педагогическият и особено учебният труд в урока има свои ергономически страни, които имат повече психологическо значение. Ние проучваме такива страни на урока като: доколко учителят успява да възбуди бодро настроение у учениците, с какви прийоми си служи за постигането на това. Ние отчитаме, че върху познавателно-информационната страна на урока влияе и неговата емоционалност. Учениците трябва да преживеят учебното съдържание заедно с неговото възприемане и осмисляне.

Емоции в урока се предизвикват по няколко линии: когато учебното съдържание предизвиква емоции без намесата на учителя; когато учебното съдържание се преподава емоционално от учителя; емоционален заряд с постоянно въздействие има естетическата страна на личността на учителя — облекло, говор, движения.

Естетическата страна на интериора на класната стая може да бъде взета за емоционален фон на урока. Това налага да се разработят въпросите, свързани с естетиката на учебно-техническите средства, училищния инвентар и целия интериор в училище.

ИЗПОЛЗУВАНА ЛИТЕРАТУРА

1. К. Маркс и Ф. Энгельс, Об искусстве, т. I, М., 1957 г.
2. Г. Н. Александров, Методологические проблемы исследования математических методов в педагогике, сб. Семинар по методологии педагогики и методике педагогических исследований, М., 1973 г.
3. Л. Андрейчин, На езиков пост, С., 1961 г.
4. В. Г. Афанасьев, Научно-техническая революция, управление образование, М., 1972 г.
5. А. А. Брудный, О некоторых приложениях теории информации, сбор. Кибернетика, мышление, жизнь, М., 1964 г.
6. В. Вечерни новини, 9 юни 1973 г.
7. Е. Герон и др. Методи за психически изследвания, С., 1963 г.
8. Б. В. Гнеденко, Методологические предпосылки применения количественных, сб. Семинар по методологии педагогики, М., 1973 г.
9. К. С. Горбатов, Приемы экономии времени на уроке, сб. Вопросы совершенствования организации труда в школе, Пятигорск, 1973 г.
10. Р. Г. Гурова, Применение конкретных социологических методов в педагогических исследованиях (лекция), М., 1969 г.
11. Г. Клаус, Кибернетика и общество, М., 1967 г.
12. А. Г. Ковалев, Психология личности, М., 1970 г.
13. Х. Крешнак, Методологические вопросы квантификации в педагогических исследованиях, сб. Семинар по методологии и методике педагогических исследований (Дополнительные материалы), М., 1973 г.
14. М. М. Луканов и др., Основы на физиологията на труда, С., 1963 г.
15. А. Матеев, Основни понятия в алгебрата, сп. Математика, 1968 г., № 2.
16. Наръчник по ергономия, С., 1973 г.
17. К. Пенков, Алгебра на наредените двойки, сп. Математика, 1969 г., № 2.
18. Б. Ф. Пирожков, Психологическата адаптация лишеците от свобода, сп. Затворно дело, 1971 г., № 12.
19. Д. Септелиев, Статистически методи за обработка на данни от медицински научни проучвания, С., 1965 г.
20. Г. Слезингер, Управленческият труд в промишленото производство, С., 1968 г.
21. Т. Шибутани, Социальная психология, М., 1969 г.

ИССЛЕДОВАНИЕ НЕКОТОРЫХ ВОПРОСОВ НАУЧНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО И УЧЕБНОГО ТРУДА

Аннотация, Георги Ценков

Резюме

Предлагаемый нами труд является результатом двухлетней научно-исследовательской и экспериментальной работы прежде всего в семи школах (основных и средних) Ловешкого округа, включенных в комплексную научно-исследовательскую группу педагогики и методики в ВТУ имени Кирилла и Методия. Мы пользовались в частности и результатами работы в шести школах Великотырновского округа и в четырех школах Габровского округа, которые были включены позже в комплексную группу.

В первой части сделана попытка выяснить характеристику педагогического и учебного труда. Выясняется продуктивно-творческий и управленческий характер педагогического труда и его социально-экономическое, общественно-политическое и нравственное значение.

Более подробно мы останавливаемся на характеристику учебного труда, который и меньше исследован. Останавливаемся на его физиологических, психологических и социологических особенностях, на обеих формах его приложения: коллективной и индивидуальной. Более подробно выясняются социологические особенности коллективного труда учеников в классе во время урока, социально-психологическая адаптация, ее особенности и этапы: выясняется и эмоциональная сторона учебного процесса.

Особый интерес вызывают результаты исследования научной организации учебного процесса во время урока. Мы исследовали деятельность учителя и учеников во время урока, ее мы классифицируем на основах познавательной сущности учебного процесса и по организационных и управленческих сторон.

Например, мы установили, что бюджет времени деятельности учителя во время урока 13 мин. 54 сек., а деятельности

учеников — 17 мин, 56 сек. На всяка дейност учител отделя 13 сек., а ученици 20 сек.

Реч е сигнална форма на учебна и управленска информация. В връзка с информационната страна на учебния процес по време на урока ние изследвахме брой на думи на учителя и ученика, неговата динамика и бюджета на времето; многословие (плеоназм) — негов брой, бюджета на времето, динамика.

В заключенията дават се препоръки за по-нататъшна теоретична разработка на въпросите за научна организация на педагогическия и учебния труд и негов резултатен прилагане в системата на народното образование.

INVESTIGATION OF SOME BASIC PROBLEMS OF THE SCIENTIFIC ORGANIZATION OF PEDAGOGICAL AND EDUCATIONAL LABOUR

Gueorgui Tsencov

Summary

The present paper is the result of a two year research work mainly on seven primary and secondary schools in the district of Lovech which were included in the complex research group of pedagogy and methodology in the W. Tirnovo University „Kiril i Metodi“. A partial use has also been made of the results obtained from the work in six other schools in the district of V. Tirnovo and four in that of Cabrovo, which were included in the research group somewhat later.

The first part of the paper represents an attempt at clarifying the characteristics of pedagogical and educational labour. The productive, creative, and controlling character of pedagogical labour is brought out more clearly as well as its social, economic, sociopolitical, and moral significance.

A more detailed analysis is made on the nature of educational labour which is comparatively less investigated. The author dwells on its physiological, psychological and sociological characteristics as well as on the two forms (collective and individual) in which it is carried out. A more detailed explanation is given to the sociological characteristics of collective pupils' work in class during the lesson and more specifically to sociopsychological adaptation, its nature and stages, as well as the emotional side of the educational process.

A particular point of interest is represented by the results from an investigation of the scientific organization of the educational process during the lesson. The activities of teacher and pupils during the lesson are investigated and a classification of these activities is proposed on the basis of the cognitive value of the educational process and its organizational and managerial aspects. Thus, it was established that the teacher's time budget during the lesson is 13 min and 54 sec, and that of the pupils — 17 min and 56 sec. For each activity the teacher uses an average of 13 sec while the pupils use 20 sec.

Speech is a means of communicating educational and managerial information. With regard to the communicative aspect of the educational process the author has investigated amount of words said by the teacher and his pupils during the lesson for their dynamics and time budget, as well as the amount, dynamics and time budget of verbal superfluity.

Given in the conclusions are some recommendations concerning the further treatment of the problems inherent in the scientific organization of pedagogical and educational labour and their effective application in the system of public education.

